
SLOVENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V RÍME
ISTITUTO STORICO SLOVACCO DI ROMA

SLOVENSKÁ EMIGRÁCIA
V TALIANSKU V ROKOCH
1945 – 1950

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ

BRATISLAVA – ROMA
2019

MONOGRAPHIAE

SLOVENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V RÍME
ISTITUTO STORICO SLOVACCO DI ROMA

SLOVENSKÁ EMIGRÁCIA
V TALIANSKU V ROKOCH
1945 – 1950

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ

BRATISLAVA – ROMA

2019

SLOVENSKÁ EMIGRÁCIA V TALIANSKU V ROKOCH 1945 – 1950

© DR. PHIL. BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ

SÉRIA: MONOGRAPHIAE

RECENZOVALI:

PROF. DR. PHIL. EMÍLIA HRABOVEC
PROF. PHDR. RÓBERT LETZ, PHD.
PROF. PHDR. THDR. PETER ZUBKO, PHD.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA TEXTU:
ÚPRAVA POZNÁMOK POD ČIAROU:
MENNÝ INDEX:
SADZBA A GRAFICKÁ ÚPRAVA:
TALIANSKE ZHRNUTIE:

ING. EVA ŠICHOVÁ
MGR. PAVOL DEMJANIČ, PHD.
MGR. PAVOL DEMJANIČ, PHD.
MGR. ING. LUBOMÍR ĎURINA
THBc. ADRIÁN SEMAN

VYDAL:

SLOVENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V RÍME
ISTITUTO STORICO SLOVACCO DI ROMA

BRATISLAVA – ROMA 2019

ISBN 978-80-973315-0-4

OBSAH

PREDSLOV	9
KRÁTKY HISTORIOGRAFICKÝ ÚVOD	11
TALIANSKO-SLOVENSKÉ VZŤAHY V PRVÝCH POVOJNOVÝCH ROKOCH	15
PÔSOBENIE KAROLA SIDORA V RÍME V ROKOCH 1944 – 1950	21
KAROL SIDOR V KANADSKOM EXILE 1950 – 1953	52
PÔSOBENIE FERDINANDA ĎURČANSKÉHO V RAKÚSKU A TALIANSKU. POKUSY O JEHO VYDANIE	63
ĎURČANSKÝ VERZUS SIDOR. ROZPOLTENOSŤ SLOVENSKÉHO POLITICKÉHO EXILU	79
ZALOŽENIE A ČINNOSŤ SLOVENSKÉHO AKČNÉHO VÝBORU	82
ORGANIZOVANIE PODZEMNÉHO HNUZIA NA SLOVENSKU Z RÍMA A STYKY SO SLOVENSKÝM REVOLUČNÝM ODBOJOM	100
SLOVENSKÍ UTEČENCI V TALIANSKU – SOCIÁLNA A DUCHOVNÁ STAROSTLIVOSŤ	105
JOZEF CÍGER HRONSKÝ V TALIANSKU	123
VZNIK SLOVENSKEJ NÁRODNEJ RADY V ZAHRANIČÍ A ZAČIATKY JEJ PÔSOBENIA V RÍME	137
CESTA DELEGÁCIE SNRvZ DO FRANCÚZSKA A RAKÚSKA VO FEBRUÁRI A MARCI 1949	146
NÁVŠTEVA ČESTNÉHO PREDSEDU SLOVENSKEJ LIGY V AMERIKE PETRA HLETKA V RÍME	154
POVOJNOVÉ AKTIVITY KOLOMANA MURGAŠA V RÍME	159
ZHRNUTIE	171
RIASSUNTO	179
ZOZNAM SKRATIEK	187
PRAMENE A LITERATÚRA	189
MENNÝ ZOZNAM	203

PREDSLOV

Slovenské dejiny sú po roku 1945 nové o dva významné fenomény: slovenský politický exil a slovenský katolícky exil. Dátum ich spoločného vzniku v roku 1945 napovedá, že určitá časť Slovákov z rôznych príčin nevidela pre seba a pre svoje rodiny budúcnosť v nových pomeroch obnoveného Československa a volila radšej spolu s mnohými inými národmi z celej strednej, východnej a juhovýchodnej Európy emigráciu. Historická veda je povinná sa týmto významným fenoménom zaoberať. V predkladanej publikácii je spracovaných prvých päť mimoriadne pohnutých rokov slovenskej emigrácie, teritoriálne ohraničených na povojnové Taliansko, ktoré v tejto súvislosti zohralo významnú úlohu. Boli to roky neistoty, strádania, putovania, ale aj hľadania nových koncepcií a zakladania exilových organizácií, ktoré sprítomňovali slovenskú otázku v zahraničí. Spracovanie tematiky slovenského exilu je o to zložitejšie, že vychádza z archívnych prameňov roztrúsených takpovediac po celom svete. V demokratickej Slovenskej republike ani tridsať rokov po páde komunizmu neexistuje inštitúcia, ktorá by dobovú exilovú tlač i množstvo vydanej literatúry z prostredia exilu systematicky zbierala a sprístupňovala; pri hľadaní jednotlivých periodík je človek odkázaný na knižnice z územia celého Slovenska, čo sťažuje a predlžuje systematický výskum.

Napriek týmto zložitým podmienkam historiografického výskumu publikácia vychádza a na tomto mieste by som sa chcela poďakovať všetkým tým, ktorí sa na jej vydaní podieľali. Predovšetkým sa chcem poďakovať všetkým trom vedeckým recenzentom: prof. Emílii Hrabovec, prof. Róbertovi Letzovi a prof. Petrovi Zubkovi za mnohé veľmi cenné rady, pripomienky a podnety k spracúvanému textu. Moja úprimná vďaka patrí Pavlovi Demjaničovi, PhD., za konečnú textovú úpravu a predovšetkým Slovenskému historickému ústavu v Ríme, ktorý sa publikáciu podujal vydať. Poďakovať sa chcem Ing. Eve Šichtovej za jazykovú korektúru. V neposlednom rade moja vďaka patrí Ľubomírovi Ďurinovi za grafický vzhľad publikácie. Rovnako sa chcem poďakovať všetkým, ktorí mi láskavo poskytli archívne materiály z archívov v Spojených štátoch amerických a Kanade: Ing. Igorovi Uhríkovi, Martinovi Nekolovi, PhD., a Petrovi Jašekovi, PhD. Vďaka patrí aj všetkým archivárom a archivárkam za ich pomoc pri zozbieraní pramenného materiálu. Napokon za zhovievavosť a trpezlivosť počas archívnych výskumov som vďačná môjmu manželovi a mojim trom deťom.

KRÁTKY HISTORIOGRAFICKÝ ÚVOD

Po roku 1945 sú moderné slovenské dejiny obohatené o nový fenomén masovej slovenskej politickej emigrácie, aký dovtedy v takej miere prakticky neexistoval. Prvá vlna slovenskej politickej emigrácie sa spustila evakuáciou vládnych orgánov a iných politických inštitúcií spojených s režimom prvej Slovenskej republiky dôsledkom postupného obsadzovania Slovenska Červenou armádou. Do exilu však smerovali aj širšie vrstvy obyvateľstva: študenti, umelci, spisovatelia, vojaci a napokon mnohí jednoduchí ľudia, ktorí neboli politicky činní, ale odchádzali, pretože sa obávali dôsledkov nových politických pomerov a najmä rastúceho vplyvu komunistov. Kým politická emigrácia, ktorá sa začala bezprostredne po skončení vojny, sa odhaduje na približne 5 000 utečencov prevažne intelektuálneho zamerania, po februárová utečenecká vlna narástla až do roku 1967 na približne 50 000 emigrantov zo Slovenska a týkala sa všetkých sociálnych vrstiev.¹ Sú to približné čísla, pretože štatistické údaje týkajúce sa počtu utečencov zo Slovenska po roku 1945 a 1948 neboli dodnes presne vyčíslené. Celkový počet emigrantov po roku 1948 však podľa materiálov vypracovaných pre Predsedníctvo Ústredného výboru KSČ v roku 1980 treba korigovať smerom nadol. Podľa týchto neoficiálnych údajov bol celkový počet emigrantov z Československa v rokoch 1948 – 1951 najvyšší a dosahoval číslo 25 345, pričom počet emigrantov zo Slovenska vyčíslený nebol. Do roku 1967 počet narástol na približne 35 000 a v rokoch 1968 – 1969 dosiahol takmer dvojnásobok.² Počet slovenských emigrantov v Taliansku v prvých povojnových rokoch zatiaľ vyčíslený nebol a existujú len smerodajné údaje týkajúce sa kňazskej emigrácie. V archíve Pápežského Slovenského Ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme sa dochoval zoznam slovenských katolíckych kňazov v diaspóre v roku 1955, pričom pre Taliansko je uvedený počet kňazov 28, pre ostatné krajiny: Nemecko, Rakúsko, Francúzsko, Belgicko, USA, Kanada, Argentína, Ázia, Brazília, Austrália bol celkový počet slovenských kňazov 62. Z toho vyplýva, že v Taliansku pôsobila najväčšia časť slovenských kňazov v diaspóre, a to pri-

1 Číselné údaje prevzaté z JOZEF ŠPETKO: *Líšky kontra ježe. Slovenská politická emigrácia 1948 – 1989. Analýzy a dokumenty*. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 84.

2 Celkové číslo emigrantov z Československa v rokoch 1948 – 1979 dosahovalo podľa údajov pre predsedníctvo ÚV KSČ 123 806. Údaje prevzaté z ONDREJ PODOLEC: Trestno-právna represia za tzv. nedovolené opustenie republiky a jej ohodnocovanie v 80. rokoch 20. storočia. In: *Pamäť národa*, 2018, roč. 14, č. 1, s. 35, tabuľka č. 1.

bližne polovica.³ Sú to však len veľmi neúplné údaje a možno sa domnievať, že počet katolíckych kňazov žijúcich v prvom povojnovom desaťročí v diaspóre bol omnoho vyšší.

Systematické vedecké spracovanie problematiky slovenskej povojnovej emigrácie v Taliansku vykazuje veľké medzery. Prvotný zdroj informácií predstavuje pomerne početná memoárová literatúra. Je známy fakt, že v radoch povojnovej emigrácie sa nachádzali slovenskí spisovatelia, novinári, básnici, literáti, redaktori, čiže prevažne inteligencia s humanitným vzdelaním, ktorá svoje povolanie dokázala využiť čiastočne aj v nových podmienkach v zahraničí.⁴ K pomerne obsiahlej memoárovej literatúre sa postupne pridružila spomienková literatúra o iných osobnostiach v slovenskej emigrácii v Taliansku, ktorá sa publikovala prevažne v periodickej a neperiodickej exilovej a krajanskej tlačí.⁵ Osudy povojnovej emigrácie na Apeninskom polostrove sú zaznamenané v dvoch zborníkoch, ktoré vyšli tesne po skončení vojny, hoci v zborníkoch v edičnom spracovaní Ignáca Zelenku a Mikuláša Šprinca ide skôr o príspevky z pera slovenských emigrantov, menej o príspevky o samotnom pôsobení emigrantov.⁶ Osudy slovenských emigrantov po prvýkrát systematickejšie opisuje Štefan Náhalka v dodnes neprekonanej monografii o činnosti slovenských ka-

3 PSÚSCM, korešpondencia 1955, Zoznam slovenských katolíckych kňazov, č. 545/1955.

4 Zo spomienkovej literatúry najznámejšie: LADISLAV PUDIŠ: *Z Bešeňovej do Ríma alebo spomienky operného speváka*. Bratislava: Smaragd, 2000; JÁN KAŠŠOVIC: *V službách vlasti. Spomienky na verejnú činnosť v rokoch 1939 – 1946*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012; MIKULÁŠ ŠPRINC: *K slobodným pobrežiam*. Scranton: Obrana Press, 1949; RUDOLF DILONG: *Cesty vyhnanca*. Buenos Aires: Eden Radič, 1951; KAROL SIDOR: *Dve cesty*. Montreal: Knižnica Slovenskej národnej rady v zahraničí, 1951; KAROL SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*. Zostavil JOZEF M. RYDLO. Bratislava: Post Scriptum, 2012; JÁN OKÁE: *Výpredaj ľudskosti*. 2., krátené vyd. Martin: Matica slovenská, 2002; ŠTEFAN POLAKOVIČ: *Na prelome dvoch období*. Buenos Aires: Dorrego, 1952; JOZEF KIRSCHBAUM: *Náš boj o samostatnosť Slovenska*. Cleveland: Slovenský ústav v Clevelande, 1958; JOZEF JOŠTIAK, LADISLAV JANKOVIČ: *Dva životy. Jeden osud*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 1996.

5 Na tomto mieste ponúkame len výber: JÁN OKÁE: Spolupráca s Dr. Zelenkom. In: *Most* (Cleveland), 1985, roč. 32, č. 3 – 4, s. 2 – 20; AGOSTINO VISCO: Slovenskí básnici v povojnovom Ríme. In: JOZEF M. RYDLO (ed.): *Agostino Visco. Literárne dielo. Slovakistické state slovenského exulanta v Taliansku 1*. Bratislava: Post Scriptum, 2008; JÁN E. BOR: *Osnovateľ slovenskej literatúry v Ríme*. Buenos Aires: Dorrego, 1964; JÁN OKÁE: Zo života J. C. Hronského v Ríme. In: *Katolícky Kalendár Jednota*, 1986, roč. 89, s. 121 – 139; ŠTEFAN POLAKOVIČ: Jozef Cíger Hronský v spomienkach. In: *Biografické štúdie*, 1994, roč. 19, s. 142 – 147.

6 IGNÁC ZELENKA (ed.): *Vô vyhnanstve, zborník slovenských utečencov*. Scranton: Slovenská Obrana, 1947; MIKULÁŠ ŠPRINC (ed.): *Nádej víťazná, zborník slovenských spisovateľov v emigrácii o literatúre, vede a umení*. Scranton: Obrana Press, 1947. Z neskoršieho

tolických misií vo svete *Exsul familia Slovacorum*.⁷ Systematickému vedeckému spracovaniu danej problematiky, a to najmä z edičnej a bibliografickej stránky, sa dlhoročne venuje predovšetkým Jozef M. Rydlo, ktorého dielo predstavuje značný prínos k spracovaniu povojnového exilu,⁸ v nemalej miere aj František Vnuk⁹ a autori prvého, hoci zďaleka nie komplexného zborníka na tému povojnového exilu Juraj Chovan-Rehák, Peter Maruniak a Genovéva Grácová.¹⁰ Pomerne široko i keď nekonzistentne je problematika slovenskej emigrácie v Taliansku spracovaná v monografii dvoch autorov Václava Vondráška a Jana Peška, ktorí pri výskume vychádzali prevažne z archívnych materiálov štátnobezpečnostnej proveniencie a niekde nezachovali dostatočný odstup od citovaných materiálov.¹¹ Z českých historikov, ktorí sa dlhodobo a systematicky venujú dejinám exilu, treba spomenúť najmä Petra Kubíka,¹² Martina Nekolu¹³

obdobia treba spomenúť: ŠTEFAN NÁHALKA: *Exsul familia Slovacorum*. Rím: Slovenské vydavateľstvo sv. Cyrila a Metoda, 1962.

- 7 NÁHALKA: *Exsul familia Slovacorum*.
- 8 Tu treba spomenúť najmä jeho bibliografickú činnosť: JOZEF M. RYDLO: *Vydavateľské dielo Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme 1963 – 1988*. Rím – Cleveland: Slovenský ústav, 1989; JOZEF M. RYDLO: Slovenská historická spisba v zahraničí po roku 1945. In: *Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, 1997, roč. 43, s. 101 – 109. Z edičnej činnosti vyberáme: JOZEF M. RYDLO (ed.): *Rudolf Dilong (1905 – 1986). Zborník o živote a diele k básnikovej storočnici*. Bratislava: Libri historiae, 2009; a už spomínané dielo RYDLO (ed.): *Agostino Visco. Literárne dielo. Slovakistické state slovenského exulanta v Taliansku 1*. Z vedecko-publikačnej činnosti: JOZEF M. RYDLO: Utváranie stredísk slovenského exilu v Taliansku. In: JURAJ CHOVAN-REHÁK, GENOVÉVA GRÁCOVÁ, PETER MARUNIAK (eds.): *Slovenský povojnový exil. Zborník materiálov zo seminára Dejiny slovenského exilu po roku 1945 v Matici slovenskej v Martine 27. – 28. júna 1996*. Martin: Matica slovenská, 1998, s. 194 – 208; JOZEF M. RYDLO: Aj preto odišiel Jozef Cíger Hronský do exilu. In: *Kultúra*, 2004, roč. 7, č. 13 – 14, s. 9; JOZEF M. RYDLO: Na okraj vydania „vojnového zločinca“ J. C. Hronského z Talianska. In: *Biografické štúdie*, 1997, roč. 24, s. 210 – 221; JOZEF M. RYDLO: Osudy „otca modernej slovenčiny“ Henricha Bartka v dobrovoľnom vyhnanstve. In: JÁN KAČALA, JOZEF M. RYDLO (eds.): *Henrich Bartek v slovenskej jazykovede a kultúre*. Bratislava: Post Scriptum, 2017, s. 201 – 232.
- 9 ŠTEFAN POLAKOVIČ, FRANTIŠEK VNUK: *Zabráničné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943 – 1948)*. Lakewood – Hamilton: Slovak Research Institute of America, 1988; FRANTIŠEK VNUK: Dr. Ignác Zelenka. In: *Literárny almanach Slovák v Amerike*. Middletown, Pennsylvania: Slovák v Amerike, 1967, s. 244.
- 10 CHOVAN-REHÁK, GRÁCOVÁ, MARUNIAK (eds.): *Slovenský povojnový exil*.
- 11 VÁCLAV VONDRÁŠEK, JAN PEŠEK: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970. Mýty a realita*. Bratislava: Veda, 2011.
- 12 PETR KUBÍK: Slovenský poválečný exil v Itálii 1945 – 1949. In: *Securitas imperii*, 2012, roč. 21, č. 2, s. 26 – 47.
- 13 Pozri napr. MARTIN NEKOLA: „Exilové internacionály“ ve studené válce jako nástroj boje proti komunismu. In: *Soudobé dějiny*, 2015, roč. 22, č. 1 – 2, s. 102 – 129.

a Jana Cholínskeho.¹⁴ Okrem pomerne úzkej literatúry sa monografia opiera o široký výskum primárnych archívnych dokumentov, bez ktorých by písanie dejín prvých piatich rokov slovenskej emigrácie v Ríme nebolo vôbec mysliteľné. Presný zoznam archívov a jednotlivých fondov je vymenovaný v prílohe tejto monografie. Podobne je potrebné vyzdvihnúť mimoriadne bohatú exilovú a krajanskú či už periodickú, alebo neperiodickú tlač, ktorá dokumentovala pohnutý príbeh slovenskej povojnovej emigrácie v Taliansku.

14 Spisba J. Cholínskeho na exilovú tematiku je veľmi bohatá. Pozri napr. JAN CHOLÍNSKÝ: *Poutník Josef Kalvoda. Život a dílo historika a ideologa protikomunistického odboje v exilu*. Kladno: Nakladatelství Dílo, 2002; JAN CHOLÍNSKÝ: Sociální nauka katolické církve jako zbroj ve studené válce. Simeon Ghelfand a český protikomunistický odboj v zahraničí. In: PAVEL ŽÁČEK a kol.: *Vyjádření úcty a vděčnosti. 2. sborník o protikomunistickém odboji*. Praha: Vojenský historický ústav Praha, 2015, s. 204 – 236.

TALIANSKO-SLOVENSKÉ VZŤAHY V PRVÝCH POVOJNOVÝCH ROKOCH

Budovanie demokratického Talianska sa začalo už v rokoch 1943 – 1944 pod kontrolou orgánov spojeneckých vojsk, ktoré po vylodení na Sicílii 10. júla 1943 začali postupne od juhu obsadzovať ťažko skúšanú krajinu. Medzi novovznikajúcimi politickými stranami alebo tými, ktoré obnovovali svoju činnosť, existoval zásadný konsenzus spoločného antifašizmu, ktorý tvoril jeden z predpokladov budovania demokratického štátu. Po definitívnom víťazstve aliancie troch spojeneckých veľmocí – USA, Veľkej Británie a Sovietskeho zväzu – v roku 1945 sa črtali dve konkurujúce politické koncepcie pre obnovu Talianska. Na jednej strane ľavicovo orientované politické strany spolu s komunistami chceli revolučnou cestou zaviesť model socialistického štátu, opierajúc sa o veľmoc na východe. Na druhej strane politický program Kresťanskej demokracie (*Democrazia Cristiana*) sledoval postupný vývoj smerom k západným demokraciám, prirodzene, že s podporou západných mocností a v súčinnosti s morálnou autoritou pápeža a Katolíckej cirkvi, vtedy ešte hlboko zakorenenej v talianskej spoločnosti. Ústavné zakotvenie Talianskej republiky po plebiscite z 2. júna 1946 bolo výsledkom tvrdého vnútropolitického boja, ktorý širokú povojnovú antifašistickú koalíciu priviedol takmer na okraj pádu. Naopak v otázke volebného práva pre ženy, ktoré v roku 1946 smeli po prvýkrát voliť, existovala medzi rozhádanými politickými stranami vzácna zhoda. Určitý konsenzus sa napokon podarilo dosiahnuť – prirodzene, za súčinnosti spojeneckých mocností – aj v otázke budúcej mierovej zmluvy, ktorá najmä v otázke Terstu mimoriadne roznechovala vášne talianskeho patriotizmu. V konečnom dôsledku boli povojnový ministerský predseda, kresťanský demokrat Alcide De Gasperi, ktorý Taliansku republiku vnímal pri podpisovaní mierovej zmluvy ako obeť porážky, a podobne minister zahraničných vecí, predstaviteľ starého liberálneho Talianska Carlo Sforza, presvedčení, že nepodpísaním zmluvy by sa republika vydala na cestu nebezpečného dobrodružstva. Rozchod s minulosťou, ktorý sa definitívne udial po uzákonení novej ústavy v decembri 1947, ako aj po podpísaní mierovej zmluvy a po tesnom hlasovaní v prospech republikánskeho zriadenia bol vskutku udivujúci, ak sa zoberie do úvahy fakt, že bol výsledkom heterogénnej politickej zostavy. Navyše sa uskutočnil v čase poznačenom obrovskými sociálnymi otrasmí spôsobenými masívnou nezamestnanosťou, vysokou infláciou, nedostatkom potravín a v konečnom dôsledku aj hladom, ktorý bol problémom v celej povojnovej Európe. Po

všetkých týchto tvrdých skúškach, ktorým bolo povojnové Taliansko vystavené, sa napokon presadila umiernená koncepcia kresťanských demokratov na čele s de Gasperim, ktorému sa od roku 1947 podarilo s americkou podporou a v súčinnosti s Marshallovým plánom naštartovať taliansku ekonomiku. Po návšteve Spojených štátov amerických v januári 1947 De Gasperi získal podporu amerických miest, na základe čoho mohol začať s politikou postupného vytesňovania komunistov z vlády. Po veľkolepom víťazstve protikomunistickej koalície na čele s kresťanskými demokratmi v parlamentných voľbách 18. apríla 1948 sa koncepcia katolíckej sociálnej náuky, vedno s ekonomickým liberalizmom, ktorú presadzovala Kresťanská demokracia, na dlhé dve desaťročia presadila – napriek určitému oslabeniu po smrti De Gasperiho v roku 1954.¹⁵ K tomuto jednoznačnému víťazstvu všetkých protikomunistických síl v talianskej spoločnosti istou mierou prispeli aj mnohí protikomunisticky zameraní Slováci v Taliansku – jednak prednáškami, a jednak poukazovaním na predchádzajúci vývoj v Československu najmä v súvislosti s komunistickým štátnym prevratom vo februári 1948. Do istej miery sa vo vzťahu k slovenskej emigrácii v Taliansku prejavila politická príslušnosť prvých povojnových ministrov zahraničných vecí Talianska. Kým kresťanský demokrat Alcide De Gasperi, fakticky prvý povojnový minister zahraničných vecí vo vláde Ivana Bonomiho, ktorý tento post zastával od 12. decembra 1944 do 18. októbra 1946, bol zárukou benevolentného postoja ním riadeného ministerstva k otázke slovenských utečencov, u jeho nástupcu, socialistu Pietra Nenniho, možno vybadať ústretovejší politický kurz voči požiadavkám Prahy. Pietro Nenni bol zástancom politického zblíženia s komunistami a podporoval ich vstup do vlády. Tieto obavy sú zachytené aj v Sidorovej korešpondencii¹⁶ a len krátkosť zotrvania Nenniho na poste ministra zahraničných

15 K dejinám Talianska po roku 1945 bližšie pozri ENNIO DI NOLFO: *Von Mussolini zu De Gasperi. Italien zwischen Angst und Hoffnung 1943 – 1953*. Padeborn – München – Wien: Schöningh, 1993, s. 193 – 211, pozri tiež úvod ku knihe RUDOLF LILL: *Zur Einführung*, s. 9 – 14; HANS WOLLER: *Geschichte Italiens im 20. Jahrhundert*. München: C. H. Beck, 2010, s. 222 – 227; ELENA AGA ROSSI: *L'Italia nel contesto internazionale (1945 – 1948)*. In: GIANCARLO MONINA (ed.): *Le origini della Repubblica 1945 – 1946. I. Contesto internazionale e aspetti della transizione*. Soveria Mannelli: Rubbettino, 2007, s. 30 – 59; ROBERTO DE MATTEI: *Il centro che ci portò a sinistra. Le responsabilità della classe dirigente cattolica analizzate dopo la lettera ai vescovi italiani di Giovanni Paolo II del 6 gennaio 1994*. Roma: Edizioni Fiducia, 1994, s. 13 – 32.

16 V liste msgr. Dubošovi z 15. 11. 1946 Sidor doslovne napísal: „Všetko je tu v Ríme poschovávané, lebo ministrom zahraničia sa stal socialista Nenni a ten bude náchylnejší, než bol jeho predchodca v úrade kresť. demokratov, vydávať ‚fašistov‘ a ‚nacistov‘ ich vládam.“ BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: *Korešpondencia medzi Karolom Sidorom a Mons.*

vecí (do 2. februára 1947) zabránila nepríjemným dôsledkom pre slovenskú emigráciu. Od februára 1947 do júla 1951 bol ministrom zahraničných vecí gróf Carlo Sforza, zástanca proeurópskeho smerovania Talianska, a jeho pričinením vstúpila Talianska republika do Montánnej únie.

V novom politickom systéme povojnového Talianska sa Kresťanská demokracia nechápala ako strana konfesijného charakteru. Ako pokračovateľka Talianskej ľudovej strany, založenej v roku 1919 na princípe modernej politiky, stála po roku 1945 pod vplyvom progresívneho francúzskeho katolicizmu, ktorého výrazný predstaviteľ Jacques Maritain bol v rokoch 1944 – 1948 francúzskym veľvyslancom pri Svätej stolici a významne ovplyvnil politické myslenie formujúcej sa kresťanskodemokratickej elity v Taliansku. V tomto duchu sa demokratickému politickému systému pripisovali absolútne hodnoty a dejiny Francúzskej revolúcie mali byť výsledkom pôsobenia Ducha svätého v dejinnej evolúcii. Alcide De Gasperi budoval Kresťanskú demokraciu ako laickú stranu a v skutočnosti nechcel vládnuť proti silnej politickej ľavici v Taliansku, komunistov nevynímajúc. Preto syntéza medzi konzervatívnou katolíckou sociálnou náukou a liberálnymi teóriami trhu bola len logickým dôsledkom povojnového kurzu kresťanských demokratov, budujúcich v princípe laickú spoločnosť.¹⁷ V polarizovanej talianskej spoločnosti vlastne ani iná cesta na dosiahnutie pozitívneho hospodárskeho vývoja nebola mysliteľná, ak sa malo zabrániť silnému vplyvu komunistov na talianske hospodárstvo.¹⁸

Kým v západných štátoch, predovšetkým vo Veľkej Británii a v Spojených štátoch amerických, sa celonárodné protinacistické zmýšľanie po druhej svetovej vojne pretavilo do protikomunistického postoja, v Taliansku a vo Francúzsku, kde sa v povojnovom politickom systéme etablovali silné komunistické strany, bola situácia oveľa zložitejšia, pričom práve Taliansko predstavuje ten najextrémnejší prípad myšlienkového polarizácie spoločnosti. Talianski komunisti mali síce ako antifašisticky operujúca politická sila v obnovenom republikánskom systéme zaručenú ústavnú legitimitnosť, ale nárast antikomunizmu podporovaný Katolíckou cirkvou a západnými spojencami ich existenciu zároveň delegitimoval.¹⁹ Keď sa vedúci predstaviteľ

Františkom J. Dubošom (Francis J. Duboshom) 1945 – 1946. In: *Historický zborník*, 2018, roč. 28, č. 1, s. 258.

17 V tomto zmysle existoval rozpor medzi sociálnym učením Pia XII., ktorého program spočíval v rekrutácii povojnovej talianskej spoločnosti podľa hesla Pia X. „*Omnia restaurare in Christo*“, a programom kresťanských demokratov, ktorí budovali laickú, demokratickú a modernú spoločnosť. DE MATTEI: *Il centro che ci portò a sinistra*, s. 16 – 27.

18 DI NOLFO: *Von Mussolini zu De Gasperi*, s. 138 – 153.

19 SILVIO PONS: *Communism and Anti-Communism in Italy 1945 – 1989*. New York: The Italian Academy for Advanced Studies in America, 2008, s. 1, <<http://italianacademy>.

talianskych komunistov Palmiro Togliatti v marci 1944 vrátil zo sovietskeho exilu do vlasti, so súhlasom Stalina, od ktorého tesne pred svojím odchodom dostal podrobné inštrukcie, radikálne zmenil kurz a pomocou tzv. *Svolta di Salerno*²⁰ vyhlásil širokú koalíciu s vládou maršala Pietra Badoglia. Togliatti tým podporil politiku širokej „národnej jednoty“ a v konečnom dôsledku zabránil občianskej vojne, ktorá Taliansku až do roku 1948 reálne hrozila.²¹ Na základe umierneného kurzu „národnej jednoty“ namiereného proti politickým silám predstavujúcim bývalý fašistický režim obnovil komunistickú stranu ako *partito nuovo*, so značným masovým charakterom a ústavnou legitimitou – ako „novú stranu“, ktorú v budúcnosti nemala zastupovať Moskve oddaná elita revolucionárov z povolania, ale mala sa z nej stať národná strana s vládnu účasťou.²² Umiernená línia „národnej jednoty“ korešpondovala so záujmami sovietskeho vedenia, ktoré v marci 1944 bez upovedomenia aliančných vlád nadviazalo s vládou Pietra Badoglia diplomatické styky, majú okrem iného na zreteli aj prípadné oslabenie britských pozícií v Stredozemnom mori. Postupná zmena zahraničnej politiky Spojených štátov po nástupe prezidenta Harryho S. Trumana vyústila do politiky zadržovania komunizmu, definitívneho prerozdelenia veľmocenských sfér a utvorenia blokov, čoho logickým dôsledkom bol vstup Talianska do Severoatlantickej aliancie. Po prehratých voľbách v apríli 1948 sa Talianska komunistická strana v sovietskej stratégii stáva do veľkej miery nástrojom propagandy, i keď strach v protikomunisticky zmýšľajúcich kruhoch slovenskej emigrácie z možného víťazstva talianskych komunistov v parlamentných voľbách bol latentný až do osemdesiatych rokov. Palmiro Togliatti, ktorý začiatkom päťdesiatych rokov odmietol Stalinom ponúkaný významný post generálneho tajomníka Komunistického informačného byra známeho pod skratkou Kominform, napriek sovietskym propagandistickým zámerom videl budúcnosť Talianskej komunistickej strany v legálnom rámci ústavného parlamentného systému Talianskej republiky, ako aj v rámci svetového komunistického hnutia.²³

Výskum československo-talianskych a prakticky aj slovensko-talianskych vzťahov v prvých povojnových rokoch je veľkým deziderátom historiografie, preto nie je možné mu v rámci tejto publikácie venovať patričnú pozornosť. Žia-

columbia.edu/sites/default/files/papers/CommunismAnti.pdf>.

20 T. j. „salernský obrat“, pomenovaný podľa mesta Salerno, v ktorom sídlila Badogliova vláda.

21 Pozri SILVIO PONS: Stalin, Togliatti and the Origins of the Cold war in Europe. In: *Journal of Cold War Studies*, 2001, roč. 3, č. 2, s. 4.

22 PHILIPPE BAILLET: Togliatti und das schwere Erbe des Kommunismus. In: STÉPHANE COURTOIS et al.: *Das Schwarzbuch des Kommunismus 2. Das schwere Erbe der Ideologie*. München – Zürich: Piper, 2004, s. 470.

23 PONS: Stalin, Togliatti and the Origins of the Cold war in Europe, s. 5, 24 – 25.

den z talianskych historikov skúmajúcich povojnové dejiny Talianska sa danému obdobiu systematicky nevenuje a na slovenskej a českej historiografickej scéne je to podobne. Obnovenie diplomatických vzťahov medzi Československou republikou a Talianskom na úrovni vyslanectiev nastalo ešte pred skončením vojny 6. marca 1945.²⁴ Témy, ktoré boli od roku 1945 súčasťou diplomatických vzťahov medzi Rómom a Prahou, možno pomerne presne vydedukovať na základe podrobného štúdia obsiahlej edície prameňov diplomatickej proveniencie talianskeho ministerstva zahraničných vecí *I documenti diplomatici italiani*, ktorá k obdobiu rokov od konca vojny do roku 1950 obsahuje v dvoch sériách približne desať zväzkov archívnych dokumentov.²⁵ V prvých dvoch povojnových rokoch taliansku diplomaciu zaujímal predovšetkým postoj československej vlády k otázke Terstu, čo sa premietlo aj do diplomatickej korešpondencie. Tradične projuhoslovanská (a protitalianska) orientácia masarykovsko-benešovskej zahraničnej politiky v medzivojnovom Československu našla pokračovanie aj po druhej svetovej vojne, keď československá delegácia na čele s ministrom zahraničných vecí Janom Masarykom a štátnym tajomníkom Vladimírom Clementisom počas parížskych mierových rokovaní podporovala aspirácie Juhoslávie na anexiu Terstu, čo, prirodzene, v Ríme nemohlo byť vnímané ako priateľské gesto.²⁶ Po komunistickom prevrate vo februári 1948, keď sa Československo ocitlo v úplnom područí Komunistickej strany a Kremľa a Taliansko po jasnom antikomunistickom hlasovaní v parlamentných voľbách v apríli 1948 zvolilo opciu západného sveta, boli vzájomné diplomatické vzťahy silne podmienené logikou bipolárneho systému v období studenej vojny.²⁷

V úplne inej rovine treba vnímať vzťahy medzi Talianskom a Slovenskom, ktoré sa po roku 1945 opäťovne ocitlo v područí centralisticky koncipovanej zahraničnej politiky Prahy, vychádzajúcej principiálne z českých štátnych záujmov. Všeobecne možno konštatovať, že v rímskej centrále ministerstva zahraničných vecí existoval počas celého obdobia rokov 1949 – 1950 živý záujem o slovenskú problematiku. Pozorne sa sledovali parlamentné voľby v máji 1946

24 PAVOL PETRUF: Československá zahraničná politika 1945 – 1992 (vybrané udalosti a fakty v dátumoch). Bratislava: Historický ústav SAV, 2007, s. 95.

25 *I documenti diplomatici italiani. Decima serie: 1943 – 1948, volume II – VII*. Roma: Libreria dello stato, 1992 – 2000; *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie: 1948 – 1953, volume I – IV*. Roma: Libreria dello stato, 2005 – 2009.

26 Pozri napr.: Praga, 2 luglio 1946, Il ministero a Praga Tacoli al presidente del Consiglio e ministero de Esteri De Gasperi. In: *I documenti diplomatici italiani. Decima serie: 1943 – 1948, volume III*, s. 743 – 744.

27 Pozri napr.: Praga, 6 maggio 1948, Il ministro a Praga Tacoli al ministro degli esteri Sforza. In: *I documenti diplomatici italiani. Decima serie: 1943 – 1948, volume VII*, s. 813 – 819.

a povolebná situácia na Slovensku, rastúci vplyv komunistov, cenzúra tlače,²⁸ mimoriadny záujem vyvolal proces s bývalým prezidentom Jozefom Tisom, ktorého priebeh je podrobne zdokumentovaný v správach talianskeho vyslanca v Prahe a generálneho konzula v Bratislave,²⁹ záujem vyvolala aj jesenná kríza na Slovensku v súvislosti s vykonštruovaným tzv. protištátnym sprisahaním.³⁰ Februárový prevrat, ktorý – zdá sa – v dobre informovaných diplomatických kruhoch nikoho veľmi neprekvapil, pretože sa očakával, bol tiež predmetom mnohých diplomatických správ a depeší.³¹ Mimoriadnu pozornosť venovali talianski diplomati aj problematike vzťahov medzi Slovákmi a Čechmi³² a po roku 1949 stála v stredobode pozornosti predovšetkým otázka vzťahu komunistickej štátnej mašinérie ku Katolíckej cirkvi a k Vatikánu.³³ Niektoré z týchto relácií sú podrobne opísané v nasledujúcich kapitolách, pričom výskum archívnych prameňov talianskej diplomacie slúžil ako jedna zo základných pramenných báz pri koncipovaní tejto monografie. Taliansky generálny konzulát v Bratislave, ktorého činnosť bola po krátkej pauze v roku 1946 obnovená, nepochybne až do vynúteného uzavretia v septembri 1951 prispel k lepšej informovanosti rímskej centrály.³⁴

28 Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Europea (ďalej ASMAECI), Affari Politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, šk. 1.

29 Tamže, šk. 4, fasc.: Processi contro Mons. Tiso e Beran.

30 Tamže, šk. 4, fasc.: Politica interna (1947).

31 Tamže, šk. 7 (1948).

32 Tamže, šk. 4, fasc.: Rapporti fra Slovacchi e Cecchi (1947).

33 Tamže, šk. 12, 13, 20, fasc.: Conflitto fra Stato e Chiesa.

34 JOZEF ŠPILKA: *Reflexia slovenskej otázky a politickej situácie na Slovensku z perspektívy talianskej diplomacie na prelome 40. a 50. rokov*. Rukopis v archíve autorky.

PÔSOBENIE KAROLA SIDORA V RÍME

V ROKOCH 1944 – 1950

Po vynútenom odchode z vnútropolitického diania na Slovensku na jar 1939, na ktorom mal nemalú zásluhu tlak Berlína,³⁵ a po vymenovaní za mimoriadneho a splnomocneného vyslanca pri Svätej stolici sa pre Karola Sidora – významného autonomistického politika – otvorila nová kapitola a akiste aj nové pole možností. Sidorov odmietavý postoj voči požiadavkám Hitlerových emisárov, ktorí prišli 11. marca 1939 do Bratislavy so žiadosťou bezodkladného vyhlásenia nezávislosti Slovenska pod ochranou tretej ríše,³⁶ urobili z neho takmer cez noc opozičného politika, nachádzajúceho sa v nemilosti Berlína. Neprávom sa mu vyčítalo pročeské stanovisko a od nemeckej tajnej služby chodili o ňom do Berlína správy ako o osobe stojacej blízko Beneša.³⁷ Sám Sidor, ktorý sa považoval za nástupcu Andreja Hlinku a svoje politické ambície po Hlinkovej smrti spájal s funkciou predsedu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a ktorý bol bytostne spätý so slovenskou vnútornou politikou v medzivojnovom Československu, vnímal túto novú životnú výzvu ako politické vyhnanstvo a ako ťažko odpustiteľnú krivdu voči svojej osobe.

- 35 Na základe nemeckých dokumentov je nepopierateľné, že Ríšske ministerstvo zahraničných vecí sa usilovalo o čo najrýchlejšie odstránenie Sidora z politického života, čo slovenským politickým činiteľom, ale aj Sidorovi samotnému dávali patrične najavo. Pozri BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Pokusy Ríšskeho ministerstva zahraničných vecí o odstránenie Karola Sidora z postu vyslanca pri Svätej stolici v roku 1940. In: *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta – Universum, 2007, s. 434 – 444.
- 36 Okolnosti návštevy Williama Kepplera – zástupcu ministra zahraničných vecí, Arthura Seyssa-Inquarta – rakúskeho zemskeho miestodržiteľa, a Josefa Bürckela – gauleitera NSDAP vo Viedni Sidor podrobne opísal vo svojich memoároch: KAROL SIDOR: What led to the Proclamation of the Slovak Republic. In: *Slovakia*, 1952, roč. 2, č. 3, s. 8 – 9; KAROL SIDOR: *Takto vznikol Slovenský štát*. Bratislava: Odkaz – Ozveny, 1991, s. 156. V kalendári *Jednota*, ktorý vydávala Slovenská liga v Amerike, bol v roku 1947 uverejnený Sidorov článok „Ako som sa zrazil s Nemcami“. Ešte pred spomínaným stretnutím navštívil Sidora agent *Sicherheitsdienstu* Carbus, ktorý takisto žiadal od predsedu autonómnej vlády vyhlásenie nezávislosti, a o stretnutí vyhotovil protokol. Sidor to odmietol, keďže sa na takýto krok „necítil morálne zaviazaný“. Podľa Carbusovho protokolu odpovedal v tom zmysle, že nemá nič proti tomu, ak niekto samostatnosť Slovenska vyhlási. Bundesarchiv (BArch), R 70 Slowakei, č. 259, protokol, Bratislava 11. 03. 1939.
- 37 BArch, R 70 Slowakei, č. 259, priebežný spravodajský materiál týkajúci sa slovenskej otázky, Viedeň 13. 03. 1939.

Napriek chýbajúcej diplomatickej príprave a neznalosti svetových jazykov sa Sidor, ktorý bol po príchode do Večného mesta pri všetkých dôležitých diplomatických úkonoch odkázaný na svojho tlmočníka, cirkevného radcu msgr. Jozefa Kapalu, bývalého tajomníka spišského biskupa Jána Vojtaššáka, zhostil svojej novej úlohy nad očakávania dobre. Za krátky čas si vybudoval početné kontakty na diplomatov akreditovaných pri Svätej stolici, najmä na vyslanca poľskej vlády vo Varšave a neskôr poľskej exilovej vlády v Londýne Kazimierza Papéeho a na maďarského vyslanca Gábora Apora, vynikajúce vzťahy mal so Štátnym sekretariátom Svätej stolice, kuriálnymi kardinálmi, predovšetkým s bývalým nunciom v Československu kardinálom Francescom Marmaggim, s predstavenými rehoľných rádov a kongregácií, predstavenými pápežských kolégií Russica a Serafica a, prirodzene, samotným pápežom Piom XII., ktorý Sidora dva až trikrát do roka prijímal na audiencii. Podarilo sa mu nadviazať styky aj s predstaviteľmi budúcej kresťanskodemokratickej elity Talianska, najmä s významným právnikom a redaktorom vatikánskeho úradného denníka *L'Observatore Romano* Guidom Gonellom, šéfredaktorom Giuseppem Dalla Torrem a povojnovým ministerským predsedom Alcidem De Gasperim.³⁸ Sidorovi sa vo Vatikáne podarilo nadviazať kontakt aj s americkým diplomatom Haroldom Tittmanom, zástupcom osobného reprezentanta prezidenta Roosevelta u pápeža Pia XII. Koncom júna 1943 odovzdal americkému diplomatovi memorandum *La question slovaque*, v ktorom sa vyslovil za federáciu Slovákov, Poliakov a Čechov a odmietol návrat Slovenska do predmníchovskej ČSR.³⁹ Tittman – ako vyplýva zo Sidorovho denníka – memorandum prečítal a poslal na Štátny department do Washingtonu. V čase, keď sa chiméra o rýchlom víťazstve nemeckej armády na východe rozpadla, začal sa Sidor postupne orientovať na Spojené štáty. Sidor, ktorý až do vstupu USA do vojny udržiaval intenzívny písomný styk s čelnými

38 K pôsobeniu Karola Sidora vo Vatikáne v rokoch 1939 – 1945 bližšie pozri SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*; KAROL SIDOR: *Vatikánske denníky I. (od 17. júna 1939 do 11. júla 1940)*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011; KAROL SIDOR: *Vatikánsky denník II. (od 12. júla 1940 do 31. decembra 1941)*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012; KAROL SIDOR: *Vatikánsky denník III. (1. január 1942 – 27. október 1942)*. Martin: Matica slovenská, 2015; EMÍLIA HRABOVEC: Slovensko, Svätá stolica a diplomatická misia Karola Sidora 1939 – 1945. In: SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 239 – 271. RÓBERT LETZ: Slovensko, Slovenská republika a Svätá stolica 1938 – 1945. In: SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 272 – 298. Pozri tiež obsahy fond Karol Sidor v Slovenskom národnom archíve.

39 Zo Sidorovho „denníka“, rok 1943, s. 15. Nepublikovaný manuskript, archív autorky.

predstaviteľmi amerických Slovákov,⁴⁰ očakával, že za ich pomoci bude možné dosiahnuť u vlády USA spravodlivé riešenie slovenskej otázky po vojne. Do svojho denníka si 7. júla zaznamenal: „Cesta, ktorú som včera nastúpil, že neúradne moje memorandum bude predstreté vo Washingtone, je cestou lepšou. V Amerike sú Slováci a oni budú môcť dokončiť moje dielo.“⁴¹ Všetky tieto významné kontakty nasvedčovali, že Sidorovi sa za pomerne krátky čas podarilo na poste vyslanca pri Svätej stolici vybudovať pevnú pozíciu. Kontakty na amerického diplomata a všeobecne dobrá mienka o Sidorovi u Spojencov, napríklad u britského vyslanca pri Svätej stolici D'Arcyho Osborna, mu pomohli aj po skončení vojny, keď sa na rozdiel od bývalých vyslancov Osi mohol voľne pohybovať aj za vatikánskymi múrmi.⁴²

Po kapitulácii talianskej vlády 8. septembra 1943 sa Sidorova situácia nijako výrazne nezmenila. Na rozdiel od slovenského vyslanca pri Kvirináli, t. j. pri Talianskom kráľovstve, Bohdana Galváneka, ktorý dostal z bratislavskej centrály odporúčania opustiť Rím, aby neriskoval zatknutie zo strany Spojencov,⁴³ Sidor naďalej zostal v Ríme. (Slovenské vyslanectvo pri talianskej vláde na Via Reno sa presťahovalo do Benátok a budova sa načas odovzdala pod ochranu neutrálnej švajčiarskej vlády.⁴⁴) V Ríme zažil Sidor spojenecké kobercové nálety, v júli 1943 v mestských štvrtiach San Lorenzo a v auguste v častiach mesta Tiburtina, Appia a Tuscolana, ktoré patrili k jeho najotrasnejším zážitkom. O jednom zo spojeneckých bombových náletov si diplomat urobil takýto denníkový záznam: „Rím, štvrtok, 26. august 1943: Zas bol poplach. Vstal som. Bolo pol 4. hod. ráno. A von tma. Zďaleka duneli delá. Nad Rímom krúžili lietadlá. Všetko anglické. Obloha od Ostie a Fregeny bola červená. Čakal som, že tej noci nastane prevrat a moci v Ríme sa ujmu Nemci. Nestalo sa. Ráno o 5. hod. odrúbili sirény. Zneli smutno a výstražne.“⁴⁵ Sidor

40 K spolupráci Sidora s americkými Slovákami bližšie pozri BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Karol Sidor a americkí Slováci v kontexte americko-slovenských vzťahov (1938 – 1953). In: *Historický zborník*, 2009, roč. 19, č. 1, s. 82 – 98.

41 Zo Sidorovho „denníka“, rok 1943, s. 17.

42 Sidor v tomto zmysle písal koncom októbra list Dubošovi. V ňom mu spomínal osvedčenie získané od spojencov, ktoré mu dovoľovalo voľný pobyt na celom území Talianska. SNA, f. SLA, šk. 10, Vatikán 23. 10. 1945 – Sidor Dubošovi.

43 Galvánek dostal od predsedu vlády a zároveň ministra zahraničných vecí Vojtecha Tuku inštrukcie, že má nasledovať nemeckých diplomatov, ktorí opustili Rím. SNA, f. MZV, šk. 221. V skutočnosti Galvánek opustil Rím už 9. septembra, ešte predtým, než sa mohol oboznámiť s novými inštrukciami. Bližšie pozri PETR KUBÍK: *Slovensko-talianske vzťahy 1939 – 1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 229.

44 Tamže, s. 233 – 234.

45 Zo Sidorovho „denníka“. Rok 1943, s. 25.

na rozdiel od Galváneka zotrval v Ríme a neriadil sa ani radou svojho priateľa Guida Gonellu, ktorý ako významný antifašistický činiteľ požíval azyl za múrmi Vatikánu, voliť bezpečnosť Vatikánskeho štátu. V Sidorových nepublikovaných denníkoch existuje pre jeho počínanie určité vysvetlenie. Harold Tittman sa mal pred poľským vyslancom Kazimierzom Papéem vyjadriť v tom zmysle, že Sidorovi zo strany Spojencov po kapitulácii Talianska nehrozilo nebezpečenstvo.⁴⁶

V júni 1944 sa po obsadení Ríma Spojencami musel Sidor vysťahovať spolu s ostatnými diplomatmi Osi do vatikánskeho mesta. Prestáhoval sa do bytu vo vatikánskom paláci Zecca, kde predtým býval jeho priateľ Gonella, a budovu slovenského vyslanectva na Via Tanaro/Piazza Mincio poskytol talianskym kresťanským demokratom. Touto delikátnou výmenou zachránil slovenské vyslanectvo pred nútenou likvidáciou a vydaním československej vláde po obnovení vzťahov medzi Svätou stolicou a ČSR na jar 1945, čo bol v slovenskej diplomacii ku koncu vojny ojedinelý akt. Pozíciu mu sťažoval československý konzulát, ktorý po obsadení Talianska Spojencami začal svoju činnosť. Napriek úsiliam československej exilovej vlády v Londýne podkopať Sidorove pozície pri Svätej stolici Sidor naďalej pôsobil v zmysle slovenskej štátnej samostatnosti. Dňa 2. októbra 1944 v liste osobne doručenom substitútovi Štátneho sekretariátu Gianbattistovi Montinimu protestoval proti výrazu „československá kolónia“, ktorý mal pápež použiť počas audiencie pri príležitosti sviatku sv. Václava pred českými pútnikmi. V liste Sidor uviedol, že spomínaná „colonia cecoslovacca in Roma“ pozostávala z 215 Židov, 30–40 Čechov a 5–6 Slovákov: „Žiaden kňaz, žiaden seminarista, žiaden veriaci Slováč či Slovenka žijúci v Ríme sa nepripojili ku kolónii.“⁴⁷ Neskôr vysvitlo, že počas audiencie podobné vyjadrenie pápež Pius XII. vôbec nepoužil, dostalo sa až následne do tlače, keď denník *L'Osservatore Romano* 29. septembra uverejnil pápežov príhovor. Sidor takisto protestoval proti pápežovmu požehnaniu krajinám od „Vltavy až po Tatry“. Dostalo sa mu však očividne upokojujúceho vysvetlenia, keďže v liste Prídavkovi z 2. októbra 1944 konštatoval: „Už mám informácie, akým podfukom dostala sa táto fráza do reči sv. Otca, pripomínajúca to odíozne heslo ‚od Šumavy k Tatrám‘. Dostal som o všetkom dôverné vysvetlenie a uspokojenie, a to aj zo strany redakcie *L'Osservatore Romano*.“⁴⁸ Pokiaľ ide o budúci osud Slovenskej republiky, Prídavka

46 Tamže, s. 28.

47 SNA, Osobný fond Karol Sidor, šk. 7, Štátny sekretariát, Vatikán 02. 10. 1944 – Sidor Montinimu, s. 1.

48 SNA, Osobný fond Karol Sidor, šk. 5, Vatikán 02. 10. 1944 – Sidor Prídavkovi.

ubezpečoval: „Svätá stolica neuzná prv ČSR, kým po tejto vojne medzinárodná mierová konferencia nevyovie, že Slovenský štát viac neexistuje.“⁴⁹

Prvým významným počinom v prospech Slovákov žijúcich v Taliansku po obsadení Spojencami v júni 1944 zo strany Svätej stolice a kresťanskodemokratických ministrov v talianskej vláde bolo, že slovenské pasy zostávali napriek úsiliu nového československého generálneho konzula v Ríme Františka Vaněka v platnosti. Vaněk v súčinnosti s nariadením československej exilovej vlády v Londýne vyhlásil slovenské pasy za neplatné a nariadil ich výmenu za československé pasy, inak hrozila strata v tých časoch veľmi dôležitých stravných lístkov. Sidorovi sa dostalo osobného uistenia od samotného De Gasperiho, medzičasom ministra a predsedu Kresťanskodemokratickej strany, že tak talianska vláda, ako aj spojenecké orgány uznávajú naďalej slovenské pasy a voči ich držiteľom nepodniknú žiadne represívne opatrenia. V liste Sidorovi zo 4. novembra 1944 sa minister De Gasperi vyjadril: „V každom prípade mám česť Vám oznámiť, že zo strany talianskych autorít neexistujú žiadne intencie nevydávať stravné lístky držiteľom slovenských pasov a minister zahraničných vecí vylúčil, že by spojenci podnikali nejaké represívne opatrenia voči týmto [držiteľom slovenských pasov].“⁵⁰ Tento takpovediac „ochranný mandát“ nad slovenskou kolóniou odôvodnil De Gasperi v liste Sidorovi korektným zaobchádzaním voči talianskemu vyslancovi na Slovensku, ktorý sa po páde Mussoliniho odmietol podriaďiť Talianskej sociálnej republike.⁵¹

V roku 1944 Sidor spolu s vyslancom v Madride Jozefom Ciekerom vyvinuli veľké úsilie o to, aby sa na európskej pôde mohli stretnúť s delegáciou amerických Slovákov a riešiť s nimi programové zabezpečenie budúcnosti Slovenska. Zaujímavý je pritom poznatok, že Sidor v tomto období veril v zachovanie slovenskej štátnosti, keď sa v liste Ciekerovi z 31. júla vyjadril: „Politicky len toľko, že máme tu veľké nádeje na zachovanie SR. Musí však sem do centra svetovej politiky, do Ríma, prísť americká delegácia, aby tá mohla presvedčať ľudí, ku ktorým ja nemám prístup.“⁵² Iniciatívu okolo pozvania amerických Slovákov do Európy spustil zrejme Cieker, ktorý v liste zo 7. marca 1944 adresovanom členovi vedenia Slovenskej ligy v Amerike Jozefovi Hušekovi

49 Tamže.

50 ASMAECI, Ministero degli Affari esteri, f. Gabinetto del Ministro 1944 – 1946, šk. 47, Roma 04. 11. 1944 – De Gasperi Sidorovi (kópia listu).

51 Tamže, Vatikán 20. 10. 1944 – Sidor De Gasperimu; Roma 04. 11. 1944 – De Gasperi Sidorovi (kópia listu). Pozri tiež HRABOVEC: Slovensko, Svätá stolica a diplomatická misia Karola Sidora 1939 – 1945, s. 270.

52 SNA, Osobný fond Karol Sidor, šk. 3, Rím 31. 07. 1944 – Sidor Ciekerovi (kópia listu), s. 1.

naznačil, „aby predstavitelia Slovákov v Amerike rozmyšľali o možnosti pricestovať do Európy – Portugalska alebo Španielska –, aby takto osobným kontaktom mohli si utvoriť obraz o slovenskej prítomnosti.“⁵³ Nie je známe, či list bol skutočne adresátovi doručený, keďže medzi USA a neutrálnym Španielskom existovala prísna cenzúra, jednak oficiálna španielska, jednak spojenecká, ako aj nemecká. Iniciatívu prebral Sidor, keď v telegrame z 15. júna urgentne žiadal Ciekeru, aby telegraficky upovedomil predsedu Slovenskej ligy v Amerike a čelného predstaviteľa Združenia slovenských katolíkov v Amerike msgr. Františka Duboša (Dubosha) a čestného predsedu Ligy Petra Hletku okamžite vyslať do Ríma delegáciu amerických Slovákov.⁵⁴ Cieker Sidorovej žiadosti vyhovel, nie je však isté, akým spôsobom sa s významnými americkými Slováckmi skontaktoval, keďže spojenie okľukou cez Buenos Aires zlyhalo.⁵⁵ Z dochovanej osobnej korešpondencie predsedu Slovenskej ligy v Amerike však vieme, že Ciekerove telegramy, ktorých bolo niekoľko a ktoré prichádzali aj po vypuknutí Povstania, msgr. Duboš dostával a vážne sa zaoberal otázkou nadviazania osobného styku so slovenskými vyslancami. Dôvodov, prečo tak neurobil, bolo niekoľko: 1. USA sa nachádzali vo vojnovom stave so Slovenskou republikou a na tomto fakte nič nezmenilo ani Povstanie, po ktorom sa Slovensko paradoxne začalo vo vládných kruhoch USA vnímať už len ako súčasť Česko-Slovenska; 2. msgr. Duboš bol presvedčený, že bude lepšie vyčkáť koniec vojny a potom sa snažiť situáciu ovplyvniť na mierovej konferencii; 3. ak by aj existovala reálna možnosť vycestovania, o ktorej msgr. Duboš na Štátnom departmente vo Washingtone rokoval, bolo by ťažké získať pasy v krátkom čase a v neposlednom rade by mal veľké problémy obhajovať dôvody svojej zahraničnej cesty pred americkými úradmi pri návrate do USA.

Sidor sa až do októbra 1944 usiloval o príchod americkej delegácie do Ríma, keď bol upozornený, že vedenie Slovenskej ligy v Amerike bolo pre kontakty s vyslancami znepriateleného štátu vyšetrované americkou políciou. V telegrame z konca októbra 1944 určeného pre *chargé d'affaires* vo Švajčiarsku Jozefa Kirschbauma doslovne písal: „Duboshovi prestaň písať, vyšetrojú ho pre styky so mnou.“⁵⁶ Na základe Sidorovej korešpondencie z roku 1944 nie je dokázané, že mal priamy styk s vedením Slovenskej ligy; ani v jednom

53 Tamže, Madrid 28. 06. 1944 – Cieker Sidorovi (originál listu), s. 4.

54 Tamže, Rím 15. 06. 1944 – Sidorov telegram do Madridu.

55 Tamže, Rím 13. 07. 1944 – Ciekerov telegram, v ktorom Cieker uvádza: „Spojenie cez Buenos Aires som nedosiahol.“

56 SNA, Osobný fond Karol Sidor, šk. 4, Vatikán 27. 10. 1944 – telegram Sidora Kirschbaumovi (kópia).

liste písanom iným slovenským diplomatom neuvádza, že by mu niekto z vedúcich činiteľov amerických Slovákov napísal. Spojenie teda existovalo len sprostredkovane, čo poukazuje na mimoriadnu obťažnosť komunikácie medzi predstaviteľmi Slovenskej republiky a USA. V liste Ciekerovi zo 17. novembra 1944 sa Sidor po prvýkrát obširnejšie vyjadril k fenoménu politickej emigrácie, ktorá s blížiacim sa koncom vojny začínala byť aktuálnou: „Toto bude prvá slovenská politická emigrácia, o úspešnej práci ktorej ja vôbec nepochybujem. [...] My nie sme vojnoví zločinci, celý svet je pre nás otvorený. A všade sa nájdu dobrí ľudia, ktorí budú chcieť a vedieť pomôcť, ako pomohli miliónovým emigráciám ruským a iným. A keby sme sa mohli dostať k svojim za more, vedeli by sme si tam – ako naši jednoduchí sedliaci a robotníci – stvoriť celkom prijateľné podmienky života.“⁵⁷

Na základe prístupnenej Sidorovej korešpondencie z obdobia rokov 1943 – 1944 je potrebné korigovať niektoré tvrdenia, ktoré stavajú Sidora výlučne do pozície autonomistu. Sidor nevystupoval voči poľskej emigrácii v Ríme ako „rozhodný autonomista“,⁵⁸ práve naopak, v listoch Prídavkovi do Londýna a Ciekerovi do Madridu ustavične prízvukoval skutočnosť, že poľská exilová vláda neuznávala Slovenskú republiku. Nikdy nebol zástancom predmníchovskej ČSR a Benešovu politiku nikdy neschvaľoval. Dňa 30. marca 1943 písal Prídavkovi: „Uznanie Slovenska Vatikánom je najlepší dôkaz, že sa vyhovel všetkým formalitám, ktoré sú podľa medzinárodného práva k uznaniu štátu potrebné.“⁵⁹ Návrat Slovenska do prvej Československej republiky považoval za fyzicky a morálne nemožný: „V takýchto okolnostiach návrat do Maďarska alebo do predmníchovskej ČSR pre Slovákov fyzicky a morálne je nie možný.“⁶⁰ Jediným zmysluplným riešením mala byť federácia alebo konfederácia Slovákov, Čechov a Poliakov, teda akýsi štátny zväzok so spoločnou zahraničnou, finančnou, vojenskou a komunikačnou politikou, vedenou ústredným snemom: „Slováci ostávajú pri svojom a toto svoje chcú si zabezpečiť pre trvalú budúcnosť vo väčšom slovanskom celku. [...] Chcú mať slovenský snem a slovenskú vládu.

57 SNA, Osobný fond Karol Sidor, šk. 3, Vatikán 17. 11. 1944 – Sidor Ciekerovi (kópia listu), s. 3 – 4.

58 Takéto tvrdenie vyslovili autori Kuklík a Němeček. Pozri JAN KUKLÍK, JAN NĚMEČEK: *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939 – 1945*. Praha: Karolinum, 2004, s. 358 – 359.

59 SNA, Osobný fond Karol Sidor, šk. 5, Rím 30. 03. 1943 – Sidorov list Prídavkovi (kópia listu), s. 2.

60 Tamže, s. 3.

Vojsko, financie, zahraničie, komunikácie môžu byť spoločné a vedie ich spoločný ústredný snem, zložený zo zástupcov všetkých troch národov.“⁶¹

Sidor bol rozhodným zástancam slovenskej štátnosti a do konca roka 1944 veril, že sa ju podarí zachovať. V liste Prídavkovi zo 17. decembra 1944 písal: „Ja vychodím z môjho presvedčenia, že ČSR nebude, a to tak, ako nebude ani Juhoslávia. Ak by Stalin diktoval, on to aj u nás rozkúskuje na autonómne celky, ktoré sa neuspokoja so sídlom v Prahe, ale budú túžiť po silnejšom centre v Moskve. Ak však Stalin bude vytisnutý z európskeho robenia poriadku, ČSR padá, lebo vtedy západné veľmoci nebudú ju potrebovať.“⁶² Prirodzene, Sidor nemohol tušiť, ako sa vyvinie medzinárodnopolitická situácia v období, keď sa všeobecne neočakával skorý koniec vojny. Po vypuknutí Povstania, o ktorom nemal presné informácie, bol presvedčený, že je nadovšetko potrebné udržať slovenskú otázku ako otázku medzinárodnú, riešiť ju pod medzinárodným dohľadom a nedopustiť, aby sa riešila medzi Čechmi a Slovákmi.⁶³ V liste si dovoľil „zaprognozovať“ o tom, čo by sa stalo, ak by sa slovenská otázka stala vnútornou záležitosťou spoločného štátu: „Najprv by [Česi] vyhladili každú stopu po Hlinkovi, po jeho strane, garde a mládeži. Potom by odkrágľovali ‚režimistov‘. A kto by ostal? Veď za ideou Slovenského štátu idú všetci slovenskí spisovatelia: Žarnov, Urban, Beniak, Gašpar, Lukáč, Smrek, atď., všetci kňazi, vedátori, všetci herci, nehovoriac nič o vyššom a nižšom štátnom úradníctve...“⁶⁴ V liste Jozefovi Kirschbaumovi zo 16. novembra 1944 ho nabádal, aby neprestal veriť v možnosť zachovania Slovenskej republiky: „Som realista. Stojím na základe reálnej Slovenskej republiky.“⁶⁵ Vyzýval Kirschbauma, aby aj naďalej pracoval pre zachovanie štátnej samostatnosti a ak by mali všetky snahy o jej zachovanie stroskotať, ponúkal mu víziu emigrácie prikráślenej vlastným optimizmom: „Srdce mi skáče pri videní tohoto zaujímavého zástupu: prvá v dejinách skutočne slovenská a skutočne politická emigrácia pohýna sa von z Európy. Aké obrodienie znamenalo by to pre tých milión slovenských ľudí v Amerike, keby nás všetkých pustili účinkovať medzi nich?“⁶⁶

61 Tamže, s. 4.

62 SNA, Osobný fond Karol Sidor, šk. 5, Vatikán 17. 12. 1944 – Sidor Prídavkovi (kópia listu), s. 1.

63 SNA, Osobný fond Karol Sidor, šk. 5, Vatikán 05. 11. 1944 – Sidor Prídavkovi (kópia listu), s. 2.

64 Tamže.

65 SNA, Osobný fond Karol Sidor, šk. 4, Vatikán 16. 17. 1944 – Sidor Kirschbaumovi (kópia listu), s. 3.

66 Tamže, s. 2.

Po skončení vojny a po kapitulácii slovenskej vlády v Kremsmünsteri 8. mája 1945 sa jeho situácia značne skomplikovala, keďže štát, ktorý ako diplomat vo Vatikáne takmer šesť a pol roka zastupoval, *de facto* a *de jure* prestal existovať. Dňa 30. mája si ho predvolal štátny sekretár pre mimoriadne záležitosti Domenico Tardini na rozhovor, počas ktorého mu oznámil, že Svätá stolica ho už nepokladá za diplomatického zástupcu, pretože Slovenská republika prestala existovať. Tardini sa pri tomto akte odvolával na tzv. kapitulačný akt slovenskej vlády z 8. mája, podpísaný v prítomnosti amerického generála v hornorakúskom kláštore v Kremsmünsteri.⁶⁷ Sidor zostal naďalej vo Vatikáne pôsobiť ako súkromná osoba požívajúca azylové právo, na Štátny sekretariát naďalej posielal na hlavičkovom papieri bývalého vyslanectva správy o cirkevno-politickej situácii na Slovensku a pápež Pius XII. ho prijímal na súkromných audienciách a keď si to situácia vyžadovala, Svätá stolica bola ochotná zasiahnuť v prospech Slovákov.⁶⁸ Benevolentný postoj Svätej stolice voči Sidorovi sa nezmenil ani po obnovení vzťahov s československou vládou, ktorá v januári 1946 vyslala do Vatikánu *chargé d'affaires* Františka Schwarzenberga, potomka starobylého šľachtického rodu Schwarzenbergovcov z orlickej vetvy, známeho svojimi promasarykovskými sympatiami. Sidor predstavoval v očiach Beneša a jeho zahraničnej politiky značné nebezpečenstvo, preto Beneš poveril nového *chargé d'affaires* Schwarzenberga pred jeho odchodom do Vatikánu v januári 1946, aby dosiahol vypovedanie a vydanie bývalého slovenského vyslanca. Predseda Československej ľudovej strany a člen vlády Jan Šrámek vyzval odchádzajúceho diplomata o čo najrýchlejšie dosiahnutie vypovedania Sidora, pretože zotrúvanie menovaného vo Vatikáne vážne poškodzuje český katolicizmus.⁶⁹ Československá exilová vláda v Londýne sa snažila u spojencov dosiahnuť vypovedanie Sidora ešte pred skončením vojny, ale nebola úspešná. Beneš považoval Sidora najneskôr od roku 1943 za spojenca prezidenta Tisa a všeobecne ho vnímal ako jedného z najväznejších politických nepriateľov. Svojho zástupcu v Berne Jana Kopeckého inštruoval, aby nechal Sidora sledovať a posielal do Londýna podrobné správy.⁷⁰ O dôvodoch, pre ktoré

67 SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 230 – 231.

68 EMÍLIA HRABOVEC: Jozef Tiso a Svätá stolica. In: EMÍLIA HRABOVEC (ed.): *Jozef Tiso. Kňaz a prezident*. Bratislava: Post Scriptum, 2017, s. 124.

69 Pozri EMÍLIA HRABOVEC: Die Tschechoslowakei und der Heilige Stuhl 1945 – 1948: Einige Aspekte eines schwierigen Verhältnisses. In: WOLFGANG MUELLER, MICHAEL PORTMANN (eds.): *Osteuropa vom Weltkrieg zur Wende*. Wien: Verlag der ÖAW, 2007, s. 104 – 105, 108 – 111.

70 KUKLÍK, NĚMEČEK: *Proti Benešovi*, s. 365. Tvrdenie Kuklíka a Němečka, že Sidor bol zapísaný ako vojnový zločinc na listinu vojnových zločincov, nezodpovedá skutočnosti. Rovnako nepodložené sú pretrvávajúce predstavy českej historiografie, že exilová vláda

Sidor odmietol opustiť Vatikán, písal v liste z 26. apríla 1946 Prídavkovi: „Ak by som chcel teda odísť von do Ríma bývať, musel by som ja sám vyslanectvo likvidovať. Prakticky: musel by som Čechom z čsl. vatikánskeho vyslanectva ponúknuť a vydať im všetko. Teoreticky môže byť pravdou, že SR *de jure* ešte trvá, ale ak v niekom trvá, tak len vo mne trvá na tom mieste, kde som.“⁷¹

Už počas druhej audiencie u substitúta Montiniho začiatkom februára 1946 predložil československý *chargé d'affaires* požiadavku vypovedania bývalého slovenského vyslanca. Veľmi rýchlo však pochopil, že Karol Sidor pre svoje nekompromisné a Svätej stolici nápomocné konanie vo veci zabránenia deportácií Židov zo Slovenska, pre svoj chladný odstup od Berlína a opozíciu voči pronacistickým politikom v slovenskej vládnej garnitúre požíval v Rímskej kúrii mimoriadne sympatie. Na základe týchto zistení Schwarzenberg navrhol Prahe, aby umožnila Sidorovi vycestovať do Spojených štátov, odkiaľ by bolo jednoduchšie dosiahnuť jeho extradikciu do Československa.⁷² František Schwarzenberg patril medzi prvých diplomatov, ktorí po februárovom prevrate v roku 1948 na protest proti nastoleniu komunistickej totality zostali pôsobiť v zahraničí a rozhodli sa pre emigráciu do USA. V polovici apríla 1948 navštívil Sidora v jeho vatikánskom byte a rozvinul sa medzi nimi dlhý a zaujímavý rozhovor. Hneď v úvode rozhovoru sa bývalý *chargé d'affaires* ospravedlnil za svoje počínanie vo veci extradikcie Sidora a povedal svojmu partnerovi, že pred odchodom do Ríma museli všetci diplomati okrem vyslaneckého radcu Alberta Dutku podpísať reverz, že sa nebudú stykať so Sidorom. Vyslanecký radca Dutka sa ako jediný stykal s bývalým slovenským vyslancom a posielal do Prahy pomerne objektívne správy, ktoré si štátny tajomník na ministerstve zahraničných vecí Vladimír Clementis so záujmom prečítal.⁷³ Dutka podľa všetkého nekonal úplne v súlade s intenciami pražskej vlády, ktorá mu vyčítala sympatie so Sidorom, a napokon bol z československého vyslanectva pri Kvirináli odvolaný. Ku kauze okolo likvidácie slovenskej legácie sa Schwarzenberg vyjadril v rozhovore takto: „Mali sme s tým dosť trápenia. Praha nás vyzvala, aby sme na vatikánskej legácii napísali verbálnu nótu a žiadali majetok vydať.

v Londýne Sidora vo Vatikáne izolovala. V skutočnosti pôsobenie Benešovej exilovej vlády nemalo na postavenie Sidora pri Svätej stolici žiadny vplyv.

71 POLAKOVIČ, VNUK: *Zahraničné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943 – 1948)*, s. 36 – 37.

72 HRABOVEC: *Die Tschechoslowakei und der Heilige Stuhl 1945 – 1948*, s. 110 – 111.

73 Hoover Institution Archives (HIA), Stanford University, f. Karol Sidor, šk. 3, Rozhovor s kniežaťom dr. Františkom Schwarzenbergom, Vatikán 14. 04. 1948 – Karol Sidor (originál). Za poskytnutie archívneho dokumentu vďačím Martinovi Nekolovi.

Msgr. Montini ma žiadal, aby sme tú verbálnu nótu stiahli späť a vecou nehýbali. Nuž odniesol som nótu naspäť na legáciu. Ale Praha aj potom urgovala, aby sme zakročili. Museli sme vysvetľovať, že v tejto veci akékoľvek zakročovanie vo Vatikáne je úplne bezúspešné.⁷⁴ V ďalšom priebehu rozhovoru knieža Schwarzenberg, ktorý sa počas Protektorátu zapojil do českého protinacistického odboja a po vyhlásení Pražského májového povstania v roku 1945 obsadil pražský rozhlas, kde v cudzích jazykoch vyhlásil obnovenie ČSR, veľmi kriticky rekapituloval českú katolícku politiku posledných desaťročí. Kritizoval najmä neschopnosť českých lidovcov spojiť sa na platforme politického katolicizmu s katolíckymi stranami iných národov, najmä sudetských Nemcov a Slovákov v medzivojnovom období. Spomenul jeho úsilie dostať sa na čelo katolíckeho protikomunistického odboja v Spojených štátoch, kam mienil emigrovať, mal však dojem, že v kruhoch okolo Juraja Slávika vítaný nebol: „Preto ja by som svetu veľmi rád dokázal, že Česi sú vlastne katolíckym národom, ktorý sa chce so všetkými národmi dorozumieť. Zbadal som, že v celom tom pripravovanom odboji nie som vítaný. Vycítil som to z odpovede Dr. Juraja Slávika na môj list, keď som mu písal, že chcem ísť do USA. On mi nemastno-neslano odpovedal, aby som vydržal a aby som zatiaľ ostal v Ríme. Zdalo sa mi, že sa luterán Slávik bojí, že do USA príde aj český katolík.“⁷⁵ Celkovo možno na základe rozhovoru konštatovať, že medzi politickými náhľadmi oboch bývalých diplomatov vo veci budúceho usporiadania Európy ako federatívneho spoločenstva rovnoprávných národov s katolíckou väčšinou, ako aj v hlavných cieľoch protikomunistického exilového hnutia existovala vzájomná myšlienková zhoda.

V prvých povojnových mesiacoch bolo najväčšou starosťou Karola Sidora dostať do Ríma svoju manželku Angelu Sidorovú spolu s deťmi, ktoré sa nachádzali na Slovensku. Keďže nebolo možné dosiahnuť ich vycestovanie legálnou cestou, pretože Slovenská národná rada Sidorove žiadosti ignorovala, vycestovali ilegálne koncom novembra 1945 za pomoci dôstojníkov poľskej exilovej armády generála Władysława Andersa.⁷⁶ Skreslené informácie o Povstaní a o pomeroch na povojnovom Slovensku boli živnou pôdou pre Sidorove úvahy o návrate na Slovensko, kde chcel spolu so svojimi politickými prívržencami zorganizovať katolícke krídlo Demokratickej strany a opäť vstúpiť do vnútornej politiky. Jeho nezodpovedané listy adresované štátnemu tajomníkovi Clementisovi,

74 Tamže.

75 Tamže, s. 3 – 4.

76 O vycestovaní Angely Sidorovej existuje informácia prezídia Povereníctva SNR pre veci vnútorné z 13. februára 1946. In: VONDRÁŠEK, PEŠEK: *Slovenský poválečný exil*, s. 592 – 593.

podpredsedovi vlády Jánovi Ursínymu, povereníkovi vnútra Gustávovi Husákovi a povereníkovi školstva Ladislavovi Novomeskému, s ktorým sa osobne poznal, boli pre neho sklamaním a zároveň vytriezvením.⁷⁷ Značne skreslený obraz o povojnových pomeroch na Slovensku mu pomohli revidovať až prví slovenskí utečenci, ktorí od leta 1945 postupne prichádzali do Ríma. Prvé rozhovory spisovateľa Jozefa Cígera Hronského so Sidorom v prítomnosti historika Františka Hrušovského po ich príchode do Ríma začiatkom novembra 1945 prispeli k definitívnemu vytriezveniu diplomata z jeho iluzórnych predstáv o povojnovom pôsobení na Slovensku v čelných radoch katolíckeho krídla Demokratickej strany.⁷⁸ Ešte predtým, koncom októbra 1945, písal list msgr. Dubošovi, z ktorého vyplýva, že emigrácia do USA bola reálnou alternatívou prakticky už na jeseň 1945.⁷⁹

Prvé dva povojnové roky v Ríme strávil Karol Sidor poskytovaním všestrannej pomoci rastúcemu počtu slovenských utečencov, publikovaním článkov, najmä v talianskom denníku *Il Popolo*, ktorého šéfredaktorom bol jeho dobrý priateľ Guido Gonella, a rozvíjaním všestranných kontaktov. Od roku 1947 publikoval aj v americkej a kanadskej krajanskej tlači. Aktívne sa angažoval v Pápežskej pomocnej komisii (*Pontificia Commissione di Assistenza*) a na účely III. pápežskej misie pre utečencov v Nemecku a Rakúsku, na ktorej sa ako apoštolský delegát zúčastnil Mikuláš Šprinc a o ktorej sa zmienime v ďalších kapitolách, nezištne poskytol vlastné auto so šoférom. Bývalý generálny tajomník Ústrednej katolíckej charity a redaktor časopisu *Kultúra*, katolícky kňaz, básnik a prekladateľ Mikuláš Šprinc, ktorý spolu s mladým básnikom Karolom Strmeňom, Sidorovým budúcom zaťom, ako jeden z prvých Slovákov v lete 1945 zakotvil vo Večnom meste, si na prvé stretnutie na vatikánskej pôde spomína takto: „Pred bránou, ktorá vedie na námestie sv. Damaza, je zase stráž. Šermujeme priepustkami. Pozrú sa na ne a ukážu nám budovu, ktorá sa týči

77 K Sidorovým kontaktom na slovenských komunistov bližšie pozri RÓBERT LETZ: Slovenská politická emigrácia z roku 1945 a ohlas na jej činnosť doma. In: CHOVAN-REHÁK, GRÁCOVÁ, MARUNIAK (eds.): *Slovenský povojnový exil*, s. 120, pozn. 1.

78 K rozhovoru bližšie pozri OKÁJ: Zo života J. C. Hronského v Ríme, s. 122 – 124.

79 V liste písal: „Na konci ďakujem Vám, Osvietený Pane, za Vašu starostlivosť o mňa, aby som mohol prísť k Vám do Ameriky. Prosím, držte otázku v evidencii. Len čo sa podarí dostať moju rodinu zo Slovenska do Vatikánu, hneď by som chcel k Vám, americkým Slovákom, prísť. Pravda nie štváť Vás a popudzovať jedného proti druhému, ani nie štváť Vás proti ČSR alebo ZSSR. Mojim cieľom by bolo v týchto časoch ťažkých navštívení pracovať medzi Vami na kultúrnom a náboženskom poli. Kvalifikáciu mám na to ešte z čias 1. ČSR a mnohému som sa naučil i za tých šesť rokov, ktoré som strávil v blízkosti Sv. Otca. Mám čo povedať národu aj bez toho, aby to bola denná a tak menivá politika.“ SNA, f. SLA, šk. 10, Vatikán 23. 10. 1945 – Sidor Dubošovi.

na dosť strmom kopci. Je to tzv. Palazzo Zecca. Tu býva minister Sidor, msgr. Dr. Jozef Kapala, cirkevný radca nášho vatikánskeho vyslanectva, a prof. Eugen Urban, člen vyslanectva. Minister Sidor prijal nás srdečne, priateľsky a bratsky. Tu sme na pôde jediného a posledného vyslanectva Slovenskej republiky, ktoré sa nepoddalo Prahe, ktoré nelikvidovalo, ktoré sa tu drží a bude držať tak dlho, kým to bude možné.“⁸⁰

Nezištná pomoc slovenským utečencom a zabezpečenie bežného chodu života ich rodinám (najmä rodine Cígera Hronského, Hrušovského, Čulena a jednotlivcom Cincíkovi, Strmeňovi, Pudišovi a iným) stála Sidora nemalé finančné prostriedky, ktoré sa mu len čiastočne vrátili najmä zásluhou predsedu Slovenskej ligy v Amerike msgr. Duboša. Jeho dobré kontakty na Rímsku kúriu a popredných kresťanskodemokratických politikov sa ukázali ako mimoriadne dôležité aj vzhľadom na inú skutočnosť – zabrániť úsiliu československej vlády o vydanie prominentných slovenských emigrantov (ich jednotlivé prípady sú uvedené v nasledujúcich kapitolách). Na jeseň 1946, keď koncom septembra po prepustení z amerického zajateckého tábora v rakúskom Glasenbachu prišiel do Ríma Konštantín Čulen, musel Sidor vynaložiť nemalé úsilie, aby jeho manželka a dcéra neboli repatriované do Československa a na poslednú chvíľu ich vytiahol z repatriáčneho vlaku.⁸¹ Čulen, ktorý neskôr stál pri zrode Slovenskej národnej rady v zahraničí a Sidora sprevádzal aj počas životnej púte v kanadskej emigrácii, si na vatikánsky exil spomínal takto: „Z trpkých ciest emigračného blúdenia najkrajšími chvíľami boli naše vatikánske prechádzky. Niekedy predpoludním a často neskoro večer. Často sme vášnivo debatovali, často som mlčky počúval jeho rozpomienky na domov, mamku, Ružomberok, štúdiá, Hlinku i zápasy. [...] Inokedy sme sedeli, mlčali, počúvali melodickú hru vatikánskych fontán, vodomietov a vodopádov, dívali sme sa na tisíce a tisíce svätobjánskych mušiek, ktoré zo záhrad robili akoby ohnisko, z ktorého vylieta k nebu tisíce živých iskier. Pred nami proti čiernej oblohe svietila svojou mramorovou belosťou kupola svätyne sv. Petra.“⁸²

Na jeseň 1946 sa v Ríme konala azda prvá slovenská svadba v povojnovom exile, keď si Karol Strmeň bral za manželku Sidorovu dcéru Oľgu. O tomto významnom sobáši sa Sidor zmienil v liste Františkovi Dubošovi nasledujúcimi

80 MIKULÁŠ ŠPRINC: So Sidorom vo Vatikáne. In: JOZEF PAUČO: *Karol Sidor. Politik, novinár, spisovateľ*. Middletown, Pennsylvania: Nákladom Literárneho Almanachu Slovák v Amerike, 1962, s. 90.

81 SNA, f. SLA, šk. 10, Vatikán 30. 09. 1946 – Sidor Dubošovi.

82 KONŠTANTÍN ČULEN: Posledné posedenie s Karolom Sidorom. In: PAUČO: *Karol Sidor. Politik, novinár, spisovateľ*, s. 41.

riadkami: „Dňa 28. nov. bol sobáš mojej dcéry so slovenským emigrantom Karolom Strmeňom. Bola to prvá svadba v bazilike sv. Petra v Ríme. Mladých sobášil Slovák Dr. A. Chrappa, gen. asistent minoritov a sv. omšu mal Slovinec Dr. Anton Prešeren, gen. asistent jezuitov. Zaraz po svadbe sv. Otec prijal na osobitnej audiencii oboch mladomanželov, požehnal ich a obdaroval peknými pátričkami. Na svadbe sme mali skutočne medzinárodnú spoločnosť. Popri Slovákoch boli tu Taliani (medzi nimi aj manželka jedného talianskeho ministra), Poliaci, Rusi, Slovinci a boli i dvaja americkí dôstojníci.“⁸³

Slovenskí utečenci sa ku Karolovi Sidorovi utiekali aj ako k dôležitému zdroju informácií, ktorý im mal napovedať, čo sa v najbližšej budúcnosti z hľadiska ich osudu dalo očakávať. Sidor však svojím skeptickým postojom voči skorému vojnovému konfliktu medzi komunistickým Východom a demokratickým Západom mnohým prílišné nádeje na skorý návrat domov na Slovensko nedával. Radil skôr nasledujúce: „Niet výhľadu, že by prišlo k skorej vojne medzi terajšími spojencami. Stav, aký existoval, sa teda mal považovať za trvalý. Utekať tam, kde utečencov nevydávajú, nerobiť vysokú politiku, neísť do popredia tam, kde nie sú Slováci žiadani. Čakať, až prestane byť zločinom pre Nemca, že je Nemec, vtedy prestane byť zločinom aj to, že svetová situácia prinútila Slovákov, aby s nimi kolaborovali. Nespoliehať sa na americké podpory, ktoré čoskoro prestanú. Každý nech sa stará o vlastné živobytie a hľadá si primeranú prácu. Napokon trpezlivo čakať – nie rok, ale roky, a podľa zdravého rozumu vo vhodnom čase a primeraným spôsobom pracovať pre slovenskú vec. Pracovať spoločne a najmä obetovať, lebo bez obetí niet oslobodenia.“⁸⁴ Akokoľvek bezútešne zneli Sidorove odporúčania pre slovenských utečencov, ktorí vytúžene očakávali skorý návrat do vlasti, plne zodpovedali politickej situácii v prvých povojnových rokoch a najlepšie sa dali prirovnať k osudu ruskej emigrácie.

V prvých povojnových rokoch sa Karol Sidor v nemalej miere angažoval aj v prospech záchrany prezidenta Jozefa Tisa pred vydaním a neskôr proti vyneseniu rozsudku smrti a jeho následnej potupnej poprave. Už krátko po evakuácii slovenskej vlády začiatkom apríla 1945 mal pripravené auto so šoférom, ktoré by prezidenta odviezlo na bezpečné miesto. V kanadskom exile o šesť rokov neskôr o tom napísal svedectvo: „V súvislosti s Dr. Tisom mi vytýkajú, prečo som ho vraj nezachránil v roku 1945. Predpokladal som, že sa Dr. Tiso pokúsi dostať do Ríma a do Vatikánu. Náš vatikánsky šofér dostal

83 SNA, f. SLA, korešpondencia, šk. 10, Vatikán 11. 12. 1946 – Sidor Dubošovi.

84 ČULEN: Posledné posedenie s Karolom Sidorom, s. 40 – 41.

rozkaz, aby bol stále v pohotovosti, lebo som čakal, že jedného dňa dostanem z niektorej pohraničnej stanice telefonickú výzvu, ktorou sa dozviem, že Dr. Tiso už prekročil hranice. Mal som pre neho pripravené dokumenty a bezpečné miesto, odkiaľ by Dr. Tisu neboli vydali.⁸⁵ Dňa 9. júna 1945 predložil Sidor Štátnemu sekretariátu verbálnu nótu, v ktorej prosil Svätú stolicu o intervenciu u amerických úradov, aby slovenského prezidenta ani iných slovenských utečencov nevydali ani Sovietskom, ani Benešovej vláde.⁸⁶ Keď sa Sidor koncom júna 1945 dozvedel z bratislavského rádia správu, že Jozef Tiso bol spolu s inými ministrami zatknutý a v najbližšej dobe mal byť vydaný do Československa, požiadal hlavu Cirkvi o okamžitú audienciu. Dňa 29. júna 1945 ho pápež Pius XII. prijal na súkromnej audiencii, kde sa mu dostalo ubezpečenia, že Svätá stolica disponovala informáciami, podľa ktorých nik z členov slovenskej vlády nemal byť z americkej okupačnej zóny vydaný.⁸⁷ Prezident Jozef Tiso bol spolu s niektorými ministrami napokon Spojencami vydaný do Československa a 28. októbra 1945 eskortovaný do pražskej väznice na Pankráci a o dva dni na to do väznice Krajského súdu v Bratislave.

Ešte pred začiatkom súdneho procesu „Jozef Tiso a spol.“ pred retribučným Národným súdom v Bratislave Sidor podrobne a objektívne informoval amerických Slovákov, najmä msgr. Františka Duboša, o niektorých závažných kauzách vatikánsko-slovenských vzťahov, týkajúcich sa najmä židovskej otázky.⁸⁸ Počas retribučného procesu, ktorý sa začal v decembri 1946, Sidor nechal všetky svedecké výpovede v prospech Tisa prekladať do taliančiny a predkladal ich Štátnemu sekretariátu, najmä svedeckú výpoveď nitrianskeho arcibiskupa Karola Kmetka, ktorá bola týmto spôsobom celá preložená do taliančiny. Spolu s Konštantínom Čulenom publikoval niekoľko článkov v krajských novinách a časopisoch v USA a v Kanade o Tisovom verejnom účinkovaní, čím v podstatnej miere ovplyvnil mienku amerických a kanadských Slovákov. Zároveň písal listy do USA, aby sa na patričných miestach vo Washingtone zakročilo v prospech udelenia milosti. Keď bol 16. apríla 1947 vyneseny rozsudok smrti a existovala nádej, že odsúdenému bude udelená milosť, hovoril Sidor s blízkym spolupracovníkom pápeža Pia XII., ktorý sa bezprostredne obrátil na pápeža s prosbou o urgentné zakročenie.⁸⁹ Svätá stolica vynaložila

85 SIDOR: *Dve cesty*, s. 55.

86 SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 222 – 223, verbálna nóta č. 126/1945.

87 Tamže, s. 224 – 225. Pozri tiež HRABOVEC: Jozef Tiso a Svätá stolica, s. 124 – 125.

88 SNA, f. SLA, šk. 10, korešpondencia, Vatikán 11. 02. 1946 – Sidor Dubošovi.

89 Vatikán 30. 07. 1947 – Slávnemu Výkonnému výboru Slovenskej Ligy v Amerike v otázke Slovenského štátu a osoby prezidenta Dr. Jozefa Tisu poslať Karol Sidor (originál).

prostredníctvom diplomatov, najmä apoštolského delegáta vo Washingtone Amleta Cicognaniho a *chargé d'affaires* pražskej nunciatúry Raffaella Forniho, nemalé úsilie o záchranu života Jozefa Tisa a po vykonaní rozsudku smrti zavládla vo vatikánskych kruhoch hlboká konšternácia.⁹⁰

Hlbokú zmenu v mienke voči československej vláde a najmä voči prezidentovi Benešovi vyvolalo faktické vykonanie rozsudku smrti aj na talianskom ministerstve zahraničných vecí v Ríme. Podobne ako Svätá stolica aj talianska vláda mala záujem o presné informácie, týkajúce sa celého priebehu retribučného súdneho procesu s Jozefom Tisom. Priebeh súdneho procesu, reakcie politických strán, postoje jednotlivých politikov, najmä prezidenta Beneša a predsedu Slovenskej národnej rady Jozefa Lettricha, tlačové správy, ako aj celkové nálady slovenského obyvateľstva boli predmetom diplomatických správ, ktoré z Prahy a Bratislavy pravidelne zasielali do Ríma mimoriadny vyslanec a splnomocnený minister talianskej vlády v Československu Alfonso Tacoli, prvý tajomník Fabrizio Franco a taliansky konzul v Bratislave Giovanni Bocchini. Posledné dve správy, ktoré boli napísané po vykonaní rozsudku smrti 18. apríla 1947 a ktoré si prečítal sám taliansky minister zahraničných vecí gróf Carlo Sforza, zdôrazňovali, že u veľkej časti slovenskej populácie prevládal názor, že prezident Beneš mohol rozsudok smrti udelením milosti zvrátiť. V diplomatických správach sa podrobne rozoberali právne normy retribučného súdnictva týkajúce sa inštitútu milosti, konštatovalo sa, že oficiálna československá tlačová agentúra sa k tejto otázke vôbec nevyjadřila, pomerne podrobne sa na základe informácií priamych účastníkov opísal priebeh popravy a citovali sa slová prezidenta Tisa, že rozsudok smrti (a neudelenie milosti) mal vyjadrovať povahu vtedajšieho režimu.⁹¹ V diplomatickej správe talianskeho vyslanca v Československu Alfonsa Tacoliho z 30. apríla 1947 sa celkovo konštatovalo zlyhanie predsedu Slovenskej národnej rady Jozefa Lettricha, ktorý podľahol mylnej ilúzii, že prezident Beneš zohľadní pri svojom rozhodovaní o udelení milosti väčštinovú mienku vedenia Demokratickej strany a slovenského národa.⁹² Podobne ako Svätá stolica aj predstavitelia talianskej vlády boli presvedčení, že vykonaním trestu smrti sa

Súkromný archív autorky.

90 Pozri bližšie HRABOVEC: Jozef Tiso a Svätá stolica, s. 124 – 129.

91 ASMAECI, Ministero degli Affari esteri, f. Affari politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, šk. 4, fasc. Processi contro Beran e msgr. Tiso, Praha 18. 04. 1947 – L'epilogo del processo Tiso (Tacoli), správa č. 696/430.

92 ASMAECI, Ministero degli Affari esteri, f. Affari politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, šk. 4, fasc. Processi contro Beran e msgr. Tiso, Praha 30. 04. 1947 – Il partito slovacco democratico dopo l'esecuzione del dott. Tiso (Tacoli), správa č. 776/475.

nezvratne prehĺbil rozkol medzi slovenským a českým národom, čo malo na československý štát trvalé následky. Vykonaním rozsudku smrti stratilo talianske ministerstvo zahraničných vecí akékoľvek ilúzie o demokratických pomeroch v obnovenom Československu a pražská vláda a prezident sa začali považovať už len za predĺženú ruku komunistov.

Z obdobia rokov 1947 až 1948 sa zachovala korešpondencia medzi Karolom Sidorom a Jozefom Vicenom – zakladateľom svojpomocného hnutia nenásilného protikomunistického odporu „Biela légia“, organizovaného predovšetkým z územia obsadeného Rakúska.⁹³ Sidorove listy mladému emigrantovi Vicenovi potvrdzujú kladný postoj k proamerickej orientácii. Tak v liste z 9. augusta 1947 Sidor píše: „Moje stanovisko k spolupráci s Američanmi je pozitívne. Treba udržiavať s nimi pravidelný styk a objektívne ich informovať o slovenských veciach a ľuďoch. To isté robia i naši Slováci v USA a to isté robím i ja v Ríme.“⁹⁴ Podobne ako Vicen, ktorý spolupracoval s americkou vojenskou rozvedkou CIC (*Counter Intelligence Corps*), mal byť Sidor postavený do čela európskej politickej organizácie, ktorá by sa opierala o CIC. Sidor mal jasnú predstavu aj pokiaľ ide o postavenie Slovenskej ligy v Amerike a jej úlohy v politickej povojnovej emigrácii: „Keď sa oprieť, tak sa oprieť na Slovenskú ligu v Amerike, ktorá prevzala vedenie a reprezentovanie boja a práce za obnovu SR. Treba sa podrobiť a konať v rámci tejto 40-ročnej národnej inštitúcie, ktorá sa môže menej myliť, ako utekajúci a skrývajúci sa jednotlivci.“ Odvolával sa pritom na autoritu, ktorú táto krajanská organizácia požívala v amerických vládnych kruhoch: „A preto som za daných okolností za to, aby veci mali v rukách naši americkí Slováci, ktorí majú u vážnych politických činiteľov vždy viac autority, ako my hľadani a odsúdení „nacisti“ a „fašisti“.“⁹⁵ V listoch Sidor poukazoval aj na tienisté stránky politického odboja vedeného na americkej pôde, ktoré súviseli s protislovenskou propagandou vplyvnej časti českej emigrácie v USA, ktorá bola podľa jeho vyjadrení „protihlinkovská“ a „protitisoľská“. Vyjadril osobné presvedčenie, že jeho návšteva v Spojených štátoch by dokázala získať pre ciele slovenského politického exilu slovenskú Ameriku: „Ja som osobne presvedčený, že keby som sa mohol v Amerike zdržovať aspoň pol roka a precestovať cez naše slovenské osady, iste by som vedel finančne pomôcť na pár rokov všetkým tým, ktorí sa v Európe chcú venovať boju za vybudovanie Slovenského štátu. Naši v Amerike sú ochotní

93 RÓBERT LETZ: Korešpondencia Jozefa Vicena s Karolom Sidorom (1947 – 1949). In: *Historický zborník*, 2007, roč. 17, č. 1, s. 124 – 151.

94 Tamže, s. 133, Vatikán 09. 08. 1947 – Sidor Vicenovi.

95 Tamže, s. 140 – 141, Vatikán 17. 02. 1948 – Sidor Vicenovi.

na všetko, len sa musí nájsť človek, ktorý im zrozumiteľne veci vysvetlí. Toto trúfal by som si ja urobiť.“⁹⁶

Coup d'état vo februári 1948 znamenal pre slovenskú povojnovú emigráciu novú situáciu a pre Karola Sidora samého definitívne zrieknutie sa politickej pasivity. Povojnoví politickí exulanti vnímali štátny prevrat ako prirodzený dôsledok kolaborácie a prosovietskej orientácie všetkých politických strán zoskupených v Národnom fronte. Ľudovodemokratický režim predstavoval „zamaskovanú totalitu“, kde nebolo možné budovať demokraciu, pretože skutočná demokracia ako systém pluralitných politických strán v Československu v roku 1945 nastolená nebola. Sám Sidor otvorene kritizoval politiku kolaborácie nekomunistických politických strán na Slovensku a v Česku s komunistami, ako aj prosovietsky kurz Benešovej národnosocialistickej strany, ktorý sa v skutočnosti začal už v roku 1935 podpísaním spojeneckej zmluvy ČSR so Sovietskym zväzom. Februárové udalosti Sidor považoval za „bábkové divadlo“, prirovnával ich k mníchovským udalostiam zo septembra 1938 a očakával, že prezident Beneš, tak ako koncom septembra 1938, kapituluje po druhýkrát. Sidorova kritika voči Benešovmu prosovietskemu kurzu bola vskutku zdrvujúca, pretože ako kresťanský politik bol presvedčený, že Beneš svojou kolaboráciou zradil celý kresťanský svet.⁹⁷ Ďalším dôležitým impulzom k naštartovaniu zahraničnej akcie bol bezpochyby prílev nových politických emigrantov zo Slovenska, tentoraz z kruhov Demokratickej strany a Strany slobody, pričom niektorí pofebruároví emigranti sa prihlásili k programu štátnej samostatnosti.⁹⁸ Nová aktivizácia rímskeho a londýnskeho exilu napokon vyústila do reorganizácie už existujúcej Slovenskej národnej rady v Londýne na Slovenskú národnú radu v zahraničí, ktorej prvým predsedom sa stal Karol Sidor.⁹⁹

Dôsledkom pofebruárovej emigračnej vlny¹⁰⁰ bolo zosilnenie ideologického rozvrstvenia slovenského politického exilu na dva tábory – na dominujúci tábor

96 Tamže, s. 148, Vatikán 09. 11. 1948 – Sidor Vicenovi.

97 KAROL SIDOR: Dr. Hubert Ripka's version of the communist „putch“ in Czecho-Slovakia. In: *Slovakia*, september 1953, roč. 3, č. 3, s. 44 – 57.

98 Napríklad Emanuel Böhm, povereník zdravotníctva, Štefan Blaško, poslanec Ústavodarného národného zhromaždenia za Demokratickú stranu, Jozef Hanzel, čelný predstaviteľ Strany slobody, a v neposlednom rade Imrich Kružliak a diplomat Jozef Mikuš, ktorý v povojnových rokoch pracoval pre Predsedníctvo Slovenskej národnej rady, sa v exile pridali na Sidorovu stranu.

99 Pozri kapitolu Vznik Slovenskej národnej rady v zahraničí a jej pôsobenie v Ríme.

100 Do emigrácie sa postupne dostali bývalí čelní predstavitelia Demokratickej strany, povereníci a poslanci Národného zhromaždenia: Jozef Lettrich, Rudolf Fraštický, Fedor Hodža, Ján Ambruš, Michal Zibrín, Emanuel Böhm, Štefan Blaško, Kornel Filo, Martin

požadujúci štátnu samostatnosť Slovenska a na tábor zástancov československej orientácie. Od roku 1945 pôsobili v Spojených štátoch diplomati Ján Papánek a Juraj Slávik, prívrženci čechoslovakizmu a benešovsko-masarykovskej štátnej koncepcie, ktorí boli činní v Rade slobodného Československa, založenej vo februári 1949 v USA. Od roku 1945 sa v exile v USA opätovne nachádzal aj bývalý československý veľvyslanec vo Francúzsku Štefan Osuský, ktorý sa síce počas celého svojho verejného účinkovania nevzdal programu československej štátnosti, v istom zmysle však spĺňal predpoklad pre určitý druh spolupráce so sidorovcami, pretože či už na pôde Rady slobodného Československa, alebo na pôde Rádia Slobodná Európa hájil slovenské záujmy.¹⁰¹ Prevažná časť bývalých poslancov za Demokratickú stranu pod vedením Jozefa Lettricha vstúpila v exile do Rady slobodného Československa, nepriamo podporovanej a financovanej Štátnym departmentom. Rada slobodného Československa v politickom programe nadväzovala na masarykovsko-benešovskú koncepciu unitárneho československého štátu a v jej orgánoch slovenskí členovia nedokázali presadiť fungovanie inštitúcie na základe princípu „rovným s rovným“. Zásadný spor existoval napríklad aj v otázke nadväznosti politického programu na Ústavu ČSR z roku 1920, ktorú presadzovali národní socialisti Hubert Ripka a Petr Zenkl, hlásajúci v povojnových rokoch úzke spojenectvo so Sovietskym zväzom. Jozef Lettrich a poslanci za Demokratickú stranu presadzovali nadväznosť na Košický vládny program. Dôsledkom vnútorných rozporov boli krízové stavy a dlhodobá nefunkčnosť, čo spôsobilo, že časť bývalých poslancov za Demokratickú stranu na čele s Jozefom Lettrichom a Rudolfom Fraštackým z Rady odišla a v decembri 1963 v Toronte založila Stálu konferenciu slovenských demokratických exulantov, ktorá sa programovo hlásila k česko-slovenskej federácii.¹⁰²

Kvetko, Samuel Belluš, Matej Josko, Planovský, Štefan Kočvara; zo Strany slobody: Jozef Dieška, Jozef Hanzel, Tibor Šabo.

- 101 Blížšie k činnosti Osuského v súvislosti so zriadením samostatnej slovenskej redakcie v Rádiu Slobodná Európa pozri BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Svetový kongres Slovákov a Rádio Slobodná Európa. In: PETER JAŠEK (ed.): *Svetový kongres Slovákov v zápase proti komunistickému režimu*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2018, s. 190 – 191.
- 102 K pôsobeniu Jozefa Lettricha v exile bližšie pozri MAREK SYRNÝ: Jozef Lettrich v exile. Z exilovej korešpondencie a článkov Jozefa Lettricha. In: IVAN GUBA, MAREK SYRNÝ a kol.: *Jozef Lettrich a jeho doba*. Martin: Nadácia Jozefa Lettricha, 2016, s. 242 – 278, pozri najmä s. 264, 272. K založeniu a pôsobeniu Rady slobodného Československa pozri IGOR UHRÍK: „Československý“ politický exil v Spojených štátoch amerických a Spojenom kráľovstve na začiatku studenej vojny. In: PETER JAŠEK (ed.): *Politický exil z krajín strednej a východnej Európy. Motívy, stratégie, aktivity a perspektívy na Východe a Západe, 1945 – 1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017, s. 384 – 424. K pôsobeniu Stálej

Karol Sidor sa po februári 1948 snažil nadviazať spoluprácu s niektorými bývalými demokratickými politikmi, najmä s Rudolfom Frašťackým, ktorý emigroval v marci 1948. Dňa 20. mája sa stretol s Frašťackým v jeho vatikánskom byte a viedol s ním dlhý rozhovor, ktorý trval od ôsmej hodiny večer do pol druhej hodiny v noci. Rozhovor sa točil okolo dvoch kľúčových tém. Prvou kľúčovou témou bola úloha a pôsobenie Demokratickej strany v tzv. ľudovodemokratickom režime. Z rozhovoru vyplývalo, že Frašťacký spoluprácu s komunistami trpko oľutoval, keď doslovne povedal: „Uznajte mi, že za iných to povedať nemôžem, ale za seba áno, že som sa politicky mylil, keď som si myslel, že môžem s komunistami spolupracovať.“¹⁰³ Tvrdú kritiku vyslovil Frašťacký na adresu prezidenta Beneša, ktorého počínanie označil za nekompatibilné s demokratickými zásadami, keď 24 hodín pred zasadáním prvého voleného parlamentu v máji 1946 vydal 18 prezidentských dekrétov, aby korigoval výsledky volieb a znemožnil ich uplatnenie v praxi. Frašťacký bol presvedčený, že Beneš sa už v Moskve v decembri 1943 zaviazal, že použije nedemokratické metódy, aby pomohol komunistom dostať sa k moci.¹⁰⁴ Druhá kľúčová téma sa týkala otázky zjednotenia povojnového a pofebruárového politického exilu a v tejto súvislosti sa konala deň na to o štvrtej hodine popoludní v kaviarni na Via Veneto schôdzka medzi Sidorom, Frašťackým, Čulenom a Pavlom Glaserom. Jednotná protikomunisticky zameraná emigračná reprezentácia bola dôležitá najmä vzhľadom na záujmy americkej vlády, ktorá v protikomunistickom ťažení rozbiehajúcej sa studenej vojny len ťažko mohla využiť služby roztrieštenej emigrácie a požiadavku jednoty dávala čelným exilovým reprezentantom najavo.¹⁰⁵ Hneď na úvodnú otázku Sidora, či sa prítomní stotožňujú so spoločným štátom alebo samostatnou Slovenskou republikou, mu Frašťacký odpovedal, že je za federáciu s Čechmi a za širšiu federáciu s ostatnými národmi. Napriek tomu, že Frašťacký uznával Sidorove argumenty v prospech samostatného štátu za pádnejšie, ako boli jeho argumenty za jednotný štát, odmietol sa definitívne

konferencie slovenských demokratických exulantov pozri MIROSLAV JOHN LIČKO: *Ako chutí cudzina? Slovenská demokracia v exile 1948 – 1989*. Bratislava: Kalligram, 1999, s. 55 – 79.

103 HIA, f. Karol Sidor, šk. 4, Vatikán 20. 05. 1948 – Rozhovor s Rudolfom Frašťackým, s. 1.

104 Tamže, s. 2.

105 Keď bol Karol Sidor v júni 1950 prijatý na Štátnom departmente vo Washingtone, jednou z prvých požiadaviek zo strany vysoko postavených štátnych úradníkov USA bolo zjednotenie povojnového a pofebruárového exilu. Department of State (Confidential). Memorandum of Conversation, June 14, 1950. Subject: Activities and Views of Karol Sidor. Súkromný archív Igora Uhríka. Týmto sa chcem poďakovať p. Uhríkovi za poskytnutie dokumentu k nahliadnutiu.

vysloviť bez porady s ostatnými členmi vedenia Demokratickej strany: „Vaše argumenty za SR sú lepšie ako naše za ČSR. Ale nemôžeme sa definitívne vysloviť bez porady s ostatnými, ktorí s nami von vyšli.“¹⁰⁶ Karol Sidor zjavne nebol s rozhovorom spokojný, keď v osobnom zázname určenom pre vlastný archív si poznamenal, že Fraštacký sa nechcel rozlúčiť s Čechmi ako spolubývajúcimi v jednom štáte a že držal ešte ČSR, ale už nie s takým fanatizmom, s akým ju mal pomáhať v roku 1945 budovať. Svoje sklamanie vyjadril aj v liste bývalému českému poslancovi v Národnom zhromaždení za sociálnu demokraciu Janovi Novotnému, s ktorým sa v Ríme stretol a viedol s ním korešpondenciu. V liste naznačil, že rozhovor s Fraštackým dopadol tak, ako to očakával: „Málo odvahy k novým veciam. Nemali odvahy ani doma. Len si povšimnite, ako sa malé Fínsko, ktoré je úplne prilepené so svojimi hranicami k ZSSR, skvelo bráni. [...] Naša Demokratická strana ustavične ustupovala, hoci na Slovensku, ako Lettrich tvrdieval, sami si vládžeme.“¹⁰⁷

S českým sociálnym demokratom a poslancom Janom Novotným, ktorý patril k protikomunistickému krídlu v strane, sa Sidor stretol vo svojom byte vo Vatikáne koncom marca 1948. Rozhovor sa točil okolo vývoja v sociálnej demokracii po vojne, kolaborácie prezidenta Beneša s komunistami, odsunu sudetských Nemcov a budúcich plánov v emigrácii. Českí sociálni demokrati mali pomerne dobré zázemie vo Veľkej Británii, kde ich podporovala Labour Party. Sidor Novotnému navrhol uzavrieť spoločnú zmluvu o spolupráci a neútočení predovšetkým na stránkach exilovej tlače, s čím Novotný súhlasil. Na záver pred Sidorom vyhlásil, že sa mieni vrátiť do Katolíckej cirkvi, z ktorej ako šestnásťročný pre politické presvedčenie vystúpil.¹⁰⁸

So samotným predsedom Demokratickej strany Jozefom Lettrichom sa Sidor v exile zrejme nikdy nestretol. Ako prominentný politik sa Lettrich po emigrácii v marci 1948 už začiatkom apríla dostal do amerického exilu a vo Washingtone začal spolu s pročeskoslovensky orientovanými diplomatmi Jurajom Slávikom, Jánom Papánkom a Fedorom Hodžom organizovať protikomunistický odboj.¹⁰⁹ Lettrich si po príchode do USA bol vedomý toho, že pre získanie väčšej popularity medzi americkými Slovákami bude nutné dohodnúť sa s predstaviteľmi Slovenskej ligy v Amerike. K prvému stretnutiu medzi ním, Fedorom Hodžom a generálom Jánom Ambrušom na jednej strane a predsedom Ligy

106 HIA, f. Karol Sidor, šk. 4, Vatikán 20. 05. 1948 – Rozhovor s Rudolfom Fraštackým, s. 3.

107 HIA, f. Karol Sidor, šk. 4, Vatikán 23. 05. 1948 – Sidor Novotnému.

108 HIA, f. Karol Sidor, šk. 4, Vatikán 31. 05. 1948 – Záznam Sidora z rozhovoru s Novotným.

109 K exilovej činnosti J. Lettricha bližšie pozri SYRNÝ: Jozef Lettrich v pofebruárovom exile, s. 242 – 278.

Petrom Jurčákom, Karolom Strmeňom a Michalom Bosákom ml., vlastníkom významného slovenského nakladateľstva Obrana Press v USA, došlo 10. mája 1948. O tomto stretnutí dostal Sidor presnú informáciu, aby si tak mohol o ňom vytvoriť obraz. Zmyslom dlhého rozhovoru bolo vysvetliť predstaviteľom Ligy pohnútky a ciele Demokratickej strany v povojnovom období, začínajúc účasťou na Povstaní, na ktorom sa podľa Lettricha jeho strana zúčastnila preto, aby zabránila vyhláseniu sovietskeho Slovenska podľa plánov slovenských komunistov. Lettrich zúčastnených presviedčal, že Demokratická strana v období ľudovodemokratického režimu nekolaborovala s komunistami, ale snažila sa klásť prekážky.¹¹⁰ Ďalším dôležitým zámerom spoločných rokovaní bolo zistiť, aký postoj zaujíma prominentná pofebruárová emigrácia k otázke slovenskej štátnej samostatnosti v rámci väčšieho stredoeurópskeho federatívneho zväzku. Lettrich na takto položenú otázku reagoval dlhším expoéz, ktorého podstatnú výpoveď je dobré pre zaujímavosť zrekapitulovať. Lettrich bol presvedčený, že samostatné Slovensko by vo federalizovanej Európe nedokázalo obstáť, pretože susedilo so štátmi, ktoré by sa okamžite zachovali krajne nepriateľsky, a to počnúc Maďarskom s jeho známymi mocenskými aspiráciami v podunajskej kotline, cez Poľsko, ktoré využilo slabosť pomníchovského Československa na jeseň 1938 a privlastnilo si časť slovenského územia na severe, až po Česko, ktoré by po odtrhnutí Slovenska volilo nepriateľskú odvetu. Lettrich ďalej argumentoval, že otázka budúceho usporiadania európskej federácie a jej fungovania nebola v danom období ani zďaleka jasnou záležitosťou, v čom sa nemýlil, a preto nebolo možné vsadiť všetko na neistú kartu federácie. V jeho politickom myslení predstavovalo Československo ako spoločný štát oveľa väčšiu stabilitu v neistej budúcnosti, problém bol podľa neho len v tom, že ho ovládli komunisti, a preto prvoradým cieľom pofebruárového exilu bolo oslobodenie spod komunistickej totality, ktoré si Lettrich vedel predstaviť len vypuknutím novej vojny. V demokraticky obnovenom Československu by Slováci mali právo rozhodnúť, v akej štátnej forme by chceli žiť. Na konkrétnu otázku, či sa okrem protikomunistického odboja staval aj proti „benešovskému čechoslovakizmu“, odpovedal: „Benešiáda je pre nás skončená vec. Ak bude potrebný boj proti čechoslovakizmu, tak ho povedieme. My sme spravodlivo uznávali zásluhy Beneša, ako sme zasa jeho chyby kritizovali. Po tom, čo urobil vo februári, je koniec. Zradil ústavu, lebo menovanie vlády malo sa v nedostatku ústavy diať

110 HIA, f. Karol Sidor, šk. 3, Zápis o schôdzke v hoteli Jermyn dňa 10. mája 1948. Prítomní boli Dr. Lettrich, Dr. Fedor Hodža, Dr. Múdry-Šebík, generál J. Ambruš, Rev. Porubský, Rev. Rafaj, Rev. Tuhý, Rev. Kováčik, Rev. Eštok, Peter Jurčák, M. Bosák, E. Kováč, K. Strmeň; s. 1.

podľa starých zásad. Jeho povinnosť bola nepriať nový kabinet, násilníkov armádou rozohnať, alebo, keď už kabinet prijal, hneď rezignovať. Čo urobil, je hrubé porušenie demokratických zvyklostí. Tento demokrat pomohol nastoliť diktatúru.“ Tvrdé slová na adresu Beneša zakončil porovnaním s českým protektorátnym prezidentom Emilom Háchom.¹¹¹ Na základe Lettrichovho kritického stanoviska voči Benešovej povojnovej politike nie je ľahké pochopiť, prečo bývalý predseda Demokratickej strany vstúpil vo februári 1949 do radov Rady slobodného Československa, v ktorej sa angažovali poprední probenešovskí politici ako Hubert Ripka a Petr Zenkl. V Lettrichovom prípade išlo zjavne o otázku jeho budúceho finančného zabezpečenia, pretože ideovo sa s Radou slobodného Československa od začiatku musel nutne rozchádzať. Pokiaľ išlo o federačný program, Lettrichovi oponoval predseda Ligy Peter Jurčák, ktorý si nemyslel, že by samostatné Slovensko bolo slabším článkom federácie. Sidorov zať Karol Strmeň sa pripojil argumentmi o antagonizmoch medzi stredo európskymi národmi, ktoré neboli typické len pre Slovensko.¹¹² Aj keď nemožno s presnosťou povedať, ako táto schôdzka dopadla, faktom je, že vedenie Slovenskej ligy v Amerike odmietlo dodatočne legitimovať ľudovodemokratické povojnové Československo, ktorého obnovenie považovalo za nelegitímne a v rozpore so skutočnou vôľou slovenského národa.¹¹³ Na 30. kongrese začiatkom marca 1949 v Chicagu Liga vyhlásila existenciu Československej republiky za neoprávnenú, pretože Slováci ako osobitný národ mali aspirácie na vlastný štát.¹¹⁴ Uznáním Slovenskej národnej rady v zahraničí za „ústredný orgán slovenského oslobodzovacieho hnutia“ sa Liga postavila za program štátnej samostatnosti Slovenska.¹¹⁵ Lettrichova skupina zostávala napriek začiatočnému pomerne výhodnému postaveniu a podpore zo strany Štátneho departmentu v exile izolovaná od početnej krajanskej komunity a podobne slovenskí emigranti sa v utečeneckých táboroch politicky pridávali na stranu Sidora alebo Ďurčanského, nie na stranu Lettricha, prípadne ostatných

111 Tamže, s. 2 – 4.

112 Tamže, s. 6.

113 Slovenská liga v Amerike svoj dovtedy zhovievavý postoj k Československu na prelomovom 28. kongrese v Detroite koncom októbra 1946 prehodnotila. Bližšie pozri SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 18. Prejav o budúcom programe Slovenskej ligy prednesený na kongrese Ligy v meste Detroit, Mich., dňa 29. októbra 1946.

114 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 18, Chicagské rezolúcie Slovenskej ligy. Rezolúcie, ktoré na svojom XXX. kongrese 3. marca 1949 v Chicagu, Illinois, prijala Slovenská liga.

115 Tamže. Stanoviská Slovenskej ligy v Amerike sú zhrnuté v štúdií RÓBERT LETZ: *Aktivity Slovenskej ligy v Amerike v rokoch 1945 – 1950*. In: *Slováci v zahraničí 34*. Martin: Matica slovenská, 2017, s. 72.

demokratických politikov. Pročeskoslovensky orientovaný odboj preto bol a zostal v celom slovenskom exilovom hnutí marginálnym zjavom.

Karol Sidor reagoval na komunistický štátny prevrat vo februári 1948 a na sériu článkov z pera blízkeho Benešovho spolupracovníka Huberta Ripku, ktorá vychádzala približne rok po Ripkovom odchode do exilu vo francúzskej tlači pod názvom: *Une révolution préfabriquée*. Pre Huberta Ripku, prvorepublikového redaktora *Lidových novin*, člena informačnej siete Hradu, národného socialistu, ministra v Benešovej exilovej vláde a ministra v povojnovej vláde Národného frontu, bola prosovietska orientácia Československa už od roku 1935 absolútnou prioritou. Podľa Sidora bola Ripkova kolaborácia s komunistami v rámci politiky Národného frontu samozrejma, pretože on a mnoho ďalších stúpcov Beneša boli presvedčení, že spojenectvo so Sovietskym zväzom umožní získať pre Československo väčšiu moc v strednej Európe, než akou štát reálne disponoval.¹¹⁶ Sidor bol presvedčený, že českí nekomunistickí politici prešli do prosovietskeho tábora dobrovoľne, niesli za to plnú zodpovednosť a nie je možné ospravedlniť, že do svojho prosovietskeho tábora vtiahli aj Slovensko, ktorého väčšina obyvateľstva orientáciu na Moskvu odmietala.¹¹⁷ Ripka dospel k presvedčeniu o nemožnosti dlhodobého spojenectva so Stalinovým vedením až po februári 1948, dovtedy usilovne presviedčal celý svet, že Moskva sa do vnútorných záležitostí Československa nemiešala. Spojenecká zmluva z decembra 1943 mala byť podľa Ripku dôkazom o tom, že Sovietsky zväz neplánoval boľševizáciu štátov patriacich do jeho veľmocenského orbitu, ako aj dôkazom, že Moskva sa nebude miešať do vnútorných záležitostí svojho spojenca.¹¹⁸ Odmietnutie účasti Československa na Marshallovom pláne na nátlak Moskvy v júli 1947 bola podľa Sidora evidentná kapitulácia nekomunistických politikov, ak zoberieme do úvahy aj skutočnosť, že v delegácii, ktorá začiatkom júla letela do Moskvy, aby na mieste prijala Stalinovo ultimátum, sa nachádzal len jediný komunista, predseda vlády Klement Gottwald.¹¹⁹ A keď vo februári 1948 komunisti, ktorí od roku 1945 ovládali bezpečnostný aparát a armádu, nahnali do pražských ulíc tisícky „skomunizovaných“ robotníkov, aby sa pri pripravovanom štátnom prevrate mohli oprieť o silu ulice, a do hlavného mesta zavítal ako predĺžená Stalinova ruka Valerij Zorin, tak prezident Beneš spolu s nekomunistickými ministrami stáli proti tejto presile osamotení. Sidor to v citovanom článku nazval skutočným bábkovým divadlom a bolo

116 SIDOR: Dr. Hubert Ripka's version of the communist „putch“ in Czecho-Slovakia, s. 46.

117 Tamže.

118 Tamže, s. 44.

119 Tamže, s. 45.

viac než pravdepodobné, že podobne ako počas Mníchova Beneš po druhýkrát kapituluje: „Beneš najprv povzbudil ministrov, aby podali demisiu, potom ich uistil o jeho pretrvávajúcej lojalite voči nim, aby sa napokon bez ich vedomia rozhodol prijať ich demisiu.“¹²⁰

Okrem prípravných prác na reorganizácii Slovenskej národnej rady v zahraničí a začatia jej činnosti sa Sidor vážne zaoberal aj myšlienkou založenia vlastnej politickej strany – Slovenskej kresťanskej demokracie. Slovenská kresťanská demokracia mala kopírovať podobné vzory kresťanských strán v západnej Európe, najmä talianskej *Democrazia Cristiana* alebo francúzskeho povojnového kresťanského hnutia (*Mouvement républicain populaire*, MRP) pod vedením Roberta Schumana a Roberta Bicheta, ministra vo francúzskej vláde, s ktorým sa Sidor osobne poznal. Republikánsko-ľudové hnutie ako nová politická strana v povojnovom Francúzsku bolo síce inšpirované kresťanskými princípmi, nebola to však politická strana konfesijného typu, hoci katolícke zázemie jej vedúcich predstaviteľov bolo evidentné. Bolo to hnutie, ktoré vychádzalo z protinacistického odboja a usilovalo sa o čo najširšie zapojenie katolíckeho elektorátu do budovania povojnového Francúzska, čo v podstate znamenalo, že malo dôjsť k zmiereniu katolíkov s republikánskym režimom, budovanom na prísnej laicite a odluke Cirkvi od štátu. V prvých komunálnych voľbách v roku 1945 hnutie podporilo vyše 4,5 milióna Francúzov, v parlamentných voľbách v júni 1946 získalo hnutie 28 % odovzdaných hlasov (čím vyhralo voľby) a hoci nemalo charakter masovej strany, disponovalo kontinuálnou účasťou v povojnových francúzskych vládach (Robert Schuman, Robert Bichet, Georges Bidault).¹²¹ S politickou koncepciou nových západoeurópskych kresťanskodemokratických strán bol Sidor dobre oboznámený a snažil sa na tento vývoj nadviazať vlastnými politickými koncepciami.

Novou politickou stranou chcel Karol Sidor v exile nadviazať na Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu; nebolo však politicky únosné, aby sa HSĽS – v roku 1945 na Slovensku zakázaná – v zahraničí obnovila. Slovenská kresťanská demokracia mala vo svojich radoch sústrediť „zdravé a nepoddajné jadro členstva a funkcionárov HSĽS“ a všetkých tých Slovákov v zahraničí, ktorí boli

120 Tamže, s. 57.

121 K republikánsko-ľudovému hnutiu v povojnovom Francúzsku bližšie pozri ISABELLE CLAVEL: *Le Mouvement républicain populaire (MRP): l'expérience singulière d'un parti d'inspiration démocrate chrétienne en République française (1944 – 1965)*. In: *Revista Brasileira de História das Religiões*, 2016, roč. 9, č. 25, s. 192 – 204, <<http://dx.doi.org/10.4025/rbhranpuh.v9i25.31856>>.

ochotní pracovať za samostatné Slovensko v rámci federalizovanej Európy.¹²² Predpokladalo sa, že popri predsedníctve strany, volenom na riadnom straníckom zjazde, by mal existovať aj širší výkonný výbor, pozostávajúci z členov predsedníctva a predsedov nasledujúcich komisií: politickej, hospodárskej, sociálnej, propagačnej a kultúrnej. Podľa programu strany by sa jej činnosť mala koordinovať so Slovenskou národnou radou v zahraničí a dopĺňať po boku iných politických strán stredoeurópskeho exilu všade tam, kde si to politické okolnosti vyžadovali.¹²³ Po založení strany sa Sidor spolu s Jozefom Mikušom, ktorý od jari 1948 žil v emigrácii v Paríži, usilovali, aby sa strana stala súčasťou federatívne koncipovaného európskeho zoskupenia kresťanskodemokratických strán a osobností *Nouvelles Équipes Internationales* (NEI), t. j. nových medzinárodných skupín, ktoré boli z iniciatívy viacerých významných kresťanských a ľudových politikov založené v belgickom Lutychu 3. júna 1947. Prezidentom NEI bol od založenia Belgičan August De Schryver a generálnym tajomníkom sa stal francúzsky minister a člen vedenia Republikánsko-ľudového hnutia vo Francúzsku Robert Bichet. Vo výkonnom výbore NEI boli zastúpení reprezentanti štátov a národov, ktorí sa stretávali každé tri mesiace na spoločných rokovaníach. Raz do roka sa konal kongres zoskupenia za účasti významných západoeurópskych kresťanskodemokratických politikov: Alcida De Gasperiho, Konrada Adenauera, Georga Bidaulta, Roberta Schumana a iných. Programovo aj štrukturálne boli NEI úzko späté s princípom federalizmu a pričínili sa o budovanie zjednotenej Európy na báze kresťanského duchovného dedičstva a princípe rovnoprávnosti všetkých európskych národov. Týmto spôsobom boli dvere NEI otvorené aj malým stredoeurópskym národom, Slovákov nevynímajúc. Podľa vyhlásenia NEI v roku 1949 patrili všetky európske štáty k Európe, prirodzene, aj tie „slobodné národy“, ktorým bola účasť na výstavbe európskej federácie pre sovietsku hegemoniu znemožnená.¹²⁴

Za určitý úspech možno preto považovať skutočnosť, že 16. júla 1949 bola Sidorom založená Slovenská kresťanská demokracia prijatá do *Nouvelles Équipes Internationales*. V liste Mikušovi z konca augusta 1949 však Sidor vyjadril nespokojnosť, pretože na základe programu Slovenskej kresťanskej demokracie nemohol súhlasiť s jej začlenením pod „un équipe national tchechoslovaque“,

122 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, korešpondencia Mikuš – Sidor, Vatikán 06. 09. 1948 – Založenie SKD v zahraničí (dôverné).

123 VONDRÁŠEK, PEŠEK: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970*, s. 381; SNK, LA, f. Jozef Mikuš, korešpondencia Mikuš – Sidor, Vatikán 21. 09. 1948 – Sidor Mikušovi.

124 Bližšie pozri WINFRIED BECKER: Die Nouvelles Équipes Internationales und der Föderalismus. In: *Historisch-Politische Mitteilungen*, 2008, roč. 15, č. 1, s. 81 – 102.

t. j. pod „národnú skupinu československú“. Sidor za žiadnych okolností nebol ochotný vystupovať v zahraničí v akejkoľvek organizácii pod spoločnou hlavičkou Československo, preto inštruoval Mikuša, aby rázne zakročil u generálneho tajomníka NEI Bicheta a poprosil ho o zohľadnenie skutočnosti, že slovenský politický exil v zahraničí vystupoval v organizáciách ako Pax Romana a Intermarium pod vlastným menom.¹²⁵

Na pozvanie ministra Roberta Bicheta sa Jozef Mikuš v apríli 1950 zúčastnil na kongrese NEI v talianskom Sorrente v blízkosti Neapola. Generálny tajomník NEI Bichet nástojil na účasti Mikuša preto, aby bol popri troch českých delegátoch aj jeden slovenský účastník. Bichetov sekretariát vybavil Mikušovi aj vstupné vízum do Talianska. V tejto súvislosti písal Mikuš Karolovi Sidorovi list, v ktorom vyjadril svoj optimistický názor v tom zmysle, že *Nouvelles Équipes Internationales* by mohli Slovákov akceptovať ako samostatnú skupinu, nezávislú od českých delegátov: „Z tohto všetkého sa mi zdá, že aspoň o mačný mak sa situácia zmenila. Fakt je, že nám pootvorili dvere. Ak sa teda chceme biť o našu národnú vec na pôde NEI, musíme vkročiť. Pritom je dôležité, že za celého toho dlhého rokovania s Bichetom nenechali sme ani jeho, ani výkonný výbor NEI v pochybnosti o svojich politických koncepciách.“¹²⁶

Mikuš pricestoval na hlavnú železničnú stanicu Termini v Ríme 10. apríla 1950, kde ho čakali budúci redaktor Rádia Slobodná Európa Jozef Šramek a dvaja redaktori slovenského vysielania talianskeho štátneho rozhlasu Jozef Martinka a Koloman Murgaš. Na druhý deň odcestoval spolu s kňazom Ferdinandom Mondokom na kongres do Sorrenta. Na kongrese sa zúčastnilo približne 150 delegátov z vyše pätnástich európskych štátov a národov, okrem iných budúci minister zahraničných vecí Heinrich von Brentano, generálny tajomník CDU-CSU Bruno Dörpinghaus a štátny tajomník Otto Lenz za Nemeckú spolkovú republiku, za Rakúsko minister školstva Felix Hurdus, za Taliansko generálny tajomník Kresťanskodemokratickej strany Paolo E. Taviani, predseda snemovne Giovanni Gronchi, minister spravodlivosti, ako aj štátny podtajomník na ministerstve zahraničných vecí; všetko mená, ktoré svedčili o prestížnosti kongresu v Sorrente. Ľudový denník *Il Popolo* medzi vyše stovkou delegátov spomenul aj meno Jozefa Mikuša ako delegáta Slovenskej kresťanskej demokracie.¹²⁷ Po úvodných prejavoch, v ktorých sa spomenuli zá-

125 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, korešpondencia Mikuš – Sidor, Vatikán 30. 08. 1949 – Sidor Mikušovi.

126 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, korešpondencia Mikuš – Sidor, 30. 03. 1950 – Mikuš Sidorovi.

127 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, Správy o pracovnej činnosti 1949 – 1951, Účasť na kongrese *Nouvelles Équipes Internationales* v dňoch 12. – 14. apríla 1949 v Sorrente, s. 1.

sluhy zakladateľa Talianskej ľudovej strany (*Partito popolare italiano*) dona Luigi Sturza na organizovaní prvých medzinárodných stretnutí kresťanských strán ako protiváhy komunistickej internacionály v medzivojnovom období, sa delegáti zúčastnili na rokovaníach v jednotlivých komisiách. Jozef Mikuš bol pridelený do politickej komisie pod vedením poslanca talianskeho parlamentu, ktorý zdôrazňoval potrebu zjednotenia kresťanských demokracií proti rozpínavému svetovému komunizmu, a požadoval, aby si orgány vznikajúceho európskeho spoločenstva mohli uplatňovať určité nadštátne kompetencie. Mikuš vo svojom prejave poukázal na rozpory v stanovách NEI, v ktorých sa striedavo hovorilo „o národoch, o zemiach, o štátoch, o ľuďe, o politických stranách a o politických osobnostiach“.¹²⁸ Pripomenul, že v strednej a východnej Európe existujú štáty zložené z národov a prihovárал sa za uplatňovanie národného princípu, nie štátneho. Jeho návrh však narazil na určité bariéry: jednak bola zmena stanov, ktorú v podstate navrhoval, záležitosťou výkonného výboru a nie jednotlivých komisií, jednak sa muselo počítať s odporom štátov ako Švajčiarsko a Belgicko a v neposlednom rade existovali silné etatické reminiscencie francúzskych členov NEI. Mikuš viedol aj iné zaujímavé rozhovory, najmä s rakúskymi a nemeckými delegátmi, ktorých zaujímal jeho postoj k odsunu sudetských Nemcov, a všetkým delegátom rozdal po francúzsky litografovaný program Slovenskej kresťanskej demokracie, ako aj kritické Memorandum Slovenskej národnej rady v zahraničí o Rade slobodného Československa. Na konci kongresu boli prečítané rezolúcie jednotlivých komisií, pričom rezolúcia kultúrnej komisie zdôrazňovala primát duchovna nad materializmom, rezolúcia hospodárskej komisie sa dožadovala ekonomického zjednotenia západnej Európy, rezolúcia politickej komisie zdôrazňovala boj proti komunizmu a nutnosť preniesť na čerstvo založenú Európsku radu v Štrasburgu kompetencie reálnej vládnej moci. Záverečnou rečou De Gasperiho, ktorý podčiarkol, že Európe nestačí na všeobecnú obnovu iba Marshallov plán, ale že Európa sa musí vrátiť k svojim kresťanským koreňom, bol tento významný kongres ukončený. V záverečnej správe, ktorú Mikuš vyhotovil pre potreby vedenia slovenského politického exilu, sa konštatovalo, že postavenie Slovákov v rámci NEI nebolo uspokojivé. Mikuš dúfal, že aspoň pre strednú Európu sa podarí zaviesť národný princíp namiesto štátneho princípu.¹²⁹

Na spiatocnej ceste zo Sorrenta do Paríža sa Jozef Mikuš opäťovne zastavil v Ríme, kde mal príležitosť stretnúť sa so všetkými dôležitými člen-

128 Tamže, s. 2.

129 Tamže, s. 3.

mi slovenskej kolónie a nahliadnuť do ich práce. Koloman Murgaš s ním urobil rozhovor pre RAI o stredoeurópskom federálnom hnutí a jezuitský páter Pavol Bajan pozval Mikuša do slovenského vysielania Vatikánskeho rozhlasu. Dňa 20. apríla sa Mikuš zúčastnil na zvláštnej audiencii u pápeža Pia XII., ktorého pozdravil v mene tých Slovákov za železnou oponou, ktorí sa v rámci Svätého roka nemohli zúčastniť na púti do Ríma. Pápež mu mal odpovedať, že o postavení katolíkov vo východnej Európe je dobre informovaný a spomenul úprimnú modlitbu ako zbraň, ktorou sa môže dosiahnuť zmena situácie. V Ríme sa Mikuš stretol aj s bývalým legačným radcom na talianskom vyslanectve na Slovensku v rokoch 1942 – 1943 Carlom vojvodom De Vera d' Aragona, ktorý bol spolu s vyslancom Paolom Cortesem internovaný po kapitulácii Talianska v piešťanských kúpeľoch, aby sa tak vyhol vydaniu Mussoliniho sociálnej republiky.¹³⁰ Zoznam osôb, s ktorými sa Mikuš na pôde Večného mesta počas krátkeho pobytu kontaktoval, je skutočne obdivuhodný a dokazuje erudovanosť tohto, žiaľ, len málo doceneného slovenského diplomata.

Po neúspešných pokusoch získať vycestovacie vízum do Spojených štátov amerických – čo súviselo s protiakciami bývalých československých diplomatov Jána Papánka a Juraja Slávika na vládnych úradoch vo Washingtone,¹³¹ napokon v septembri 1949 Karol Sidor dostal vízum do Kanady. Získať povolenie pre vycestovanie do Kanady od roku 1945 mimoriadne sťažoval postup československého vyslanectva v Ottawe, ktoré na pokyny pražskej vlády intervenovalo na kanadských vládnych úradoch, aby slovenskí utečenci nesmeli vycestovať do Kanady na bývalé slovenské pasy. V nóte ministerstva zahraničných vecí z 18. septembra 1945 sa vyslovene žiadalo, „aby príslušné kanadské úrady boli upozornené na to, že bývalé slovenské národné pasy, vydané za tisoovského režimu, sú neplatné, a požiadané, aby neudelili víza takým činiteľom, ktorí počas vojny pracovali proti spojencom a Československej republike“¹³² (sic!). Kanadské úrady konali v zmysle žiadostí československého vyslanca Františka

130 Tamže, s. 4.

131 Len v roku 1948 bola Sidorova žiadosť o trvalé vízum do USA trikrát zamietnutá. Sidor si v jednom liste z 19. júla 1948, adresovanom bývalému ministrovi poľnohospodárstva v druhej ČSR Ladislavovi Feierabendovi, postťažoval: „Ja sa pohnúť z Vatikánu nemôžem. Starí moji protivníci, ako je Slávik, Papánek a niektorí aj z tejto novej českej emigrácie, ba aj slovenskej, učinili v službách komunizujúcej sa Prahy všetko, aby ma očiernili ako nacistu a fašistu a kedykoľvek sa pokúšam o výpad z Vatikánu do slobodného sveta, vždy sa stretnem s výsledkami práce a horlivosti týchto ochrancov dnešného režimu v ČSR.“ Pozri KUKLÍK, NĚMEČEK: *Proti Benešovi*, s. 368.

132 SNA, f. MZV SR 1945 – 1947, šk. 1154, 18. 09. 1945 – Pokus príchodu exponovaných politických činiteľov tisoovského režimu do Kanady (Vyslanectvu ČSR do Ottawy).

Pavláška a na jeseň 1945 zakázali vstup na kanadské územie všetkým bývalým slovenským štátnym občanom.¹³³ Táto prax kanadských úradov sa zmenila až po násilnom prevrate vo februári 1948.

Karol Sidor s početnou rodinou definitívne opustil starobylé múry Večného mesta v nedeľu 5. februára 1950 a večným vlakom odcestoval z Ríma do Paríža. Pred odchodom mu pápež Pius XII. udelil poslednú audienciu,¹³⁴ čo v danom období nemusela byť samozrejmosť, práve naopak, audiencia bola prejavom výnimočne priateľského postoja pápeža voči Slovákom. Svojho priateľa Jozefa Mikuša inštruoval, aby mu v Paríži „v nejakom šikovnom a lacnom hotelíku zabezpečil dve izby so sedem posteľami“,¹³⁵ a zároveň ho prosil, aby mu urobil jednoduchý program, počas ktorého sa chcel stretnúť s poľskými exilovými politikmi Waclawom Grzybowski a Juliusom Poniatowskim, a tiež sa chcel stretnúť s Jozefom Šramkom, ktorý neskôr pôsobil ako redaktor Rádia Slobodná Európa v Mníchove, ako aj so slovenskými študentmi vo Francúzsku, ktorí literárne vydávali správy o Slovensku vo francúzštine *Informations Slovaques*.¹³⁶ Syn Karola Sidora Andrej si o odchode z Ríma a príchode do Paríža zaznamenal do denníka: „Rím, 5. II., nedeľa. Odchod z Ríma večer. Na stanici vari 50 ľudí. Dr. Zeman fotografoval. [...] Príchod do Paríža o 23.00 v pondelok 6. II. Na stanici nás čakalo niekoľko ľudí: Mikuš, Jankovič, Šramek a iní. Previezli sme sa do hotela Birmingham a hneď sme sa odobrli spať.“¹³⁷ Karol Sidor spolu s rodinou pricestoval do Paríža v pondelok 6. februára v noci a na druhý deň večer odcestoval do Londýna na týždňovú návštevu. Nie je celkom jasné, čo zo Sidorovho programu v Paríži sa zrealizovalo, keďže podrobná správa, ktorú o parížskom pobyte Sidora pre slovenské vysielanie Španielskeho národného rozhlasu (*Radio nacional de España*) a Talianskeho rozhlasu (*Radio Italia*) vypracoval Mikuš, sa v jeho fonde v Literárnom archíve nezachovala. Slovenské vysielanie Talianskeho rozhlasu (*Programmo slovacco, Radio Italia*) sa o parížskom pobyte zmienilo len veľmi stručne a konštatovalo, že Sidor mal v Paríži „možnosť stretnúť sa s predstaviteľmi slovenskej emigrácie vo Francúzsku, ako aj s čelnými predstaviteľmi iných národov spoza železnej opony, činnými v stredoeurópskom federálnom hnu-

133 SNA, f. MZV SR 1945 – 1947, šk. 1154, Department of External Affairs, Ottawa 31. 10. 1945 – Wrong Pavláškovi; Ottawa 05. 11. 1945 – Pavlášek MZV (Pokus príchodu exponovaných polit. činiteľů slov. Tisov. režimu do Kanady).

134 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, Vatikán 01. 02. 1950 – Sidor Mikušovi.

135 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, Vatikán 21. 01. 1950 – Sidor Mikušovi.

136 Tamže.

137 HIA, f. Karol Sidor, šk. 4, Denník Andreja Sidora.

tí“.¹³⁸ Rozhovory s francúzskymi politikmi pravdepodobne už len pre krátkosť času absolvovať nemohol, a to aj preto, že to bola agenda, ktorú Sidor ponechával Mikušovi. Rozlúčka na hlavnej vlakovej stanici v Paríži bola vskutku dojímavá, keď temer celá slovenská kolónia prišla vzdať odchádzajúcemu Sidorovi a jeho rodine hold a lúčila sa s ním piesňou „Hojže Bože“.¹³⁹

Podrobnejšie, i keď ani zďaleka nie úplné správy sa dochovali zo Sidorovho londýnskeho pobytu v dňoch 9. až 14. februára 1950. V liste Mikušovi, ktorý Sidor písal na lodi počas plavby cez Atlantický oceán, londýnsky pobyt zrekapituloval takto: „Pobyt v Londýne bol tiež dobre využitý. Boli sme s Petrom Prídavkom u kardinála [Bernarda Williama] Griffina, u biskupa Edwarda Myersa a pomocou nich dostali sme sa k šéfovi stredoeurópskeho oddelenia na Foreign Office.¹⁴⁰ Je to mladý človek, ktorý po jednogodinovom rozhovore o našich otázkach dal Prídavkovi svoje telefónne číslo, ubezpečiac ho, že kedykoľvek ho prijme, bude rád, keď ho Prídavok poinformuje o vývine slovenskej otázky. Predošlý šéf oddelenia odišiel na diplomatické miesto, čo je pre nás výhodné, lebo on za vojny dostatočne sa osvedčil za Čechov a ich koncepciu.“¹⁴¹ V ďalšom texte listu svojho priateľa informoval o audiencii u poľského exilového prezidenta Augusta Zaleského, ktorý pre neho a Prídavka podával čaj, navštívil takmer celú poľskú exilovú vládu, ako aj generála Władysława Andersa, hovoril s českým exilovým politikom generálom Levom Prchalom a podobne s Jánom Paulínym-Tóthom, ktorý sa mal podľa Sidorových slov „osvedčiť za slovenskú orientáciu“. Rozhovorov a stretnutí malo byť spolu 32, okrem toho Sidor rečnil pred asi 50 londýnskymi Slovákmí.¹⁴² *Radio Italia* vysielalo o bohatom londýnskom

138 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, korešpondencia Mikuša so Sidorom, 11. 03. 1950 – *Programmo slovacco Radio Italia*.

139 HIA, f. Karol Sidor, šk. 4, Denník Andreja Sidora.

140 Na britskom Foreign Office stredoeurópske oddelenie neexistovalo. Po konci druhej svetovej vojny v dôsledku reorganizácie teritoriálneho usporiadania prešlo Československo do tzv. severného oddelenia, kam patril aj Sovietsky zväz, pobaltské štáty a Poľsko. Šéfom tohto oddelenia bol v roku 1950 G. W. Harrison.

141 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, 21. 02. 1950 – Sidor Mikušovi. Pozri aj záznam Konštantína Čulena v denníku z 23. februára 1950: „Karol hovoril o schôdzkach a poradách, ktoré mal v Londýne. Hovoril aj s britským šéfom stredoeurópskej sekcie a ten mu priznal, že ak aj africké národy sa domáhajú samostatnosti, niet príčiny, prečo by sa jej nemali domáhať a prečo by nepatrila aj Slovákom.“ Za poskytnutie denníkového záznamu ďakujem Františkovi Vnukovi.

142 Tamže. Koncom roka 1950 navštívil Ferdinand Ďurčanský Paríž, Londýn a utečenecké tábory v Západnom Nemecku. O tejto európskej ceste zatiaľ nemáme podrobnejšie informácie. V Paríži mu Alexander Matúš, ktorý pracoval pre francúzsku vojenskú

programe pomerne podrobne. Sidor okrem rozhovorov s vysokými poľskými exilovými politikmi mal porady s litovským, lotyšským a estónskym vyslancom, v prestížnom londýnskom klube Athenaeum sa stretol s predstaviteľmi oslobodzovacieho hnutia, s reprezentantmi Stredoeurópskeho federálneho klubu, s reprezentantmi Ukrajinskej národnej rady a bieloruského exilu, so zástupcami Medzinárodnej federácie slobodných novinárov zo strednej a východnej Európy a viedol rozhovory aj na ministerstve zahraničných vecí (*Foreign Office*). Z hľadiska Slovákov žijúcich vo Veľkej Británii sa za vrchol považoval Sidorov prejav pred početnou slovenskou kolóniou v miestnostiach Medzinárodného novinárskeho klubu v nedeľu 12. februára.¹⁴³ V Londýne sa Sidor po prvýkrát osobne stretol s bývalým poslancom za Demokratickú stranu Štefanom Blaškom a bývalým predsedom Slovenskej strany národnej jednoty na okupovanom území južného Slovenska Emanuelom Böhmmom, ktorí sa v exile pridali na Sidorovu stranu a vstúpili do Slovenskej národnej rady v zahraničí. Obaja politici o tomto významnom stretnutí napísali články, ktoré uverejnil *Kanadský Slovák*.¹⁴⁴ Po absolvovaní úspešného programu sa bývalý vyslanec naložil spolu s rodinou v Liverpoole na zaoceánsky parník a po týždni strávenom na Atlantickom oceáne sa ocitol 22. februára 1950 v kanadskom Halifaxe.

KAROL SIDOR V KANADSKOM EXILE 1950 – 1953

V Montreale čakalo Karola Sidora srdečné privítanie. V Kanade žilo po vojne približne tridsaťtisíc Slovákov, ktorí emigrovali prevažne v medzivojnovom období, a na rozdiel od omnoho početnejšej slovenskej diaspóry v Spojených štátoch amerických pred prvej svetovej vojny mali kanadskí Slováci

rozviedku *Deuxième Bureau*, sprostredkoval schôdzku na francúzskom ministerstve zahraničných vecí, ktorá sa považuje za jeho najväčší politický úspech počas návštevy Paríža. Podľa Mikuša sa mal Ďurčanský v Paríži vyjadriť: „Vy nevydobijete Slovenský štát, ja ho vydobijem.“ V Paríži mal mať problémy s vízom, ktoré boli na zárok Matúša odstránené, a podobne pri cestovaní zo Štrasburgu do Bruselu sa problémy s vízami opakovali, v dôsledku čoho musel Ďurčanský Belgicko predčasne opustiť. SNK, LA, f. Jozef Mikuš, šk. 9, Paríž 18. 06. 1951 – Mikuš Kirschbaumovi.

143 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, korešpondencia Mikuša so Sidorom, 11. 03. 1950 – *Programmo slovacco Radio Italia*.

144 ŠTEFAN BLAŠKO: Karol Sidor – Muž činu. In: *Kanadský Slovák*, 06. 04. 1950, roč. 9, s. 3; EMANUEL BÖHM: Po Milanovi Hodžovi – Karol Sidor v Londýne. In: *Kanadský Slovák*, 20. 04. 1950, roč. 9, s. 5.

bezprostrednejší a vzhľadom na krátkosť emigrácie aj živší záujem o dianie na Slovensku. Montreal sa od začiatku päťdesiatych rokov 20. storočia stal dôležitým strediskom slovenského exilu – od augusta 1949 tu pôsobil ako redaktor *Kanadského Slováka* Konštantín Čulen, od novembra 1949 tu žil Jozef Kirschbaum, v septembri začal na Slovanskom študijnom stredisku (*Centre d'études slaves*) Montrealskej univerzity vyučovať ako asistent-profesor bývalý tajomník prezidenta Jozefa Tisa Karol Murín, mládež organizoval agilný Kornel Piaček, pôsobili tu Ján Gleiman a kultúrny pracovník Andrej Činčura a do Kanady emigroval aj bývalý slovenský vyslanec v ZSSR Fraňo Tiso a bývalý poslanec Slovenského snemu, kňaz Ferdinand Mondok. S veľkým entuziazmom vítala príchod Sidora s rodinou krajská tlač a v článkoch, ktoré pri tejto príležitosti boli publikované, sa vyzdvihoval fakt, že Sidorovi sa podarilo získať vízum napriek početným intrigám zo strany pročeskoslovensky orientovaných exilových politikov, že tento významný slovenský politik a diplomat v podstate len pokračuje v spolupráci s americkými a kanadskými krajskými spolkami, začatej ešte v medzivojnovom období.¹⁴⁵ Veľké nádeje sa vkladali do jeho osoby v boji proti bolševizmu a za slovenskú štátnu ideu a prízvukovalo sa, že Sidor čoskoro zavíta aj na pôdu Spojených štátov.¹⁴⁶ V súkromnej korešpondencii sa o svojom príchode do Montrealu zveril Sidor Mikušovi: „Nálada medzi Slovákami je tu taká, aká bolo u nás v roku 1925. Blíť to všetko za Slovenský štát a najmä kanadské ženy sú veľmi horlivé [...]. Pomer medzi Kanadskou slovenskou ligou a Jednotou bol trochu napnutý, ale už to povoľuje. Bude tu spolupráca a všetci uznávajú, že musíme ísť pod jednotným vedením. [...] Už 4. marca urobili banket na moju počesť, ale ja som tak prechorel, že som sa osobne nemohol naň dostaviť. Moja žena [Angela Sidorová] bola však tak oduševnená na tom bankete, že vstala a po prvý raz v živote prehovorila 250 ľuďom, ktorí boli tam prítomní.“¹⁴⁷ Sidor ďalej písal o mnohých prejavoch solidarity v uliciach Montrealu, ako aj na početných večierkoch, banketoch a schôdzach, ktoré začali byť kvôli jeho osobe početnejšie navštevované.

Konštantín Čulen si o Sidorovom príchode urobil do denníka záznam, ktorý naznačuje ťažkosti spojené s vycestovaním: „22. feb. (1950): Karol je už tu. Prišiel o 10. večer. Mnohí z našich ho čakali na stanici. Šťastlivo prekonal

145 BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Karol Sidor a americkí Slováci v kontexte americko-slovenských vzťahov (1938 – 1953), s. 82 – 90.

146 Sidor v Kanade. In: *Jednota. Úradný orgán Prvej katolíckej slovenskej jednoty v Spojených štátoch severnej Ameriky*, 01. 03. 1950, roč. 59, s. 1 – 2; Sidor medzi nami. In: *Jednota*, 08. 03. 1950, roč. 59, s. 1 – 2.

147 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, korešpondencia, Montreal 13. 03. 1950 – Sidor Mikušovi.

cestu cez Paríž, Londýn. Čechoslováci budú rozčarovaní. To je pre nich veľká prehra. Dušili sa, zariekali a vzájomne ubezpečovali, že ani jeden separatista sa nedostane do niektorej západnej demokratickej krajiny, lebo tieto sú vyárendované len pre nich. [...] Karol prišiel hodne unavený. Nie je ľahké cestovať s takou početnou rodinou, s malými deťmi. Nuž, tak sme tu skoro tak, ako sme boli v Ríme. Uceluje sa naša parta.“¹⁴⁸ Z ďalších denníkových záznamov je zrejmé, že privítanie Sidora na kanadskej pôde bolo skutočne veľkolepé. Čulen neopomína ani menej príjemnú skutočnosť, že Sidor pricestoval už ako chorý človek a jeho verejné vystupovanie nemalo takú ráznosť, ktorá bola u neho charakteristická z predvojnového obdobia.

Sidorov plán politickej činnosti v kanadskom exile bol pomerne jednoduchý, vyvstáva však otázka, či bol aj skutočne reálny. Pre politické ciele Slovenskej národnej rady v zahraničí bolo potrebné zabezpečiť podporu západných mocností, predovšetkým amerického Štátneho departmentu, pričom na dosiahnutie tohto cieľa bola nevyhnutná zjednotená a koordinovaná slovenská exilová politika. Sidorove snahy o zjednotenie politického exilu pritom neboli namierené smerom k Slovenskému oslobodzovaciemu výboru, ktorý mal ten istý program obnovenia slovenskej štátnosti. Sidorovo odmietnutie spolupráce so Slovenským oslobodzovacím výborom malo mnoho príčin a jeho vzťah k Ďurčanskému bol veľmi zložitý, poznamenaný osobnými nezhodami, ktoré pramenili už z obdobia rokov 1938 – 1939. Po druhej svetovej vojne mal Sidor výhrady voči určitým postupom Ďurčanského v rámci exilového pôsobenia. Odsudzoval aj zjazd mladoludákov v Piešťanoch, najmä jeho požiadavku socializácie, t. j. poštátnenia všetkých hospodárskych hodnôt, pričom záverečný manifest tohto zjazdu sa všeobecne považoval za ideové východisko Ďurčanského exilovej činnosti.¹⁴⁹ Počas vatikánskeho azylu zazlieval Ďurčanskému štvavú kampaň z radov jeho prívržencov, ktorú šíрили najmä krajanské noviny *Slovák v Amerike*. Sidor nesúhlasil ani so znením Ďurčanského memoránd, vypracovaných pre mierovú konferenciu v Paríži. Pokiaľ ide o memorandum, v ktorom bola postulovaná požiadavka plebiscitu,¹⁵⁰ v liste msgr. Františkovi Dubošovi (Dubosh), prelátovi a významnému krajanskému národnému a duchovnému činiteľovi, písal nasledujúce riadky: „Neviem, či ste osvietený pane, dostali memorandá

148 KONŠTANTÍN ČULEN: Denníkové záznamy 22. február – 4. marec 1950. Súkromný archív autorky. Za poskytnutie denníkových záznamov Konštantína Čulena ďakujem prof. Františkovi Vnukovi.

149 Bližšie pozri SIDOR: *Dve cesty*, s. 32, 35 – 51, 68.

150 Išlo pravdepodobne o pamätný spis s titulom *Aide-Mémoire sur la nécessité du plébiscit en Slovaquie*, ktorý Ďurčanský v mene SAV-u podal na mierovej konferencii v Paríži.

SAV. Sú v nich veci, s ktorými Slovák súhlasiť nemôže a ich podpísať nesmie. V jednom memorande tvrdia, že už v roku 1918 mal byť plebiscit a ten by bol dokázal, že Slováci chcú žiť samostatne. Plebiscit v tie časy žiadali Maďari. Slováci sa uspokojili s Pittsburskou dohodou a Martinskou deklaráciou ako prejavmi vôle slovenskej, teda bez plebiscitu. Ten plebiscit pri vtedajšom nízkom národnom uvedomení Slovákov bol by potvrdil, že Slováci chcú ďalej patriť k Maďarsku.¹⁵¹ Odmietanie spolupráce s Ďurčanským alebo prinajmenšom pasívny postoj k snahám o zjednotenie, ktoré vychádzali z Ďurčanského tábora a pre ktoré je možné nájsť čiastočné pochopenie z obdobia Sidorovho rímskeho azylu, strácali po jeho príchode do kanadského exilu opodstatnenie a napokon viedli do slepej uličky.

Karol Sidor zamieril svoje zjednocovacie aktivity na exilové osobnosti evanjelického vierovyznania v slobodnom svete, ktoré boli známe pročeskoslovenskou orientáciou. Predovšetkým sa usiloval získať na svoju stranu bývalého československého diplomata a exilového politika Štefana Osuského. Prvé zasadanie Predsedníctva SNRvZ na kanadskej pôde, ktoré sa konalo na Bielu sobotu a Veľkonočnú nedeľu v apríli 1950 a na ktoré sa napriek veľkým vzdialenostiam členovia predsedníctva spolu s náhradníkmi dostavili v plnom počte, odsúhlasilo, že trojčlenná komisia z členov predsedníctva (Sidor, Kirschbaum a Kandra) nadviaže styk s Osuským.¹⁵² Osuský, ktorý sa od roku 1945 opätovne nachádzal v exile v Spojených štátoch amerických, sa síce počas celého svojho verejného účinkovania nevzdal programu československej štátnosti, v istom zmysle však splňal predpoklad pre určitý druh spolupráce so SNRvZ, pretože či už na pôde Rady slobodného Československa, alebo na pôde Rádia Slobodná Európa hájil

151 SNA, f. Slovenská Liga v Amerike, šk. 10, Vatikán 30. 09. 1946 – Sidor Dubošovi. Zaujímavé sú aj denníkové záznamy Alexandra Macha na adresu Ďurčanského memoránd pre mierovú konferenciu. Počas súdneho procesu Jozef Tiso a spol., v ktorom boli okrem prezidenta Jozefa Tisa súdení aj Alexander Mach a Ferdinand Ďurčanský, bol počas pojednávania spomenutý pamätný spis SAV-u. Mach si o tom zaznamenal do denníka: „9. marca 1947. Včera čítali Ďurčanského memorandum mierovej konferencii v Paríži z roku 1946 v mene Slovenského akčného výboru. No, nemyslím, že by to bola Ďurčanského práca. Je dosť nešťastná. Protirečenia a najmä takticky nemožná. Operuje argumentmi, ktoré používala maďarská iredenta alebo ktoré by sa hodili Nemcom, no ktoré musia nutne vyvolať odpor v kruhoch, bez pomoci ktorých nemožno si predstaviť splnenie toho, čo memorandum chce.“ ALEXANDER MACH: *Pred rozsudkom. Denníky 1945 – 47*. Bratislava: Marenčin PT, 2017, s. 307.

152 FRANTIŠEK VNUK: *Životopis Konštantína Čulena*. Cleveland: Slovenský ústav, 1984, s. 155. Pozri tiež Prvé zasadnutie Predsedníctva SNRvZ na pôde Kanady. In: *Jednota*, 19. 04. 1950, roč. 59, s. 1 – 2. Vo fonde Jozefa Mikuša v Literárnom archíve sa medzi zápisnicami z konania schôdze Predsedníctva SNRvZ tento záznam nenachádza.

slovenské záujmy.¹⁵³ Sidor získal kontakt na Osuského sprostredkovane cez bývalého podpredsedu Zboru povereníkov Rudolfa Frašťackého, s ktorým si od čias politického azylu vo Vatikáne písal a s ktorým sa vo Vatikáne v máji 1948 osobne stretol.¹⁵⁴ Vedel o tom, že Osuský sa kladne vyslovil o vedení SNRvZ a už v roku 1948 nadviazal styky s vedením Slovenskej ligy v Amerike, stretol sa s jej vtedajším predsedom Petrom Jurčákom a údajne inštruoval slovenské evanjelické organizácie v USA, aby sa na februárovom kongrese Ligy v roku 1949 pripojili k tejto strešnej organizácii amerických Slovákov.¹⁵⁵ K stretnutiu medzi Sidorom a Osuským počas Sidorovho turné po USA došlo v prvej polovici júna 1950 vo Washingtone. Neuzavrela sa však nijaká dohoda, obaja politici si vymenili poznatky a názory a rozišli sa s tým, že sa opätovne stretnú na jeseň.¹⁵⁶ K dohode s Osuským o spolupráci však napokon nedošlo a príčinou straty záujmu na strane bývalého československého diplomata bola nepriateľská kampaň proti Sidorovi, rozpútaná počas jeho návštevy v USA v americkej tlači a rozhlase (o tom v ďalšom texte).

Najväčším triumfom v Sidorovej povojnovej kariére, ktorý sa natrvalo zapísal do dejín politického exilu, je nepochybne jeho prednáškové turné po Spojených štátoch amerických v mesiacoch máj až august 1950, ktoré usporiadala a zorganizovala Slovenská liga v Amerike spolu s mnohými oblastnými organizáciami a spolkami. Príznačne prvou zastávkou na jeho programovo mimoriadne bohatej okružnej ceste bol práve 31. kongres Slovenskej ligy, ktorý sa koncom mája 1950 konal ako mnohokrát predtým už tradične v Clevelande a na ktorom sa Liga manifestačne opätovne vyslovila v prospech boja proti

153 Bližšie k činnosti Osuského k zriadeniu samostatného slovenského vysielania v Rádiu Slobodná Európa pozri BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Svetový kongres Slovákov a Rádio Slobodná Európa, s. 188 – 190.

154 Rudolf Frašťacký písal Sidorovi 18. septembra 1949 list z Toronta, v ktorom sa pozastavil nad nezmyselnosťou a kontraproduktívnosťou nekonečných škriepok v exile, tlmočiac tak aj mienku Štátneho departmentu vo Washingtone. Adresáta listu nepriamo vyzýval, aby sa exilová politika zbavila vzájomnej nenávisťi a nevraživosti a aby sa vybudovala spoločná platforma spolupráce. Sidor odpovedal listom z Vatikánu 27. septembra 1949. V liste súhlasil so spoluprácou, žiadal však Frašťackého, aby sa vyjadril k zásadnej otázke, či je za československú, alebo za slovenskú štátnosť. Pozri LIČKO: *Ako chutí cudzina? Slovenská demokracia v exile 1948 – 1989*, s. 682 – 684. Osuský, ktorého Frašťacký o korešpondencii so Sidorom ihneď informoval, striktné položenú otázku týkajúcu sa štátnosti odmietal, a to bol aj dôvod, prečo nevidel prílišný priestor na spoluprácu. Bližšie pozri SLAVOMÍR MICHÁLEK: *Diplomat Štefan Osuský 1889 – 1973*. Bratislava: Veda, 1999, s. 188.

155 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, Vatikán 27. 11. 1948 – Sidor Mikušovi.

156 Sidor o tom písal v liste Mikušovi: „S Osuským pred týždňom vo W.[ashingtone] sme sa dohodli odložiť vyjednávania na jeseň, až sa isté prípravy spraví.“ SNK, LA, f. Jozef Mikuš, Youngstown 03. 08. 1950 – Sidor Mikušovi.

medzinárodnému komunizmu, oslobodenia Slovenska spod „ľudovodemokratického“ režimu a slovenskej štátnosti.¹⁵⁷ Sidor aj so sprievodom priletel z Montrealu 23. mája vo večerných hodinách na letisko v Clevelande, kde ho už netrpezlivo očakávala delegácia v prominentnom zložení. Na letisku Sidora vítal opäť slovenského benediktínskeho kláštora sv. Andreja Svorada v Clevelande Teodor Kojiš, čestný predseda Slovenskej ligy v Amerike Peter Pavol Hletko, predseda Ligy Pavol Jamriška a básnik a Sidorov osobný priateľ Mikuláš Šprinc.¹⁵⁸ Sidor po prvýkrát na pôde Spojených štátov amerických prehovoril na slávnostnom bankete pri príležitosti kongresu Ligy krátko pred polnocou v deň jeho priletu a jeho protikomunisticky ladená reč bola odmenená búrlivým potleskom prítomných.¹⁵⁹ Ďalší Sidorov bod programu sa uskutočnil v Bedforde, v štáte Ohio, kde si Slováci z okolia Clevelandu na Memorial Day 30. mája pietne uctili Jozefa Tisa. Sidorov prejav na spomienkovom dni bol ladený opäť protikomunisticky a v otázke vzťahu k vláde Spojených štátov povedal tieto prorocké slová: „Americká vláda bola nútená zavrieť svoj generálny konzulát v hlavnom meste Slovenska v Bratislave, lebo pomer medzi Spojenými štátmi a bolševickou Československou republikou sa zo dňa na deň zhoršuje. Slovenský národ, ktorý dal Amerike celú tretinu svojej krvi, ktorý vidí v Amerike krajinu slobody a demokracie, s úctou a obdivom díva sa na túto krajinu a nikdy nesúhlasil a nesúhlasí s takou politikou, ktorá núti Spojené štáty zatvoriť generálny konzulát na Slovensku.¹⁶⁰ Ak bude Slovensko znova slobodným a samostatným štátom, slovenský národ slobodne prejaví svoj úprimný pomer k tejto veľkej krajine a v Bratislave bude nielen americký konzulát, ale aj americké vyslanectvo.“¹⁶¹

Dňa 1. júna priletel Karol Sidor na letisko v blízkosti Scrantonu, významného centra slovenského spolkového života, a z letiska ho motorizovaný sprievod polície a slovenskej delegácie sprevádzal až po mestský dom v Scrantone, kde ho osobne privítal starosta mesta James T. Hanlon. Sidor počas nasledujúcich dvoch dní rokoval s predstaviteľmi poľského a litovského exilu, viedol rozhovory s kongresmanom Harrym P. O’Neillom, stretol sa s americkým biskupom

157 Manifest Slovenskej Ligy v Amerike vydaný na 31. Kongrese 24. mája 1950 v Clevelande. In: *Jednota*, 31. 05. 1950, roč. 60, č. 3071, s. 1 – 2.

158 SNA, f. SLA, šk. 12, Zápisnica z 31. kongresu Slovenskej ligy v Amerike, konaného v dňoch 23. – 24. 1950 v Clevelande, s. 4.

159 Brat Hrobák, redaktor našej *Jednoty*, zvolený za predsedu. – 180 delegátov zúčastnilo sa na Kongrese. – Budúci Kongres v New Yorku. In: *Jednota*, 1950, roč. 60, č. 3071, s. 1, 4.

160 Po komunistickom prevrate vo februári 1948 boli na Slovensku s výnimkou Rakúskeho generálneho konzulátu postupne zatvorené všetky ostatné západné konzuláty.

161 Sidor na stredozápade a v Pennsylvánii. In: *Jednota*, 07. 06. 1950, roč. 60, č. 3072, s. 1 – 2.

poľského pôvodu Henrym T. Klonowskim, ako aj s biskupom Scrantonskej diecézy Williamom J. Hafeyom. Pred početným publikom opätovne poukázal na nebezpečenstvo medzinárodného komunizmu a jeho sústavné porušovanie ľudských práv, vyzdvihol boj Slovákov proti bolševizmu a po prvýkrát sa podrobne rozhovoril aj o hlavných cieľoch Slovenskej národnej rady v zahraničí: „Ideme ruka v ruke s inými emigrantskými vrcholnými reprezentáciami strednej Európy, aby sme už teraz položili šťastlivé základy stredoeurópskej federácii a keď bude potrebné, aby sme sa zapojili do celkovej Európskej federácie.“¹⁶²

Na celkovom hodnotení Sidorovho prednáškového turné po USA sa od začiatku podpísala negatívna kampaň, ktorú v americkom rozhlase a tlači rozpútal proti Sidorovej osobe novinár a rozhlasový komentátor Walter Winchell v ABC (*American Broadcasting Company*), v *Daily Mirror* a pridruženej tlači. Podstata týchto správ sa zakladala na informáciách, podľa ktorých mal byť Sidor na zozname vojnových zločincov, mal kolaborovať s nacistami, mal mať antisemitské zmýšľanie, a preto mal byť retribučným súdniectvom právoplatne odsúdený. Pri ďalšom vyšetrowaní tejto nanajvyš nepríjemnej kauzy redaktormi krajanského katolíckeho týždenníka *Jednota* vysvitlo, že Winchell sa pri svojich novinárskych útokoch nechal informovať kongresmanom Arthurom G. Kleinom, pôvodom z Československa, ktorý informácie čerpal od Andreja Valúška, redaktora pročeskoslovensky orientovaného *Newyorského denníka*.¹⁶³ Mediálna kampaň proti Sidorovi v lete 1950 pritom nebola prvou kampaňou, ktorú Valúšek pomohol rozpútať. Už v roku 1938 sa pokúšal prekaziť menovanie Konštantína Čulena za úradníka československého vyslanectva vo Washingtone a viedol zúrivú kampaň proti Milanovi Hodžovi, ktorý v roku 1941 pricestoval do USA. Paradoxne Valúšek bol zaujatý aj proti Jozefovi Lettrichovi, keď ako predseda Slovenskej národnej rady pricestoval ako člen delegácie Matice slovenskej v roku 1946 do Spojených štátov. Protiakcia na hrubé obvinenia predsedu SNRvZ nenechala na seba dlho čakať. Slovenská liga a Združenie slovenských katolíkov v Amerike protestovali na Štátnom departmente a na príslušných miestach, kongresman Anthony Cavalcante zo štátu Pensylvánia uverejnil 20. júla v *Congressional Record* obsiahly materiál o Winchellovi a jeho informáto-

162 Tamže, s. 2.

163 Štátny department: Sidor nie je na nijakej čiernej listine. In: *Jednota*, 19. 07. 1950, roč. 60, č. 3078, s. 1. *Newyorský denník* sa v tiráži predstavoval ako „*czechoslovak daily in slovak language*“, t. j. československý denník v slovenskom jazyku. Počas druhej svetovej vojny ostrými článkami útočil na Slovákov, ktorí sa stavali Benešovmu programu na odpor. METOD BALCO: *Život na dvoch kontinentoch*. Martin: Matica slovenská, 2006, s. 47.

rovi Valúšekovi¹⁶⁴ a na hrubé útoky reagovala aj katolícka tlač, najmä týždenník *The Tablet*, vychádzajúci v Brooklyne, a podobne *NCWC News Service*.

Napriek negatívnej mediálnej kampani bol Karol Sidor v sprievode nového predsedu Slovenskej ligy v Amerike Filipa Hrobáka a právneho poradcu Prvej katolíckej slovenskej jednoty Jána J. Sirotniaka prijatý 14. júna na Štátnom departmente vo Washingtone. Štátny departement, inak povedané, americké ministerstvo zahraničných vecí, zastupovali riaditeľ Úradu pre východoeurópske záležitosti Charles W. Yost a Harold C. Vedeler,¹⁶⁵ ktorý bol v roku 1950 krátky čas *chargé d'affaires* v Prahe a vo svojom hodnotení česko-slovenského pomeru sa skôr prikláňal k českej než slovenskej optike. V prítomnosti Vedelera a Yosta sa Hrobák pustil do diskusie o rôznych obvineniach vznesených novinármi a rozhlasovými komentátormi proti Sidorovi od jeho príchodu do Spojených štátov, ktoré obsahovali obvinenia z údajných antisemitských aktivít, pričom vyhlásil, že tieto obvinenia sa nezakladajú na pravde a že ich písomné vyvrátenie bolo Walterovi Winchelovi odoslané.¹⁶⁶ Ďalej Hrobák tvrdil, že Štátny departement je zvyknutý dostávať informácie prevažne od členov Rady slobodného Československa, a zdôraznil, že jej členovia nereprezentujú politické aspirácie Slovákov. Yost oponoval Hrobákovmu výkladu a poukázal na to, že jeho úrad dostáva informácie z mnohých zdrojov a nespolieha sa na žiaden z nich. Privítal možnosť vypočuť si osobne názory Sidora, na čo sa Sidor ujal slova. Po krátkom úvode v slovenčine rozhovor pokračoval v plynulej francúzštine, ktorú Sidor ovládal na slušnej úrovni.¹⁶⁷ Yost sa zmienil o rôznych straníckych diferenciách, ktoré rozdeľovali politickú emigráciu z Československa na úkor boja za oslobodenie od komunizmu. Zdôrazňoval, že na dosiahnutie tohto cieľa je nutné spoločné úsilie a pýtal sa, či by nebolo možné tieto rozdiely prekonať. Na túto konkrétnu otázku Sidor odpovedal, že existujú také fundamentálne rozdiely, ktoré nikdy nebude možné preklenúť. Slováci túžia po slobode a Česi túžia udržať

164 Kongresník Cavalcante proti Winchelovi. In: *Jednota*, 02. 08. 1950, roč. 60, č. 3080, s. 2.

165 O účinkovaní Vedelera na Štátnom departmente mal Sidor určité informácie od Gabriela Danihela, švagra Jozefa Kirschbauma, ktorý bol v jeseni 1949 u tohto vysokého úradníka intervenovať v prospech vstupných víz pre členov vedenia SNRvZ, najmä Jozefa Mikuša. Z postoja Vedelera vysvitlo, že americká vláda si neželá „drobenie“ politického exilu a že by sa mala preferovať myšlienka spolupráce v podunajskej kotline. SNK, LA, f. Jozef Mikuš, Vatikán 03. 12. 1949 – Sidor Mikušovi.

166 Department of State (Confidential). Memorandum of Conversation, June 14, 1950. Subject: Activities and Views of Karol Sidor.

167 Od novembra 1939 Sidora počas jeho diplomatickej misie vo Vatikáne vyučovala francúzštinu ruská kňažná Nina Galicina, ktorú mu odporučil rektor Russica Vendelín Javorka. Bližšie pozri SIDOR: *Vatikánsky denník I. (od 17. júna 1939 do 11. júla 1940)*, s. 161.

vládu nad Slovákmí. Český imperializmus uskutočňovaný počas dlhého obdobia proti Slovákom by pokračoval v československom štáte. Tento problém znemožňoval odstrániť rozpory medzi českými a slovenskými skupinami aj pri vedení spoločného boja proti komunizmu za oslobodenie českých a slovenských krajín. Súhlasil však, že rôzne stranícke skupiny a emigrantské organizácie by mali prestať so vzájomnými útokmi a sústrediť sa na hlavný cieľ, ktorým bolo oslobodenie krajiny od komunistického vládnutia. Zároveň predostrel hlavné body svojho politického programu, ktorý videl v dosiahnutí slovenskej štátnosti v Dunajskej federácii na báze rovnocennosti a kresťanského spoločenstva podľa línie nemeckého kancelára Konrada Adenauera a talianskeho predsedu vlády Alcida De Gasperiho.¹⁶⁸ Vedeler, ktorý mlčky počúval rozhovor, sa zapojil otázkou, či by si Slováci vedeli predstaviť budúcnosť vo federalizovanom Česko-Slovensku s tým najvoľnejším vzťahom medzi Slovenskom a českými krajinami („*a federated Czecho-Slovakia with the loosest kind of relationship between Slovakia and the Czech lands would be objectionable to the Slovak people*“).¹⁶⁹ Na to Hrobák okamžite vyhlásil, že 95 percent slovenského národa trvá na úplne osobitnom slovenskom štáte a Sidor odmietol predstavu úplnej autonómie pre Slovensko vo federálnej únii s českými krajinami.¹⁷⁰

V archíve Slovenskej ligy v Amerike sa dochoval Hrobákov príspevok členom vedenia Ligy, v ktorom výsledky rozhovorov hodnotil celkovo pozitívne a bol presvedčený, že na vládných miestach vo Washingtone bol záujem o slovenský problém a bol tam prítomný aj „záblesk sympatií, ktoré sa môžu vyvíjať a vzrastať podľa toho, ako slovenská emigrácia i Slovenská Liga budú vedieť v krátkej budúcnosti našim americkým predstaviteľom predkladať celú slovenskú otázku“.¹⁷¹ Orgán Kanadskej slovenskej ligy, týždenník *Kanadský Slovák*, referoval o Sidorovej návšteve Washingtonu ako o veľkom úspechu a zdôraznil, že „na mnohých miestach, na ktorých sa dívali na slovenskú otázku českými okuliarmi, prijali slovenské stanovisko ako správne“. V článku sa ďalej tvrdilo, že „americká politika nemá v pláne, ako to nemala ani v minulosti a nebude to mať ani v budúcnosti, aby vtesnala nejaký národ do takého štátneho rámca, v ktorom dotyčný národ nechce žiť“.¹⁷² Sám Sidor hodnotil v liste Mikušovi

168 Department of State (Confidential). Memorandum of Conversation, June 14, 1950. Subject: Activities and Views of Karol Sidor, s. 2.

169 Tamže, s. 3.

170 Tamže.

171 SNA, f. Slovenská Liga v Amerike, šk. 12, jún 1950 – príspevok F. Hrobáka.

172 Veľké úspechy ministra Sidora vo Washingtone. In: *Kanadský Slovák*, 22. 06. 1950, roč. 9, č. 16 (431), s. 1.

návštevu na zahraničnom úrade len veľmi stručne. Začiatkom augusta písal Mikušovi z Youngstownu tieto riadky: „V rozhovore s Yostom, hovorí francúzsky, mi povedal, že program SNRvZ môžem po Amerike hlásať, nič nemajú proti tomu. Program bol štylizovaný: boj proti bolševizmu, federácia Stred.[nej] Európy, v jej rámci slov. štátna samostatná jednotka.“¹⁷³

Poslednú zastávku na ceste po Spojených štátoch absolvoval predseda SNRvZ v Chicagu, v meste, ktoré vynikalo spolkovou činnosťou a ktorého podniky boli významné pre celú slovenskú Ameriku. Dňa 17. augusta bol hosťom na večierku kultúrneho spolku „Furdek“, 19. augusta prehovoril k Včielkam Slovenskej ligy, charitatívnej organizácie na čele s predsedníčkou Júliou Krajčovičovou, a 20. augusta mal posledný prejav na Okresnom výlete Chicagskeho okresného zboru Ligy v záhrade Katolíckej slovenskej dobročinnnej spoločnosti v Chicagu.¹⁷⁴ Po návrate do Montrealu na zasadnutí Predsedníctva SNRvZ koncom augusta prečítal prítomným členom správu o jeho ceste a v mene predsedníctva sa poďakoval Lige, ako aj všetkým organizáciám, spolkom a jednotlivcom, ktorí pripravili a umožnili jeho návštevu v Spojených štátoch a pričínili sa o jej úspech.¹⁷⁵ Sidor hodnotil svoju cestu pomerne trízvo, pretože si uvedomoval, že americké vládne kruhy nie sú mienke Slovákov príliš pozitívne naklonené. Politické pôsobenie v Spojených štátoch označil za „pole neorané“, kde treba „začínať od abecedy“ a pre veľký odpor nepriaznivcov slovenskej veci výsledky nemohli byť ani zďaleka isté. Bol však presvedčený, že v katolíckych kruhoch sa mu čiastočne aj s pomocou jeho vatikánskeho priateľa Guida Gonellu, povojnového ministra školstva v Talianskej republike, preraziť podarilo a porozumenie našiel najmä u katolíckej hierarchie a jezuitov.¹⁷⁶

Nateraz nie je možné Sidorovu cestu po Spojených štátoch vyčerpávajúco zhodnotiť. Isté však je, že predstavovala vrchol jeho exilovej činnosti, po ktorom už mohol nasledovať len postupný úpadok, spôsobený silnejúcou kritikou v radoch najbližších spolupracovníkov po neúspešnom zjednocovacom pokuse v Niagara Falls vo februári 1951, pokračujúcimi rozpormi v exilovom hnutí a v neposlednom rade jeho zlým zdravotným stavom. Sidor nedokázal splniť dva hlavné ciele, ktoré si príchodom do kanadského exilu stanovil – nedokázal zabezpečiť spoluprácu s významnými predstaviteľmi z opozičného

173 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, Youngstown 03. 08. 1950 – Sidor Mikušovi.

174 FRAŇO J. GOSOROVSKÝ: Slováci v Chicagu sa tešia na Karola Sidora. In: *Jednota*, 02. 08. 1950, roč. 60, s. 2; Katolícky deň v Chicagu sa vydaril. In: *Jednota*, 06. 09. 1950, roč. 60, s. 2.

175 Vďaka a pozdrav Slovenskej národnej rady v zahraničí Slovenskej Lige v Amerike. In: *Jednota*, 06. 09. 1950, roč. 60, s. 4.

176 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, Montreal 24. 11. 1950 – Sidor Mikušovi.

tábora, najmä so Štefanom Osuským, a takisto pôsobenie Slovenskej národnej rady v zahraničí neprinieslo podstatnú zmenu v postoji amerických vládnych miest voči štátoprávnenému usporiadaniu Československa. V posledných dvoch rokoch sa pre chorobu často nechával zastupovať reverendom Ferdinandom Mondokom, čo v konečnom dôsledku znamenalo, že exilovej organizácii chýbalo vedenie. Karol Sidor zomrel po dlhšej chorobe 20. októbra 1953. Pohrebné obrady sa za účasti Sidorovej rodiny a mohutnej účasti slovenských emigrantov a krajanských Slovákov, predstaviteľov poľského, ukrajinského a maďarského exilu, konali v sobotu 24. októbra na cintoríne v Montreale. Zádušnú pontifikálnu svätú omšu celebroid opát Teodor Kojiš v neďalekom Kostole sv. Cyrila a Metoda. Dlhý pohrebný sprievod sprevádzajúci rakvu mŕtveho Sidora mnohým zúčastneným akiste pripomínal pohreb veľkého slovenského rodáka Andreja Hlinku v Ružomberku 21. augusta 1938.¹⁷⁷

177 K pohrebným slávnostiam bližšie pozri JOZEF PAUČO: Posledná púť Karola Sidora. In: PAUČO (ed.): *Karol Sidor. Novinár, politik, spisovateľ*, s. 141 – 148; Posledná Sidorova cesta. In: *Slobodné Slovensko* (Mníchov), 01. 11. 1953, roč. 8, č. 21, s. 1 – 2.

PÔSOBENIE FERDINANDA ĎURČANSKÉHO V RAKÚSKU A TALIANSKU. POKUSY O JEHO VYDANIE

Dodnes nie je podrobne spracovaná kapitola zo života Ferdinanda Ďurčanského v období od jeho odchodu do exilu na jar 1945 až po jeho príchod do Ríma na prelome septembra a októbra o pol roka neskôr. Táto skutočnosť vyplýva z nedostatku pramenných zdrojov k osobe a pôsobeniu Ďurčanského z tohto mimoriadne pohnutého, prelomového obdobia, keď temer celá Európa bola v pohybe a pripomínala „sťahovanie národov“.¹⁷⁸ Pred postupom frontu evakuoval Ďurčanský s rodinou koncom marca 1945 cez Holíč spolu so slovenskou vládou a inými vládnymi orgánmi. Prepravoval sa vlastným nákladným autom a viezol so sebou podľa záznamov pražského ministerstva zahraničných vecí 150 kg morfia, ktoré sa mu podarilo získať od firmy Alcaloid, sídliacej v Hlohovci,¹⁷⁹ a ktoré mienil upotrebiť na zabezpečenie vlastnej rodiny a na financovanie exilovej činnosti. Nákladné auto spolu s morfiom mu však bolo už 2. apríla 1945 v Steyeri zabavené nemeckými orgánmi, pravdepodobne miestnym nacistickým okresným vedúcim, a celý prípad s morfiom sa dostal až na Kontrolnú službu Spoločnosti národov pre omamné jedy, ktorá v spolupráci s československým ministerstvom zdravotníctva prípad vyšetrovala.¹⁸⁰ Ďurčanský neskôr žaloval rakúsky štát a žiadal za zhabané veci odškodnenie, ktoré mu bolo sčasti priznané.¹⁸¹

Dňa 3. alebo 4. apríla 1945 pricestoval Ferdinand Ďurčanský spolu so zvyškami slovenskej vlády do Horného Rakúska a na istý čas sa ubytoval v benediktínskom kláštore v Kremsmünsteri. Nie je známe, či sa zúčastňoval na pravidelných zasadaniach vlády, ktorá až do posledného úradného aktu z 8. mája 1945, známeho ako kapitulačný akt, riadne fungovala. Je však isté, že sa usiloval dostať sa do francúzskej okupačnej zóny a nechal vyhotoviť pre

178 Takto sa pred Jánom Okáľom vyjadril univerzitný profesor, umenovedec a tajomník Matice slovenskej Jozef Cincík v hornorakúskom Bad Halle začiatkom apríla 1945. Bližšie pozri OKÁĽ: *Výpredaj ľudskosti. (Leto na Traune)*, 2. vyd., s. 58 – 59.

179 SNA, f. MZV 1945 – 1947, šk. 1154, 25. 10. 1945 – Slováci z Tisova režimu v Hor. Rakousku (č. spisu 51 409).

180 Ministerstvo zdravotníctva ČSR prípad protokolovalo spisom pod číslom 51 769/II-6/45. Prípad s morfiom mal byť použitý ako dôkazový materiál v súdnom procese s Ďurčanským pred Národným súdom. Tamže.

181 PAVOL GEJZA DOBIŠ: *Generácia medzi dvoma svetmi. II. diel. Za ostnatým drôtom. Pamäti*. Linz: Knižnica tvorivých síl, 1982, s. 14.

seba a pre manželku cestovné dokumenty na falošné mená, ktoré v tom čase vyhotovoval slovenský konzulát vo Viedni.¹⁸² Na pobyt Ďurčanského v benediktínskom kláštore v Kremsmünsteri si spomína básnik, spisovateľ a exilový činiteľ Ján Okál, ktorý sa spolu s priateľom Jozefom Cincíkom koncom apríla 1945 vybral z neďalekého Bad Hallu do Kremsmünsteru navštíviť bývalého šéfa Úradu propagandy Tida Gašpara: „Bol krásny slnečný deň koncom apríla, keď sme sa vybrali známou cestou do Kremsmünstru. [...] Tida Gašpara nám nebolo treba dlho hľadať. Zazreli sme ho na chodníku neďaleko kostola, opretého bedrami o hrubú palicu. [...] Možno sa tešil, keď videl, ako sa krížom cez dvor k nám blíži Dr. Ďurčanský. Ale Dr. Ďurčanský zrejme nebol svojim pánom, lebo dcéra Zuzka, ktorá ho mala vo vleku a on zasa jej dreveného koníka na kolieskach, odrazu zmenila smer a on nám stačil poslať len situáciu vysvetľujúci pohľad. Bol to obraz skoro vyslobodzujúci, lebo všetci sme sa rozosmiali.“¹⁸³ Na Kremsmünster si spomína aj syn Tida Gašpara Boris Gašpar, ktorý mal vtedy 14 rokov. Na pobyt v kláštore spomína ako na „dlhé prázdniny“, ktoré patrili medzi najšťastnejšie obdobia v jeho živote. V spomienkach napísal, že Ďurčanský mal – na rozdiel od vtedajších členov slovenskej vlády – reálnejšie predstavy jednak o víťazoch druhej svetovej vojny, jednak o nových „vládároch“ v Prahe a Bratislave, preto už koncom apríla z kláštora odišiel.¹⁸⁴

Podľa záznamu z denníka vtedajšieho priora kláštora, pátra Richarda Rankla, vieme presne, kedy Ďurčanský Kremsmünster opustil: „Apríl 1945, pondelok 30. Čo všeličo sa tu deje. Minulý piatok chcel slovenský minister vnútra [v origináli je ceruzkou medzi riadkami vpísané Čulanský?¹⁸⁵], ktorého nemecká vláda potajme považuje za nevhodného, ale od bezpečnostnej služby v salzburskej centrále dostal všetky potrebné papiere, odcestovať autom do Švajčiarska. Pred odchodom mu však niekto prepíchol pneumatiky, medzitým sa tunajšia bezpečnostná služba spojila s centrárou v Salzburgu, očividne mali jeho odchod oddialiť. Po oprave auta chcel minister odcestovať, ale opäť ho zdržal traktor, ktorý asi dve hodiny stál pred vrátnicou. Keď sa konečne niekto našiel a traktor odpratal a minister vycestoval cez hlavnú bránu, čakalo ho tam auto [nemeckej] bezpečnosti, očividne zo Salzburgu. Vystúpili z neho dvaja muži, ktorí mali

182 VONDRÁŠEK, PEŠEK: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970*, s. 44.

183 OKÁE: *Výpredaj ľudskosti. (Leto na Traune)*, 2. vyd., s. 71.

184 BORIS GAŠPAR: *Z ostravských baní do austrálskeho veľkomesta*. Martin: Matica slovenská, 2017, s. 114.

185 Zrejme „Ďurčanský“.

vraj ministra sprevádzať do Švajčiarska. Odcestoval s nimi – kam?¹⁸⁶ Podľa spomienok očitého svedka Pavla Gejzu Dobiša mal Ďurčanský odcestovať spolu s bývalým slovenským vyslancom v Sovietskom zväze Fraňom Tisom a bývalým poslancom Slovenského snemu Alojzom Macekom do Tirolska, ktoré patrilo pod okupačnú správu Francúzska, keďže vedeli, že francúzske okupačné orgány postupovali pri repatriácii a vydávaní žiadaných osôb opatrnejšie. Povolenie potrebné na vycestovanie sa im podarilo získať od bližšie nešpecifikovaných nemeckých orgánov. Prepichneté pneumatiky mali patriť nákladnému autu Alojza Maceka.¹⁸⁷

Po odchode z Kremsmünsteru sa Ďurčanský na istý čas usadil vo francúzskej okupačnej zóne v korutánskom Kitzbüheli, kde sa nachádzal aj bývalý ministerský predseda Vojtech Tuka.¹⁸⁸ Pravdepodobne bol internovaný francúzske armádou, pričom podrobnosti tejto internácie nie sú známe.¹⁸⁹ O Ďurčanského trojmesačnom pobyte od mája do konca júla 1945 vo francúzskej okupačnej zóne v Tirolsku a Korutánsku nemáme nijaké presnejšie poznatky, až na výnimku jedného listu a po nemecky koncipovaného pamätného spisu, ktorý Ďurčanský mienil poslať z Bregenzu 20. júla bývalému slovenskému *chargé d'affaires* vo Švajčiarsku a osobnému priateľovi Jozefovi Kirschbaumovi. Kirschbaum sa po likvidácii slovenskej legácie v Berne presťahoval do Ženevy a nie je isté, či Ďurčanský o tejto skutočnosti vedel a či omylom neposielal listy, ktorých bolo niekoľko, do Bernu. Ceruzkou písaný list adresát zrejme nikdy nedostal, pretože bol zadržaný legačným radcom československého vyslanectva v Berne. Ďurčanský sa v Bregenzi na švajčiarskom konzuláte pokúšal získať vstupné vízum do Švajčiarska¹⁹⁰ a nadviazať styky s medzinárodnou organizáciou Červený kríž. V úvode listu Kirschbaumovi sa zmienil o tom, čo v posledných týždňoch prežil on a jeho najbližší: „Nedá sa vyrozprávať, čo sme my a naši zná-

186 Stiftsarchiv Kremsmünster, Tagebuch des Priors P. Richard Rankl, zv. 20, Ia/II/4, 20. Dezember 1944 – 26. Mai 1945.

187 DOBIŠ: *Generácia medzi dvoma svetmi. II. diel*, s. 22. Dobiš sa však zmylil v dátume, kedy mali z Kremsmünsteru odcestovať. V spomienkach uviedol 12. apríla.

188 SNA, f. Povereníctvo vnútra, bezpečnostný odbor, šk. 483. Prípís Ministerstva vnútra v Prahe pre Povereníctvo vnútra z 31. augusta 1945, Emigrace slovenská – tukovská činnosť, č. spisu Z/I-11.753/46-2.

189 A ÚPN, KS ZNB, S-Štb, Bratislava, BA-S, a. č. 280. Zápisnica z 19. septembra 1947 s Rudolfom Komanderom, s. 12.

190 SNA, f. MZV 1945 – 1947, šk. 1154, Bern 24. 08. 1945 – List dr. Ďurčanského pre dr. Kirschbauma (č. 568/taj/45). V závere listu vtedajší československý vyslanec Kopecký poznamenal, že odporúča československej vláde, aby u spojeneckých orgánov v Rakúsku zariadila zaistenie Ďurčanského a ostatných „tisovských Slovákov“.

mi prekonalí za posledné mesiace. To len osobne – ak bude k tomu príležitosť. Dúfajme, že nedá na seba dlho čakať. Nuž ale k veci. Je tu množstvo našich ľudí. Je to na jednej strane inteligencia, na druhej strane ľudia jednoduchší. Šlo by o to postarať sa o týchto ľudí jednak celkovo ľudsky a potom sociálne.“ V ďalšom texte listu prosil o pomoc pre slovenských utečencov v Rakúsku, ktorým hrozila zo strany okupačných orgánov repatriácia, aby neboli násilne vydaní späť do Československa – „do pekla“ – ako autor listu *expressis verbis* pomenoval povojnové pomery v obnovej ČSR.¹⁹¹ Tým Slovákom, ktorí sa nechceli vrátiť domov, by malo byť podľa pisateľa listu umožnené vycestovať do Francúzska, Španielska, Kanady alebo do iných štátov, ochotných prijímať utečencov. Ďurčanský apeloval na Kirschbauma, aby na záchranu slovenských utečencov podnikol všetko, čo bolo v rámci jeho možností. Vyzval ho, aby sa obrátil na Medzinárodný Červený kríž, aby kontaktoval bývalého slovenského vyslanca pri Svätej stolici Karola Sidora, bývalého slovenského vyslanca v Španielsku Jozefa Ciekeru, Slovenskú ligu v Amerike, ako aj Štefana Osuského, medzivojnového československého vyslanca vo Francúzsku, ktorý po vojne odišiel do exilu v USA: „Myslím, že riešenie stredoeurópske je na obzore, takže sa dá niečo robiť s Poliakmi, Maďarmi a najmä s Vatikánom. Nie som pesimista. Ak by sa dal zariadiť príchod niekoľkých cenných ľudí politických na miesta, kde je možná činnosť, pokús sa. Prípadne cez Osuského.“¹⁹²

Československá legácia v Berne zachytila okrem listu Ďurčanského Kirschbaumovi aj jedenásťstranový, po nemecky koncipovaný pamätný spis, o ktorého existencii dosiaľ nebolo nič známe a nie je ani jasné, s akým cieľom ho Ďurčanský koncipoval.¹⁹³ Obsiahly pamätný spis bol napísaný čiastočne ako právnicko-filozofická úvaha o zmysle a poslaní moderného štátu, ktorý má slúžiť všetkým občanom bez rozdielu. Stredobodom memoranda je vzťah Slovákov a Čechov v povojnovej Československej republike, ktorá bola obnovená v protiklade s medzinárodne garantovaným právom na samourčenie každého národa. V tomto zmysle sa Ďurčanský tak ako aj v mnohých iných dokumentoch, ktorými v povojnových rokoch sústavne upozorňoval svetovú verejnosť na slovenskú otázku, zaoberal myšlienkou uskutočnenia plebiscitu

191 SNA, f. MZV 1945 – 1947, šk. 1154, Bregenz 20. 07. 1945 – Ďurčanský Kirschbaumovi.

192 Tamže.

193 Na vyslanectve v Berne sa domnievali, že bol určený na propagačné ciele v USA. Tu je však oprávnená otázka, prečo by v tom prípade bol koncipovaný v nemčine. SNA, f. MZV 1945 – 1947, šk. 1154, Bern 24. 08. 1945 – List dr. Ďurčanského pre dr. Kirschbauma (č. 568/taj/45).

na Slovensku pod kontrolou spojeneckých mocností a bez vnútorného a vonkajšieho nátlaku. Plebiscit, v ktorom sa občania žijúci na území Slovenska mali vyjadriť, v akom štáte chcú žiť, mal byť garanciou pre skutočné fungovanie demokracie. Na záver pamätného spisu expert na medzinárodné právo Ďurčanský v súvislosti s budúcou mierovou konferenciou konštatoval: „Namiesto toho, aby sa povojnová Československá republika stala skutočným ochrancom slobody, pokroku a demokracie, predstavuje sa ako autoritatívny a totalitný štát, ako predvoj sovietskeho systému, sovietskych cieľov a metód v Európe. Po tom, čo Československo stratilo právo na existenciu, keďže nie je a nikdy nebolo národným štátom, je oprávnené požadovať, aby tento [štátny] útvar, ktorý v roku 1939 fakticky a právne prestal jestvovať, nebude obnovený, naopak, jeho zánik bude sankcionovaný mierovou konferenciou.“¹⁹⁴ Počas pobytu vo francúzskej okupačnej zóne v Tirolsku napísal Ďurčanský aj memorandum s názvom „Pamätný spis vojenských príslušníkov Slovenskej armády“, ktorým chcel dať podnet na založenie slovenskej armádnej jednotky v exile podľa vzoru poľskej exilovej armády generála Władysława Andersa.¹⁹⁵ Skoncipoval tiež pamätný list o Dunajskej federácii a zaslal ho na adresu vedúcich predstaviteľov Slovenskej ligy v Amerike a Prvej slovenskej katolíckej jednoty v Spojených štátoch amerických.¹⁹⁶ O osude týchto memoránd nie je nič známe a nedisponujeme ani originálnym textom.

V Bregenzi na Bodamskom jazere bol vyše štyri mesiace v tamojšej väznici väznený Ďurčanského brat, právnik a advokát Ján Ďurčanský, vydavateľ známeho autonomistického časopisu *Nástup*, do ktorého prispieval aj Ferdinand Ďurčanský. Francúzska okupačná správa ho spolu s ďalšími 12 Slovákami nechala uväzniť potom, čo na žiadosť československého repatriačného dôstojníka odmietol repatriáciu. Začiatkom januára 1946 ho na zákrok pápežského delegáta III. vatikánskej misie pre slovenských utečencov v Nemecku a Rakúsku Mikuláša Šprinca z väzenia napokon prepustili.¹⁹⁷ Ján Ďurčanský odcestoval do Talianska, kde v Ríme účinkoval pri zakladaní Slovenského akčného výboru (SAV).

194 SNA, f. MZV 1945 – 1947, šk. 1154, Denkschrift über die Methoden der tschechischen Politik in Bezug zur slowakischen Frage und über die notwendigen Maßnahmen im Interesse der Geltendmachung der Demokratie für die Zukunft. Nedatované, pravdepodobne júl 1945.

195 A ÚPN, KS ZNB, S-Štb, Bratislava, BA-S, a. č. 280. Zápisnica z 19. septembra 1947 s Rudolfom Komanderom, s. 12.

196 Tamže.

197 Bližšie pozri ŠPRINC: *K slobodným pobrežiam*, s. 247 – 248.

Zo spomienok Jozefa Kirschbauma, ktorý sa po likvidácii slovenského vyslanectva v Berne¹⁹⁸ na jar 1945 presťahoval do Ženevy, kde zotrval až do odchodu do Ríma v apríli 1949, a následne o pol roka neskôr do kanadského Montrealu, nevieme presne, kedy Ďurčanský prišiel do Švajčiarska. Prechod cez hranice bol možný len ilegálne cez vysoké končiare Álp a mohol sa uskutočniť až po 20. júli, buď v auguste, alebo v septembri. Kirschbaum na jeho príchod spomínal takto: „V druhej polovici roku 1945 prešiel tento bývalý minister zahraničia tajne cez Alpy a s roztrhanými bagančami a nohavicami prekročil švajčiarske hranice. Ako profesor medzinárodného práva totiž veril, že neutrálny štát mu dá azyl. Ja som ho informoval už predtým, že Švajčiari síce majú právo udeliť azyl, ale nie povinnosť. To je podstatný rozdiel. Upozornil som ho aj na to, že maďarskému predsedovi vlády vízum najskôr dali, ale potom ho predsa len vydali a bol popravený. Napriek tomu v Rakúsku prenasledovaný Ďurčanský veril, že azyl vo Švajčiarsku dostane. Začiatok nemal šťastný. Hneď ho na jednej železničnej stanici chytili a legitimovali. Bol celý otrhaný a zarastený; tri dni totiž šiel cez Alpy. Zobrali ho a vyviedli opäť hore na kopec smerom k hranici. On si tam však oddýchol, nasadol na ďalší vlak a prišiel k nám. Bol skutočne v hroznom stave. Okrem toho sa vynoril ďalší problém. Aj vracajúci sa Švajčiari museli v špeciálnych zberných táboroch prejsť očistou a lekárskou prehliadkou a až potom ich pustili domov. Kto to nespravil, vystavoval sa nebezpečenstvu vysokého trestu. Keď teda Ferdinand otvoril dvere nášho bytu, manželka skoro odpadla, tak vyzeral. Vedeli sme, že mu azyl nedajú a že by mal ísť najprv do tých ošišťovacích táborov. Bol veľmi vychudnutý, musel sa vyzliecť, okúpať sa a dali sme mu nové šaty.“¹⁹⁹ Ďurčanský u Kirschbauma pobudol približne dva týždne. S dobre informovaným Kirschbaumom viedol dlhé rozhovory pokiaľ išlo o celkovú situáciu a možnosti oslobodzovacieho boja, pričom bývalý *chargé d'affaires* ho podrobnejšie oboznámil s činnosťou Slovenskej národnej

198 Slovenské vyslanectvá boli na jar 1945 postupne likvidované a vydané akreditovaným československým vyslancom. Jediné vyslanectvo, ktoré nebolo vydané československej vláde, bolo slovenské vyslanectvo pri Svätej stolici. Slovenské vyslanectvo v Berne oficiálne existovalo do 27. februára 1945. Neoficiálne záujmy Slovenska zastupoval *chargé d'affaires* Jozef Kirschbaum do 18. apríla 1945. Deň nato bol pri švajčiarskej vláde akreditovaný nový československý vyslanec Jan Kopecký, ktorý pred rokom 1945 pôsobil ako blízky spolupracovník Beneša v Ženeve. Prevzatie inventáru slovenského vyslanectva prebehlo v nasledujúcich dňoch v prítomnosti legačných radcov. SNA, f. MZV 1945 – 1947, šk. 1154, Ženeva 28. 04. 1945 – Vyslanectvo ČSR. Věc: Předání tzv. Slovenského vyslanectví v Bernu, č. 192/45. Opis listu Kirschbauma Kopeckému z 20. apríla 1945.

199 VLADIMÍR REPKA: *Rozhovory z dialky*. Martin: Matica slovenská, 2000, s. 79.

rady v Londýne pod vedením jej predsedu Petra Prídavka. Ďurčanský mal počas týchto rozhovorov súhlasiť s tým, že Slovenská národná rada v Londýne, ktorá existovala od začiatku roka 1944 a bola spojeneckými vládami braná na vedomie, bola v danom období najlepšou platformou pre začatie exilových aktivít.²⁰⁰ Po neúspešných pokusoch získať švajčiarske alebo francúzske vízum sa Kirschbaumovi napokon podarilo vybaviť pre bývalého ministra doklady od organizácie Červený kríž, na ktoré mohol Ďurčanský odcestovať do Ríma.²⁰¹

Postoj československej vlády pod vedením komunistu Klementa Gottwalda a prezidenta Edvarda Beneša k prominentným slovenským emigrantom, akým bezpochyby Ďurčanský bol, vyplýval z medzinárodnoprávných záväzkov československej exilovej vlády, najmä z tzv. Svätajakubskej deklarácie, podpísanej v Londýne 13. januára 1942, a Moskovskej deklarácie z 30. októbra 1943. Tieto právne dokumenty tvorili podklad pre retribučné konania a umožňovali stíhanie „vojnových zločinov, zločinov proti mieru a zločinov proti ľudskosti“.²⁰² Na základe osobitného vývoja na Slovensku od roku 1938 a najmä pod vplyvom Povstania a v dôsledku vzniku Slovenskej národnej rady na jeseň 1944 boli vytvorené predpoklady, aby sa retribúcia na Slovensku vykonávala osobitne a samostatne, čiže nie ako súčasť československej retribúcie. Konečné znenie slovenského retribučného predpisu prijali na plenárnom zasadnutí SNR 15. mája 1945 v Bratislave ako nariadenie č. 33/1945 Sb. n. SNR o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdництва.²⁰³ Podľa tohto narýchlo spísaného nariadenia bol bezpečnostným odborom na Povereníctve vnútra pod vedením prednostu VI. odboru majora Viktorina zostavený dlhý zoznam „politických previnilcov bývalého Tisovho režimu“, v ktorom figurovalo aj meno Ďurčanského. Podrobný menoslov obsahujúci 126 mien bol koncom novembra 1945 doručený Ministerstvu zahraničných vecí v Prahe, ktoré ho rozoslalo príslušným spojeneckým orgánom a československým vyslanectvám v západných štátoch, čím sa malo zabezpečiť ich vydanie a znemožniť udeľovanie víz pre utečencov nachádzajúcich sa na zozname.²⁰⁴ V širšom dôsledku retribučného súdництва bola Slovenská republika

200 POLAKOVIČ, VNUK: *Zahraničné akcie*, s. 29 – 30.

201 Tamže, s. 80.

202 MICHAL MALATINSKÝ: Proces s Jozefom Tisom v kontexte retribúcie na Slovensku. In: HRABOVEC (ed.): *Jozef Tiso. Kňaz a prezident*, s. 161 – 162.

203 Tamže, s. 164 – 167.

204 Zoznam bol poslaný napr. na československé vyslanectvo v Ottawe. Pozri SNA, f. MZV 1945 – 1947, šk. 1154, 26. 11. 1945 – Povereníctvo pre veci vnútorné. VI. odbor. Vec: Politickí previnilci, vyžiadanie od spojeneckých veľmocí, č. spisu 2822-II/1-1945.

1939 – 1945 ako štát negovaná, označená za tzv. slovenský štát, bývalé slovenské vyslanectvá v Berlíne, Ríme, Madride, Záhrebe sa pri ich likvidácii v spisbe ministerstva zahraničných vecí označovali ako „kancelár Tisova režimu“,²⁰⁵ Slováci, ktorí evakovali pred príchodom Červenej armády, sa pred spojeneckými úradmi a zahraničnými veľvyslanectvami nálepkovali v tom lepšom prípade ako „Slováci Tisovho režimu“, „previnilci“, „quislingovia“, v tom horšom ako „vojnoví zločinci“ a „zradcovia“.

Ihneď potom, ako sa slovenské a československé vládne orgány dozvedeli o snahách niektorých slovenských exulantov o emigráciu do Kanady, boli od septembra 1945 uskutočnené príslušné protiopatrenia. V nóte ministerstva zahraničných vecí z 18. septembra 1945 určenej československému vyslanectvu v Ottawe sa vyslovene žiadalo, „aby príslušné kanadské úrady boli upozornené na to, že bývalé slovenské národné pasy, vydané za tisovského režimu, sú neplatné, a požiadané, aby neudelili víza takým činiteľom, ktorí počas vojny pracovali proti spojencom a Československej republike“.²⁰⁶ S takýmto cieľom osobne intervenoval československý vyslanec v Kanade František Pavlásek u kanadského štátneho podtajomníka H. H. Wronga, aby zamedzil vydávaniu vstupných víz pre „prívržencov Tisu“. Slovenské pasy tým boli označené za neplatné. V oficiálnom liste zo 4. októbra 1945 vyslanec Pavlásek dokumentoval postoj československej vlády: „V nadväznosti na našu dnešnú konverzáciu ohľadom notorických politických prívržencov Tisovho režimu, ktorí utiekli do Rakúska a usilujú sa o povolenie imigrácie do Kanady, by som – na poverenie mojej vlády – rád poprosil kanadské vážené úrady neudelovať zo zásady vstupné víza týmto osobám, keďže počas vojny boli nástrojom nacizmu a pracovali proti spojencom, ako aj proti Československej republike. Vlastnia pasy bývalého Tisovho režimu, ktoré sú neplatné, keďže Tisova vláda, ako aj takzvaný ‚Slovenský štát‘, vytvorený Hitlerom, nikdy neboli uznané Spoločnosťou národov.“²⁰⁷

Úlohou vypátrať prominentných slovenských politikov a zabezpečiť ich vydanie do Československa bol poverený Úrad československého delegáta pri Komisii Spojených národov pre vojnové zločiny (ďalej Komisia), zriadený pri ministerstve spravodlivosti a vedený generálom Bohuslavom Ečerom. Tento český sociálny demokrat a komunista (z KSČ bol vylúčený v roku 1929) po

205 SNA, f. MZV 1945 – 1947, šk. 1154, pozri napr. spis č. 5283/dův/45, 22. 05. 1945 – Vec: Španělsko – kancelář Tisova režimu.

206 SNA, f. MZV 1945 – 1947, šk. 1154, 18. 09. 1945 – Pokus příchodu exponovaných politických činitelů tisovského režimu do Kanady (Vyslanectvu ČSR do Ottawy).

207 SNA, f. MZV 1945 – 1947, šk. 1154, Kanadská víza politikům Tisovského režimu.

odchode do exilu na jar 1939 vo Francúzsku ako blízky spolupracovník Štefana Osuského vstúpil do radov protibenešovského odboja a bol členom Česko-slovenskej národnej rady.²⁰⁸ Po príchode do Londýna „presedlal“ a stal sa zamestnancom exilovej československej vlády a ako znalec medzinárodného práva sa začal zaoberať tematikou stíhania vojnových zločincov. V septembri 1943 bol Ečer ako mimoriadny vyslanec a splnomocnený minister exilovej vlády delegovaný do Komisie a v roku 1944 zohrával centrálnu úlohu pri vytváraní právnych noriem Norimberského vojenského tribunálu, použitých proti nacistickým vodcom. Zaslúžil sa najmä o to, aby boli súdení za zločin „vedenia agresívnej vojny“.²⁰⁹ Patril k dôverníkom povojnového predsedu československej vlády Klementa Gottwalda a v lete 1945 bol vymenovaný za generála justičnej služby Československej armády. Už koncom mája 1945 začali jeho najbližší spolupracovníci pri veliteľstve 12. armádneho korpusu armády USA vo Wiesbadene pátranie. Ečer sa na čele československej delegácie aktívne zúčastnil na pojednávaní medzinárodného vojenského súdneho tribunálu v Norimbergu, ktorý zasadal od 20. novembra 1945 do 1. októbra 1946.

Postup československých a slovenských vládnych orgánov pri vydaní bývalých prominentných slovenských politikov, ktorý sa priamo týkal aj Ďurčanského ako bývalého ministra, bol koordinovaný medzi poverenctvami SNR pre vnútro a pravosúdie na jednej strane a ministerstvom zahraničných vecí a Úradom československého delegáta pri Komisii, resp. pražským ministerstvom spravodlivosti na strane druhej, a mal takýto priebeh: V polovici júla 1945 bolo Povereníctvo SNR pre vnútro, konkrétne jeho III. odbor pod vedením prednostu Jozefa Lietavca, poverené zostaviť presný zoznam bývalých členov slovenskej vlády, ktorí mali byť spojeneckými orgánmi vydaní na trestné stíhanie na Slovensko podľa retribučného nariadenia SNR č. 33/1945 Sb. n. Presný zoznam s konkrétnymi údajmi k vyžadovaným osobám, ako aj s ich „trestnou činnosťou“ si vyžiadalo Povereníctvo SNR pre pravosúdie, ktoré v súčinnosti s Predsedníctvom Slovenskej národnej rady malo „diplomatickou cestou požiadať príslušných činiteľov spojeneckých mocností o vydanie na trestné stíhanie bývalého prezidenta bývalej Slovenskej republiky, bývalých predsedov vlády,

208 FRANTIŠEK VNUK: *Slovenská otázka na Západe v rokoch 1939 – 40*. Cleveland: Prvá katolícka slovenská jednota, 1974, s. 248 – 249.

209 Zločin „vedenia agresívnej vojny“ paušálne odsudzoval veľkú časť nemeckého obyvateľstva za účasť vo vojne a do tých čias nemal obdobu v medzinárodnom práve. Pri norimberských procesoch však bol centrálnym bodom žaloby. Pozri BENJAMIN FROMMER: *National Cleansing. Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 67.

ako aj významných činiteľov bývalého Slovenského štátu“.²¹⁰ Nie je známe, či zoznam bol skutočne vyhotovený, pretože začiatkom augusta poslal do Bratislavy pplk. Anton Rašla, ktorý od mája do októbra 1945 zastával funkciu prednostu 2. oddelenia Hlavného štábu ministerstva obrany (spravodajská činnosť), v mene generála Ečera telegram s nasledujúcim znením: „Dr. Ečer oznámil, že vydanie Slovákov – príslušníkov Tisovej vlády a iných kolaborantov viazne, pretože on nemá po ruke ich menovitý zoznam, stručné dáta o činoch, ktoré sa im pripisujú k vine, ich osobné dáta a podobne.“²¹¹ Od povereníka vnútra Gustáva Husáka si vyžiadal zoznam všetkých utečencov zo Slovenska, ktorí sa nachádzali v Rakúsku a Nemecku, s osobnými údajmi a fotografiami. Do Bratislavy vyslal štábného kapitána Alexandra Domana – člena pátracej skupiny 2. oddelenia Hlavného štábu pre službu v zahraničí, ktorý zoznam dostal.²¹² Bolo už len otázkou času, kedy za sústredeného úsilia vládnych orgánov v Bratislave a Prahe a za benevolentného postoja spojeneckých vlád, najmä vlády Veľkej Británie a Štátneho departmentu USA, budú niektorí bývalí členovia slovenskej vlády na čele s prezidentom Tisom vydaní do Československa.²¹³

Generál Ečer si na špeciálne úlohy spojené s pátraním po slovenských utečencoch nechal z 2. oddelenia Hlavného štábu ministerstva obrany prideliť slovenského dôstojníka, ktorý bol dobre oboznámený s metódami policajného pátrania. V prípise pre kanceláriu prezidenta republiky z 21. júna 1946 to Ečer komentoval takto: „Počátkem června 1945 jsem se dozvěděl ve Wiesbadenu, že ve vazbě u III. americké armády [...] se nachází Josef Tiso. Ihned jsem spolu s majorem Fanderlíkem šel po stopě sdělené mi War Crimes Branch ve Wiesbadenu. Našli jsme v táboře ve Freysingu u Mnichova nejen Tisu, nýbrž dalších asi 11 nebo 12 jeho spoluvinníků, většinou členů vlády. Při tom a později jsme se dozvěděli, že mnoho slovenských zrádců se uchýlilo do Rakouska, hlavně do francouzské oblasti, která vynikala velikou laxností v otázce válečných zločinců. Bylo mi od počátku jasno, jaký politický význam má stíhání a usvědčení slovenských zrádců. Rozhodl jsem se proto vyžádat si pro tento speciální úkol

210 SNA, f. Povereníctvo vnútra, bezpečnostný odbor, šk. 486, 18. 07. 1945 – Vyžiadanie Jozefa Tisu a spol.

211 Tamže, 09. 08. 1945 – Telegram Rašlu pre povereníka SNR pre vnútro.

212 Tamže.

213 Extradícia Jozefa Tisa, Alexandra Macha, Karola a Ivana Murínovcov, Štefana Tisa, Mikuláša Pružinského a Aladára Kočiša do Československa sa udiala koncom októbra a v symbolický deň 28. októbra 1945 bol zabezpečený ich prevoz do pražskej väznice na Pankráci. Pozri MACH: *Pred rozsudkom. Denníky 1945 – 47*, s. 98 – 99.

důstojníka Slováka, dobře obeznaného s metodami policejního pátrání.²¹⁴ Skutočnosť, že generál Ečer komunikoval v prípade vydania Ďurčanského priamo s kanceláriou prezidenta, svedčí o mimoriadnej dôležitosti, ktorú táto kauza pre československé vedenie po roku 1945 predstavovala.

Ečerovi bol pridelený štábny kapitán Alexander Doman, ktorý od druhej polovice augusta začal pracovať vo Wiesbadene, kde mal československý úrad pre stíhanie vojnových zločincov pri tzv. War Crimes Branch svoju úradovňu, tzv. wiesbadenskú misiu. Doman bol poverený dokončiť kauzu okolo vydania prezidenta Tisa. Súbežne s tým mal pátrať aj po Ďurčanskom, pretože „pan státní tajemník Dr. Clementis o tuto záležitost projevoval – pochopitelně – veliký zájem“.²¹⁵ Podľa Ečerových slov sa Doman s veľkou horlivosťou pustil do pátrania po Ďurčanskom a čoskoro jeho stopu odhalil vo francúzskej okupačnej zóne v Rakúsku. Doman však musel v polovici decembra 1945 svoju činnosť v rámci tzv. wiesbadenskej misie na protest Predsedníctva Slovenskej národnej rady pozastaviť a vrátiť sa z Wiesbadenu do Prahy. Predsedníctvo SNR mu totiž ako veliteľovi eskorty, ktorá sprevádzala prezidenta Jozefa Tisa, jeho blízkych spolupracovníkov a niekoľkých zatknutých členov bývalej slovenskej vlády koncom októbra z pražskej väznice na Pankráci do Bratislavy, pripisovalo hlavný podiel na tom, že Tisa dovezli v okovách. Táto skutočnosť vyvolala značné verejné pobúrenie, ktoré nariadilo bezodkladnú suspenziu Domana. Dňa 14. decembra 1945 dostal generál Ečer, ktorý bol v tom čase na zasadaní súdneho tribunálu v Norimbergu, telegram z pražského ministerstva zahraničných vecí, že Doman bol na základe rozhodnutia SNR zbavený oprávnenia pátrať po slovenských politických exponentoch a toto rozhodnutie sa vzťahovalo aj na prípad Ďurčanského.²¹⁶ Rozhodnutím Predsedníctva SNR o suspenzii Domana získal Ďurčanský čas a útekom do Ríma vydaniu unikal. Podľa Ečerových slov: „Bohužel Ďurčanský získal čas a unikl z Rakouska pryč do Itálie. Bylo z toho rozčilení jak v ministerstvu zahraničných věcí, tak na Slovensku.“²¹⁷ Doman sa do Wiesbadenu vrátil až začiatkom mája 1946 a v druhej polovici mája odcestoval do Rakúska a následne do Talianska, kde mal pokračovať v pátracej akcii po Ďurčanskom. Nie je však jasné, čo presne Doman v Taliansku podnikal, a je dosť možné, že pátranie musel zastaviť. Podľa Ečerovej správy pre kanceláriu

214 Národní archiv České republiky (NA ČR), f. ÚV KSČ 100/24, sv. 104, a. j. 1216. Úřad československého delegáta v Komisi Spojených národů pro válečné zločiny, 27. 01. 1948 – Dr. Ferdinand Ďurčanský, vyjádření gen. Dr. B. Ečera.

215 Tamže, s. 2.

216 Tamže, s. 4.

217 Tamže, s. 3.

prezidenta od odchodu Domana do Talianska tzv. wiesbadenská misia o jeho činnosti už nedostala žiadne ďalšie správy.²¹⁸ Generál Ečer neúspech pátracej akcie po Ďurčanskom zjavne pripisoval odstaveniu úspešného repatričného dôstojníka Domana, ktorého „vypátrání Tiso a spol. pro Československou republiku bylo nesporně velikým úspěchem“.²¹⁹ Domanova pátracia činnosť v Taliansku bola ukončená, keďže mu ani spojenecké, ani talianske úrady nevydali na túto činnosť povolenie.²²⁰ Na talianskej pôde bolo pátraním po Ďurčanskom od začiatku roka 1946 poverené československé vyslanectvo v Ríme, na ktorom bola zriadená Československá repatričná komisia. Táto komisia mala najatých vlastných pátracích agentov a príslovečne bombardovala talianske úrady žiadosťami o vydanie prominentných slovenských utečencov.

Nateraz nevieme s presnosťou stanoviť Ďurčanského príchod do Ríma. Karol Sidor síce poslal Petrovi Prídavkovi do Londýna telegram, v ktorom mu oznámil, že do Ríma prišiel „Ferko Nástupista“, urobil tak však až v novembri 1945.²²¹ Zo spomienok Jána Okála však vieme, že keď skupina matičiarov na čele s Jozefom Cígerom Hronským a Františkom Hrušovským pricestovala koncom októbra do Verony a následne začiatkom novembra do Ríma, Ďurčanský tam už bol.²²² Okál si na prvé stretnutie s bývalým ministrom na pôde Večného mesta spomína takto: „Kedy prišiel dr. Ferdinand Ďurčanský do Ríma, to neviem. Muselo to byť niekedy koncom leta 1945, lebo keď naša skupina prišla do Ríma začiatkom novembra 1945, Ďurčanský tam už bol. Stretli sme ho s Cincíkom, keď sme odchodili z budovy bývalého slovenského vyslanectva na Via Reno 9. Stál s niekoľkými študentmi na rohu Via Reno a Via Adige. Za jednu ruku ho ťahal syn Jurko a za druhú dcéra Zuzka. Viedol ich zo školy, ktorá bola kdesi neďaleko. Bola to francúzska škola, do ktorej chodili zväčša deti diplomatov a ľudí, ktorým záležalo, aby sa ich deti naučili v tom čase ešte stále veľmi dôležitý jazyk medzinárodných stykov. Neskôr s nemalou dávkou humoru rád rozprával o tom, ako učiteľka presadila Jurka k inému slovenskému chlapcovi, ktorý bol len začiatočník, aby mu Jurko pomáhal. Neskôr vysvitlo, že to bol syn československého vyslanca v Ríme dr. Jána Paulínyho-Tótha. Pravda Jurko nebol zapísaný v škole pod vlastným menom a Paulíny-Tóth nemal tušenia, že jeho syn sedí v škole vedľa syna Ďurčanského, ktorého mu

218 Tamže, s. 3.

219 Tamže, s. 5 – 6.

220 Pozri bližšie KUBÍK: Slovenský poválečný exil v Itálii, s. 35.

221 POLAKOVIČ, VNUK: *Zabraněné akcie*, s. 32.

222 OKÁL: *Výpredaj ľudskosti*, 1. vyd., s. 262.

Praha prikazovala chytiť a dovliecť pred ľudový súd.²²³ V tejto súvislosti je zaujímavé, že americká rozviedka (*Office of Strategic Services*) hlásila na Štátny department vo Washingtone Ďurčanského príchod do Ríma až začiatkom januára 1946. Americká rozviedka sa o Ďurčanského príchode do Ríma začala zaujímať v dôsledku sťažnosti štátneho tajomníka Clementisa, že spojenecké orgány USA umožnili Ďurčanskému pobyt v Ríme.²²⁴

V Ríme si začal Ďurčanský písať s Petrom Prídavkom a jeho listy boli plné nápadov a plánov, ako postupovať v danej politickej situácii, keď sa pripravovala mierová konferencia a konflikt medzi Spojencami sa po definitívnej porážke Nemecka ukazoval ako nevyhnutný a opodstatnený. Ďurčanský navrhoval zriadiť viaceré propagačné a informačné kancelárie v západnej Európe a v USA, usilovať sa o uskutočnenie medzinárodne platného plebiscitu na Slovensku, o podkopanie pozícií Československa v rámci vznikajúcej Organizácie Spojených národov, dokonca o prerušenie stykov medzi Československom a spojeneckými vládami. V tomto období Prídavok s Ďurčanským ochotne spolupracoval, pomáhal spracovať a rozširovať informácie o situácii na Slovensku, okrem iného aj cez Slovenskú informačnú službu (*Slovak Information Service*), založenú Slovenským revolučným odbojom v Mníchove, a podieľal sa na distribuovaní memoránd, ktorými Ďurčanský príslovečne zaplavoval medzinárodnú verejnosť.²²⁵ Ako prostredník medzi Sidorom a Ďurčanským Prídavok ponúkal ním založenú Slovenskú národnú radu v Londýne ako východiskovú platformu pre exilovú činnosť a v roku 1948 sa stal generálnym tajomníkom Slovenskej národnej rady v zahraničí pod vedením Karola Sidora.

Na Prídavkovo sprostredkovanie sa Ďurčanský začal angažovať v tzv. Rímskom klube, ktorý bol ako pobočka Stredoeurópskeho federálneho klubu (*Central European Federal Club*)²²⁶ v Londýne založený v Ríme v auguste 1945

223 Tamže.

224 CIA Library, 18. 01. 1946 – Memorandum for State Department (Subject: Ferdinand Durcansky), <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0001280271.pdf>. Pozri taktiež CIA Library, 02. 11. 1954 – Summary of available personality information (Durcansky), <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DURCANSKY%2C%20FERDINAND%20%20%20VOL.%20_0028.pdf>. K snahám o extradikciu Ďurčanského z územia Talianskej republiky bližšie pozri KUBÍK: Slovenský poválečný exil v Itálii 1945 – 1949, s. 31 – 43.

225 POLAKOVIČ, VNUK: *Zahraničné akcie*, s. 32 – 33.

226 Peter Prídavok pôsobil v predných radoch klubu. V júni 1946 na konferencii stredoeurópskeho exilu v škótskom Edinburhu P. Prídavok ako jeden z hlavných rečníkov podrobil politiku západných veľmocí tvrdej kritike: „... úplne ignorujú Atlantickú chartu, ale aj iné slávnostné sľuby nespočetnekrát opakované pri rôznych príležitostiach, zodpovední štátnici Veľkej Británie, Spojených štátov, nedbajúc na priania

pod vedením bývalého slovinského ministra Miha Kreka.²²⁷ Rímsky klub v spolupráci s londýnskou centrálou nadväzoval na plány stredoeurópskej federácie, ktorú v exile presadzovala poľská exilová vláda pod vedením generála Sikorského už od roku 1940. V rímskom prostredí sa táto stará poľská zahraničnopolitická koncepcia usporiadania strednej a východnej Európy, ktorá mala predovšetkým zamedziť vplyv Ruska a po roku 1921 Sovietskeho zväzu na európsky kontinent, pretavila do široko koncipovanej stredoeurópskej federácie pod latinským názvom *Intermarium* alebo poľsky *Międzymorze*. V plánoch Rímskeho klubu, ktorý na účel propagácie vydával približne päť rokov vlastný bulletin, išlo o federáciu štátov strednej a východnej Európy medzi štyrmi morami – Baltským, Čiernym, Jadranským a Stredozemným – so spoločnou zahraničnou a bezpečnostnou politikou a úzkou spoluprácou na ekonomickom poli.²²⁸ Za najdôležitejší cieľ Rímsky klub považoval zjednotenie početného protikomunistického politického exilu zo strednej a východnej Európy, ktorý predstavovali Albánci, Bielorusi, Chorváti, Bulhari, Rumuni, Česi, Estónci, Litovčania, Slováci, Slovinci, Srbi, Ukrajinci a Maďari. Medzi popredné osobnosti klubu patrili podpredseda juhoslovanskej exilovej vlády a predseda Slovinskej ľudovej strany Miha Krek (predseda), Julius Poniatowski (podpredseda) zo slávneho šľachtického rodu Poniatowských a bývalý poľský minister a funkciu generálneho tajomníka vykonával slovinský profesor Ciril A. Žebot.²²⁹

Ferdinand Ďurčanský spolupracoval v Ríme aj s poľským exilom a podľa vlastného vyjadrenia mal osobný rozhovor s veliteľom 2. poľského armádneho zboru generálom Władysławom Andersom, ktorý sa po skončení vojny určitý čas nachádzal v Taliansku. Generál Anders sa počas druhej svetovej vojny vyzna-

slovenského národa, slúbili Slovensko Benešovi. Na základe zrady Atlantickej charty, ktorej sa dopustili západní spojenci, a za pomoci Sovietskeho zväzu, ktorého armády vtrhli na Slovensko, pán Beneš vnútil Slovákom proti ich vôli nové, oveľa horšie Československo.“ BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Počiatky slovenskej politickej emigrácie po roku 1945 a medzinárodno-politické súvislosti. In: PETER MULÍK a kol.: *Prelom dejín. Rok 1945 v slovenských a európskych dejinách*. Martin: Matica slovenská, 2016, s. 109 – 110.

227 THOMAS LANE, MARIAN WOLAŃSKI: *Poland and European Integration. The Ideas and Movements of Polish Exiles in the West, 1939 – 1991*. New York: Palgrave Macmillan, 2009, s. 59.

228 THOMAS LANE: An Historical Epilogue: East Europeans and the European Movement. In: THOMAS LANE, ELŻBIETA STADTMÜLLER (eds.): *Europe on the Move. The Impact of Eastern Enlargement of the European Union*. Münster: LIT, 2005, s. 195.

229 CIA Archives, 10. 12. 1946 – Soviet Penetration and Use of the ABN and Central European Federal Club (Intelligence report), <<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R000100790001-7.pdf>>.

menal najmä tým, že pomohol spojeneckým vojskám vyhrať na jar 1944 jednu z najťažších bitiek o Monte Cassino. Keďže 2. poľský armádny zbor pod jeho velením, ktorý po skončení vojny zostal v Taliansku, patrila pod velenie britskej armády, podliehal britským vojenským predpisom a bol platený britským ministerstvom obrany. V apríli 1946 bol armádny zbor v Taliansku s počtom približne 107 000 mužov z rozhodnutia britskej vlády demobilizovaný.²³⁰ Časť bývalých vojakov bola dobrovoľne repatriovaná do Poľska, časť zostala na Západe spolu s generálom Andersom, ktorý až do smrti zastával významné funkcie v poľskom protikomunistickom exilovom hnutí.²³¹ Prítomnosť poľského zboru v Taliansku, ktorá mala prirodzený protikomunistický rozmer, prekážala talianskym komunistom na čele s Palmirom Togliattim a talianskym socialistom na čele s Pietrom Nennim, ktorý sa sťažoval na zasahovanie do vnútorných záležitostí.²³² S poľskou armádou v Taliansku spolupracovali aj iní slovenskí utečenci, Ján Okál spolu s Jozefom Cincikom prispievali do konzervatívneho armádneho časopisu *Orzel Biały*, ktorý vydávalo tlačové a kultúrne oddelenie armádneho zboru v Ríme. Slovenskí študenti pomáhali v čase, keď ešte nefungovala pošta, roznášať poľské tlačoviny na rôzne rímske adresy.²³³ Ďurčanskému sa pomocou bývalých poľských vojakov Andersovej armády podarilo v lete 1946 dostať do Paríža na mierovú konferenciu (o tom v ďalších častiach monografie).

Základ Ďurčanského exilovej činnosti tvorila koncepcia právnej kontinuity Slovenskej republiky ako medzinárodného subjektu a právo Slovákov na samourčenie podľa Atlantického charty a Charty Spojených národov. V posledných vojnových mesiacoch v mnohých prednáškach a novinových článkoch dokazoval legitimitu založenia Slovenskej republiky, ako aj nutnosť jej ďalšej existencie.²³⁴ Erudíciu experta na medzinárodné právo dokazoval v článku

230 SNA, f. Predsedníctvo SNR, šk. 268, č. d. 15022/VI-II/2-1946 (správa Povereníctva vnútra pre P SNR zo 17. apríla 1946).

231 Bližšie k pôsobeniu 2. poľského armádneho zboru v Taliansku pozri SNA, f. Predsedníctvo SNR, šk. 268, dokumenty: Z/VIII-3491-6/4-46, 2743/VI-II/46, 5244/VI-II/2-1946, 15022/VI-II/2-1946.

232 Na jednej tlačovej konferencii z 23. januára 1946 P. Nenni povedal v súvislosti s množiacimi sa antikomunistickými incidentmi poľských vojakov: „Niekedy dochádza k incidentom, keď poľské vojsko vidí červené zástavy a vôbec je mu akákoľvek komunistická činnosť podozrivá.“ SNA, f. Predsedníctvo SNR, šk. 268, č. d. 2743/VI-II/46 (správa Povereníctva vnútra pre P SNR z 3. apríla 1946).

233 Bližšie pozri OKÁL: *Výpredaj ľudskosti*, 1. vyd., s. 236 – 261.

234 IVAN KAMENEC: Pokusy reprezentantov Slovenskej republiky v rokoch 1944 – 1945 o hľadanie východísk v záverečnej etape druhej svetovej vojny. In: VALERIÁN BYSTRICKÝ, ŠTEFAN FANO (eds.): *Slovensko na konci druhej svetovej vojny*. Bratislava: Historický ústav SAV – Národná rada Slovenskej republiky, 1994, s. 47.

Existenčná oprávnenosť malých štátov, ktorý v januári 1944 vyšiel v časopise *Náš národ*.²³⁵ Vychádzal z kresťanského chápania podstaty štátov: „Štát sa pokladá za ustanoviené božiu a zákon za príkaz boží.“²³⁶ Rázne sa postavil proti imperializmu veľkých štátov voči malým štátom: „Ide tu o hlboko zakorenenú ľudskú zvrátenosť žiť, rozmáhať sa na škodu iného človeka, ťažiť z práce a trudu iného človeka.“²³⁷ Kritizoval českú politiku ovládnutia Slovenska a odmietal obnovenie Československa ako neopodstatnené, pretože ČSR v medzivojnovom období nespĺnila svoj cieľ: „... začlenenie Slovákov či do lona Uhorska, alebo do rámca Československa znamenalo by zárodok rozkladu ktoréhokoľvek z uvedených štátov.“²³⁸ Ďurčanský ostro kritizoval posledný akt slovenskej vlády z 8. mája 1945, podpísaného v Kremsmünsteri, ktorý sa nesprávne zvykne označovať aj pojmom „kapitulčný akt“. Slovenská vláda v Kremsmünsteri sa dobrovoľne vzdala pod ochranu americkej armády a očakávala od tohto aktu slušné zaobchádzanie, ktorého sa jej nedostalo.²³⁹ Bývalý minister bol presvedčený, že na to, aby právne nastal zánik Slovenskej republiky, vyžaduje sa uzavretie mierovej zmluvy, v ktorej bude konštatovaný jej zánik. Obnovenie Československa považoval za násilný akt, ktorý postuloval protiprávny stav, keď „Slovenská republika, porazená vo vojne, v rozpore s platnými ustanoveniami právnymi je považovaná za časť víťazného štátu, aby tak Slováci prestali byť subjektom a stali sa objektom panovačnej politiky“.²⁴⁰ Ďurčanský horlil za udržanie Slovenska ako medzinárodnopolitického subjektu a zdôrazňoval, že udržanie štátnosti bolo dôležitejšie ako prináležitosť na stranu víťazov. Naopak ak by aj Slovensko patrilo na stranu porazených štátov a bolo by prinútené splniť podmienky porazeného štátu, udržanie štátnosti by podľa neho tento negatívny dôsledok jednoznačne vyvážilo.²⁴¹ Prináležitosť povojnového Slovenska do sovietskej sféry vplyvu, ako aj postoj vlády Spojených štátov v prospech obnovenia Československa robili tieto úvahy bezpredmetnými.

235 FERDINAND ĎURČANSKÝ: *Existenčná oprávnenosť malých štátov*. In: *Národ*, január 1944, roč. 2, č. 1, s. 2 – 24.

236 Tamže, s. 6.

237 Tamže, s. 3.

238 Tamže, s. 17.

239 Tejto otázke by sa v slovenskej historiografii malo venovať viac pozornosti. Pozri JÁN BOBÁK: *Dohoda o ochrane slovenských utečencov v Rakúsku a Nemecku*. In: *Nové historické rozhlady*, 2016, roč. 6, č. 1, s. 73 – 102.

240 FERDINAND ĎURČANSKÝ: *Biela kniha. Právo Slovákov na samostatnosť vo svetle dokumentov. 1. diel*. Buenos Aires: Dorrego, 1954, s. 256.

241 Bližšie pozri OKÁE: *Výpredaj ľudskosti*, 1. vyd., s. 268 – 269.

ĎURČANSKÝ VERZUS SIDOR. ROZPOLTENOSŤ SLOVENSKEHO POLITICKÉHO EXILU

Bezprostredne po príchode do Ríma Ďurčanský navštívil Karola Sidora vo vatikánskom Palazzo Zecca, aby spolu prediskutovali možnosti exilovej činnosti. Ďurčanský sa snažil získať Sidora pre aktívny odboj na Slovensku, ako aj pre medzinárodnú činnosť v prospech zachovania štátnosti. Sidor ponúknutú spoluprácu odmietol, pretože myšlienka nezávislého Slovenska bola natoľko zdiskreditovaná spojenectvom s Nemeckou ríšou, že táto koncepcia už nemohla byť naďalej reprezentatívna. Podľa Sidora bolo nutné v príhodnom čase vypracovať v spolupráci s poľským exilom koncepciu stredoeurópskej federácie. V danom okamihu považoval za najdôležitejšie presvedčať Spojencov, aby bývalých vládnych činiteľov Slovenskej republiky nevydávali späť do Československa. Podobne bola nevyhnutná sociálna pomoc pre mnohých slovenských utečencov.²⁴² Ďurčanský tomuto vysvetleniu oponoval, pretože bol presvedčený, že čas si vyžadoval založiť politickú organizáciu, ktorá by informovala medzinárodné spoločenstvo o dobrých kvalitách Slovákov.²⁴³ Prišla reč aj na finančnú pomoc pre Ďurčanského politickú činnosť, ktorú mu Sidor odmietol poskytnúť, najmä preto, že finančnými zásobami určenými na exilovú činnosť nedisponoval. Sidor po rokoch v kanadskom Montreale na Ďurčanského príchod do Ríma spomínal v negatívnom svetle, keď napísal, že jeho bývalý ministerský kolega bol od júla 1945 skalopevne presvedčený, že čoskoro vypukne vojnový konflikt: „Dr. Ďurčanský prišiel ku mne do Ríma koncom roku 1945 a tiež sa ma usiloval presvedčiť, že vojna je už predo dvermi, a nadto, že bude veľmi krátka. Nuž, dovoľm si v tejto súvislosti tvrdiť, že miesto, kde som bol, možno považovať za jedno z najinformovanejších. Hovoril som s diplomatmi cirkevnými i svetskými a všade mi tvrdili, že v dohľadnom čase nemôže byť ani reč o nejakej novej vojne, ba na mnohých miestach sa v dohľadnom čase s nejakým rusko-americkým konfliktom ani nepočítalo.“²⁴⁴ Rozhovor očividne nedopadol podľa Ďurčanského očakávaní, čo vzhľadom na antagonizmus medzi týmito dvomi významnými politikmi, siahajúci do udalostí jesene 1938 a jari

242 CIA Library, 02. 06. 1951 – Report on the Slovakian Committee on Liberation (Slowakisches Befreiungskomitee) and the Slovakian National Council, s. 10, < https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DURCANSKY%2C%20FERDINAND%20%20%20VOL.%201_0058.pdf>

243 Tamže.

244 SIDOR: *Dve cesty*, s. 33.

1939, nijako neudivuje. Tento antagonizmus je nutné z hľadiska jeho dôsledku na rozpoltenosť slovenského povojnového exilu objasniť.

V pohnutých marcových dňoch roku 1939, po tzv. Homolovom puči, keď bol Karol Sidor 10. marca menovaný za predsedu slovenskej autonómnej vlády a Ferdinand Ďurčanský 9. marca ušiel pred zatykačom na automobile nemeckého konzulátu do Viedne, mal Sidor akiste dosť dôvodov na nesúhlas s Ďurčanského samozvaným účinkovaním vo Viedni v prospech vyhlásenia štátnej samostatnosti, ktoré sa dostalo do ostrého rozporu s jeho účinkovaním vo funkcii predsedu autonómnej vlády. Ďurčanský už 9. marca 1939 v neskorých večerných hodinách poslal bez vládneho poverenia ríšskemu kancelárovi Adolfovi Hitlerovi telegram, v ktorom protestoval (v mene pražskou centrálnou vládou zosadeného predsedu slovenskej autonómnej vlády Jozefa Tisa) proti zavedeniu vojenskej diktatúry na Slovensku.²⁴⁵ Vo Viedni ako minister (protiústavne zosadený) autonómnej vlády v jej mene proklamoval, že Slovensko sa považuje za samostatný štát.²⁴⁶ Ríšske miestodržiteľstvo vo Viedni chcelo dokonca získať od Ďurčanského súhlas na udelenie vstupu nemeckých vojsk na územie Slovenska a vyhlásenie slovenskej suverenity priamo z Viedne.²⁴⁷ Sidor v marcových dňoch odolal tlaku ríšskonemeckých emisárov vyhlásiť pod nátlakom Berlína a Viedne štátnu samostatnosť, hoci bol za nezávislosť Slovenska.²⁴⁸ Je dosť dobre možné, a podľa toho, ako sa o antagonizme medzi dvoma kľúčovými osobnosťami v exile

245 MILAN STANISLAV ĎURICA: *La Slovacchia e le sue relazioni politiche con la Germania 1938 – 1945. Dagli accordi di Monaco all'inizio della Seconda guerra mondiale (ottobre 1938 – settembre 1939)*. Padova: Marsilio editori, 1964, s. 161, dok. 25: Telegramm aus Engerau 59 Etat 10/3.

246 LADISLAV SUŠKO (ed.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945 : Dokumente. Band 1 : Von München bis Salzburg 1938 – 1940. Dokumente und Essay : Buch 1*. Bratislava: Lúč, 2008, s. 251, dok. 120.

247 K účinkovaniu Ďurčanského vo Viedni bližšie pozri DAVID SCHRIFFL: Úloha Viedne v procese vzniku Slovenského štátu 1938/1939. In: VALERIÁN BYSTRICKÝ, MIROSLAV MICHELA, MICHAL SCHVARC a kol.: *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava: Veda, 2010, s. 222 – 225. Pozri tiež DAVID SCHRIFFL: Die Rolle Wiens im Prozess der Staatswerdung der Slowakei. In: EMÍLIA HRABOVEC, BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ (eds.): *Slowakei und Österreich im 20. Jahrhundert. Eine Nachbarschaft in historisch-literarischer Perspektive*. Wien: LIT, 2008, s. 165 – 170.

248 Bližšie pozri KAROL SIDOR: Moje poznámky k historickým dňom. In: VALERIÁN BYSTRICKÝ, RÓBERT LETZ, ONDREJ PODOLEC: *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí. 2. diel*. Bratislava: AEPRESS 2008, s. 120 – 123. Ďurčanského telegram, ktorý gaulleiter Bürckel ukázal Sidorovi v noci z 11. na 12. marca a ktorý obsahoval presný zoznam slovenskej vlády po vyhlásení suverenity (Sidor – predseda vlády a minister vnútra, Ďurčanský – minister zahraničných vecí), sa v nemeckých archívoch nenašiel.

písalo, že Sidor, ktorý na jeseň 1938 prehral boj o prvenstvo v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane a podobne na jar 1939 aj vnútropolitický zápas, na Ďurčanského pre jeho nesporné politické úspechy „žiarlil“. Táto „žiarlivosť“ alebo skôr určitá rivalita sa mohli prejaviť už po vyhlásení autonómie Slovenskej krajiny 6. októbra 1938, keď Ďurčanský, ktorý nebol vo vedení HSĽS, získal v prvých autonómnych vláдах ministerské posty, naproti tomu Sidor naďalej zostával poslancom Národného zhromaždenia a hlavným veliteľom Hlinkovej gardy. Štátnym ministrom a zároveň námestníkom ministerského predsedu centrálnej vlády Rudolfa Berana sa stal až od 1. decembra 1938 a v slovenskej autonómnej vláde začal účinkovať vlastne až po jeho menovaní za predsedu 10. marca 1939. Možno aj trochu právom sa na Slovensku po jeho odchode do Vatikánu začiatkom júla 1939, ktorý samotný Sidor vnímal ako „politické vyhnanstvo“, hovorilo o ňom ako o „urazenej veličine“.²⁴⁹ Po odchode na vyslanecký post Sidor negatívne vnímal podceňovanie amerických Slovákov bratislavskou vládou, ktorá len v nedostatočnej miere alebo vôbec nekomunikovala s vedením Slovenskej ligy v Amerike a len málo podnikala pre to, aby bola Slovenská republika uznaná aj Spojenými štátmi americkými.

Tieto skutočnosti v roku 1945 na pôde Večného mesta za úplne odlišnej medzinárodnopolitickej situácie, z ktorej priamo vyplývalo aj povojnové postavenie Slovenska, nutne museli stratiť na aktuálnosti a Sidor tieto dôvody v početnej korešpondencii ani v inej spisbe nijako explicitne nespomína. Ďurčanskému v začiatkoch jeho pobytu v hlavnom meste Talianska musela prekážať najmä Sidorova názorová nevyhranenosť a neurčitý postoj k vývoju na Slovensku, ako aj jeho vyčkávacie stanovisko, ktoré však nemožno označiť za úplnú pasivitu, pretože Sidor, minimálne čo sa týka ochrany slovenských utečencov pred násilnou repatriáciou do Československa a úsilia o ich emigráciu na americký kontinent, pasívny rozhodne nebol. Sidor však v rokoch 1945 – 1947 nechcel, a ako človek požívajúci azyl Vatikánu ani nemohol, vykonávať politickú činnosť v prospech zachovania slovenskej štátnosti, pretože Svätá stolica už mala nadviazané diplomatické styky s pražskou vládou a Sidor to musel rešpektovať. Počas povojnového vatikánskeho pobytu Sidor nesúhlasil predovšetkým s organizovaním podzemného hnutia na Slovensku a odmietal Ďurčanského víziu skorej vojny medzi Sovietskym zväzom a USA. Prekážalo mu, že Ďurčanského blízky spolupracovník Štefan Polakovič bol „ženatým kňazom“. Bývalého ministra zahraničných vecí obviňoval, že používal v exile

249 Takto sa o Sidorovi mala vyjadriť manželka Tida Jozefa Gašpara Adolfinu Gašparová pred ich synom Borisom Gašparom. GAŠPAR: *Z ostravských baní do austrálskeho veľkomesta*, s. 146.

„Benešove metódy“. Ostro kritizoval manifest, ktorý bol odsúhlasený na tzv. zjazde mladoludákov v Piešťanoch 14. januára 1945 a ktorý Ďurčanský a jeho prívrženci považovali za východiskový dokument exilovej činnosti. Jeho kritika sa týkala najmä tej časti manifestu, v ktorej sa deklaroval spoločný boj za prirodzené právo na štát po boku Nemecka, pretože bolo absurdné podmieňovať slovenskú štátnosť spojenectvom so štátom bezprostredne stojacim pred vojenskou porážkou.²⁵⁰ Sidor a neskôr aj iní významní slovenskí exulanti z radov Demokratickej strany v tom videli neschopnosť prívržencov ľudáckej politiky odpútať sa od Nemeckej ríše.²⁵¹ Ďurčanskému zazlieval štvavú kampaň z radov jeho prívržencov, ktorú šíрили najmä krajanské noviny *Slovák v Amerike*. Sidor nesúhlasil ani so znením Ďurčanského memoránd vypracovaných pre mierovú konferenciu v Paríži. Ďurčanského obviňoval z prehnaných ambícií a tvrdil o ňom, že si „namyslel, že on je prezidentom Tisom, on je vládou, on je celou Slovenskou republikou“.²⁵² Slovenský akčný výbor kritizoval a písal o ňom, že to nie je „akčný“, ale „agitačný“ výbor, a v jednom z jeho mnohých listov na jeho adresu písal: „Páni sa vystrielaajú a vysilia sa. Až raz bude môcť byť Slovenská republika, uvidíte ich poskrúcaných v službách iných národov a nie v službe slovenského národa. K dobrej práci za národ sú potrebné dobré charaktery, na ktoré možno stavať. Ovzdušie, v akom sa pohybuje činnosť SAV-u, nie je ovzduším, v ktorom rastú, zosilňujú alebo tvoria sa charaktery. Naším šťastím je, že SAV je skutočne len pár jednotlivcov a nie je tam väčšina emigrantov. Títo sa izolovali od celého SAV-u, ktorý nikdy nebol a nie je reprezentantom emigrantov a tým menej národa doma.“²⁵³

ZALOŽENIE A ČINNOSŤ SLOVENSKÉHO AKČNÉHO VÝBORU

Na pôde Večného mesta, na sviatok sv. Štefana 26. decembra 1945, Ferdinand Ďurčanský a jeho prívrženci založili Slovenský akčný výbor, „združujúci vo svojom lone všetky slovenské činnorodé sily na európskom kontinente na čele

250 Blížšie pozri HIA, f. Karol Sidor, šk. 1, 30. 07. 1947 – Slávnemu výkonnému výboru Slovenskej Ligy v Amerike v otázke Slovenského štátu a prezidenta Dr. Jozefa Tisu (rukopis). Pozri tiež SIDOR: *Dve cesty*, s. 32, 35 – 51, 68.

251 Imrich Kružliak bol presvedčený, že „neschopnosťou odpútať sa od Hitlera prehrali ľudáci boj o záchranu Slovenskej republiky“. IMRICH KRUŽLIAK: Kirschbaum – Husák – Kvetko. Predstavitelia jednej generácie. In: IMRICH KRUŽLIAK, JÁN OKÁE (eds.): *Svedectvo jednej generácie*. Cambridge, Ontario: Dobrá kniha, 1990, s. 269.

252 SNA, f. Slovenská Liga v Amerike, šk. 10, Vatikán 26. 10. 1946 – Sidor Dubošovi.

253 Tamže.

s orgánom vykonávajúcim v zmysle § 37 ods. 2 Ústavy Slovenskej republiky všetku vládnu moc a stojaci na čele domáceho a zahraničného odboja proti cudzej okupačnej moci“.²⁵⁴ František Chajma, ktorý po strastiplnej evakuácii zo Slovenska cez mestá Aulolzmunster, Salzburg a Ulm koncom júla 1945 spolu s ďalšími slovenskými študentmi zakotvil v Ríme, kde pokračoval v štúdiu novinárstva na Lateránskej univerzite, založil Združenie slovenskej katolíckej mládeže v zahraničí a v roku 1948 odišiel do Madridu, si ako priamy svedok spomína na založenie SAV-u. S Ďurčanským sa v Ríme spoznal sprostredkované cez jeho manželku, Alžbetu Ďurčanskú, ktorej pomáhal ako tlmočník na talianskej policajnej kvestúre, kde vybavovala povolenie pobytu pre rodinu. František Chajma bol spolu s mnohými ďalšími Slovákami ubytovaný v budove bývalého slovenského vyslanectva pri Svätej stolici na Via Reno 9, kam Ďurčanský často chodieval a viedol politické schôdze.²⁵⁵ Podľa jeho spomienok bol SAV založený v Ďurčanského byte na Piazza Viterbo, kde sa Ďurčanský aj s rodinou po príchode do Ríma na istý čas ubytoval: „Bolo to asi na Štefana roku 1945, keď sa jeho byt zaplnil ľuďmi pri zakladaní Slovenského akčného výboru. Na tejto schôdzke boli aj osoby, ktoré sa neskôr od neho dištancovali (napr. Jozef Cincík), ale väčšina vydržala po jeho boku aj po emigrácii do Argentíny.“²⁵⁶ V prvých programových dokumentoch sa zdôrazňovalo, že „nastala vhodná chvíľa, aby sa všetci Slováci združili okolo žiarivej idey Slovenskej republiky, a to nielen doma, kde naše najlepšie sily krvácajú za ňu po žalároch a koncentrákoch, ale aj v zahraničí, kde treba neustálou činnosťou upozorňovať na krivdu spáchanú na slovenskom národe a na potrebu zachovania Slovenskej republiky, ako jediného štátnopolitického riešenia, ktoré zodpovedá slovenskému národu“.²⁵⁷ Z citovaných ohlasov je zrejme, že Ďurčanský založil SAV ako organizáciu, ktorá reprezentovala štátovú kontinuitu prvej Slovenskej republiky, pričom predpoklad štátoprávnej kontinuity bol zrejme jeden z dôvodov, prečo nenadväzoval na činnosť Slovenskej národnej rady v Londýne, ktorá legitimovala svoju činnosť na základe samourčovacieho práva národov. Založenie SAV-u s Petrom Prídavkom nijako nekoordinoval. S odstupom približne jedného roka Ďurčanský rekapituloval potrebu založenia organizácie

254 VONDRÁŠEK, PEŠEK: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970*, s. 594, dok. 9: 20. 05. 1946 – Ohlas Slovenského akčného výboru k slovenskému národu.

255 REPKA: *Rozhovory z dialky*, s. 303.

256 Tamže, s. 303 – 304.

257 VONDRÁŠEK, PEŠEK: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970*, s. 595, dok. 10: 20. 05. 1946 – Ohlas Slovenského akčného výboru k príslušníkom slovenskej politickej emigrácie.

takto: „Za mesiac bude tomu rok, kedy vznikol Slovenský akčný výbor. Vznikol vtedy, keď ľudia zoskupení v jeho lone zistili, že Slovenskú republiku podarí sa zachovať len cieľavedomou, po celom svete rozvetvenou činnosťou. Siahli sme k jeho vytvoreniu vtedy, keď sme s hrôzou konštatovali, že nijaká takáto organizovaná práca, do ktorej by sme sa zapojiť mohli, sa nekoná.“²⁵⁸

Pri zakladaní Slovenského akčného výboru vychádzal Ďurčanský z Ústavy Slovenskej republiky z júla 1939, konkrétne z § 37 ods. 2, a odvolával sa na zmocnenie Predsedníctva Snemu Slovenskej republiky, ktoré Slovenský akčný výbor malo legitimovať ako jedinú reprezentantku vládnej moci na zastupovanie slovenských záujmov.²⁵⁹ Ako bývalému ministrovi zahraničných vecí mu išlo v podstate o založenie vládneho orgánu, v ktorom by sa sústredilo čo najviac bývalých vládnych činiteľov a poslancov Snemu. Táto koncepcia však nemala úspech a Slovenský akčný výbor bol založený ako dobrovoľnícka organizácia s údajnou legitimitou vládneho orgánu.²⁶⁰ V päťdesiatych rokoch Ďurčanský prehodnotil niektoré predchádzajúce postoje a Ústavu z júla 1939 pre jej nedemokratický charakter odmietol ako dokument, na ktorý by sa malo v exile nadväzovať, a nesúhlasil ani s koncepciou exilovej vlády.²⁶¹ Počas talianskeho pobytu činnosť SAV-u vykonávali v podstate štyria ľudia; popri Ďurčanskom, ktorý sa stal predsedom, to bol filozof Štefan Polakovič vo funkcii generálneho tajomníka, františkánsky páter a básnik Rudolf Dilong a napokon Ján Ďurčanský, ktorý početný písomný materiál prepisoval na písacom stroji. Širšiu základňu, ako aj štatúty získala organizácia až po príchode do Argentíny. Začiatočná konšpiratívna činnosť SAV-u na rímskej pôde bola vzhľadom na sústavné nebezpečenstvo extradície do Československa opodstatnená. Organizácia v podstate nemala rímske sídlo a až v priebehu roka 1946 sa na hlavičkovom papieri so súhlasom kapucínskeho pátra slovenského pôvodu, amerického štátneho občana a generálneho tajomníka Združenia slovenských katolíkov v Amerike Floriána Billyho, uvádzala jeho adresa v Bridgeporte v USA.²⁶²

258 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 10, 04. 12. 1946 – Ďurčanský Jurčákovi (opis).

259 A ÚPN, KS ZNB, S-Štb Bratislava, BA-S, a. č. 280, šk. 9, Paríž 24. 06. 1946 – Slovenský akčný výbor: Všeobecné smernice pre domácu činnosť v rámci Slovenského revolučného odboja.

260 A ÚPN, f. Jozef Vicen, 509-2-4, Praha 20. 05. 1958 – Vicenova správa o „Ďurčanského afére“, s. 4.

261 BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Korešpondencia medzi Ferdinandom Ďurčanským a Štefanom Haššíkom v rokoch 1956 – 1959 (Mníchov 05. 01. 1957 – Ďurčanský Haššíkovi). In: *Historický zborník*, 2017, roč. 27, č. 1, s. 164.

262 Pozri napr. dokumenty SAV-u uložené vo fonde: A ÚPN, KS ZNB, S-Štb Bratislava, BA-S, a. č. 280, šk. 9. Bližšie k účinkovaniu rev. Florina Billyho počas jeho misie v ute-

Od začiatku činnosti Slovenského akčného výboru sa Ferdinand Ďurčanský intenzívne pokúšal získať vedenie Slovenskej ligy v Amerike pre aktívnu spoluprácu a najmä pre financovanie tohto náročného podujatia. Od januára do októbra 1946 zaslal na adresu jej nového predsedu Petra P. Jurčáka 38 listových zásielok, z ktorých sa len malá časť dochovala vo fonde Slovenskej ligy v Amerike, uloženom v Slovenskom národnom archíve. V listoch odôvodňoval založenie SAV-u v čase, keď žiadna organizácia v zahraničí nevedla boj za obnovenie štátnosti, informoval o plánovanom podaní memoránd na mierovú konferenciu v Paríži a žiadal vedenie Ligy o to, aby sa ako najväčšia krajanská organizácia amerických Slovákov podpísala pod tieto memorandá.²⁶³ Pri snahe agilného predsedu SAV-u získať Slovenskú ligu v Amerike ako spoločného vydavateľa sa treba pozastaviť, pretože celá kauza okolo „zneužitia Ligy“ v exilových kruhoch ešte dlho po skončení mierovej konferencie rezonovala. Problém spočíval v tom, že Ďurčanský si síce listom z 2. júna a následne 20. júna 1946 vyžiadaval súhlas Ligy (podobne sa snažil získať súhlas aj od Kanadskej slovenskej ligy a od Slovenskej národnej rady v Londýne) ako vydavateľa pamätného spisu „Česko-Slovensko nemá existenčné predpoklady a existenčnú oprávnenosť“, jej súhlas však neviazal nutne na písomnú odpoveď. Vyžiadanie súhlasu koncipoval ultimatívne v tom zmysle, že ak do určitého termínu nedostane odpoveď, túto skutočnosť považoval za vyslovenie súhlasu.²⁶⁴ Písomný súhlas Ďurčanský zrejme nikdy nedostal, pretože prvá reakcia na početné zásielky vedenia SAV-u do Spojených štátov prišla až v polovici septembra listom tajomníka Ligy Andreja Kocúra. Keďže sa však Kocúrov list v spomínanom fonde nezachoval, nie je možné reakciu Ligy rekonštruovať.

Ferdinand Ďurčanský nedokázal získať Slovenskú ligu v Amerike na podporu jeho exilovej činnosti z mnohých príčin. V liste pre podpredsedníčku Ligy Júliu Krajčovičovou tento svoj neúspech rekapituloval takto: „Azda ani sama neviete o tom, že od roku 1945 písal som [...] rôznym činiteľom Slovenskej ligy. Funkcionárom i organizácii, kňazom i civilom. Prosil, žiadal, vysvetľoval, dokazoval, materiál posielal, návrhy podával, ale všetko márne. Doporučoval

čeneckých táborech v Európe v roku 1948 pozri BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Protikomunistický ozbrojený odpor na Slovensku: Prípád Augustín Lednický a spol. In: *Pamäť národa*, 2017, roč. 13, č. 2, s. 72 – 73.

263 SNA, f. Slovenská Liga v Amerike, šk. 10, 05. 10. 1946 – Výkaz listov a zásielok adresovaných P. Dr. Petrovi P. Jurčákovi (č. 1557/46); 02. 06. 1946 – Ďurčanský predsedovi SLA Jurčákovi (č. 418/46-M3).

264 SNA, f. Slovenská Liga v Amerike, šk. 10, 02. 06. 1946 – Ďurčanský predsedovi SLA Jurčákovi (č. 418/46-M3); 20. 06. 1946 – Ďurčanský Jurčákovi (č. 456/46).

som podujatia v záujme ľudí väznených v koncentrákoch americkej armády i v záujme ľudí nachádzajúcich sa vo väzeniach na Slovensku, navrhoval som akcie v záujme oslobodenia Slovenska, v záujme prevedenia plebiscitu, žiadal som previesť podpisové akcie, zriadiť kanceláriu v Paríži z príležitosti Mierovej konferencie, žiadal som, aby nám bola poslaná sila, ktorá by nám mohla pomôcť pri prekladoch našich do správnej angličtiny, poslali sme im naše veci nielen na vedomie, ale aj na obstaranie prekladu, ale na celé desiatky listov sme ani odpovede nedostali. Až na jeseň 1946 dočkali sme sa nejakých odpovedí, ale nič konkrétneho.²⁶⁵ Jedinú konkrétnu pomoc, ktorú Akčný výbor od Slovenskej ligy v Amerike dostal, bolo poukázanie šeku vo výške 500 dolárov, ktorú tajomník Ligy Andrej Kocúr zaslal v spomínanom liste zo septembra do Ríma. Jedna z príčin neúspechu pri nadviazaní aktívnej spolupráce spočívala v negatívnom stanovisku druhej silnej osobnosti v slovenskom exile, Karola Sidora, ktorý v početných listoch čelným predstaviteľom Ligy dával nezaobalene najavo svoje antipatie. Napríklad v liste msgr. Dubošovi z konca septembra 1946 písal: „Zdá sa mi, že SAV už aj v Amerike ukázal, aké má metódy. Tajomník Kocúr mi píše, že SAV pod svoje memorandum podpísal Slov. Ligu v Amerike bez jej súhlasu. Ak by mu to Liga vytýkala, iste by SAV povedal: Liga nám znemožňuje prácu za Slovenský štát. Im je všetko a všetci len prostriedkom, s ktorým oni by chceli disponovať.“²⁶⁶ 29. kongres Slovenskej ligy v Amerike, ktorý sa v októbri 1946 konal v Detrote a ktorý možno označiť za prelomový, pokiaľ ide o postoj Ligy k Slovenskej republike, zaujal voči SAV zdržanlivý postoj a jeho činnosť bola všeobecne považovaná za predčasnú. Napokon uznaním Slovenskej národnej rady v zahraničí za ústredný orgán slovenského oslobodzovacieho hnutia na 30. kongrese Ligy v marci 1949 v Clevelande Liga jasne deklarovala svoje priority.

V prvej polovici roka 1946 sa horúčkovitá činnosť SAV-u a jeho protagonistov zamerala na mierovú konferenciu, ktorá sa v lete konala v Paríži. Parížska mierová konferencia, alebo *Conférence de Paris*, ktorá sa od 29. júla do 15. októbra 1946 konala v Luxemburskom paláci v hlavnom meste Francúzska, mala pripraviť, prerokovať a navrhnúť Rade zahraničných ministrov päť mierových zmlúv s bývalými spojencami Nemeckej ríše: Talianskom, Rumunskom, Bulharskom, Maďarskom a Fínskom. Mierová konferencia sa stala

265 SNA, f. Slovenská Liga v Amerike, šk. 9, 22. 05. 1947 – Ďurčanský Krajčovičovej (č. 2761/47).

266 SNA, f. Slovenská Liga v Amerike, šk. 10, 30. 09. 1946 – Sidor Dubošovi. Pozri tiež už citovaný list Sidora Dubošovi z 26. októbra 1946.

nepochybne historickým medzníkom v povojnovom usporiadaní Európy, i keď skutočným strojcom nového poriadku nebol a ani nemohol byť rozhodujúci orgán konferencie – Rada zahraničných ministrov, ktorá schvaľovala konečné znenie mierových zmlúv. Mocenské a rozhodovacie centrum nebolo v Paríži, ale vo Washingtone a v Moskve, v centrách nových veľmocí bilaterálneho povojnového poriadku.²⁶⁷

Okrem porazených štátov patriacich počas vojny do mocenského orbitu Nemecka vystupovalo na Parížskej mierovej konferencii 21 národov ako združené a spojenecké mocnosti, ako napríklad Ukrajina, Bielorusko a India.²⁶⁸ Ferdinand Ďurčanský mal minimálne vzhľadom na túto skutočnosť dobrý dôvod usilovať sa o sprítomnenie slovenskej otázky na medzinárodnej konferencii. O jeho dobrodružnej ceste do Paríža v lete a potom ešte raz v októbri 1946 disponujeme len malým počtom informácií, preto celkový priebeh tohto významného, i keď krajne nebezpečného podujatia nie je možné nateraz zrekonštruovať. Ďurčanský vycestoval z Talianska do Paríža pravdepodobne niekedy koncom júla 1946. Ján Okál vo svojich spomienkach píše, že dostať sa do Paríža mu pomohla poľská exilová armáda, ktorá Ďurčanskému prepožičala uniformu, aby sa s inými poľskými vojakmi mohol dostať do centra mierovej konferencie. Ďurčanský mal cestovať s legitimáciou istého poľského vojaka, ktorý padol v bitke o Monte Cassino.²⁶⁹ Podľa správy pražského ministerstva zahraničných vecí sa Ďurčanskému na Quai d'Orsay, v sídle francúzskeho ministerstva zahraničných vecí, skutočne podarilo odovzdať tri memorandá týkajúce sa postavenia Slovenska v povojnovej Európe.²⁷⁰ Tieto tri pamätné spisy sú dielom koncentrovanej činnosti Ďurčanského a jeho najbližších spolupracovníkov na pôde Večného mesta od mája do júla 1946 a všetky tri boli v pomerne vysokom náklade od tisíc do dvetisíc kusov vytlačené v rímskej tlačiarni Tipografia Pio X. Išlo o tieto tri memorandá: *Aide-Mémoire sur l'existence de la République slovaque et sur la nécessité de conclure le Traité de Paix avec elle* (Pamätný spis o existencii Slovenskej republiky a nutnosti uzavrieť s ňou mierovú dohodu, máj 1946, 48 s.), *Aide-Mémoire sur la nécessité du plébiscite en Slovaquie* (Pamätný spis o nutnosti plebiscitu na Slovensku, jún 1946, 40 s.) a *Memorandum of the Slovak Action Committee, Slovak National Council in London, Slovak League of America, and Canadian Slovak League, presented*

267 BRUNO ČANÁDY: Parížska mierová konferencia (1946), Parížska mierová zmluva (1947) a Slovensko. In: *Historický zborník*, 2014, roč. 24, č. 1 – 2, s. 97 – 98.

268 Tamže.

269 OKÁL: *Výpredaj ľudskosti*, 1. vyd., s. 272.

270 VONDRÁŠEK, PEŠEK: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970*, s. 140.

to the Peace Conference concerning the Rationality of existence of Czecho-Slovakia (Memorandum Slovenského akčného výboru, Slovenskej národnej rady v Londýne, Slovenskej ligy v Amerike a Kanadskej slovenskej ligy mierovej konferencii o opodstatnení existencie Česko-Slovenska, júl 1946, 58 s.). Memorandá v koncentrovanej forme vyjadrovali právnicko-filozofické myslenie ich tvorcov, Ferdinanda Ďurčanského a Štefana Polakoviča, o postavení Slovenska v medzinárodnom povojnovom poriadku. Hlbšia analýza týchto historických dokumentov by si vyžadovala samostatnú odbornú štúdiu.

Nateraz nemáme presné poznatky o tom, ako Ďurčanského pobyt v Paríži počas mierovej konferencie skutočne dopadol, s kým sa stretol a čo konkrétne sa mu podarilo dosiahnuť. Bez podrobného výskumu archívu francúzskeho ministerstva zahraničných vecí nie je možné túto udalosť v celistvosti rekonštruovať. Existuje osobné svedectvo Ďurčanského v liste Petrovi Prídavkovi z konca septembra 1946, v ktorom pisateľ výsledok cesty hodnotí takto: „V Paríži chcel som si tiež overiť správnosť mojej kalkulácie. Nuž a v tomto ohľade môj optimizmus bol podopretý. Nikde som sa nestretol s nejakou mienkou, z ktorej by priamo alebo nepriamo vyznievalo to, že škoda práce, že nič sa nedá robiť a podobne. Naopak všade mi bolo zdôraznené, že veľmi dobre robíme, že zabezpečujeme svoje práva. Dokonca mi radili, čo a ako robiť a ako nerobiť. Teda dobroprajný postoj. Čo viac, ochota kladne sa postaviť k veci. Skrátka, účel, o ktorý mi šlo, som dosiahol. Aspoň stále dostávam novšie doklady o záujme, ktorý sa prejavuje. Lebo nikdy som nemyslel na to, že v dôsledku našich podaní, zmenia si denný poriadok.“²⁷¹ Naopak Sidor, odvolávajúc sa na informáciu profesora teológie a katolíckeho kňaza Jozefa Papina, ktorý bol v čase mierovej konferencie v Paríži, bol presvedčený, že Ďurčanský sa na konferencii v nijakom prípade nezúčastnil.²⁷² Nepochybne však prítomnosť bývalého slovenského ministra v Paríži zaznamenala v kruhoch vysokopostavených spojeneckých politikov ohlas. Svedčí o tom tajná správa americkej rozviedky pre Štátny department, v ktorej sa konštatovalo, že len na zásah československej diplomacie, konkrétne Clementisa a Masaryka, sa memorandá SAV-u nedostali na rokovací poriadok konferencie.²⁷³

271 POLAKOVIČ, VNUK: *Zahraničné akcie*, s. 52, citát 49: 24. 09. 1946 – Ďurčanský Prídavkovi.

272 Tamže, 09. 08. 1947 – Sidor Prídavkovi.

273 „The conference in Paris at the wish of president BENES had not concerned itself with the memoranda which DURCANSKY submitted.“ V tajnej správe CIA je spomenutý zásah prezidenta Beneša. Ako je však známe, prezident Beneš sa na rokovaniach na mierovej konferencii osobne nezúčastnil. Všetky tri memorandá sú v správe so stručným vysvetlením vymenované. CIA Library, 02. 06. 1951 – Report on the Slovakian

Na pôde Večného mesta bolo až do odchodu čelných predstaviteľov Slovenského akčného výboru v roku 1947 do Argentíny skoncipovaných a vydaných niekoľko ďalších pamätných spisov, žiadostí a ohlasov. V septembri 1946 vznikla petícia *Petition of the Slovak Action Committee to the Security Council of the United Nations* (Petícia Slovenského akčného výboru Bezpečnostnej rade Spojených národov) určená pre vznikajúce orgány Spojených národov, doručená aj do rúk prvého generálneho tajomníka Organizácie spojených národov, nórskeho protinacistického politika Trygveho Lieho. V novembri 1946 bol v mene SAV-u zaslaný na Radu zahraničných ministrov víťazných veľmocí, ktorá sa po skončení Parížskej mierovej konferencie zišla v Londýne v zložení James Byrnes (USA), Ernest Bevin (Veľká Británia), Viačeslav Molotov (ZSSR) a Georges Bidault (Francúzsko), pamätný spis s názvom *Adress of the Slovak Action Committee to the Council of Foreign Ministers* (Príhovor Slovenského akčného výboru Rade zahraničných ministrov), v ktorom sa nadväzovalo na tri uvedené memorandá pre mierovú konferenciu a opätovne sa protestovalo proti obnoveniu Československa.²⁷⁴ Adresátom ďalšieho pamätného spisu s názvom *Memorandum sulla situazione dei cattolici in Slovacchia* (Pamätný spis o situácii katolíkov na Slovensku), ktorý bol skoncipovaný v januári 1947 v zátiší rímskeho kláštora v Terme Caracalla, bola celosvetová katolícka verejnosť, ktorá mala byť upozornená na obmedzovanie náboženskej slobody povojnovým režimom v Československu. Vo februári 1947 bolo vytlačené memorandum pre ekonomickú a sociálnu Radu Spojených národov vo veci presídľovania Slovákov do Sudet, ktoré po násilnom vysídlení nemeckej menšiny zostali „ľudoprázdné“. V súvislosti s procesom proti bývalému prezidentovi Jozefovi Tisovi vznikla na jar 1947 *Žiadosť Spojeným národom vo veci súdu nad prezidentom Dr. Jozefom Tisom a inými predstaviteľmi Slovenskej republiky*, adresovaná orgánom Spojených národov, a po vykonaní rozsudku smrti bol v júni 1947 v tlačiarňi Tipografia Pio X. vytlačený latinský ohlas *Memoriae sacrae* (Zasvätený pamiatke) na počesť zosnulého prezidenta Jozefa Tisa, určený predovšetkým katolíckym biskupom prakticky na celom svete.²⁷⁵ Boli to stovky strán tlačeného

Committe on Liberation (Slowakisches Befreiungskomitee) and the Slovakian National Council, s. 9, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DURCANSKY%2C%20FERDINAND%20%20%20VOL.%201_0058.pdf>

274 Pozri bližšie VNUK, POLAKOVIČ: *Zahraničné akcie*, s. 152 – 153.

275 K memorandám, ohlasom a žiadostiam SAV-u, ktoré vznikli v Ríme v rokoch 1946 – 1947, bližšie pozri VNUK, POLAKOVIČ: *Zahraničné akcie*, s. 146 – 169. Pre bibliografické údaje pozri tiež MICHAL LACKO (ed.): *Slovak Studies VII. Bibliographica*. Cleveland – Rome: Slovak Institute, 1967, s. 146 – 148.

textu, ktoré vznikali vo veľmi ťažkých podmienkach bez potrebného zázemia a finančnej pomoci. Je pravdepodobné, že rímsku tlačiareň Tipografia Pio X., ktorá početné memorandá sádzala, pomohol Ďurčanskému sprostredkovať diplomovaný knihovník a archivár Vatikánskej apoštolskej knižnice, riaditeľ prvého Ústredia sociálnej starostlivosti o slovenských emigrantov v Európe Ignác Zelenka, rodák zo Záhoria, ktorý od mladosti žil v Ríme, kde študoval a kde dosiahol licenciát a doktorát z teológie. V tej istej tlačiarni bol totiž od konca roka 1948 tlačený prvý slovenský katolícky mesačník na talianskej pôde s príznačným názvom *Rím*, ktorého vydavateľom a zaniieteným zostavovateľom bol práve spomínaný Zelenka, alias básnik Eugen Vesnin.

Je potrebné bližšie objasniť okolnosti, ktoré sprevádzali vydanie a distribúciu latinskej brožúrky na pamiatku popraveného prezidenta Jozefa Tisa *Memoriae sacrae*,²⁷⁶ pretože mali dosah na československo-vatikánske vzťahy na jednej strane a ovplyvnili aj vzťahy medzi talianskou a československou vládou. Podobne ako Svätá stolica aj talianska vláda mala záujem o presné informácie týkajúce sa celého priebehu retribučného súdneho procesu s Jozefom Tisom a spol. a o jeho priebehu, o postoji jednotlivých politikov, ako aj o náladách obyvateľstva sa nechala diplomatickou cestou podrobne informovať. Na základe diplomatických správ z Prahy a Bratislavy vládlo na talianskom ministerstve zahraničných vecí presvedčenie, že rozsudok smrti nad bývalým slovenským prezidentom bolo možné zvrátiť a že vedúce demokratické sily na Slovensku nevykonali všetko na jeho zvrátenie. V diplomatickej správe z 30. apríla sa celkovo konštatovalo zlyhanie predsedu Slovenskej národnej rady Lettricha, ktorý podľahol mylnej ilúzii, že prezident Beneš zohľadní pri svojom rozhodovaní o udelení milosti väčšinovú mienku vedenia Demokratickej strany a slovenského národa.²⁷⁷ Podobne ako Svätá stolica aj predstavitelia talianskej vlády boli presvedčení, že vykonaním trestu smrti sa nezvratne prehĺbil rozkol medzi slovenským a českým národom, čo malo na československý štát trvalé následky. Vykonaním rozsudku smrti stratilo talianske ministerstvo zahraničných vecí akékoľvek ilúzie o demokratických pomeroch v obnovenom Československu a pražská vláda a prezident sa začali považovať už len za predĺženú ruku komunistov.

276 Celý názov brožúrky, ktorú do latinčiny preložil Štefan Polakovič, znie: *Memoriae sacrae excellentissimi viri sacerdotis zelossimi hominis status christiani exemplarissimi dr. Josephi Tiso qui falso accusatus occisus crematus summam gloriam adeptus est. Ad omnes qui in universo orbe sunt catholici sincera pietate dicatum*. Brožúrka sa nachádza v ASMAECI, Ministero degli Affari esteri, Rím, f. Affari politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, šk. 4.

277 ASMAECI, Ministero degli Affari esteri, f. Affari politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, šk. 4, fasc. Processi contro Beran e msgr. Tiso, Praha 30. 04. 1947 – Il partito slovacco democratico dopo l'esecuzione del dott. Tiso (Tacoli) (správa č. 776/475).

Na talianskom ministerstve zahraničných vecí boli o slovensko-českom pomere v obnovenej ČSR veľmi dobre informovaní. Vyplýva to z početných správ vyslanca Alfonsa Tacoliho, ktorý o konfliktoch medzi Čechmi a Slováckmi centrálu v Ríme pravidelne informoval a ktoré sa archivovali ako špeciálny fascikel s názvom: *Conflitti tra Cecchi e Slovacchi* (Rozpory medzi Čechmi a Slováckmi). V obsiahlej správe pre ministra Carla Sforzu zo začiatku marca 1947, čiže ešte pred skončením retribučného procesu s Tisom a spol., podrobne analyzoval problémy slovenskej autonómie a autonomistických snáh politického vedenia na Slovensku. Hneď v úvode argumentoval tým, že kým hranice Československa sa v roku 1918 rodili „bizarným spôsobom“ na Versailleskej mierovej konferencii, po roku 1945 vyhnaním troch miliónov sudetských Nemcov, odstúpením Podkarpatskej Rusi, elimináciou Židov buď ako obetí vojny, alebo vystáhovalctvom, a pokusmi o redukciu maďarskej menšiny, obnovený spoločný štát získal etnickú celistvosť. Vo vystupňovanom prostredí nacionalizmu, za sústavného proklamovania československej národnej jednoty (sic!), československej kultúry a československého národného sentimentu bolo podľa Alfonsa Tacoliho logické, že slovenské nároky na široko koncipovanú autonómiu sa považovali za „zločin“ proti štátu. Toto, konštatoval vyslanec, bolo české videnie. Slováci boli buď autonomistami, alebo separatistami. Slovenské obyvateľstvo, ktoré malo s Čechmi a Moravanmi slovanské korene a lingvistickú blízkosť, sa od ostatných odlišovalo inými tradíciami, spôsobom života a iným temperamentom. Tento podstatný rozdiel v národnom charaktere Tacoli charakterizoval tým, že tí jedni pijú pivo, pokiaľ tí druhí víno. Slováci len ťažko mohli zabudnúť na útlak za prvej ČSR, ktorý sa vyhlásením nezávislého štátu ukončil, naopak to, že Slováci sa vyhli priamej okupácii Nemeckou ríšou, považovali Česi za zradu. Ďalej taliansky vyslanec argumentoval tým, že Slovensko bolo včlenené do obnoveného Československa ako dôsledok uplatnenia menšieho zla. Väčšie zlo predstavovalo začlenenie do Sovietskeho zväzu. Strach z pričlenenia samostatného Slovenského štátu k ZSSR mal byť jedným z argumentov, ktorým operoval Beneš, aby otupil hrany slovenských autonomistických požiadaviek. Alfonso Tacoli ďalej písal, že v očakávaní novej ústavy sa Slovensko spravovalo ako autonómia. Pritom kompetencie medzi Prahou a Bratislavou neboli ani zďaleka jasné. V Bratislave prevládali snahy čo najviac uniknúť z područia centrálnej vlády, Praha sa, naopak, usilovala limitovať výdobytky slovenskej autonómie. Okliešťovanie autonómie sa dialo podľa talianskeho pozorovateľa v dôsledku parlamentných volieb v máji 1946 so známym hlasovaním v prospech Demokratickej strany na Slovensku. Útoky proti Demokratickej strane, ktoré sa začali bezprostredne po parlamentných

voľbách, mali silno otriast' základmi autonómie. V tomto zmysle považoval Tacoli škandalizujúce tlačové správy v českých denníkoch o Lettrichovej ceste do Spojených štátov ako v istom zmysle opodstatnené, keďže predseda Slovenskej národnej rady počas návštevy „silnej a živej separatistickej kolónie amerických Slovákov v USA nehovoril tým istým jazykom, aký používal v pražských pa-láčoch“.²⁷⁸

Na pozadí týchto správ je vysoko pravdepodobné, že existencia brožúrky SAV-u *Memoriae sacrae* tak na Štátnom sekretariáte vo Vatikáne, ako aj v talianskej vláde musela nájsť určitý ohlas. Brožúrka bola distribuovaná SAV-om do radov početných diplomatov akreditovaných pri Svätej stolici a vatikánskych prelátov. Taliansky veľvyslanec pri Svätej stolici, ktorý brožúrku na pamiatku Jozefa Tisa, „usmrteného a spolopeného pod falošným obvinením“,²⁷⁹ tiež dostal, sa na Štátnom sekretariáte dozvedel, že hoci adresa SAV-u sa uvádzala v USA, obálka, ktorá bola veľvyslanectvu doručená, mala talianske poštové známky. Substitút Montini veľvyslancovi prezradil, že tá istá brožúrka bola distribuovaná aj na Slovensko ako súčasť kuriérnej pošty československej legácie pri Svätej stolici, v tom čase pod vedením vyslanca Artura Maixnera. Aféra okolo distribúcie brožúrky na Slovensko vyvolala zásah českej polície, preukázalo sa však, že Štátny sekretariát neniesol žiadnu zodpovednosť. Montini na záver dôverného rozhovoru talianskemu diplomati-ovi prezradil, že podľa jeho dojmu sa Ďurčanský mal nachádzať na území Talianska a pravdepodobne priamo v Ríme.²⁸⁰ Podľa správy vyslanca Tacoliho boli brožúrky zaslané na Slovensko určitým osobám z kruhov blízky-m Rímskokatolíckej cirkvi, ktoré ich zo strachu pred policajným postihom zanesli na políciu. V správe sa ďalej uvádza, že obálky s poštovými známkami mali mať pečiatky severoamerickej pošty, čo možno vysvetliť tým, že na jej distribuovaní sa zrejme podieľali slovensko-americkí kňazi zo Združenia slovenských katolíkov v Amerike. Na záver diplomatickej správy z 12. novembra 1947 Tacoli dodal, že po Slovensku mali ako uctievané relikvie kolovať kúsky povrazu, na ktorom bol prezident Tiso obesný.²⁸¹

278 ASMAECI, Ministero degli Affari esteri, f. Affari politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, šk. 4, fasc. Rapporti con Cecchi e Slovacchi, Praha 03. 03. 1947 – Tacoli Sforzovi (politická správa č. 441/282).

279 V talianskom origináli „ucciso e cremato sotto falsa accusa“; bola súčasťou dlhého názvu brožúrky, ktorú taliansky veľvyslanec vo svojej správe zo 6. augusta 1948 pre MZV použil. ASMAECI, Ministero degli Affari esteri, f. Affari politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, šk. 4, fasc. Opuscolo in memoriam di msgr. Tiso, Rím 06. 08. 1947 – Tal. veľvyslanectvo pri Svätej stolici: Attivita del Comitato d'Azione slovacco (správa č. 1829/777).

280 Tamže.

281 ASMAECI, Ministero degli Affari esteri, f. Affari politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, šk. 4, fasc. Opuscolo in memoriam di msgr. Tiso, Praha 12. 11. 1947 – Opuscoli in

V októbri 1946 poskytol Ďurčanský pre vedúcu rímskej kancelárie *Overseas News Agency* Claire Neikind rozhovor. Táto americká informačná agentúra so sídlom v New Yorku spolupracovala v období druhej svetovej vojny s probeňovským odbojom, a to do takej miery, že niektoré z jej správ sa považovali za tendenčne protislovenské. Bývalý československý predseda vlády Milan Hodža, ktorý sa od roku 1940 nachádzal v exile v USA, žaloval napríklad agentúru za jej správu z novembra 1941, v ktorej sa hrubo osočovala jeho osoba.²⁸² Rozhovor Claire Neikind s Ferdinandom Ďurčanským sa konal v známej rímskej kaviarni Rosati na Piazza del Popolo v prítomnosti Štefana Polakoviča. Je dosť možné, že Neikind konala v určitom súlade s československým zastupiteľstvom v Ríme, na ktorého čele stál Ján Paulíny-Tóth, pretože podľa tvrdenia československých diplomatov rozhovor mal napomôcť tomu, aby Američania správne pochopili zmysľanie Ďurčanského a aktívne pomohli pri jeho vydaní. Z rozhovoru sa dochoval písomný výťah, ktorý bol ako súčasť diplomatickej korešpondencie zaslaný do Prahy, pričom nie je vylúčené, že obsah rozhovoru je skreslený.²⁸³ Rozhovor odzrkadľuje Ďurčanského politické myslenie v koncentrovanej forme a jeho presvedčenie, že politická emigrácia združená v Stredoeurópskom federálnom klube, ktorého cieľom bolo obnovenie slovenskej štátnosti a iných štátnych útvarov existujúcich počas vojny, mala predstavovať politického partnera USA a Veľkej Británie.²⁸⁴ Mimoriadne radikálne vyzneli jeho tvrdenia pokiaľ ide o budúcnosť Slovenskej republiky, v ktorej by „ozbrojenou mocou“ znemožnil akúkoľvek činnosť ľavice, sociálnych demokratov nevyvímajúc. To sú tvrdenia priamo odporujúce jeho smerniciam, ktoré vypracoval pre odbojovú činnosť. Podľa rozhovoru by Ďurčanský uvítal vojnový konflikt medzi západnými mocnosťami a Sovietskym zväzom, pretože vojna v danom období predstavovala v jeho politických predstavách jedinou možnosť, ako odstrániť komunistické režimy v Európe. Minulá vojna mala byť

memoria di monsignor Tiso (Tacoli).

282 V správe zo 7. novembra 1941 sa o. i. písalo: „Prítomnosť Hodžova v Spojených štátoch vrhá zlé svetlo na politické tendencie slovenského obyvateľstva v Amerike. Väčšina Slovákov v Spojených štátoch je zrejme izolacionistická a profašistická, čo sa značne zrkadlilo v tunajšej slovenskej tlači.“ JAN KUKLÍK, JAN NĚMEČEK: *Hodža versus Beneš. Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničnom odboji za druhé svetové války*. Praha: Karolinum, 1999, s. 144. Je známe, že Benešovi ľudia a sám Beneš neboli prítomnosťou Hodžu v USA nadšení, považovali ho za obávaného konkurenta a snažili sa ho vyradiť z politického života.

283 Porovnaj VONDRÁŠEK, PEŠEK: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970*, s. 109.

284 Výťah z rozhovoru publikovaný v knihe VONDRÁŠEK, PEŠEK: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970*, s. 611 – 612.

len predohrou k úplnému vymetaniu totalitných režimov a keďže sa neskončila, mala sa víťazne dokončiť. Svojej spolubesedníčke tvrdil, že v Paríži sa počas mierovej konferencie stretol so štátnym sekretárom USA Jamesom Byrnesom, ktorý mal pre slovenskú otázku prejavíť porozumenie. Na otázku, prečo sa zdržuje v Taliansku, odpovedal, že v Ríme sa cítil najbezpečnejšie a v meste mal dobré možnosti pre politickú prácu. Súčasťou rozhovoru s vedúcou rímskej agentúry, ktorá bola, mimochodom, židovského pôvodu, bolo aj Ďurčanského hodnotenie židovskej otázky na Slovensku. Zo zaznamenaného výťahu možno usudzovať, že Ďurčanský prezentoval pred americkou novinárkou židovskú otázku ako hospodársky a sociálny problém, ktorý bolo nutné riešiť.²⁸⁵

Talianske ministerstvo zahraničných vecí neprestalo mať záujem o aktivity Ferdinanda Ďurčanského ani potom, čo na jeseň 1947 vycestoval do Argentíny. Ďurčanský v Buenos Aires kontaktoval taliansku ambasádu a na jar 1948 poslal talianskemu veľvyslancovi v Argentíne správu o prepojení personálu československej legácie v Ríme na komunistické tajné služby. Taliansky veľvyslanec v Argentíne konštatoval, že v Buenos Aires je činný Slovenský spolok, ktorý združoval všetky ostatné slovenské organizácie v Južnej Amerike, pričom spolu so Slovenským akčným výborom vykazovali „pozoruhodnú propagandistickú činnosť“.²⁸⁶ Činnosť sa sústredila na rozširovanie informatívnych brožúrok, organizovanie rôznych podujatí, napríklad 18. apríla 1948 pri príležitosti prvého výročia popravy prezidenta Tisa.

Na komunistický štátny prevrat reagoval Slovenský akčný výbor vyhlásením *Déclaration sur les derniers événements en Tchécho-Slovaquie* (Vyhlásenie o posledných udalostiach v Česko-Slovensku).²⁸⁷ Vo vyhlásení predseda SAV-u všeobecne charakterizoval režim povojnového Československa ako „zamaskovaný a totalitárny“, v ktorom „neexistoval parlamentný systém a boli pošliapané základné práva“.²⁸⁸ Dokazoval v ňom, že prosovietska orientácia československých

285 Tamže, s. 612.

286 V origináli „una notevole attività propagandistica“. ASMAECI, Ministero degli Affari esteri, f. Affari politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, šk. 9, fasc. Comitato d’Azione slovacco, Buenos Aires 28. 05. 1948 – Comitato slovacco di Azione (správa č. 1985/421).

287 *Déclaration sur les derniers événements en Tchécho-Slovaquie*, Buenos Aires, apríl 1948. In: PAVOL PETRUF: *Politické vzťahy medzi Francúzskom a Československom a Francúzskom a Slovenskom (1939 – 1948)*. Martin: Matica slovenská, 2003, s. 693 – 702, slovenský preklad s. 702 – 709. Pozri tiež POLAKOVIČ, VNUK: *Zabranené akcie*, s. 175 – 176. Francúzsky text deklarácie, vydaný v apríli 1948, bol zhotovený v náklade 150 výtlačkov. Existoval aj ekvivalent v angličtine: *Statement on the Recent Events in Czecho-Slovakia*, ktorý bol vytlačený v marci 1948 v náklade 200 výtlačkov.

288 *Déclaration sur les derniers événements en Tchécho-Slovaquie*, s. 706. Deklarácia si našla cestu na Ministerstvo zahraničných vecí Francúzska, historik Pavol Petruf ju našiel v archíve francúzskeho MZV v Paríži.

vládnych elít na čele s prezidentom Benešom sa začala už v medzivojnovom období podpísaním československo-sovietskej zmluvy o vzájomnej pomoci v roku 1935. Prosovietska koncepcia Benešovej exilovej vlády hlásajúca politiku syntézy medzi západnými demokraciami a východným systémom logicky vyústila do zmluvy z decembra 1943, „čím Beneš neobyčajne uľahčil, aby sa Česko-Slovensko stalo doménou medzinárodného komunizmu“.²⁸⁹ Systém Národného frontu v rokoch tzv. ľudovodemokratického režimu nepripustil žiadnu reálnu opozíciu voči prosovietskej orientácii obnovenej republiky, v ktorej sa spojenectvo so ZSSR chápalo ako spojenectvo na život a na smrť. Táto bezvýhradná orientácia na Moskvu pramenila nielen z hypotetickej obavy pred porazeným Nemeckom, ale vyplývala aj zo skutočnosti bezprecedentného odsunu tri a pol milióna sudetských Nemcov a v neposlednom rade mala byť zárukou, že Slovensko sa v budúcnosti za žiadnych okolností neosamostatní. Ďurčanský v deklarácii parafrázoval nielen prosovietske vyjadrenia vedúcich predstaviteľov českých nekomunistických strán, ale aj slovenských demokratov na čele s Jozefom Lettrichom a Jánom Ursíny, čím len potvrdil bezvýhradnú prosovietsku orientáciu povojnovej ČSR. Ovládnutie dôležitých ministerstiev komunistami, deportácie do gulagov, cenzúra tlače a potláčanie základných ľudských a náboženských práv – to všetko naznačovalo, že „demokraciu nemožno zachraňovať tam, kde jej už dávno niet“.²⁹⁰

Spomínané Vyhlásenie zaslal Ferdinand Durčanský začiatkom marca 1948 z Buenos Aires spolu so sprievodným listom aj talianskemu ministrovi zahraničných vecí Carlovi Sforzovi, ktorého kabinet francúzsky aj anglický text deklarácie prijal 2. apríla. V sprievodnom liste, podpísanom Ďurčanským ako predsedom SAV-u a Štefanom Polakovičom ako generálnym tajomníkom, sa konštatovalo, že vzhľadom na nesprávnu interpretáciu februárových udalostí v zahraničnej tlači považovalo vedenie SAV-u za nevyhnutné uviesť alebo, lepšie povedané, doplniť niektoré dôležité okolnosti. Deklarácia bola následne rímskou centrálou na Farnesine zaslaná na talianske vyslanectvo do Prahy s cieľom informovať tamojšieho vyslanca. Aj keď sa v spisbe talianskeho ministerstva zahraničných vecí nezachoval žiaden dokument, ktorý by deklaráciu komentoval, je evidentné, že na Hlavnom riaditeľstve pre všeobecné politické záležitosti (*Direzione generale Affari politici*) sa čítal. V origináli vyhlásenia sú totiž podčiarknuté miesta, ktoré napríklad dokazujú, že Československo po februárovom prevrate prestalo existovať ako samostatný štát a ocitlo sa v úpl-

289 Tamže, s. 705.

290 Tamže, s. 707.

nom područí Moskvy, a to bez akéhokoľvek odporu a jediného výstrelu. Tri odseky na posledných dvoch stranách deklarácie sú vyznačené buď modrou, alebo červenou ceruzkou celé. *Po prvé:* „Nemožno ignorovať, že komunizácia Československa má odlišnú predhistóriu v porovnaní s ostatnými štátmi strednej Európy. Estónsko, Litva a Lotyšsko boli okupované Sovietmi. Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko a Slovensko boli okupované ako porazené štáty víťaznou Červenou armádou. Poľsko, Juhoslávia a Albánsko boli vojensky dobyté Nemcami. Vo všetkých prípadoch Sovietska armáda dosadila spriatelene vlády a použila také metódy, aké jej vyhovovali.“ *Po druhé:* „Československo zaniklo bez jediného výstrelu na vlastnú obranu. Štát bol založený na fikcii a nikdy nebol schopný odporu. Preto sa uspokojí s fingovaným odporom, zorganizuje fingované povstanie (ako to bolo v máji 1945 v Prahe) a pokračuje vo fingovanej demokracii.“ *Tretí odsek* očividne na Farnesine zaujal najviac, pretože bol celý vyznačený červenou ceruzkou. Ďurčanský v ňom v súvislosti s vyhláseniami čelných predstaviteľov pofebruárovej emigrácie argumentoval nasledujúcim spôsobom: „Sú za demokraciu, pretože chcú získať sympatie pre „tretiu“ Československú republiku. Československo a demokracia sú dva protichodné pojmy, pretože Slováci Československo odmietajú. Čo sa týka niekoľkých osôb slovenského pôvodu (napr. pán Slávik, bývalý veľvyslanec vo Washingtone, a pán Papánek, bývalý československý delegát pri Organizácii spojených národov), títo ľudia sa považujú na Slovensku za renegátov, ktorí nepožívajú dôveru.“²⁹¹

Koncom decembra 1948 taliansky konzul v Bratislave zaslal do rímskej centrály päťstranovú správu venovanú pôsobeniu Slovenského akčného výboru a slovenskej emigrácie, ktorá bola v odpise zaslaná aj na taliansku ambasádu vo Washingtone, v Buenos Aires, vo Varšave a v Moskve, ako aj stálemu talianskemu pozorovateľovi pri OSN. V úvode diplomatickej správy konzul konštatoval, že úsilie vedenia SAV-u kontaktovať novú pofebruárovú emigráciu na čele s bývalým predsedom Demokratickej strany Jozefom Lettrichom sa ukázalo ako nereálne, pretože Lettrichova skupina, označovaná v správe ako „demokrati“, sa vraj nechcela kompromitovať s emigrantskou skupinou označovanou ako „fašisti“, čo bola charakteristika, ktorá musela mať pre taliansku diplomaciu osobitý nádych. V zátvorke Bocchini týchto „fašistických emigrantov“ uvádzal menovite: Ďurčanský, Polakovič, Sidor, Kirschbaum. Aj keď podľa Bocchiniho správy určité vyhlídky na zblíženie oboch emigrantských skupín existovali,

291 ASMAECI, Ministero degli Affari esteri, f. Affari politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, šk. 9, fasc. Comitato d'Azione slovacco, 15. 03. 1948 – Slovenský akčný výbor: Statement on the recent events in Czechoslovakia, s. 9 – 10.

v skutočnosti sa zblížovanie reálne dialo len vo vzťahu Slovenskej národnej rady v zahraničí a niekoľkých osôb pôsobiacich v blízkosti Lettricha, najmä Fraštackého. Toto prímerie malo podľa Bocchiniho tkvieť v spoločnom boji proti českej a sovietskej hegemonii v stredoeurópskom regióne. Taliansky konzulát v Bratislave mal dostať z USA a Francúzska dokumentáciu týkajúcu sa aktivít SAV-u. Táto dokumentácia obsahovala mapu letákového typu, na ktorej bolo Slovensko označené ako súčasť stredoeurópskej konfederácie, a žiadosť, ktorou sa SAV obracal na Generálne zhromaždenie OSN. V žiadosti sa v zmysle článku 10 Charty OSN požadovalo uskutočnenie riadneho plebiscitu na území Slovenska o otázke jeho štátnosti, pričom principiálne motívy pre túto požiadavku – podľa Bocchiniho správy – vyplývali z práva na samourčenie národov.²⁹² Zjavne išlo o „Žiadosť na Valné zhromaždenie OSN v Paríži“, ktorá vyšla v anglickom a francúzskom znení 18. septembra 1948 v Buenos Aires v pomerne vysokom náklade a v podstate sa v nej požadovalo uplatnenie princípu samourčenia slovenského národa v zmysle Charty OSN.²⁹³ Na pamätnom Valnom zhromaždení OSN v Paríži 10. decembra 1948 sa prijala Všeobecná deklarácia ľudských práv, ktorá vymenúva a opisuje základné ľudské a občianske práva. Za Všeobecnú deklaráciu hlasovalo 48 štátov, pričom Československo sa zdržalo hlasovania. V tejto súvislosti kontaktoval Ďurčanský Jozefa Mikuša s prosbou o spoluprácu pri prezentovaní slovenskej otázky na nadchádzajúcom Valnom zhromaždení OSN: „Vieš, že nezameškáme ani jednu príležitosť, aby sme slobodný svet upozornili na bezprávie, ktoré na našom národe spáchané bolo, a na nebezpečie, ktoré svetu zo strany komunizmu hrozí. Chceme využiť tiež príležitosť tohtoročného Valného zhromaždenia Spojených národov. Nakoľko toto má sa toho roku odbavovať v Paríži, uvažovali sme o tom, či by sme pri tejto príležitosti nemohli počítať s Tvojou osobnou spoluprácou.“ Ďurčanský od Mikuša konkrétne požadoval zistenie adresy, kde sa zasadania valného zhromaždenia mali konať, a podobne adresy jednotlivých štátnych delegácií. Mikuš Ďurčanskému požadované adresy obratom zaslal.²⁹⁴

V spomínanej diplomatickej správe si taliansky konzul dal námahu a preložil podstatné pasáže zo žiadosti SAV-u na Valné zhromaždenie OSN, ktoré sa týkali predovšetkým policajných represíí proti rôznym formám protištátneho odporu

292 ASMAECI, Ministero degli Affari esteri, f. Affari politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, šk. 14, fasc. Comitato d’Azione slovacco 1948 – 1949, Bratislava 30. 12. 1948 – Comitato d’Azione slovacco – Attività degli slovacchi emigrati, s. 1 – 2.

293 POLAKOVIČ, VNUK: *Zabranené akcie*, s. 177 – 178.

294 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, korešpondencia, šk. 2, Buenos Aires 31. 7. 1948 Ďurčanský Mikušovi, šk. 9, Pregnin 08. 10. 1948 – Mikuš Ďurčanskému.

na Slovensku. Dlhý citát zo žiadosti uzatvoril Bocchini konštatovaním, že práve represie mali byť dôvodmi, pre ktoré sa organizácia obrátila na Spojené národy. Bocchini však považoval tento pokus SAV-u upriamiť na seba pozornosť OSN za „mŕtvo narodené dieťa“, nevysvetlil však dostatočne, prečo. V ďalšom priebehu správy argumentoval najmä tým, že ak by malo dôjsť k zvýšeniu napätia medzi západným a východným blokom, emigranti sa zaktivizujú a vnútorný odboj na Slovensku naberie na sile, keďže slovenské obyvateľstvo pozorne sledovalo činnosť emigrantov cez nelegálne rozhlasové vysielania. Všeobecne sa očakávalo zjednotenie emigrantských skupín, ktoré by svoju činnosť nasmerovali k obnoveniu Slovenskej republiky. Podľa Bocchiniho existovali určité obavy „z návratu autonómie“, tentoraz nie ako v minulosti z milosti Nemeckej ríše, ale ako subjekt v rámci Sovietskeho zväzu. Tento argument podoprel príkladom Ukrajiny a nedávnou návštevou ukrajinského ministra a jedného z najstarších bolševických revolucionárov Dmitrija Zacharoviča Manuilského v Košiciach, kde sa mu malo dostať nadšeného privítania. Tento argument treba vnímať s určitou rezervou, pretože pofebruárový totalitný režim podobné „vrelé“ privítania dokázal zinscenovať. Dôveryhodnejší je Bocchiniho argument zo správy, kde tvrdil, že najaktívnejšie protikomunistické sily boli od roku 1945 až po február 1948 ostrakizované, a to nielen komunistickou stranou, ale aj pražskou vládnu garnitúrou, pretože slovenský separatizmus bol namierený nielen proti komunizmu, ale aj proti českej hegemonii.²⁹⁵

Ferdinand Ďurčanský pokračoval v komunikácii s talianskym ministerstvom zahraničných vecí aj v roku 1949. V marci šéfovi talianskej diplomacie zaslal jednostranový list vo francúzštine, v ktorom oznamoval pretvorenie Slovenského akčného výboru na Slovenský oslobodzovací výbor, ku ktorému malo dôjsť 12. marca a ktorý sa udial podľa vzoru vznikajúcich exilových organizácií (napríklad Rady slobodného Československa), s primárnym cieľom oslobodenia od komunistickej hegemonie. K zmene názvu nepochybne prispela aj nová protikomunistická stratégia americkej administratívy a tajných služieb, ktorá podporila vznik Národného výboru pre slobodnú Európu (*National Committee for Free Europe*), združujúceho exilové organizácie podobného typu. Dôvodom na premenovanie bola aj podobnosť medzi SAV-om a komunistickými akčnými výbormi, ktoré od roku 1948 pomáhali komunizovať Československo.²⁹⁶ V liste

295 ASMAECI, Ministero degli Affari esteri, f. Affari politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, šk. 14, fasc. Comitato d'Azione slovacco 1948 – 1949, Bratislava 30. 12. 1948 – Comitato d'Azione slovacco – Attività degli slovacchi emigrati, s. 4 – 5.

296 Tento argument ako jediný menoval Ďurčanský v známej Bielej knihe. ĎURČANSKÝ: *Biela kniha. Právo Slovákov na samostatnosť vo svetle dokumentov. 1. diel*, s. 879.

podpísanom predsedom Slovenského oslobodzovacieho výboru Ferdinandom Ďurčanským a generálnym tajomníkom Antonom Buganom autori stručne charakterizovali činnosť a ciele uvedenej organizácie, ktorá mala pokračovať v zápase proti nepriateľom demokracie, proti medzinárodnému komunizmu, proti odporcom slovenskej nezávislosti a za víťazstvo demokracie na Slovensku. V liste sa tiež oznamovalo vytvorenie slovenských politických strán v exile: Agrárnej strany, Národnej strany, Strany národnej obrody a Strany práce, ktoré v zmysle politickej plurality mali činnosť výboru legitimizovať.²⁹⁷ Kópia listu bola po patričnej registrácii bez komentára, len so sprievodným listom vedúceho oddelenia pre Československo, zaslaná na taliansku legáciu v Prahe, ktorú od konca roka 1948 viedol nový vyslanec Vanni d'Archirafi.²⁹⁸ Ďurčanský promptne reagoval na založenie významnej európskej inštitúcie, akou bola Rada Európy, ustanovená začiatkom mája 1949 v Londýne ako nadnárodná inštitúcia s cieľom obnovy vojnou zničenej Európy, dodržiavania ľudských práv a postupného zjednocovania štátov európskeho kontinentu. Dňa 1. septembra 1949 sa obrátil na Radu Európy listom, v ktorom opätovne poukazoval na slovenskú otázku, na protiprávne začlenenie Slovenska do povojnovej ČSR a na neopodstatnenosť jej existencie.²⁹⁹ Ešte predtým v auguste 1949 bol v Buenos Aires vydaný „Apel na Generálne zhromaždenie Spojených národov v záujme utvorenia vyšetrovacej komisie vo veci náboženského prenasledovania na Slovensku a vylúčenia Česko-Slovenska zo Spojených národov“,³⁰⁰ ktorým sa Slovenský oslobodzovací výbor dovoľával zákroku proti Československu pre porušovanie ľudských práv a základných slobôd, najmä slobody vierovyznania. Oba dokumenty, ktoré talianska legácia v Prahe dostala poštou z Argentíny, boli následne zaslané do rímskej centrály a patrične archivované.

297 ASMAECI, Ministero degli Affari esteri, f. Affari politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, šk. 14, fasc. Comitato d'Azione slovacco 1948 – 1949, Slovenský oslobodzovací výbor/ Comité Slovaque de Liberation (nedat.) ministri zahraničných vecí v Ríme.

298 ASMAECI, Ministero degli Affari esteri, f. Affari politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, šk. 14, fasc. Comitato d'Azione slovacco 1948 – 1949, 19. 05. 1949 – Direzione generali Affari politici talianskej legácii v Prahe.

299 Tamže, New York 01. 09. 1949 – Slovak Information Service: La question slovaque présentée au Conseil de l'Europe.

300 Apel bol vydaný formou brožúrky vo francúzštine: *Demande adressée à l'Assemblée Générale des Nation Unies concernant la création d'une Commission d'enquête sur la persécution religieuse en Slovaquie et l'exclusion de la Tchécho-Slovaquie de Nation Unies*, 15 s. V anglickom origináli názov znel: *Appeal addressed to the General Assembly of the United Nations petitioning the creation of a Commission to investigate the religious persecution in Slovakia and the Expulsion of Czecho-Slovakia from the United Nations*, 16 s.

ORGANIZOVANIE PODZEMNÉHO HNUZIA NA SLOVENSKU Z RÍMA A STYKY SO SLOVENSKÝM REVOLUČNÝM ODBOJOM

Počas rímskeho pobytu Ďurčanský udržiaval intenzívne kontakty s vedením Slovenského revolučného odboja, ktorý operoval z americkej okupačnej zóny v Bavorsku a západnom Rakúsku. Slovenský revolučný odboj pozostával z bývalých členov HSLS, bývalého Hlavného veliteľstva Hlinkovej mládeže a absolventov vyšších vodcovských škôl Hlinkovej mládeže.³⁰¹ Všeobecne ich možno označiť za príslušníkov mladej generácie proslovensky orientovaných, vysokoškolsky vzdelaných mladých ľudí, ktorí nesúhlasili s obnovením Československa a v novom režime nevideli pre seba budúcnosť.³⁰² Slovenský revolučný odboj sa utvoril pod vedením Jozefa Pauča, bývalého šéfredaktora stranického orgánu HSLS *Slovák*, Jozefa Mikulu, bývalého tajomníka HSLS, majora Alexandra Matúša, vedúceho II. bezpečnostného oddelenia na ministerstve obrany, Alojza Krajčoviča, pracovníka Národnej banky, a iných. Konštitučné zasadanie sa konalo na prelome rokov 1945 – 1946 v rakúskom Raurise, kde bolo prijaté rozhodnutie o začleníení Slovenského revolučného odboja do Anti-bolševického bloku národov, ktorý v americkom okupačnom pásme v Nemecku vytvorili predstavitelia politického exilu zo strednej a juhovýchodnej Európy a ktorý združoval najmä Srbov, Chorvátov, Poliakov, Maďarov a Ukrajincov, spojených neprekonateľným odporom voči komunizmu a existujúcim povojnovým režimom v ich štátoch. Slovenský revolučný odboj, ktorý vznikol ako vôbec prvá slovenská exilová organizácia v zahraničí po skončení vojny, prepravoval spravodajský materiál a organizoval ilegálne prechody cez rakúsko-československú štátnu hranicu.³⁰³ Krátke obdobie s ním spolupracoval aj známy novinár Konštantín Čulen, ktorý bol po deviatich mesiacoch nútenej internácie v americkom zaistovacom tábore v Glasenbachu v marci 1946 prepustený,³⁰⁴ v októbri 1946 prišiel do Ríma, kde stál pri zrode Slovenskej národnej rady v zahraničí, a v roku 1949 emigroval do Kanady. Pod vedením novinára a vydavateľa Jozefa Pauča

301 RÓBERT LETZ: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava: Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie, 1994, s. 134.

302 A ÚPN, f. Jozef Vicen, 509-2-4. Praha 20. 05. 1958 – Vicenova správa o „Ďurčanského afére“.

303 VÁCLAV VONDRÁŠEK: Konstituování exilových centrál v poválečném období. In: FRANTIŠEK CSÉFALVAY, MILOSLAV PŮČIK (eds.): *Slovensko a druhá svetová vojna*. Bratislava: Vojský historický ústav, 2000, s. 385 – 356. K Slovenskému revolučnému odboju pozri JÁN BOBÁK: Rudolf Komandera a Slovenský revolučný odboj. In: RUDOLF KOMANDERA: *Denník 1945 – 1947*. Zostavil JÁN BOBÁK. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, s. 7 – 79.

304 KONŠTANTÍN ČULEN: *V amerických zaistovacích táboroch*. Martin: Matica slovenská, 2008, s. 213 – 215.

začal v Mníchove vychádzať prvý emigrantský časopis *Slovenský kuriér*, neskôr premenovaný na *Slobodné Slovensko*, ktoré v roku 1951 prevzal Matúš Černák a ako periodikum vychádzalo aj po Černákovej násilnej smrti až do deväťdesiatych rokov 20. storočia.

Ferdinand Ďurčanský si nárokoval na vedúce postavenie tak zahraničného, ako aj domáceho protikomunistického odboja a práve Slovenský revolučný odboj vznikol na účel takéhoto prepojenia. Z *Ohlasu Slovenského akčného výboru k príslušníkom slovenskej politickej emigrácie* z mája 1946, ktorý možno chápať ako programový dokument SAV-u, možno usudzovať, že Ďurčanský sa o prepojenie odbojových zložiek usiloval.³⁰⁵ V tomto zmysle je potrebné chápať inštrukcie, ktoré vedeniu Slovenského revolučného odboja Ďurčanský zasielal a ktoré mali pre odbojovú činnosť záväzný charakter. Približne mesiac po posledných poloslobodných voľbách v máji 1946 vypracoval Ďurčanský „Všeobecné smernice pre domácu činnosť v rámci Slovenského revolučného odboja“. Bola to prvá inštrukcia, ktorá predstavuje zaujímavú sondu do strategického a taktického myslenia Ďurčanského vzhľadom na odbojovú činnosť na Slovensku. V smerniciach sa ako všeobecný cieľ stanovila „likvidácia českého a sovietskeho imperializmu“ na Slovensku, pričom „český imperializmus“ predstavoval slovenský problém, ktorý mali Slováci vyriešiť vlastnými silami. Naopak „sovietsky imperializmus“ bol problémom celého slobodného sveta. Dosiahnuť likvidáciu oboch imperializmov bolo možné výlučne pomocou vojnového konfliktu medzi Východom a Západom, ktorý Ďurčanský predpokladal a postuloval ako *sine qua non* (nevyhnutnú podmienku) odbojovej činnosti. Slovenská republika, ktorá podľa autora smerníc neprestala právne existovať, sa mala po vypuknutí vojnového konfliktu postaviť na stranu západných mocností, pričom sa nevyučovala ani atómová vojna. Odbojová činnosť na Slovensku sa mala organizovať konšpiratívnymi metódami pomocou tzv. bunkového systému a hnutie sa malo zorganizovať tak, aby po vypuknutí konfliktu jeho vedúci činitelia mohli prebrať na Slovensku moc. Veľkú dôležitosť pripisoval Ďurčanský usporiadaniu plebiscitu k otázke zotrvania Slovenska v Československu, pričom plebiscit sa mal vykonať pod dozorom Organizácie spojených národov.³⁰⁶ Je však otázne, čo konkrétne si Ďurčanský pod „vojnovým konfliktom“ predstavoval a do akej miery vojnu skutočne propagoval. Zaujímavý je v tomto ohľade denníkový záznam ministra vnútra Alexandra Macha z 20. mar-

305 A ÚPN, KS ZNB, S-Štb Bratislava, BA-S, a. č. 280, šk. 9, Paríž 20. 05. 1946 – Ohlas Slovenského Akčného Výboru k príslušníkom slovenskej politickej emigrácie.

306 A ÚPN, KS ZNB, S-Štb Bratislava, BA-S, a. č. 280, šk. 9, Paríž 24. 06. 1946 – Všeobecné smernice pre domácu činnosť v rámci Slovenského revolučného odboja, s. 1 – 5.

ca 1947: „A je vylúčené, že by Ďurčanský bol vyhlásil, že chce vojnu – ako to udala nejaká novinárka z Ríma, ktorá vraj hovorila o tom s Ďurčanským. Už vtedy, keď sa vec prerokovala, som to považoval za vylúčené, že by sa bol tak osvedčil Ďurčanský: i keby chcel vojnu, čo neverím, i vtedy by to nepovedal.“³⁰⁷

Začiatkom roka 1947, roka, ktorý znamenal nástup komunistickej totality na Slovensku, Ďurčanský časť smerníc prehodnotil. Naďalej zásadne požadoval koordinovanú činnosť všetkých odbojových skupín, navrhoval však, aby sa z názvu odbojového hnutia vynechalo slovo „revolučný“, „lebo by to mohlo vyvolať skutočné nepokoje doma a dôsledok by bol ten, čo chce Beneš a sovieti, žeby ľudia nášho smeru boli vyničení“.³⁰⁸ Podľa jeho predstáv mala byť obnovená Slovenská republika demokratickým štátom, v ktorom dôjde k založeniu či skôr obnoveniu ľudovej strany, sociálnodemokratickej strany a agrárnej strany a vylúčeniu tých politických strán, ktoré sa kompromitovali spoluprácou s komunistami. Naďalej bol presvedčený, že vypuknutie tretej svetovej vojny je nevyhnutné, všeobecne však nabádal pracovať tak, aby bolo čo najmenej obetí: „Naším ideálom nie je obeť prinášať. Naším ideálom je vybojovať, vytvoriť Slovenskú republiku.“³⁰⁹ Podľa týchto smerníc Ďurčanský nemal záujem na „výrobe martýrov“, naopak, radil pracovať v utajení, konšpiratívnymi metódami a bunkovým systémom. Deň vyhlásenia Slovenského štátu si mali jeho prívrženci pripomenúť tak, aby nedošlo ku krvipreliatiu: „Bolo by dôležité pripraviť sa na oslavy 14. marca. Masovo ísť do kostola alebo inak. Len niečo urobiť, aby si to cudzina všimla. Nie ale tak, aby z toho bolo krvipreliatie.“³¹⁰ Ďurčanský si neželal obeť na ľudských životoch, podľa vlastného vyjadrenia: „Ľutujem každého Slováka, ktorý príde o život pre takú zločinnú spoločnosť.“³¹¹ Jeho obavy z možných obetí na ľudských životoch dokazuje aj tragický prípad Augustína Lednického, vojaka Československej armády v hodnosti čatára, ktorý začiatkom roka 1949 zbehol, emigroval do Západného Nemecka a v utečeneckých táboroch nadviazal písomný kontakt s Ďurčanským s cieľom organizovať protikomunistický ozbrojený odboj na Slovensku. Ďurčanský od zámeru vyslania ozbrojenej skupiny na Slovensko Lednického odrádzal, pretože sa obával trestných dôsledkov. Keď sa Lednický napriek tomu koncom augusta 1949 vrátil do Československa, bol po niekoľ-

307 MACH: *Pred rozsudkom. Denníky 1945 – 47*, s. 314.

308 A ÚPN, KS ZNB, S-Štb Bratislava, BA-S, a. č. 280, šk. 9, 08. 02. 1947 – Ďurčanský Komanderovi, s. 1.

309 Tamže, s. 5, bod 24.

310 Tamže, s. 6, bod 30.

311 Tamže.

kých týždňoch ukrývania zatknutý, odsúdený na trest smrti a v októbri 1950 popravený.³¹² Rudolfovi Komanderovi, ktorému zmienené smernice v listoch posielal a ktorý bol v auguste 1947 pre jeho spoluprácu so Slovenským revolučným odbojom zatknutý, radil byť opatrný, pretože Komandera by za jeho listy mohol prísť o život.³¹³

V tejto súvislosti si však treba položiť otázku, nakoľko bol pri stykoch s ilegálnym hnutím na Slovensku opatrný sám Ďurčanský. Je známe, že jeho neopatrné a svojím spôsobom zbytočné menovacie dekréty a ich distribúcia na Slovensko, posielanie smerníc a časté menovanie dôverných osôb v jeho početných listoch vytvorili podmienky pre perzekúciu mnohých nevinných osôb a na jeseň 1947 vyústili do „Ďurčanského aféry“, ktorá bola súčasťou odhalenia tzv. protištátneho sprisahania. Vo viacerých skupinách, ktorým mala byť dokázaná protištátna činnosť, bolo zatknutých až 707 osôb (priamych či nepriamych spolupracovníkov Ďurčanského bolo zatknutých 310), čo v dejinách Slovenska nemalo obdoby, a Komunistická strana Československa spolu so slovenskými komunistami, predovšetkým s predsedom Zboru povereníkov Gustávom Husákom, tým odštartovala na Slovensku zápas o úplné prevzatie politickej moci už v septembri 1947.³¹⁴ Pre doplnenie celkového obrazu obetí povojnového režimu v Československu treba uviesť, že po komunistickom štátnom prevrate vo februári 1948 boli do Československa vysielaní rôznymi spravodajskými organizáciami a skupinami na Západe tzv. agenti-chodci, ktorí boli po odhalení Štátnou bezpečnosťou vo väčšine prípadov odsúdení na trest smrti, či už za domnelú, alebo reálnu protirežimovú činnosť.³¹⁵

312 Pozri bližšie KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Protikomunistický ozbrojený odpor na Slovensku: Prípád Augustín Lednický a spol., s. 69 – 77.

313 A ÚPN, KS ZNB, S-Štb Bratislava, BA-S, a. č. 280, šk. 9, 06. 06. 1947 – Ďurčanský Komanderovi.

314 Pozri BOBÁK: Rudolf Komandera a Slovenský revolučný odboj, s. 70 – 73; LETZ: Slovensko v rokoch 1945 – 1948, s. 57 – 65, s. 149 – 157.

315 Medzi takýchto agentov patril už spomínaný čatár Augustín Lednický. Menej známy je prípad poručíka Tomáša Chovana, ktorý pracoval pre spravodajskú skupinu majora Alexandra Matúša, napojeného na francúzsku vojenskú rozvedku vo francúzskej okupačnej zóne Tyrolska. Chovan na jeseň 1949 a na jar 1950 štyrikrát ilegálne navštívil Československo, koncom marca 1950 bol zatknutý, odsúdený na trest smrti a v novembri 1951 popravený. A ÚPN Krajská správa Štb, BA V 1013, 04. 04. 1950 – Zápis o výpovedi Tomáša Chovana. Pozri tiež IVO PEJČOCH: *Vojáci na popravišti. Vojenské osoby, popravené v Československu z politických dôvodů v letech 1949 – 1966 a z kriminálných příčin v letech 1951 – 1984*. Cheb: Svět křídel, 2011, s. 109 – 114. Prípady tzv. agentov-chodcov sú čiastočne zdokumentované v knihe IVO PEJČOCH, PROKOP TOMEK: *Agenti – chodci na popravišti. Kurýři západních zpravodajských služeb, popraveni v letech 1949 – 1958*. Cheb: Svět křídel, 2010.

SLOVENSKÍ UTEČENCI V TALIANSKU – SOCIÁLNA A DUCHOVNÁ STAROSTLIVOSŤ

Centrum Katolíckej cirkvi, sedmobrežný Rím, sa po skončení vojny stal z niekoľkých významných príčin útočiskom aj slovenských utečencov, ktorí po boku tisícov emigrantov z celej strednej, východnej a juhovýchodnej Európy na čas ukotvili vo Večnom meste. Jednou z príčin bolo dnes často opomínané mohutné charitatívne a pastoračné dielo pápeža Pia XII., ktorý rok pred skončením vojny v apríli 1944 založil inštitúciu na pomoc utečencom, ľuďom v núdzi a politickým väzňom s názvom *Pontificia Commissione di Assistenza* (Pápežská pomocná komisia). Pápežská pomocná komisia nadväzovala na činnosť Vatikánskeho informačného úradu (*L'Ufficio Informazioni Vaticano*), založeného bezprostredne po napadnutí Poľska Nemeckom v septembri 1939, ako významné (v období druhej svetovej vojny azda najvýznamnejšie) pomocné dielo pre milióny vojnových zajatcov. Vatikánsky informačný úrad, ktorý patrilo pod Štátny sekretariát, od začiatku svojej činnosti zbieral a spracúval žiadosti o nezvestných osobách alebo vojnových zajatcoch a pomocou pápežskej diplomatickej siete, Medzinárodného výboru Červeného kríža a miestnej katolíckej hierarchie vyhľadával patričné informácie o nezvestných. Podľa možností sa zostavovali podrobné zoznamy zajatcov v koncentračných táboroch, ktoré sa čítali v Rádiu Vatikán, a nemenej dôležité boli aj osobné návštevy v zajateckých táboroch, ktoré vykonávali vysokopostavení vatikánski diplomati. Ku koncu vojny zamestnával Vatikánsky informačný úrad, ktorý začínal svoju činnosť s dvomi úradníkmi, takmer deväťsto spolupracovníkov v samom Vatikáne, ako aj stovky dobrovoľníkov na celom svete, a na konci svojho pôsobenia v roku 1947 spracoval vyše deväť miliónov rôznych žiadostí. Po roku 1947 jeho úlohy prevzala spomínaná Pápežská pomocná komisia a Migračný úrad (*L'Ufficio Migrazione*).³¹⁶

Pomocou Pápežskej pomocnej komisie sa do vojnu zbedačených kútov Európy posielali potravinové balíky, šatstvo a v neposlednom rade aj katolícki kňazi, aby tak bola zabezpečená aj duchovná starostlivosť. V roku 1946 pápež

316 EMÍLIA HRABOVEC: Diplomazia d'assistenza: L'Ufficio Informazioni Vaticano 1939 – 1947. Článok bol publikovaný v ruskom preklade: Ватиканское бюро для помощи военнопленным 1939 – 1947. In: *Христианское милосердие в истории, историографии и современной культуре*. Москва: Институт всеобщей истории РАН, Отдел внешних церковных связей Московского Патриархата, Фонд социально-культурных инициатив, Папский комитет исторических наук (Ватикан), 16 – 17 июня 2011.

za pomoci vznikajúcej Organizácie spojených národov hostil v Ríme 50 000 hladujúcich detí, ktoré mali zabezpečenú pravidelnú stravu.³¹⁷ Mnohí slovenskí utečenci sa denne stravovali v známej pápežskej menze na Via Po, ktorá bola zriadená výhradne pre utečencov, kde si s legitimačnými lístkami mohli denne dvakrát vyzdvihnúť jednoduchú, ale výdatnú stravu, bez ktorej by mnohí len ťažko prežili.³¹⁸ Neskôr sa k teplému jedlu začal pridávať aj tzv. pápežský chlebík, ktorý sa piekol v pápežskej pekárni zriadenej na žiadosť pápeža.³¹⁹ Pomoc utečencom zahŕňala sociálne a materiálne zabezpečenie v povojnovej zbiedenej Európe, finančnú pomoc nevynímajúc, ako aj pomoc pri emigrácii do zámoria, ktorú využili aj slovenskí exulanti. Druhým dôvodom pre rímsky exil bola prítomnosť bývalého vyslanca pri Svätej stolici Karola Sidora, ktorý slovenskej emigrácii výdatne pomáhal (zmienili sme sa o tom už v jednej z predchádzajúcich kapitol).

Medzi prvými slovenskými utečencami, ktorí mali namierené do Ríma, boli študenti, utekajúci podľa vlastných slov pred dôsledkami nových politických pomerov na Slovensku. V auguste 1945 dorazila do Večného mesta skupina šiestich študentov na čele s Františkom Chajmom. Na odporúčanie Karola Sidora sa ubytovali v budove bývalého slovenského vyslanectva pri Kvirináli na povestnej Via Reno 9, kde až do kapitulácie Talianska v septembri 1943 sídlil slovenský vyslanec Bohdan Galvánek s personálom. Od roku 1948 skupina študentov z rímskej kolónie (Jozef Šiky, František Chajma, Viliam Kóňa, Jozef Kolmajer a Eduard Moščovič) postupne odchádzala do Madridu, kde po získaní štipendia od španielskej vlády a ubytovania v Kolégiu sv. Jakuba pod vedením Jozefa Ciekera, bývalého slovenského vyslanca v Madride, mohli pokračovať v štúdiách na Madridskej univerzite.³²⁰

Začiatkom novembra pricestovala do Ríma skupina významných matičiarov na čele s bývalým správcom Matice a spisovateľom Jozefom Cígerom Hronským a predsedom historického odboru Matice slovenskej, historikom Františkom Hrušovským. Pomerne početná skupina približne 25 Slovákov s rodinami, v ktorej sa nachádzali známe osobnosti, ako umenovedec Jozef Cincík, básnik a fran-tiškánsky mních Rudolf Dilong, spisovateľ Ján Okál, jazykovedec Henrich Bartek,

317 Pontificia Commissione di Assistenza, <https://en.wikipedia.org/wiki/Pontificia_Commissione_di_Assistenza>.

318 ŠPRINC: *K slobodným pobrežiam*, s. 196 – 197.

319 Pozri bližšie katalóg výstavy v Berlíne a Mníchove z roku 2009: PHILIPPE CHENAUX, GIOVANNI MORELLO, MASSIMILIANO VALENTE (eds.): *Opus iustitiae pax. Eugenio Pacelli – Pius XII. (1876 – 1958)*. 2. vyd. Regensburg: Schnell and Steiner, 2009, s. 167.

320 OKÁE: *Výpredaj ľudskosti*, 1. vyd., s. 78 – 103.

filozof Štefan Polakovič, literárny kritik Stanislav Mečiar, literárny vedec Ernest Žatko a básnik a prekladateľ Koloman Geraldini, pricestovala do Talianska z nemeckého mesta Ulm vlakom, určeným pre repatriovaných talianskych vojakov.³²¹ Táto významná matičiarska skupina strávila jarné a letné mesiace roku 1945 roztrúsená v bavorských dedinách a mestečkách, v Günzingu a Steine na Traune, kde na istý čas našla bezpečný úkryt pred repatriačným úsilím pražskej vlády a Slovenskej národnej rady v Bratislave s príslušnými poverenictvami. Nie všetci Slováci, ktorí sa talianskym repatriačným vlakom v dvoch dobytých vagónoch dostali koncom októbra 1945 do Talianska, pokračovali v ceste do Ríma.³²² Niektorí sa ubytovali v rodisku svätého Františka v Assisi, v Modene alebo v Bologni. Karol Sidor bol o príchode tejto pomerne veľkej skupiny matičiarov informovaný a v liste bývalému predsedovi Slovenskej ligy v Amerike msgr. Dubošovi udalosť opísal takto: „V túto chvíľu z Verony mi oznamujú, že do Talianska prišla ‚un gruppo di Professore e Scrittori di nazionalità slovacca‘ a že žiadajú odo mňa pomoc, aby sa mohli dostať do Ríma. Nevieť, kto všetko je v tej grupe. Má to byť náš historik dr. František Hrušovský, niekoľko profesorov lekárstva a techniky, spisovatelia J. C. Hronský, Milo Urban, Konšto Čulen³²³ a iní. S radosťou Vám oznamujem túto správu. Ale aj súčasne s upozornením, že títo ľudia prichádzajú bez zásob a bez peňazí. Rím je drahé mesto. UNRRA v Ríme dáva len takým ľuďom podpory, ktorí boli v Taliansku pred skončením vojny, alebo ich odporúča pre UNRRA česko-slovenská legácia v Ríme. Keďže všetci títo prichádzajú do Talianska po skončení vojny a nijaké odporúčanie im č-sl. legácia v Ríme nevystaví – budú pýtať peňažnú pomoc od mňa. A ja som s mojimi osobnými úsporami už na konci. Vláda, hoci som ju pýtal, keď bola ešte v Bratislave, nijaké fondy mne neposlala. Kto sa má teda starať o týchto ľudí, tak cenných, aby v Ríme mali čo jesť a kde bývať. Preto prosím pomôžte,

321 Podrobnosti odchodu z Bavorska do Talianska pozri JÁN OKÁL: *Výpredaj ľudskosti. (Leto na Traune)*, 2. vyd., s. 152 – 155 a 165 – 171.

322 Ján Okál v knihe spomienok *Leto na Traune* vyčíslil celú skupinu na približne 25 osôb s rodinami. Okrem už spomenutých matičiarov to boli tieto osoby: nadporučík Slovenskej armády Rudolf Bliezner, poručík a učiteľ Andrej Činčura, stotník a básnik Ján Doránsky, poslanec Slovenského snemu Pavol Florek, spisovateľ a matičiar Štefan Gráf, pokladník Matice Jozef Kobela, poručík a učiteľ Jozef Martinka, sochár Frico Motoška, novinár Koloman Murgaš, hudobný referent Matice Dundo Nágel, účtovník Matice Anton Ondruš, nadporučík a novinár Eduard Pyšný, sudca Ján Šmálik, učiteľ Július Štefkovič, poručík a básnik Jozef Varinský, študent Pavol Vojtáš. Tamže, s. 171 – 172.

323 Spisovateľ Milo Urban a novinár Konštantín Čulen sa v tejto skupine nenachádzali, pretože boli internovaní v americkom zaisťovacom tábore Campus Markus Orr v rakúskom Glashenbachu.

pošlite pomoc čo najskôr.³²⁴ Časť skupiny sa ubytovala na povestnej Via Reno 9,³²⁵ rodiny Hrušovského, Hronského a Mečiara mali samostatné byty v Ríme, ktoré si mohli zadovážiť vďaka finančnej pomoci Sidora a Slovenskej ligy v Amerike, ktorá Sidorovi poslala šek. Rudolf Dilong sa ako františkánsky mních ubytoval v Kolégiu sv. Antona Paduánskeho (*Collegio San Antonio di Padua*) na Via Merulana.

Získanie vstupných víz do Talianska nebola jednoduchá záležitosť a bez súčinnosti talianskeho ministerstva zahraničných vecí by matičiarska skupina nemohla z Bavarska vycestovať. Osobný Sidorov priateľ Guido Gonella, významný kresťanskodemokratický politik, minister pravosúdia v poslednej De Gasperiho vláde, redaktor *L'Osservatore Romano* a povojnový šéfredaktor tlačového orgánu Kresťanskodemokratickej strany *Il Popolo*, sa začiatkom septembra 1945 na Sidorov podnet obrátil listom na ministerstvo zahraničných vecí. Sprievodný list, ktorý poslal vedúcemu sekretariátu ministra – v tom čase bol ministrom zahraničných vecí až do konca roka 1945 kresťanský demokrat Alcide De Gasperi – obsahoval dva zoznamy slovenských utečencov nachádzajúcich sa v americkej a vo francúzskej okupačnej zóne v Bavorsku. V prvom zozname boli, podľa listu Gonellu, katolícki intelektuáli bez politickej príslušnosti a druhý zoznam evidoval troch katolíckych duchovných (Eugena Filkorna, Jána Ferienčíka a Ferdinanda Mondoka), ktorí potrebovali získať od talianskej vlády vstupné víza a mali byť materiálne zabezpečení na približne dva roky. Gonella v liste žiadal, aby príslušný taliansky repatričný úrad v Innsbrucku vstupné víza udelil. Na prvom zozname sa nachádzalo celkovo päť mien: Jozef Cíger Hronský, František Hrušovský, Stanislav Mečiar, Jozef Cincík a Rudolf Bliezner, spolu s rodinnými príslušníkmi.³²⁶ Gonella dostal na svoj list promptnú odpoveď od riaditeľa sekretariátu ministra Paola Canaliho, z ktorej vyplývalo, že talianska vláda sa prílev utečencov snažila obmedzovať, pretože v povojnovom Taliansku bez potrebného množstva potravín hrozilo vypuknutie občianskych nepokojov. Podobne mali postupovať aj spojenecké orgány, ktoré mali v *de facto* porazenom štáte rozsiahle právomoci. Canali na príkaz generálneho sekretariátu podmienil udelenie vstupných víz tým, že slovenská skupina sa mala preukázať platnými vycestovacími vízami do USA. V pripojenej správe pre kabinet ministra zo IV. oddelenia na talianskom minis-

324 SNA, f. SLA, šk. 10, korešpondencia, Vatikán 23. 10. 1945 – Sidor Dubošovi.

325 Visco: Slovenskí básnici v povojnovom Ríme, s. 35 – 40. Pôvodne uverejnené v *Most*, 1981, roč. 28, č. 1 – 2, s. 79 – 85.

326 ASMAECI, Ministerio degli Affari esteri, f. Gabinetto del Ministro 1944 – 1946, šk. 47, 10. 09. 1945 – Gonella Canalimu.

terstve zahraničných vecí, kam v tom čase spadalo Československo, sa dôvody pre negatívny postoj talianskeho ministerstva zahraničných vecí k prijímaniu nových utečencov v podstate zopakovali, pretože „Talianско bolo preplnené utečencami“. Na záver sprievodnej správy sa konštatovalo, že „týmto Slovákom by mohlo byť udelené tranzitné vízum v prípade, ak už majú vstupné víza do USA“. ³²⁷ Očividne museli talianske úrady od tejto striktnnej požiadavky upustiť, pretože matičiari mohli spolu s rodinami pricestovať napriek tomu, že vycestovacie víza do USA na jeseň 1945 nik z nich nevlastnil.

Ešte pred príchodom matičiarskej skupiny prišli niekedy v lete do Ríma generálny tajomník Ústrednej katolíckej charity a redaktor časopisu *Kultúra* kňaz Mikuláš Šprinc a básnik Karol Strmeň. ³²⁸ Karol Strmeň sa približne o rok a pol oženil s Oľgou Sidorovou. Mikuláš Šprinc bol za výdatnej pomoci diplomata msgr. Jozefa Kapalu na jeseň 1945 menovaný pápežským delegátom III. pápežskej misie pre utečencov v Nemecku a Rakúsku pod vedením arcibiskupa Carla Chiarla. III. pápežská misia sa zamerala na duchovnú a materiálnu pomoc pre utečencov zo strednej a východnej Európy, pričom každá národná skupina mala svojho osobitného pápežského delegáta-kňaza, vybaveného rozsiahlou cirkevno-jurisdikčnou právomocou, vlastným šoférom, ktorého v Šprincovom prípade robil osobný šofér Sidora, a vlastným autom typu americkej sanitnej ambulancie. ³²⁹ Misia sa začala 29. októbra 1945 a trvala do konca januára 1946. V tomto období pápežský delegát Šprinc navštívil mnohých slovenských utečencov v Nemecku a Rakúsku, bol osobne v amerických zaisťovacích táboroch a na jeho zákrok boli oslobodení uväznení Slováci vo väznici v Bregenzi, medzi nimi aj Ján Ďurčanský. Pavol Gejza Dobiš, ktorý ako slovenský utečenec strávil dva roky v americkom internačnom tábore v Glasenbachu, spomínal, že Mikuláš Šprinc tábor v Glasenbachu navštívil 28. novembra 1945 a celkovo posilnil postavenie Slovákov v táboře. Šprinc mal odovzdať odkaz od Karola Sidora, ktorý vyznel ako pasívne vyčkávanie budúceho vývoja a neorganizovanie žiadnych aktivít. ³³⁰ Misia sa skončila 27. januára 1946 v kasárňach Freimann v Mníchove, kde sa zišla približne tisícčlenná slovenská skupina a vypočula si slávnostný príhovor arcibiskupa a pápežského nuncia Chiarla, v ktorom vyzdvihol cyrilo-medodskú tradíciu Slovákov, úctu k Sedembolestnej Panne Márii a zvláštnu

327 ASMAECI, Ministerio degli Affari esteri, f. Gabinetto del Ministro 1944 – 1946, šk. 47, 10. 10. 1945 – Appunto per il Gabinetto di S. E. Ministro; (nedat.) Canali Gonellovi.

328 Podrobnosti o ich príchode do Večného mesta zaznamenal v spomienkach ŠPRINC: *K slobodným pobrežiam*, s. 185.

329 Tamže, s. 225.

330 PAVOL G. DOBIŠ: *Generácia medzi dvomi svetmi. II. diel*, s. 83.

oddanosť stolcu sv. Petra a samotnému pápežovi.³³¹ Jazykovo mimoriadne nadaný Šprinc pracoval po skončení pápežskej misie vo vatikánskom Centrálnom úrade pre obete vojny na Via Piave v budove bývalého nemeckého veľvyslanectva pri Svätej stolici, kde vypočúval a hmotne zabezpečoval utečencov.³³² Od jari 1946 sa usiloval získať vycestovanie víza do USA, ako aj zvláštne povolenie – *affidavit*, ktoré mu napokon sprostredkovane cez msgr. Duboša vystavil clevelandský biskup. Za umožnenie Šprincovho vycestovania sa listom prihovárал u amerických Slovákov aj Karol Sidor, čo sa napokon podarilo a 2. júla 1946 sa Mikuláš Šprinc loďou z Neapola vypravil k „slobodným pobrežiam“. V USA vyučoval moderné jazyky na Vyššej benediktínskej škole v Clevelande, založil edíciu *Slovo* pri nakladateľstve Obrana Press³³³ a bol dlhoročným redaktorom významného exulantského kultúrneho periodika *Most*. Pokračoval v pomoci slovenským utečencom a usiloval sa najmä o vyslobodenie Slovákov z amerického internačného tábora Camp Marcus Orr v Glasenbachu.³³⁴ Funkciu pápežského delegáta pre slovenských utečencov prevzal po ňom Augustín Záh, ktorý pôsobil v Rakúsku a v mestách Aurolzmünster a Ried im Innkreis pomáhal slovenskej emigrácii. V Aurolzmünstri Záh založil slovenské školy, aby deti slovenských emigrantov mohli pokračovať v školskej dochádzke. Neúnavne a vytrvalo sa obracal na vedenie Slovenskej ligy v Amerike vo veci emigrovania Slovákov z Rakúska a Nemecka. V polovici roka 1947 bolo slovenských utečencov v Rakúsku a Západnom Nemecku okolo 1500, o rok neskôr sa počet zvýšil na dve tisícky.³³⁵ Po prepustení z amerického internačného tábora v Glasenbachu po dvoch rokoch prišiel do Talianska bývalý poslanec Slovenského snemu, kňaz Ferdinand Mondok, ktorý istý čas pôsobil ako duchovný správca v utečeneckom tábore v Bagnoli pri Neapole a neskôr stál pri zrode Slovenskej národnej rady v zahraničí, ktorá sa reorganizovala na rímskej pôde.

K početnej politickej, vedeckej a umeleckej emigrácii treba pripočítať aj cirkevnú emigráciu, ktorá začala mohutnieť najmä po komunistickom štátnom prevrate v Československu vo februári 1948. V apríli 1951, po vyše dvojročných pobytoch v koncentračných táboroch a väzniciach na Slovensku, emigroval An-

331 ŠPRINC: *K slobodným pobrežiam*, s. 250 – 252.

332 Tamže, s. 267 – 278.

333 SNA, f. SLA, šk. 9, Scranton júl 1947 – Šprincov list slovenským klerikom v USA.

334 SNA, f. SLA, šk. 9, 17. 02. 1947 – Šprinc Jurčákovi; SNA, f. SLA 9, Lakewood 26. 08. 1946 – Šprinc Krasulovi.

335 SNA, f. SLA, šk. 9, Rím 01. 08. 1947 – Záh Jurčákovi; SNA, f. SLA, šk. 9, Aurolzmünster 19. 06. 1948 – Záh Jurčákovi.

ton Botek,³³⁶ jeden z najúspešnejších šéfredaktorov *Katolíckych novín* a riaditeľ Ústrednej katolíckej kancelárie, založenej po vojne slovenskými biskupmi ako dôležitý nástroj evanjelizácie a ako súčasť Katolíckej akcie, vyhlásenej pápežom Píom XII. V Ríme pomerne rýchlo zorganizoval okolo seba skupinu mladých kňazov a rehoľníkov a 1. novembra 1951 obnovil činnosť Ústrednej katolíckej kancelárie, ktorá bola násilným, policajno-administratívnym zákrokom v novembri 1948 síce rozpustená a *de facto* zakázaná, *de jure* však existovala naďalej.³³⁷ Obnovená inštitúcia, premenovaná na Slovenské katolícke ústredie v zahraničí (*Centrum Catholicum Slovacaorum in exteris*), mala informovať slobodný svet o perzekúciách Katolíckej cirkvi na Slovensku a nepolitickou cestou pomáhať potrebám slovenskej emigrácie. Svätá stolica vzala inštitúciu na vedomie, keď 6. novembra 1951 štátny substitút Montini, budúci pápež Pavol VI., poslal Antonovi Botekovi list, v ktorom ho označil za hlavu Centra slovenských katolíkov v exile.³³⁸ Slovenské katolícke ústredie sa v zmysle Katolíckej akcie zameralo na pastoraáciu medzi slovenskými exulantmi, roztrúsenými po celej západnej Európe. V tejto súvislosti dával Botek v listoch inštrukcie, aby sa robili zoznamy slovenských utečencov, najmä tých, ktorí už vycestovali z Európy, pretože im reálne hrozil duchovný a národný úpadok.³³⁹ Z Botekovej korešpondencie jednoznačne vyplýva, že problém pastoraácie roztratených slovenských utečencov si v kruhoch cirkevnej emigrácie v Ríme veľmi dobre uvedomovali a od začiatku sa snažili úsilie na záchranu duchovnej integrity utečencov koordinovať, i keď reálne výsledky, majúci na zreteli napríklad Slovenskú katolícku misiu vo Francúzsku, sa dostavili oveľa neskôr. Na druhej strane sa Ústredie malo pripravovať aj na – v exile očakávaný – návrat na Slovensko a v tomto zmysle študovať široké spektrum otázok budúceho štátu. Od začiatku roka 1952 začalo Slovenské katolícke ústredie vydávať časopis *Hlasy z Ríma*, ako tlačový orgán Katolíckej akcie. V tom istom roku sa Anton Botek

336 Pre zaujímavosť treba uviesť, že Botek sa nachádzal v skupine, ktorú sa v noci z 8. na 9. apríla 1951 pokúšal previesť cez rozvodnenú Moravu bl. Titus Zeman. Útek sa nepodaril a z dvadsaťčlennej skupiny utečencov pohraničná stráž neskôr zadržala šesťnástich. Botekovi sa podarilo ujsť. MICHAL TITUS RADOŠINSKÝ: *Titus Zeman: Mučeník za záchranu duchovných povolání*. Bratislava: Don Bosco, 2007, s. 14 – 15.

337 K začiatkom činnosti Slovenského katolíckeho ústredia v Ríme pozri Archív Slovenského ústavu svätých Cyrila a Metoda (A PSÚSCM), Rím, Tlačová služba Ústrednej katolíckej kancelárie, 12. 12. 1951, roč. 1, č. 1, s. 1, korešpondencia 1951.

338 A PSÚSCM, Rím, korešpondencia 1951. List bol odpoveďou na poďakovanie Boteka v mene slovenských katolíkov v diaspóre za apoštolský list Píia XII. biskupom, kňazom a veriacim v ČSR na sviatok Krista Kráľa 28. októbra 1951.

339 A PSÚSCM, Rím, korešpondencia 1951, 29. 10. 1951 – Botek Lackovi.

stal prvým slovenským zástupcom Najvyššej rady pre emigráciu pri Posvätej konzistoriálnej kongregácii, čo znamenalo, že bol zodpovedný za starostlivosť o slovenské katolícke misie vo svete, ktoré od začiatku päťdesiatych rokov začali v slobodnom svete postupne vzniknúť.³⁴⁰ Dňa 6. júla 1953 prišiel do Ríma po strastiplnom úteku spoza železnej opony Štefan Náhalka, tajomník spišského biskupa Jána Vojtaššáka, ktorého československá Štátna bezpečnosť takmer tri roky nevedela vypátrať. Teologickým vzdelaním a jazykovým vybavením prevyšoval Boteka, a tak bolo prirodzené, že po Botekovej emigrácii do Kanady v roku 1957 prevzal po ňom vedenie cirkevnej emigrácie.³⁴¹ V septembri 1952 prišiel do Ríma jezuitský páter a tajný biskup Pavol Hnilica, ktorý sa mimoriadnym spôsobom zaslúžil o oboznámenie svetovej verejnosti so zločinmi komunistického režimu na Slovensku, a mnohí ďalší katolícki duchovní, ktorí po februári 1948 emigrovali alebo v Ríme pre nemožnosť návratu na „skomunizované“ Slovensko zostali pôsobiť.³⁴²

Za jednu z prvých významných ustanovizní sociálnej pomoci pre slovenských utečencov na pôde Večného mesta možno považovať Ústredie sociálnej starostlivosti o slovenských emigrantov v Európe (*Comitato Assistenza Profughi slovacchi di Europa in Roma*), zriadené pri Pápežskom pomocnom diele koncom roka 1945. Bezprostredným impulzom pre jeho vznik bola núdza rastúcej slovenskej komunity v Ríme, ktorá našla ohlas vo vedení Združenia slovenských katolíkov v Amerike, najmä u jeho predsedu, farára osady sv. Jána Nepomuckého v New Yorku, msgr. Štefana Krasuľu, a podobne tajomníka Združenia, reverenda Floriána Billyho. Charitatívna činnosť významnej slovenskej katolíckej organizácie, asociovej pri americkej biskupskej organizácii *National Catholic Welfare Conference* (NCWC), v prvých povojnových rokoch tvorila dôležitú súčasť slovensko-amerických vzťahov. Msgr. Krasuľa pochádzal z Námestova a hoci sa začiatkom 20. storočia vysťahoval do USA, s rodným Slovenskom nestratil

340 NÁHALKA: *Exsul familia Slovaccorum*, s. 138.

341 LUBOSLAV HRMJÁK: Mons. Štefan Náhalka – spoluzakladateľ a prvý riaditeľ SÚSCM v Ríme. In: EMÍLIA HRABOVEC a kol.: *Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda v Ríme (1963 – 2013)*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2015, s. 218 – 219.

342 Dodnes si nik nedal námahu presne vyčíslieť početnú cirkevnú emigráciu. V archíve Pápežského slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme sa dochoval zoznam slovenských katolíckych kňazov v diaspóre v roku 1955, pričom pre Taliansko je uvedený počet kňazov 28, pre ostatné krajiny: Nemecko, Rakúsko, Francúzsko, Belgicko, USA, Kanada, Argentína, Ázia, Brazília a Austrália je celkový počet slovenských kňazov 62. Z toho vyplýva, že v Taliansku pôsobila najväčšia časť slovenských kňazov v diaspóre, a to približne polovica. Druhá najsilnejšie zastúpená krajina boli USA. A PSÚSCM, korešpondencia 1955. Zoznam slovenských katolíckych kňazov (č. 545/1955).

kontakt a po vojne bol mimoriadne činný v charitatívnej pomoci. V spolupráci s Americkou biskupskou konferenciou organizoval zásielky šatstva, potravín a finančnú výpomoc na povojnové Slovensko a cez Atlantický oceán nechal prepraviť množstvo tzv. CARE balíkov. Čulý písomný styk založený na osobnom priateľstve udržiaval najmä so spišským biskupom Jánom Vojtaššákom.³⁴³ Vzťahy spišského biskupa so slovenskou katolíckou Amerikou v povojnovom období charakterizovalo úsilie o „poskytnutie podpory slovenským evakuantom a emigrantom v cudzine, ktorí tam mnohí hladom zomierajú, alebo najmenej podvýživou trpia“.³⁴⁴ Biskup sa v tejto súvislosti vzdal v prospech utečencov sumy zo zbierky americko-slovenských katolíckych podporných organizácií. Toto zrieknutie sa americkej finančnej pomoci komunistická štátna mašinéria neskôr klasifikovala ako zločin. Bezprostredne po skončení vojny zorganizoval msgr. Krasuľa dobročinnú zbierku aj pre rodné Slovensko a prerozdelením materiálnej pomoci pre jednotlivé fary na Slovensku bola poverená Ústredná katolícka kancelária na čele s riaditeľom Antonom Botekom.³⁴⁵

Prvým riaditeľom Ústredia sociálnej starostlivosti o slovenských emigrantov v Európe sa stal Ignác Zelenka. Ignác Zelenka alias Eugen Vesnin žil od mladosti v Ríme, kde počas štúdií na Pápežskej Gregoriánskej univerzite, na Kráľovskej talianskej štátnej univerzite La Sapienza a na Pápežskom orientálnom inštitúte získal dva doktoráty: z teológie a histórie – orientalistiky. Od roku 1943 do roku 1975 pracoval ako diplomovaný knihovník a archivár vo Vatikánskej apoštolskej knižnici.³⁴⁶ V roku 1945 bol Zelenka menovaný čelnými predstaviteľmi Združenia slovenských katolíkov v Amerike za ich zástupcu v Európe vo veci pomoci utečencom a po tomto menovaní založil Ústredie sociálnej starostlivosti. Na miesto tajomníka prijal Jána Okála, ktorý o svojom rímskom pobyte zanechal už spomínané svedectvo. Zelenka menovanie prijal po tom, čo Sidor z dôvodu delikátneho postavenia vatikánskeho azylanta

343 Bližšie k písomnému styku medzi msgr. Krasuľom a biskupom Vojtaššákom pozri BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Biskup Ján Vojtaššák a slovenská politická a cirkevná emigrácia v rokoch 1945 – 1965. In: RÓBERT LETZ, PETER JURČAGA (eds.): *Ján Vojtaššák. Biskup v dejinách 20. storočia. Zborník z vedeckej konferencie k 140. výročiu narodenia. Spišská Kapitula 14. – 15. november 2017*. Bratislava: Post Scriptum, 2018, s. 295 – 297.

344 A ÚPN, KS ZNB, S-Štb Bratislava, BA-S, a. č. 1410-6, Spišská Kapitula, 31. 07. 1946 – Vojtaššák biskupským ordinariátom.

345 Archív Biskupského úradu v Spišskej Kapitule (ABÚ SK), f. Spišské Biskupstvo, 20. 03. 1946 – Botek Krasuľovi; 23. 03. 1946 – Botek Krasuľovi (č. 1946/621); 12. 09. 1946 – Botek Krasuľovi (č. 1946/1349).

346 *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2000, heslo Zelenka, Ignác (1523 – 1524).

funkciu prijať nemohol. Po odchode Okála do Spojených štátov v januári 1950 miesto tajomníka prebral Koloman Murgaš, prvý vedúci slovenského vysielania Talianskeho štátneho rozhlasu. Pre potrebu lepšej informovanosti o činnosti Ústredia vychádzal mesačne bulletin. Zelenka, pôvodcom zo Záhoria, bol po kňazskej formácii v pápežskom kolégiu Russicum vysvätený za kňaza východného obradu (neskôr za nie celkom vyjasnených okolností sa nechal laicizovať³⁴⁷), kde sa zoznámil s kardinálom Eugenom Tisserantom, sekretárom Kongregácie pre východnú cirkev, ktorý nad ním držal ochrannú ruku. Zelenkove kontakty na vedúce osobnosti zo Združenia slovenských katolíkov v Amerike sa predovšetkým týkali – obrazne povedané – šírenia slovenského slova v zahraničí, na čo mal ako knihovník a neskôr vedúci katalogizačného oddelenia Vatikánskej apoštolskej knižnice nemalý vplyv. Právom ho možno označiť za priekopníka publikačnej aktivity slovenskej povojnovej emigrácie, keďže už v roku 1947 vydal prvý emigrantský zborník *Vo vyhnanstve*.³⁴⁸ Zelenka sa zaslúžil o to, aby sa regály Vatikánskej apoštolskej knižnice, ktoré pri jeho nástupe do služby v roku 1943 zívajú prázdnotou, začali zaplňovať slovacikami, publikovanými v povojnových rokoch predovšetkým v Spojených štátoch amerických, kde slovenská krajanská komunita mala dostatok finančných prostriedkov na vydávanie slovenských kníh.³⁴⁹ Pod pseudonymom Eugen Vesnin od mladosti publikoval prevažne lyrické básne vysokej umeleckej hodnoty, za celý život napísal vyše dvadsať básnických zbierok a celkovo sa zaraďuje medzi popredných povojnových literátov pôsobiacich v Taliansku. Jeho hlavný vydavateľ, literárny kritik Ernest Žatko, vydal o Vesninovi vyše desať literárnokritických štúdií v slovenčine a päť v španielčine.³⁵⁰ Žatko počas svojho krátkeho pobytu

347 Bližšie pozri JÁN HNILICA: Eugen Vesnin. Život a dielo málo známeho slovenského básnika v exile. In: *Kultúra*, 2009, roč. 12, č. 1, s. 7 – 9. Autorka ďakuje za cenné informácie, ktoré jej ohľadom pôsobenia Ignáca Zelenku poskytol Ján Hnilica v súkromnom rozhovore v Ríme dňa 9. júna 2017.

348 ZELENKÁ (ed.): *Vo vyhnanstve. Sborník slovenských utečencov*. Zborník vyšiel za štedrej pomoci vlastníka nakladateľstva Obrana Press – amerického Slováka Michala Bosáka ml. Bol prvým emigrantským zborníkom po roku 1945, v ktorom sú v dvoch častiach uverejnené básne, novely a vedecké články 25 významných slovenských emigrantov.

349 SNA, f. SLA, šk. 9, Vatikánske mesto 24. 06. 1945 – Zelenka Billymu.

350 KOLOMAN MURGAŠ: *Slowakischer Poet des Mittelmeers – Eugen Vesnin (Zum 65. Geburtstag Dr. Ignác Zelenka)*. München – Köln: Danubia-Druckerei, 1978, s. 3 – 15; *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, heslo Zelenka, Ignác (1523 – 1524). Na Slovensku vyšla po páde komunizmu dosiaľ jediná básnická zbierka, ktorú editoval František Michalovič. FRANTIŠEK MICHALOVIČ (ed.): *Ignác Zelenka – Eugen Vesnin. Básnik mora a hôr*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2014.

v Ríme presvedčil Zelenku, aby upustil od svojej skromnosti a povytáhal básne ukryté v šuplíku, nech môžu uzrieť tlačiarenskú čerň.³⁵¹

Napriek Zelenkovej obetavej práci v prospech utečencov, ktorú spočiatku vykonával zo svojho bytu na Piazza Adriana v blízkosti Anjelského hradu, sa stal v rokoch 1946 – 1947 terčom útokov zo strany prívržencov Sidora, ktorí sa nevedeli zmieriť s jeho autonómnymi postupmi. Tento spor sa čiastočne odráža v povojnovej korešpondencii medzi slovenskými exulantmi a predstaviteľmi krajanských Slovákov v USA. Podstatou sporu bolo autonómne alebo, podľa slov Sidora, príliš suverénne rozdeľovanie sociálnej a finančnej pomoci medzi utečencov Ignácom Zelenkom, ktorý sa riadil inštrukciami Združenia slovenských katolíkov v Amerike a svojou vlastnou hlavou. Dôsledkom bolo, že niektorým prominentným matičiarom, ktorí sa zaraďovali medzi prívržencov Sidora, sa z peňazí Ústredia sociálnej pomoci dostalo len málo alebo vôbec nič a, naopak, prívrženci Ďurčanského a členovia SAV-u z pomoci profitovali. Opodstatnenosť týchto výčitiek a útokov na adresu Zelenku nemožno dokázať a ani vyvrátiť, pretože Zelenka svoj vlastný archív spálil. Je však dosť dobre možné, že časť americkej peňažnej pomoci išla sprostredkované cez Zelenku na financovanie početných memoránd, ktoré v pomerne veľkom náklade v rokoch 1946 – 1947 v Ríme takmer každý mesiac Ďurčanský vydával, a dodnes nie je jasné, kto toto náročné podujatie financoval. Sidor sa na Zelenku v listoch určených pre vedenie Ligy sťažoval týmito tvrdeniami: „Čo sa týka 3000 dolárov od rev. Billyho pre dr. Zelenku, tie prišli. Má ich dr. Zelenka. Tisíc dolárov už poslal emigrantom do Rakúska. [...] Dr. Zelenka nakladá s týmito peniazmi ako suverén. Z nich dal po 5\$ ako predavok každému, kto mu doniesol báseň alebo článok pre Bosákov almanach. Keď som spolu s Hronským a Hrušovským prejavil záujem o rozdeľovanie ostavších 2-tisíc dolárov, odpovedal mi, že koná podľa inštrukcií rev. Billyho, že totiž má sa ďaleko držať od politiky a politikov. On si inštrukcie vykladá tak, že sa má ďaleko držať od Sidora, Hronského a Hrušovského, a teda rozdeľovať komu a ako chce. Poslal som za ním Strmeňa, Pudiša, Čulenovú, ale neviem, ako obišli a či im dal po ustálených 3-tisíc lír mesačne na hlavu, lebo teraz odišiel na dva týždne von z Ríma. Nech teda rev. Billy dá Zelenkovi novú inštrukciu, aby si pribral komisiu, s ktorou spolu rozdeľuje. Hoci je to vec nie príjemná, aj ja spolu s Hronským a Hrušovským by som vzal členstvo v tej

351 Visco: *Slovenskí básnici v Ríme*, s. 114.

komisii a pomohol by som svojou radou pri rozdeľovaní.³⁵² Sidor sa v liste ďalej sťažoval, že Zelenka nechal v pravidelnom mesačnom bulletinu Ústredia uverejniť správu, že od msgr. Duboša koncom roka 1945 mal dostať šek vo výške tisíc dolárov, ktorý si však vo Vatikánskej banke mohol vyzdvihnúť až v auguste 1946. Malo to byť prvých tisíc dolárov, ktoré Sidor dostal a ktoré mali zmierniť jeho narastajúce výdavky. Táto správa vyvolala v kruhu SAV-istov rozruch a nové útoky.

Oveľa tvrdšiu kritiku na adresu Zelenku napísal v liste msgr. Krasuľovi sám Šprinc, ktorý sa zjavne nechal uniesť emigrantskou psychózou: „Dnes ale veci dospeli do takej miery, že v mene Božom i v mene spravodlivosti musím povedať, že Zelenka je obklopený zhýralcami a ožranmi. Tým dáva peniaze, lebo sa mu vedia šmajchlovať. Ostatní hynú od hladu. Hronský mi píše, že zajtra bude na ulici a že má len hrstku múky v kuchyni. [...] Karol Strmeň mi píše, že v Zelenkových kruhoch bolo im povedané, že peniaze dostanú len tí, ktorí pracujú v Akčnom výbore. Ostatní sa môžu ísť pást. Akčný výbor je ale napospol spoločnosť šesťčlenná ženatých kňazov, ktorí so svojimi manželkami žijú pod múrmi Vatikánu, robiac Slovákom dobrú propagandu.“³⁵³ Sidorova skupina preto navrhovala vedeniam Združenia slovenských katolíkov v Amerike a Lige, aby bola založená nová Ústredná kancelária pre slovenských utečencov v Ríme, ktorá by finančnú pomoc prerozddeľovala spravodlivejšie a nahradila by Zelenkovu činnosť. Členmi toho nového výboru, s ktorým Výkonný výbor Slovenskej ligy v Amerike súhlasil, mali byť Sidor, Hrušovský, Hronský, Čulen, Cincík, Strmeň a Pudiš.³⁵⁴ Táto iniciatíva napokon stroskotala, pretože predseda Združenia katolíkov msgr. Krasuľa s novým výborom bez Zelenku nesúhlasil a svoj nesúhlas odôvodnil Zelenkovými výbornými kontaktmi na NCWC a vatikánske kruhy, ktoré nebolo možné obetovať skupinovému škriepkam v prostredí slovenskej emigrácie.³⁵⁵ Na dôvažok sa Šprincove listy obsahujúce nie veľmi diplomatické vyjadrenia dostali do rúk SAV-istom, ktorí celý prípad na stránkach amerických krajanských novín patrične škandalizovali.

Sám Ignác Zelenka sa od obvinení, že mal spolupracovať s Akčným výborom alebo minimálne s ním sympatizovať, rázne dištancoval. Na niektoré výhrady zo strany Mikuláša Šprinca odpovedal dlhým listom z novembra 1946.

352 SNA, f. SLA, šk. 9, 26. 08. 1946 – Sidor Šprincovi. Úryvok zo Sidorovho listu je súčasťou listu Mikuláša Šprinca z 9. septembra 1946 msgr. Krasuľovi.

353 SNA, f. SLA, šk. 9, Lakewood 09. 09. 1946 – Šprinc Krasuľovi.

354 SNA, f. SLA, šk. 9, Lakewood 26. 08. 1946 – Šprinc Krasuľovi; 31. 08. 1946 – Šprinc Krasuľovi.

355 SNA, f. SLA, šk. 9, 04. 11. 1946 – Šprinc Krasuľovi.

V ňom vysvetľoval, ako sa začalo jeho účinkovanie na poli charitatívnej činnosti, keď bol už v prvej polovici roka 1945 vyzvaný Združením slovenských katolíkov, aby ich čo možno najpodrobnejšie informoval o situácii slovenských katolíkov, z ktorých väčšina uviazla v Rakúsku a Nemecku. Preto sa Zelenka snažil na Štátnom sekretariáte získať súhlas s vyslaním slovenského delegáta, čo sa napokon udialo. Svoje pôsobenie na čele Ústredia sociálnej starostlivosti vnímal ako obetavú prácu pre dobrú a potrebnú vec, nijakých inštrukcií ani pokynov sa v jej výkone nepridŕžal a rozhodnutia prijímal podľa vlastných úvah. Sidorov návrh na zloženie výboru považoval za nereálny, pretože ním navrhovaní kandidáti sa museli väčšinou skrývať, žiadna pravidelná a koordinovaná spolupráca na základe tohto faktu nebola preto dosť dobre možná.³⁵⁶ Všeobecne možno konštatovať, že Zelenkovi skutočne išlo o všestrannú pomoc slovenskej emigrácii, ktorú chcel poskytovať bez ohľadu na sympatie s tou či onou skupinou, a jeho mnohé zásluhy v tejto oblasti dodnes nie sú dostatočne ocenené. Na jeho zárok bol napríklad z povestného internačného tábora na Liparských ostrovoch oslobodený v júli 1949 Viktor Nesnadný, ktorý po vyhodení z práce komunistami na jar 1948 emigroval, na jeseň 1948 založil v Paríži pobočku Slovenského oslobodzovacieho výboru a po príchode do Talianska v januári 1949 bol talianskou políciou zaistený a umiestnený v obávanom internačnom tábore na Liparských ostrovoch. Zelenka zariadil, aby do tábora bola vyslaná delegácia Medzinárodnej utečeneckej organizácie IRO (*International Refugee Organisation*), ktorá zistila mnohé pochybenia a nariadila väznených emigrantov, medzi ktorými bol aj Nesnadný, prepustiť.³⁵⁷ Nesnadný bol radovým bankovým úradníkom, naposledy pôsobiacim v Devíne, ktorý sa na Slovensku neangažoval v žiadnej politickej strane.

Koncom roka 1948 sa Zelenka svojou vytrvalou prácou v Ústredí sociálnej starostlivosti, ako aj vydaním prvého emigrantského zborníka *Vô vyhnanstve* stal pojmom v krajanských a emigrantských kruhoch v Spojených štátoch, Kanade a Argentíne. Jeho obsiahla korešpondencia začala presahovať jeho skromné možnosti, čo bol jeden z dôvodov pre rozhodnutie začať vydávať na pôde Večného mesta mesačník *Rím*. Bol to prvý slovenský katolícko-kultúrny časopis vydávaný v Taliansku, ktorý mal spájať slovenskú komunitu v Ríme so slovenskou katolíckou emigráciou, americko-slovenskými katolíckymi a všeobecne so zainteresovanou slovenskou diaspórou na pozadí Večného mesta. Podľa slov Ernesta Žatka alias Jána E. Bora, Zelenkovho priateľa a vydavateľa jeho

356 SNA, f. SLA, šk. 9, Rím 13. 11. 1946 – Zelenka Šprincovi.

357 Bližšie pozri JÁN E. BOR: *Viktor Nesnadný: Ludovo-osvetový a národný pracovník. Životopisná štúdia*. Buenos Aires: s. n., 1980, s. 25 – 27.

poézie, to bola „neslýchaná novota, originalita, kultúrny čin“.³⁵⁸ A ako ďalej dodáva, bola to láska k Rímu a slovenskej domovine pretavená do slov, ktorá mala tvoriť základný motív náročnej vydavateľskej práce, ktorú ani zďaleka nie všetci pochopili a podporili.

Prvé číslo vyšlo ako dvojmesačník november-december 1948 s titulom *Rím* a podtitulom *Katolícky kultúrny mesačník. Zvestník krúžku slovenských priateľov Večného mesta*. Na záhlaví prinášal reprodukciu dvoch významných rímskych monumentov – Colossea a Svätopeterskej baziliky, predstavujúcich dva odlišné svety a dejinné medzníky: Rím cisárov a Rím kresťanský.³⁵⁹ Dva pomníky, ktoré dobre vystihovali aj aktuálny protiklad medzi materialistickým komunizmom a prenasledovaným kresťanstvom za železnou oponou. Zelenka, ktorý do prvého čísla časopisu napísal obsiahly úvod, túto svoju celoživotnú lásku k Rímu a ciele, ktoré si vydávaním časopisu stanovil, vyjadril takto: „Keď sa apoštoli po zoslaní Ducha svätého rozišli po svete hlásať Evanjelium viery Kristovej, začal sa najslávnejší a najhrdinskejší boj v dejinách ľudstva. Dvanásť bezbranných mužov podobralo sa na zápas so svetom nevery [...] dvanásť chudákov v roztrhaných rúchach sa rozhodlo, že premôžu vladárstvo nádhery, bohatstva a nenávisti, aby ustanovili zákon Lásky.“³⁶⁰ Slovenskému čitateľovi sa prihovoril týmito slovami, dávajúc do súvisu kresťanský pôvod s dnešnými cieľmi: „Aké to bolo šťastie a múdrosť slovenských vladárov pred viac ako tisíc rokmi, že sa i s národom primkli k Rímu a že národ slovenský ostal mu verný [...]. Je preto spravodlivé, keď sme my Slováci Rímu povďační [...]. Lenže ak chceme Rím dokonale milovať, musíme ho aj dokonale poznať. A keď sme aj v láske k Rímu a Sv. Stolicy nezakolísali nikdy, jednak v poznávaní Ríma sme zameškali mnoho. Preto náš zvestník *Rím* vyberá sa na púť medzi Slovákov v celom svete a chce im v rodnej reči porozprávať o tomto Svätom meste. Zvestník *Rím* chce prísť do každej slovenskej domácnosti, na každú slovenskú faru, chce prehovoriť ku každému slovenskému srdcu.“³⁶¹

Podľa vtedy platného vydavateľského zákona v Taliansku musel byť zodpovedným redaktorom každej publikácie vydanéj v Taliansku výlučne taliansky občan, preto si Zelenka zvolil svojho priateľa, známeho talianskeho katolíckeho spisovateľa, publicistu a externého člena redakcie vatikánskeho úradného denníka *L'Osservatore Romano*, Pietra Chiminelliho, za takpovediac šéfredak-

358 BOR: *Osnovateľ slovenskej literatúry v Ríme*, s. 108.

359 Tamže, s. 109.

360 *Rím*, 1948, roč. 1, úvodné číslo, s. 1.

361 Tamže, s. 2.

tora časopisu. Vo funkcii zodpovedného redaktora napísal Pietro Chiminelli do každého čísla anglický úvodník.³⁶² Zelenka bol tiež prvým osnovateľom myšlienky založenia Slovenskej informačnej kancelárie (*Ufficio Slovacco d'Informazione*) – SIK, ktorá začala fungovať na Turíce v roku 1948. Poskytovala súhrn aktuálnych udalostí z okolia Svätej stolice, ktoré rozposielala americkým časopisom a novinám, a šírila správy o dianí na Slovensku, získavala a vymieňala kultúrne informácie, prezentovala slovenskú vedu, literatúru a umenie v zahraničí.³⁶³ Zelenka sa zaoberal aj myšlienkou založenia Slovenského kultúrneho ústavu v Ríme a ako skúsený knihovník začal postupne budovať slovenskú knižnicu, ktorá mala byť súčasťou tohto ústavu. Založil aj prvú edíciu slovacík, v ktorej vyšli tri pôvodné slovenské historicko-literárne diela (dve od Zelenku a jedno od Jána Okála) a dva preklady od talianskych autorov: *Životopis sv. Františka z Assisi* od Angela Colombu a knihu *Pápež, Cirkev, Rím* od Igina Giordaniho.

Periodikum *Rím* vychádzalo nepretržite od novembra 1948 do decembra 1951, teda v troch ročníkoch ako mesačník, resp. dvojmesačník, s počtom približne dvanásť strán. Od roku 1952 vychádzal ako štvrťročník, v záhlaví bol titul zmenený na slovenský kultúrny časopis (*rivista culturale slovacca*), v piatom ročníku, teda v roku 1953, vyšlo celkovo päť čísel, posledné číslo časopisu vyšlo ako štvorčíslo september-december v roku 1953. Medzi pravidelných prispievateľov patrili už spomenutý Pietro Chiminelli, zo slovenských autorov to boli predovšetkým Ján Okál, Ernest Žatko, Rudolf Dilong, Mojmír Zvon, Stanislav Mečiar, Michal Lacko, Milan Stanislav Ďurica, msgr. Mlynarovič, Stanislav Polčín, Gorazd Zvonický a napokon treba spomenúť Jána A. Baťu, dediča baťovského obuvníckeho impéria a Zelenkovho priateľa, ktorý žil a podnikal v brazílskom exile a ktorý svojím antibolševickým a kresťanským postojom bol dobre známy samému pápežovi Piovi XII. Na žiadosť pápeža Pia XII. vypracoval Ján A. Baťa v roku 1953 štúdiu o emigrácii, v ktorej predostrel vlastný plán na vyriešenie európskej krízy a na porazenie komunizmu – tzv. Baťov plán. Časopis *Rím* uverejnil časť štúdie, v ktorej sa autor zaoberal aj myšlienkou, ako by emigrácia mohla prispieť k porážke komunizmu.³⁶⁴

362 Zo života Slovenskej informačnej kancelárie. In: *Rím*, 1949, roč. 1, č. 1, s. 12.

363 IGNÁC ZELENKA: V znamení cyrilometodskej prítulnosti k Svätej Stolicy. In: *Rím*, 1948, roč. 1, úvodné číslo, s. 7.

364 Baťov plán na vyriešenie európskej krízy a na porazenie komunizmu. In: *Rím*, 1953, roč. 5, č. 9 – 12, s. 73 – 77. K príspevkom Jána A. Baťu v časopise *Rím* pozri BOR: *Osnovateľ slovenskej literatúry v Ríme*, s. 125 – 130.

Časopis bol adresovaný predovšetkým do radov slovensko-amerických katolíkov, ktorí ho prijali celkovo pozitívne, a mal podporu najvyšších autorít slovenského katolíckeho života v Severnej Amerike. Mal podporu aj zo strany Svätej stolice, keď kardinál Tisserant ako dekan Kardinálskeho zboru napísal 30. mája 1953 slovenskému duchovnému osady (farnosti) sv. Anny v Emmauzoch list v súvislosti s cyrilo-metodskými slávnosťami, v ktorom sa vyslovil za časopis *Rím* a nazval ho „trvalým apoštolátom medzi Slovákmi“.³⁶⁵ Je teda namieste položiť si otázku, prečo tento časopis vysokej kvality, združujúc slovenskú emigráciu v Ríme a vo svete, s pozitívnym ohlasom v krajských katolíckych združeniach v Severnej Amerike – tento skutočne priekopnícky čin Ignáca Zelenku, ktorého meno je súčasnej pospolitosti takmer neznáme – vydržal iba päť ročníkov? Prečo oveľa známejší emigrantský katolícky časopis *Hlas z Ríma* naň nenadviazal, resp. prečo ho slovenskí duchovní a rehoľníci po roku 1948, utekajúci pred červeným terorom, neprijali, keď sa dokonca uvažovalo, že *Rím* sa stane orgánom Katolíckej akcie?

Na túto závažnú otázku existuje niekoľko odpovedí, i keď nebude možné zodpovedať ju v celistvosti, a to z jedného prozaického dôvodu: archív Ignáca Zelenku, a tým aj celá jeho korešpondencia z príslušných rokov sa nezachovali, a teda nie je možné na základe dokumentov zo Zelenkovej korešpondencie tento prípad podrobne zrekonštruovať. Zatiaľ disponujeme len prameňmi z rímskej korešpondencie Antona Boteka, ktorý so Zelenkom dohadoval prevzatie časopisu. V liste jezuitskému pátrovi Fridrichovi Osuskému, ktorý pôsobil ako redaktor náboženského vysielania v Rádiu Slobodná Európa v Mníchove, napísal Botek dôvody, pre ktoré nebolo možné prevziať *Rím*, či lepšie povedané prenajať časopis za vopred stanovenú sumu. Rokovania, ktoré viedol páter Félix Litva, nevedli k pozitívnemu výsledku; jednak bola suma, ktorú Zelenka ako ročné nájomné za časopis požadoval, privysoká, jednak Zelenkova požiadavka pokračovať v línii časopisu s jeho vysokou úrovňou sa v kruhoch cirkevnej emigrácie a v budúcom redakčnom kruhu *Hlasov z Ríma* nestretla so súhlasom. Botek v liste prípad vyjednávania so Zelenkom hodnotí takto: „Je jasné, že Zelenka nás alebo považuje za hlupákov, alebo, čo je pravdepodobnejšie, na vyšší príkaz (on je exponentom južnej politickej frakcie)³⁶⁶ dáva nesplniteľné podmienky. Severná frakcia³⁶⁷ napísala, že v prípade prevzatia

365 List J. Em. ndp. Eugena Kardinála Tisseranta. In: *Rím*, 1953, roč. 5, č. 7 – 8, s. 56.

366 Tým sa myslia prívrženci Ferdinanda Ďurčanského, ktorí poväčšine emigrovali do Južnej Ameriky.

367 Tým sa myslia prevažne prívrženci Karola Sidora v USA a v Kanade.

časopisu musí sa zmeniť titul, lebo je kompromitovaný.³⁶⁸ Koncom novembra 1951 napísal Botek list Matúšovi Černákovi, ktorý pôsobil v mníchovskom exile a ktorý ako bývalý slovenský vyslanec v Nemecku mal dobré kontakty na vládnych predstaviteľov Západného Nemecka. V liste Botek opätovne spomenul neúspešné rokovania so Zelenkom pokiaľ ide o prevzatie *Ríma*. Z Botekovej strany evidentne existoval záujem o pozitívne vybavenie celej záležitosti, keďže – ako písal v liste Černákovi – dúfal, že u bývalého spolužiaka Zelenku pochodí. Černákovi vymenoval dva dôvody neúspechu podujatia: Zelenkova podmienka platenia vysokého nájomného za časopis a negatívne stanovisko z USA. „Teda ideme samostatne,“ konštatoval na záver listu Botek, čím dal zelenú na vznik úplne nového katolíckeho časopisu v Taliansku *Hlasy z Ríma*, ktorého prvé číslo vyšlo už v decembri 1951.³⁶⁹

Tvrdenia Antona Boteka v oboch citovaných listoch nie sú plne verifikovateľné, pretože nepoznáme genézu celého procesu a nepoznáme ani Zelenkov postoj a už vôbec nie jeho vnútorné úvahy. Je však nesporné, že vydávanie časopisu *Rím* bolo jeho takpovediac srdcovou záležitosťou a zánik časopisu nepochybne predstavoval pre neho veľké sklamanie. Zelenka rozhodne nebol typ človeka, ktorý by sa niekoho snažil obalamutiť, v tom sa Botek v liste Osuskému mylil. Dokazuje to jeden z mála dochovaných listov Zelenku Botekovi zo septembra 1952, v ktorom mu ochotne odovzdal predplatné za časopis *Hlasy z Ríma* od slovenského emigranta v Argentíne v čase, keď jeho vlastný časopis ešte vychádzal.³⁷⁰ Ernest Žatko, ktorý ako jeden z redaktorov časopisu dobre poznal osudy tohto periodika, si oprávnene kládol otázku, prečo bol časopis odsúdený na zánik. Vymenoval niekoľko dôvodov, pričom za najzávažnejší považoval fakt, že Zelenka ako laicizovaný kňaz, i keď mimoriadne vzdelaný, vydával časopis viac-menej ako solitér a jeho vysoká literárna úroveň prevyšovala potreby čitateľov.³⁷¹ *Hlasy z Ríma* si ako periodikum s vieroučným a výchovným charakterom nekládlo latku príliš vysoko, čo viac zodpovedalo potrebám slovenského exilu. K zániku časopisu prispela nepochybne aj smutne známa rozdvojenosť slovenskej emigrácie, nevraživosť medzi prívržencami Ďurčanského s radikálnym programom obnovenia slovenskej štátnej samostatnosti na jednej strane a prívržencami Sidora, ktorí osamostatnenie Slovenska videli v širšom federálnom zväzku oslobodenej Európy, na strane druhej. Zelenkov časopis

368 A PSÚSCM, Rím, korešpondencia 1951, 17. 11. 1951 – Botek Osuskému.

369 A PSÚSCM, Rím, korešpondencia 1951, 27. 11. 1951 – Botek Černákovi.

370 A PSÚSCM, Rím, korešpondencia 1952, 10. 09. 1952 – Zelenka Botekovi.

371 BOR: *Osnovateľ slovenskej literatúry v Ríme*, s. 130 – 131.

sa podľa svedectva Jána Okáľa stal obeťou intríg jednej skupiny proti druhej, tentoraz sidorovcov proti ďurčanskovcom, pričom tieto rozpory pramenili ešte z obdobia, keď Zelenka viedol Ústredie sociálnej starostlivosti o slovenských emigrantov v Európe.³⁷²

372 OKÁĽ: *Výpredaj ľudskejši*, 1. vyd., s. 207 – 209.

JOZEF CÍGER HRONSKÝ V TALIANSKU

Okolnosti, ktoré na jar 1945 predchádzali rozhodnutiu významného slovenského spisovateľa Jozefa Cígera Hronského navždy opustiť spolu s manželkou Valériou a synom Jurajom rodné Slovensko, boli mimoriadne dramatické. Medzi tieto okolnosti patrilo predovšetkým uväznenie Hronského v pivnici budovy povstaleckého orgánu v Turčianskom Svätom Martine krátko pred vypuknutím Povstania koncom augusta 1944, pričom v jeho bezprostrednej blízkosti malo dôjsť k likvidácii ľudí.³⁷³ Ďalšou príčinou, prečo sa úspešný dlhoročný tajomník a neskôr správca Matice slovenskej rozhodol odísť do exilu, bola obava pred retribučným súdnictvom. Táto obava pramenila ešte z obdobia dožívajúcej prvej ČSR, keď sa pripravoval proces s matičiarmi, ktorý mal predstavovať mocenskú odvetu pražskej vlády a prezidenta Beneša za údajnú protištátnu činnosť matičnej delegácie počas návštevy Spojených štátov amerických v rokoch 1935 – 1936. Mimoriadne úspešná a dobre zorganizovaná misia Matice slovenskej v USA, ktorá zanechala v slovenskom krajanstve životne trvalú a nezmazateľnú stopu, musela pre zviditeľnenie slovenskej otázky na americkej pôde čeliť tvrdým útokom a obvineniam z protištátnej činnosti jednak zo strany americkej čechoslovakistickej tlače, československého vyslanectva a generálneho konzulátu vo Washingtone, a jednak zo strany samotnej pražskej vlády.³⁷⁴ Proces sa nezrealizoval len preto, že v Československu sa po Mníchovskej dohode z konca septembra 1938 zmenili politické pomery. Ďalšou okolnosťou pre odchod do exilu mala byť údajná účasť Hronského jediného syna Juraja pri potláčaní Povstania v radoch Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy – faktom však je, že pre toto vážne podozrenie sa v archívnych prameňoch

373 Bližšie pozri JOZEF M. RYDLO: Aj preto odišiel Jozef Cíger Hronský do exilu. In: *Kultúra*, 2004, roč. 7, č. 13 – 14, s. 9; AUGUSTÍN MAŤOVČÍK: Príspevok k životopisu Jozefa Cígera Hronského. In: *Biografické štúdie*, 1994, roč. 19, s. 25 – 26. O Hronského uväznenie sa podľa zistení A. Maťovčíka zaslúžil Vladimír Danek, neskorší príslušník ŠtB. Zatknutie a uväznenie sa udialo na základe prísne tajného nariadenia dôverníka povstaleckého okresného výboru pri martinskom okresnom úrade z 3. septembra 1944, ktoré obsahovalo formulované „Opatrenia proti nespoľahlivým osobám“. Medzi osobami pod policajným dozorom bolo uvedené na druhom mieste aj meno J. C. Hronského. O Hronského prepustenie sa zaslúžil pracovník Neografie Vladimír Jiríček. AUGUSTÍN MAŤOVČÍK: Osudové peripetie J. C. Hronského. In: *Literárny (dvoj)tyždenník*, 05. 05. 2004, roč. 17, č. 16 – 17, s. 4.

374 K misii Matice slovenskej bližšie pozri NATÁLIA ROLKOVÁ: Misia Matice slovenskej medzi krajanmi v USA (1935 – 1936). In: JOZEF M. RYDLO (ed.): *Fidei et Patriae. Jubilejník na počesť 80. narodenín Františka Vnuka*. Bratislava: Libri historiae, 2008, s. 608 – 639.

doteraz nenašli dôkazy a je možné, že išlo o účelové domnienky.³⁷⁵ V archíve Ústavu pamäti národa sa podarilo nájsť jediný prameň, ktorý uvádza členstvo Juraja Hronského v II. oddelení Hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy (spravodajstvo) začiatkom roka 1945. Tento zoznam bol spísaný na základe ústnych výpovedí s niektorými príslušníkmi tohto oddelenia v januári 1945 a uvádza sa v ňom len meno „Hronský“ bez krstného mena. Nemáme teda istotu, či išlo o Juraja Hronského. Medzi príslušníkmi Domobrany, ktorá ako súčasť Hlinkovej gardy pôsobila v Martine, sa meno Hronský nenachádza vôbec.³⁷⁶

Začiatkom apríla 1945 Hronský spolu s matičiarskou kolóniou a časťou matičného majetku, ktorý tvorili najmä knihy, tlačiarský papier a hotové ofsetové platne pre tlač nových kníh, evakuoval do hornorakúskeho mesta Bad Hall, kde sa ubytoval v hoteli Post v centre mesta.³⁷⁷ Už koncom apríla sa kolónia pred nebezpečne sa blížiacim frontom presťahovala do východného Bavorska, do mestiečka Stein na Traune a jeho okolia. Udalosti okolo presunu z Rakúska do Bavorska opísal Štefan Polakovič: „Boli sme tam [v Bad Halle] od začiatku až do konca apríla 1945. V Bad Halle sme sa radili, čo ďalej a ako vzhľadom na postupujúce sovietske vojská. Prišli sme k záveru, že sa musíme odsťahovať do Bavorska. Mnoho vecí sme museli nechať v Bad Halle, lebo nebolo dopravných prostriedkov na prevoz všetkého.“³⁷⁸ Hronský sa spolu s rodinami Františka Hrušovského a Stanislava Mečiara ubytoval na sedliackom dvore v Günzingu, kde zotrval až do odchodu do Talianska na jeseň 1945. Hronský teda strávil prvé povojnové „leto na Traune“, kde mal začať prácu na románe *Svet na Trasovisku*. Podľa spomienok Jána Okála: „Hronský si aj na takomto stratenci našiel nielen čas, ale aj vôľu podľa starého zvyku každý deň písaním pridať k svojmu už aj tak neuveriteľne rozsiahlemu dielu, čo treba prinajmenšom obdivovať, a to tým viac, keď dnes už vieme, že v Bavorsku začal a potom v Taliansku dokončil jedno z najlepších svojich diel *Svet na Trasovisku*. Pre nás, čo sme Hronského poznali a obdivovali jeho srdečnú otvorenosť, bola hneď nápadná jeho úspornosť v reči. V rozhovoroch na Günzingu bývali dosť dlhé pauzy, lebo tak Hrušovský, ako aj Hronský vraveli presne iba toľko, koľko chceli povedať, a tomu, komu to chceli povedať.“³⁷⁹

375 RYDLO: Na okraj vydania „vojnového zločinca“ J. C. Hronského z Talianska, s. 210 – 211.

376 A ÚPN, f. A 2/1, a. j. 174, Praha 18. 02. 1958 – Pohotovostné oddiely Hlinkové Gardy v dobe tzv. slovenského štátu. Podľa tohto spisu v II. oddelení Hlavného veliteľstva Hlinkovej Gardy mal pôsobiť aj Rudolf Dilong.

377 OKÁLE: *Výpredaj ľudskosti. (Leto na Traune)*, 2. vyd., s. 49 – 52.

378 POLAKOVIČ: Jozef Cíger Hronský v spomienkach, s. 144.

379 Tamže, s. 118 – 119.

To, že bez aktívneho účinkovania Karola Sidora, jeho priateľa kresťanského demokrata Guida Gonellu a benevolentného postoja talianskeho ministerstva zahraničných vecí na čele s ministrom Alcidem De Gasperim by príchod Hronského, ako aj ostatných maličiarov do Talianska nebol býval možný, sme už uviedli. Na základe Sidorovho listu msgr. Dubošovi z 23. októbra 1945 vieme, že príchod Hronského do Talianska sa udial niekedy koncom októbra a možno predpokladať, že začiatkom novembra významný slovenský spisovateľ spolu s rodinou pricestoval do Ríma. Jeho pobyt v Ríme čiastočne financoval Sidor z vlastných rezerv, neskôr vedenie Slovenskej ligy v Amerike zaslalo šek vo výške tisíc dolárov na finančné pokrytie výdavkov a niečo dokázal zarobiť aj sám Hronský, ktorý využil svoje maliarske schopnosti a niektoré z akvarelov z prechádzok v Ríme, v Oriolo Romano a Assisi predával záujemcom zo slovenskej Ameriky.³⁸⁰ Prvé rozhovory Hronského s bývalým slovenským vyslancom pri Svätej stolici v prítomnosti Františka Hrušovského prispeli nepochybne k definitívnemu vytriezveniu diplomata pokiaľ ide o jeho iluzórne predstavy o povojnovom pôsobení na Slovensku v čelných radoch katolíckeho krídla Demokratickej strany.³⁸¹ Rozhovory, ktoré mali trvať dva dni v letovisku pri mori neďaleko Ríma, znamenali obrat v Sidorovom myslení a je pravdepodobné, že od tohto momentu začal uvažovať o emigrácii do Spojených štátov amerických.

Koncom marca 1946 v Bazilike sv. Antona Paduánskeho na Via Merulana slovenská kolónia v Ríme oslávila Hronského 50. narodeniny. Po slávnostnej svätej omši nasledovalo posedenie s občerstvením, ktoré obstaral františkán Rudolf Dilong ako spolubrat františkánskeho kláštora na Via Merulana. Účasť na oslave bola skutočne hojná a reprezentatívna; po príhovore Sidora zopár slov predniesol aj Ďurčanský, pretože postava spisovateľa v tom čase ešte dokázala spojiť rozdvojenú emigráciu. Ján Okál si na vydarenú oslavu spomínal týmito riadkami: „Nuž vari preto sme Hronského päťdesiatku spravili nielen oslavou, ale aj sviatkom. Všetci sme sa tu stretli a ani nás vtedy veľmi nezaujímalo, akí sme jeden k druhému, pretože k Hronskému sme všetci cítili obdiv, úctu a lásku. [...] Oslava Hronského päťdesiatky v bazilike sv. Antona bola chvíľa, keď aj my, ktorí sme Hronského poznali roky nielen ako spisovateľa a správcu Matice, ale aj ako človeka v rodinnom kruhu, odrazu sme ho videli prežívať

380 SNA, f. SLA, šk. 9, 10. 09. 1946 – Peter Jurčák Sidorovi. Pozri tiež šk. 10, korešpondencia, Vatikán 15. 11. 1946 – Sidor Dubošovi. O speňaženie Hronského akvarelov a iných drobných kresieb sa zaslúžil najmä reverend Ján Lach, ktorý nimi doslova zaplavil mesto Whiting, Indiana, kde pôsobil ako farár vo farnosti Nepoškvrneného počatia Panny Márie. OKÁE: Zo života J. C. Hronského v Ríme, s. 125.

381 K rozhovoru bližšie pozri OKÁE: Zo života J. C. Hronského v Ríme, s. 122 – 124.

jednu z tých drám, ktoré nikdy nebývajú v živote človeka demonštratívne, ale hlboko osobné a súkromné. Tu účtoval z prežitej päťdesiatky s Tým, ktorému ďakoval za roky ušlé, a prosil o požehnanie a silu do tých neistých a ťažkých, ktoré ho ešte čakajú.³⁸² Svedkovia Hronského pobytu v Ríme po rokoch dosvedčili, že Večné mesto pre citlivého spisovateľa predstavovalo akýsi návrat k viere svojich predkov, ba dokonca jej prehĺbenie a duševné pookriatie človeka, ktorý musel všetko čo mal rád zanechať a v cudzine začať nový život. Často blúdieval rímskymi uličkami a oboznamoval sa s históriou Večného mesta. Podľa Augustína Maťovčíka, životopisca Hronského, bol pobyt v Ríme pre Hronského obdobím nového duchovného vzopätia a umeleckého rozletu.³⁸³ Hronského súpútnik František Hrušovský o desať rokov neskôr dosvedčil, že jeho priateľ našiel v Ríme ovzdušie, ktoré napĺňalo prázdnotu jeho dní, historické pamätihodnosti a umelecké poklady upútali jeho pozornosť, sláva svetového impéria zamestnávala jeho myseľ a starobylé rímske baziliky, ktoré vyrástli na troskách pohanstva, pôsobili na neho mocným dojmom.³⁸⁴ Rím prebudil v Hronskom maliarske nadanie až natoľko, že začal navštevovať maliarske kurzy na Akadémii výtvarných umení a dlhé chvíle vypĺňal okrem písania aj maľbou.³⁸⁵

V druhej polovici roka 1946 Hronský istý čas strávil v rodisku sv. Františka z Assisi, kde sa usadila skupina slovenských dôstojníkov z ministerstva obrany na čele s básnikom Jánom Doránskym. V Assisi v tom čase býval aj literárny kritik Ernest Žatko. To, že prostredie mesta a duch sv. Františka zanechali v umelcovi hlboký dojem, dokazuje fakt, že o niekoľko rokov neskôr vytvoril v argentínskom exile obrazy s témami zo života sv. Františka, ktoré dodnes zdobia vitráže františkánskeho kostola v hlavnom meste Chile Santiagu.³⁸⁶ Maliarsky osobitne príťažlivé bolo pre Hronského aj mesto Oriolo Romano, v ktorom – v úkryte pred extradikčnými snahami československej vlády a československej legácie v Ríme – umelec strávil jar, leto a jeseň v roku 1947 v spoločnosti blízkych priateľov-štvrtov Vlada Ozábala, Eda Pyšného

382 Tamže, s. 127.

383 AUGUSTÍN MAŤOVČÍK: *Jozef Cíger Hronský. Život a dielo*. Martin: Osveta, 2003, s. 96.

384 FRANTIŠEK HRUŠOVSKÝ: Jozef Cíger Hronský. In: *Most*, 1956, roč. 3, č. 1, s. 10.

385 Dňa 23. mája 2007 sa v priestoroch veľvyslanectva Slovenskej republiky pri Kvirináli uskutočnila vernisáž výstavy „Slovenský spisovateľ a výtvarník Jozef Cíger Hronský“ pod záštitou slovenského veľvyslanca Stanislava Valla. Na výstave, ktorú zorganizovala Matica slovenská, boli vystavené aj Hronského maľby z obdobia jeho pobytov v Ríme, Assisi a Oriolo Romano. Z výstavy existuje katalóg. AUGUSTÍN MAŤOVČÍK: Jozef Cíger Hronský v Taliansku. In: *Literárny (dvoj)tyždenník*, 13. 06. 2007, roč. 20, č. 23 – 24, s. 13.

386 ŠTEFAN POLAKOVIČ: Záznam o výtvarnom diele J. C. Hronského. In: *Literárny týždenník*, 1992, roč. 5, č. 12, s. 14.

a Jozefa Varinského. V niektorých rodinách starobylého mesta sa akvarely Hronského dodnes nachádzajú ako pamiatka na jeho pobyt.

V talianskom prostredí nezaostávala ani literárna tvorba. Pre americké krajanské časopisy *Jednota* a *Slovenská Obrana* napísal koncom roka 1946 vianočné rozprávky. Novú blízkosť k Bohu dramaticky zachytil v novele *Predavač talizmanov Liborius Gaius*. Karol Strmeň, ktorý s Hronským v Ríme na Giannicole chodieval na dlhé, rozhovormi o literatúre vyplnené prechádzky, duševný prerod spisovateľa v súvislosti s druhým vydaním tejto výnimočnej poviedky z prostredia antického Ríma charakterizoval takto: „Vedel som vtedy, že Hronský prechádza duchovným vývojom; v Ríme sme vedeli všetko. Ale ani sa mi nesnívalo, že ide o krízu toľkého dosahu a že v novele [...] dramaticky zachycuje svoju novú blízkosť k Bohu.“³⁸⁷ Tajomstvo Božej moci zakódoval spisovateľ aj do jedného z jeho najkrajších a najtajupľnejších románov *Andreas Búr Majster*, ktorý literárna kritika považuje za myšlienkové vyvrcholenie Hronského diela.³⁸⁸ Táto „nová blízkosť k Bohu“ v Hronského spisovateľskej tvorbe bola podľa Karola Strmeňa, ktorý osudy umelca v Ríme sledoval z bezprostrednej blízkosti, nepochybne výsledkom emigrantského osudu človeka. Hronského náhly pád z vysokého spoločenského a literárneho postavenia, keď musel uvažovať ako prenasledovaný utečenec, mu poodhalil Božie pravdy, ktoré zakódoval do emigrantského diela.³⁸⁹ V Taliansku spisovateľ začal práce aj na svojom poslednom „povstaleckom“ románe *Svet na Trasovisku* – vrcholnom nielen exilovom, ale aj celoživotnom diele Hronského. Román, ktorého dej sa odohráva na Slovensku ku koncu druhej svetovej vojny, je podľa literárneho kritika Alexandra Matušku románom o druhej svetovej vojne a proti nej, románom o vojne na Slovensku, o Povstaní a proti nemu. Hronský ho v prvotnej podobe s veľkou pravdepodobnosťou napísal počas pobytu v Oriolo Romano v roku 1947, o čom jestvujú svedectvá obyvateľov mestečka, ktorí spisovateľa videli, ako ustavične klepe niečo dôležité na písacom stroji.³⁹⁰

387 JOZEF CÍGER HRONSKÝ: *Predavač talizmanov Liborius Gaius*. Cambridge, Ontario: Dobrá kniha, 1972, doslov Karola Strmeňa: Zapadalo slnko, s. 78. Novela vyšla pôvodne v jednom z prvých emigrantských zborníkov v roku 1947: ŠPRINC: *Nádej víťazná*, s. 7 – 50.

388 Román *Andreas Búr Majster*, ktorý Hronský dopísal v roku 1947, vyšiel pôvodne už v roku 1948. JOZEF CÍGER HRONSKÝ: *Andreas Búr Majster. Román*. Scranton: Obrana Press, 1948.

389 Takto Maťovčík reprodukuje obsah rozhovoru s Karolom Strmeňom, ktorý sa udial v Bratislave v roku 1993. Bližšie pozri MAŤOVČÍK: *Jozef Cíger Hronský. Život a dielo*, s. 103.

390 JOZEF CÍGER HRONSKÝ: *Svet na Trasovisku*. Martin: Matica slovenská, 1991. Doslov Jozefa M. Rydlu na s. 427, 432.

Už pár mesiacov po príchode do Ríma Hronský uvažoval nad založením združenia spisovateľov v zahraničí. O tejto jeho úvahe sa dochovalo svedectvo v podobe dvoch listov. V liste adresovanom Mikulášovi Šprincovi, ktorý sa v roku 1954 stal redaktorom významného kultúrno-literárneho exilového časopisu *Most*, sa o tom vyjadril: „Vari v prvých časoch v Ríme to bolo, keď sme tak príliš cítili zviazané ruky, bol som nadhodil, že ak inak nemožno sa hýbať, bolo by treba nájsť formu na združenie spisovateľov a s týmto titulom približovať sa k osobnostiam, k časopisom, k verejnosti. Ale myšlienka vyslovená v úzkom kruhu, iste veľmi predčasne, nemohla čakať ozveny, i mysle boli ináč zaujaté. Nevieť prečo, príliš sa súrili informácie politické, občas prekvapený som hľadel na ľudí veru vážnych, ako sa chceli náhliť, merajúc budúce udalosti kalendárom veľmi krátkym. Vari som si aj znepriatelil niektoré osoby na chvíľu, ktoré si i dnes ctím, keď som sa pousmial netrepezlivosti i nádejám tak nakrátko dimenzovaným. Ale – už sa mnoho vecí pomínulo aj takých, ktoré škodia spomínať.“³⁹¹ Hronský, ktorý sa v exile pridral na stranu Sidora a po smrti Františka Hrušovského sa v roku 1956 stal predsedom Slovenskej národnej rady v zahraničí, chcel v Ríme založiť organizáciu výsostne nepolitickú, takú, ktorá by na kultúrnom poli prezentovala pred svetovou verejnosťou slovenskú otázku. Aj preto v roku 1954 Hronský mimoriadne pozitívne privítal vznik časopisu *Most*, pretože: „Kto napíše slovenské slovo, dáva výraz najvyšší osobnosti národa, lebo slovo je najvyšším znakom osobnosti.“³⁹² Trištvrté roka pred smrťou, v čase, keď sa rozbiehali aktivity na založenie Slovenského ústavu v Ríme, napísal Hronský riaditeľovi Slovenského katolíckeho ústredia v Ríme a redaktorovi časopisu *Hlasy z Ríma* Štefanovi Náhalckovi dlhý list, v ktorom sa v spomienkach vracal k rímskemu obdobiu. „Hneď po príchode do Ríma bol som nadhodil otázku, aby sme sa všetci neplietli do politiky, azda by bolo rozumné vytvoriť nejaké združenie ľudí od pera a pod tým titulom skôr dostali by sme sa do styku aj s ľuďmi rezervovanými, čo by mohlo slúžiť národu. Na čelo našej politiky udreli všelijakú pečať nedôvery a my sme chceli, aby nám svet hneď rozumel. Zdalo sa mi, skôr sa dostaneme k verejnej mienke bez politických titulov i k našim zahraničným Slovákom, ktorých partajníctvo nemohlo tak ďaleko interesovať ako nás, čo sme Slovensko pred nedávnom opúšťali. I všade sa mi ukázalo, že zahraničný Slováč chce byť ponajprv Slovákom, keď chce byť,

391 Slovo je najvyšším znakom osobnosti. List J. C. Hronského redaktorovi časopisu *Most* Mikulášovi Šprincovi. In: *Literárny (dvoj)tyždenník*, 13. 06. 2007, roč. 20, č. 23 – 24, s. 8. V publikovanom dokumente sa neuvádza presný dátum listu Hronského Šprincovi.

392 Tamže.

a partajníctvo ho už tak ďaleko neinteresuje. Pravda nechcel by som vyvolať dojem, že som bol za zaznávanie politických hnutí, veď by to bol nerozum býval, ale mi je i dnes jasné, že sme okrem politiky mohli i dnes nasadiť hneď aj druhú koľaj na podopretie slovenskej veci. Nebolo k tomu ochoty, čo do istej miery rozumiem, veď sme boli vykoľajení všetci, ba pomútený bol celý svet: skončila sa vojna a v skutočnosti nik nevedel, či sa skončila naozaj a ako sa skončila. Všetci sme boli zavalení menšími, neraz hroznými podrobnosťami, a to na rozhraní, keď sa začal do dvoch táborov stavať celý svet, keď neraz ani vedúce hlavy nevystihli, kde sa postaviť a aká bude najbližšia história ľudstva. V Ríme odznel aj návrh na založenie Matice, ale – žiaľ – v pozadí v takom chápaní, aby Matica produkovala vyhlásenia predovšetkým politické, či priam partajnícke. Odmietal som takú Maticu hneď pri prvých poznámkach, čo bolo mojou povinnosťou.³⁹³ Obsah celého šesťstranového listu Hronského Náhalkovi, ktorého originál je uložený v archíve Pápežského slovenského ústavu svätých Cyrila a Metoda v Ríme, dokazuje, že tento významný slovenský spisovateľ stál pri zrode nielen Zahraničnej Matice slovenskej, ale myšlienkovy aj pri zrode Slovenského ústavu, založeného tri roky po jeho smrti, na tisícročie príchodu solúnskych svätcov na Slovensko. Hronského posledný list Náhalkovi zo 4. júla 1960, napísaný deväť dní pred jeho smrťou, je dôkazom, že jeho autor sa so životom nelúčil, naopak, mal mnohé plány, ako čo najlepšie vybudovať Zahraničnú Maticu slovenskú a pomôcť slovenskej knižnej tvorbe v zahraničí.³⁹⁴

Záujem československej vlády o vydanie Jozefa Cígera Hronského sa začal rokom 1946, keď na post československého vyslanca pri Kvirináli prišiel Slovák Ján Paulíny-Tóth, potomok slávnej matičiarskej rodiny Paulíny-Tóthovcov, ktorá sa angažovala v národno-obrodnom hnutí v druhej polovici 19. storočia. Podľa internej správy, ktorú vypracovalo československé ministerstvo vnútra pre ministerstvo zahraničných vecí v Prahe, mal byť nový vyslanec priamo nasadený na slovenských utečencov, ktorí sa nachádzali v Taliansku, s konečným cieľom ich repatriácie alebo vydania.³⁹⁵ Už prvé kroky nového vyslanca tieto ciele jeho misie potvrdzujú. Na jednej z prvých audiencií u hlavy talianskej diplomacie, ktorou bol do 12. júla 1946 Alcide De Gasperi, sa Paulíny-Tóth informoval o pobyte Ferdinanda Ďurčanského v Taliansku, ktorý sa tam mal nachádzať na falošné doklady pod falošným menom, a zároveň požadoval súčinnosť talianskej

393 A PSÚSCM, korešpondencia 1959, Luján 25. 10. 1959 – Hronský Náhalkovi (č. 966/59).

394 A PSÚSCM, korešpondencia 1960, Luján 04. 07. 1960 – Hronský Náhalkovi (rukopis, č. 675/b).

395 KUBÍK: *Slovenský exil v Itálii 1945 – 1949*, s. 7.

polície pri jeho vypátraní.³⁹⁶ V marci sa obrátil na sídlo talianskej diplomacie s prosbou o pomoc pri zisťovaní kontaktných údajov približne 250 Slovákov, ktorí sa mali nachádzať na území Talianska, konkrétne v Ríme, a mali vlastníť pasy zaniknutej Slovenskej republiky. Paulíny-Tóth navrhoval požiadať týchto Slovákov, aby sa dostavili na vyslanectvo, kde im mali byť vymenené pasy za československé a navrhnutá repatriácia.³⁹⁷ Mesiac na to požadoval od talianskych úradov vyhotovenie zoznamu všetkých Slovákov s bývalými slovenskými pasmi.³⁹⁸ Niektorí Slováci ponuku vyslanectva využili a spolu s rodinami repatriovali na Slovensko, napríklad bývalý hudobný referent Matice slovenskej prof. Dundo Nágel. Väčšina Slovákov sa však za žiadnych okolností nechcela vrátiť do ČSR a volila emigráciu do zámoria.

Situácia Hronského sa dramaticky zhoršila po tom, ako bol začiatkom októbra 1946 spolu s bývalým tajomníkom Matice a literárnym kritikom Stanislavom Mečiarom, jazykovedcom Henrichom Bartkom a právnikom a diplomatom Jánom Kaššovicom zapísaný na listinu vojnových zločincov č. 44 pod poradovým číslom 85, s absurdným obvinením z drancovania (v anglickom origináli *pillage*).³⁹⁹ V protiklade s právnym princípom prezumpcie neviny zápis vymohol Úrad československého zástupcu v Komisii Spojených národov pre vojnové zločiny na čele s generálom Bohuslavom Ečerom v súčinnosti s československou vládou preto, aby sa osoby uvedené na zozname ľahšie podarilo dostať späť do Československa. Okolnosti tohto medzinárodnoprávneho aktu, ako aj jeho priebeh nie sú dodnes v celistvosti objasnené a existujú vážne podozrenia, že Úrad pri Komisii Spojených národov z ideologických pohnútok zneužil svoje postavenie.

Súbežne so snahami pražskej vlády o Hronského extradikciu vedenie Slovenskej ligy v Amerike, najmä jej predseda Peter Jurčák, v spolupráci s Karolom Sidorom vyvinuli veľké úsilie o získanie vycestovacích víz do USA. Sidor prav-

396 ASMAECI, Ministero degli Esteri, f. Gabinetto del Ministro 1944 – 1946, šk. 47, 23. 01. 1946 – Appunto per la Direzione Generale Affari politici, per il Segretario generale, per il capo di Gabinetto.

397 ASMAECI, Ministero degli Esteri, f. Affari politici 1946 – 1950, šk. 6, 19. 03. 1946 – Appunto per il Ministro Zoppi; 25. 03. 1946 – Censimento sudditi Slovacchi residenti in Italia.

398 ASMAECI, Ministero degli Esteri, f. Affari politici 1946 – 1950, šk. 6, 20. 04. 1946 – Sudditi cecoslovacchi di origine slovacca residenti in Italia.

399 VONDRÁŠEK, PEŠEK: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970*, s. 615, dok. 23: Správa Úradu čs. zástupcu v londýnskej komisii Spojených národov pre vojnové zločiny, zaslaná 14. novembra 1946 ministerstvu zahraničných vecí, o zapísaní slovenských činiteľov na listinu vojnových zločincov.

depodobne niekedy na jar 1946 osobne nahlásil Cincíka, Strmeňa, Hronského, Hrušovského a manželku Konštantína Čulena na americkom generálnom konzuláte v Neapole na československé víza (Cincík bol pridelený na rumunskú kvótu, pretože sa narodil v rumunskom Banáte), ale keďže československé kvóty boli privysoké, bolo treba čakať viac než dva roky na ich udelenie.⁴⁰⁰ Do Spojených štátov amerických sa podľa amerických imigračných predpisov mohol dostať prednostne ten žiadateľ, ktorý sa na americkom generálnom konzuláte mohol preukázať záručnou listinou, tzv. *affidavit of support*, buď od významného občana USA, alebo inštitúcie, ktorá dokázala zabezpečiť pracovné miesto. Udeľovanie *affidavitov* sa dialo po dvoch líniiach: po cirkevnej línii, kde sa angažoval mladý opát slovenských benediktínov v kláštore sv. Andreja-Svorda v Clevelande Teodor Juraj Kojiš, msgr. Duboš, msgr. Krasuľa, rev. Kaššovic z katolíckeho kolégia v Spring Valley a clevelandský biskup Eduard Francis Hoban,⁴⁰¹ a po spolkovvej línii, predovšetkým Slovenskej ligy v Amerike. Záležitosti okolo získania vycestovacích víz pre Hronského, ako aj Strmeňa, Mečiaru, Hrušovského a Sidora, sa sprostredkovane cez predsedu Ligy Petra Jurčáka ujal aj kongresman Daniel J. Flood. Kongresman Flood prejavil o slovenskú otázku patričný záujem aj v neskoršom období, keď pred Kongresom USA obhajoval právo Slovákov na samostatnosť a v úradnom orgáne amerického Kongresu *Congressional Record* nechal uverejňovať rezolúcie týkajúce sa slovenskej otázky. V októbri 1946 kontaktoval Flood amerického generálneho konzula v Neapole, od ktorého dostal odpoveď v tom zmysle, že úradník americkej ambasády v Ríme vykonal neoficiálny pohovor s Hronským (ako aj Strmeňom, Hrušovským, Mečiarom a Sidorom), ktorému hrozila deportácia do Československa. Hronský mal pred americkým úradníkom potvrdiť, že napriek ukončeniu platnosti povolenia k pobytu na talianskom území talianske úrady nenariadili jeho odsun.⁴⁰² Flood celú záležitosť posunul na spojenecké okupačné úrady v Taliansku a Jurčákovi navrhol poslať cez jeho osobu žiadosť s priloženými osobnými údajmi každého zo spomenutých Slovákov na subkomisiu pre osoby bez vlasti (*Sub-Commission for Displaced Persons*) v Ríme.⁴⁰³ Nevedno, aké mala akcia pokračovanie, faktom však je, že do USA sa podarilo zo spomenutých

400 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 9, korešpondencia Jurčák, Sidor Jurčákovi (nedat., pravdepodobne leto 1946).

401 ŠPRINC: *K slobodným pobrežiam*, s. 282.

402 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 9, korešpondencia Jurčák, Neapol 31. 10. 1946 – George L. Brandt (American General Consul) Danielovi J. Floodovi.

403 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 9, korešpondencia Jurčák, Washington 07. 01. 1947 – Flood Jurčákovi.

slovenských utečencov emigrovať iba Karolovi Strmeňovi a Františkovi Hrušovskému; Hronský napriek tomu, že mu čestný predseda Ligy Peter Hletko vybavil *affidavit* a že mal v USA mnohé priateľské väzby, do USA vycestovať nemohol.⁴⁰⁴ Presný dôvod zatiaľ nepoznáme, je však nanajvýš pravdepodobné, že úsilie o emigráciu do Spojených štátov, podobne ako to bolo aj v prípade Ďurčanského, zlyhalo najmä pre zápis Hronského do zoznamu vojnových zločincov. Bývalý legačný radca na slovenskom vyslanectve pri Kvirináli Ján Kaššovic bol síce tiež začiatkom októbra 1946 zapísaný na listinu A vojnových zločincov pre obvinenie zo „systematického terorizmu“, „deportácie civilných osôb“ a „zlého zaobchádzania“, do USA však vycestoval aj s rodinou už 2. júla 1946, teda ešte pred spomenutým zápisom na listinu vojnových zločincov.⁴⁰⁵ Prípád Jána Kaššovica je o to pikantnejší, že československá legácia v Ríme ešte začiatkom decembra 1947 – teda približne rok a pol po jeho emigrácii do USA – verbálnou nótou žiadala, aby talianske úrady podnikli všetky kroky na zatknutie a extradikciu „vojnového zločince“ Jána Kaššovica v zmysle článku 45 mierovej zmluvy s Talianskom, čo svedčí o slabej informovanosti zastupiteľského úradu.⁴⁰⁶

Nevedno prečo bola prvá žiadosť československého ministerstva zahraničných vecí adresovaná československej legácii v Ríme vo veci „urýchleného učinenia potrebných opatrení na dosiahnutie zatknutia a vydania Hronského“ zaslaná až začiatkom decembra 1947, teda vyše roka po zápise na listinu vojnových zločincov. Na základe tejto urgentnej žiadosti bola – podobne ako to bolo v prípade Kaššovica – sformulovaná verbálna nóta, ktorou vyslanec Paulíny-Tóth apeloval na taliansku vládu, aby pristúpila k zatknutiu a vydaniu „vojnového zločince“ Jozefa Cígera Hronského. Nasledovala výmena diplomatických nôt, ktorej zmyslom bolo z talianskej strany zistiť

404 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 9, korešpondencia Jurčák, Chicago 01. 05. 1947 – Hletko Kocúrovi.

405 Bližšie pozri KAŠŠOVIC: *V službách vlasti*, s. 154. Ján Kaššovic pôsobil vo funkcii legačného radcu od januára do augusta 1940, keď bol v dôsledku salzburských rokovaní spolu s vyslancom Zvrškovcom pre pokusy o nadviazanie kontaktov na britskú vládu odvolaný. Cestu do USA mu podľa spomienok mal sprostredkovať taliansky generál Armando Mola, s ktorým sa zoznámil ako legačný radca na vyslanectve na Via Reno 9. Generál Mola, ktorého manželka bola Slovenka, rodáčka z Trnavy, slovenským povojnovým utečencom ochotne a nezištne pomáhal. Býval uňho napríklad Koloman Murgaš, ktorý predsedal pobočke SNRvZ v Taliansku a pôsobil v slovenskom vysielaní *Radio Italia*.

406 ASMAECI, Ministero degli Esteri, f. Affari politici 1946 – 1950, šk. 6, 08. 12. 1947 – Legation de la Republique Tchechoslovaquie (Note verbale č. 10267/47).

presnú adresu Hronského bydliska v Ríme.⁴⁰⁷ Nevieme s presnosťou určiť, aké pohnútky viedli napokon talianske úrady k tomu, že niekedy medzi 22. a 25. januárom 1948 bol Hronský zatknutý a internovaný v rímskej väznici Carcere Regina Coeli v centre mesta na brehu rieky Tiber. Ján Okál' si na túto dramatickú udalosť spomína: „V jedno odpoľudnie, presnejšie v odpoľudňajších hodinách 31. januára 1948, sedel som v malej kaviarničke na Borgo Santo Spirito neďaleko Vatikánu. Čakal som na Vlada Ozábala, ktorý si u Karola Sidora vybavoval nejaké veci, akiste v súvislosti s jeho blížiacim sa odchodom do Argentíny. Na dátum sa presne pamätám, lebo v novinách, ktoré som mal pred sebou rozložené, opisovali zoširoka včerajšiu vraždu indického politického vodcu M. Gándhího. Keď si Ozábal po dosť dlhom čakaní ku mne prisadol, bol veľmi vzrušený a ruka sa mu triasla, keď dvíhal k ústam šáločku s kávou. Hronský je vo väzení, vyhĺkol konečne. To bolo všetko. Nebolo treba dlho vysvetľovať, iba ak doplniť to informáciami o tom, ako, kde a kedy sa to stalo. Ale ani Vlado o tom veľa nevedel. Len toľko, že Sidor už urobil všetko, čo bolo v jeho silách, aby Hronského z väzenia prepustili.“⁴⁰⁸ Hronského zatknutie a úsilie Sidora o jeho vyslobodenie zaznamenal aj Konštantín Čulen: „25. januára 1948, niekoľko minút po siedmej hodine, ozval sa v našom byte telefón. Naša domáca, manželka jedného z popredných talianskych vojnových korešpondentov, volá: Vraj signora Hronská volá a čosi zlého sa muselo stať, lebo plače. Naozaj stalo sa to, čo sme neočakávali. Spis pomaly vandroval, až prišiel na najbližšiu policajnú stanicu, a hoci bola nedeľa, policajti prišli a Hronského odvedli. Na otázku Hronského, či úradujú aj v nedeľu, odpovedali: Pre vás vždy! Policajti boli inak veľmi slušní, ako ľudia, čo vykonávajú nepríjemnú povinnosť. [...] O hodinu sme boli všetci vo Vatikáne u Sidora. Sidor od rána sedel pri telefóne a z postele vyhánal mnohých svojich priateľov Talianov, kňazov, predstaviteľov poľskej, chorvátskej, maďarskej, ukrajinskej a inej emigrácie. Členovia siedmich národov pracovali na Hronského vyslobodení. Zo všetkých strán prichádzali ubezpečenia, že netreba sa obávať, je to úradná procedúra a Hronský sa skoro dostane na slobodu. Ale 27. januára naše nádeje klesli. Sidor dostal správu, že Hronského ešte dnes odtransportujú do koncentráku, vari na Liparských ostrovoch, a odtiaľ vyslobodenie trvá najmenej dva mesiace. No podarilo sa cestu na Liparské ostrovy prekaziť. Hronský zostal v Ríme. Sidor medzitým pripravil o Hronského veci stručné memorandum, ktoré sme rozmnožili a ro-

407 Bližšie pozri RYDLO: Na okraj vydania „vojnového zločinc“ J. C. Hronského z Ríma, s. 214 – 216.

408 OKÁL': Zo života J. C. Hronského v Ríme, s. 136.

zoslali na všetky strany, od vatikánskych úradov cez políciu až na predstaviteľov ostatných emigrácií, ktorých situácia bola o to výhodnejšia, že im nehrozilo vydanie ako Slovákom. Dňa 29. januára sa Sidor stretol s istým vynikajúcim argentínskym činiteľom. Vysvetlil mu Hronského prípad a ten sľúbil, že hoci-kedy ho Taliani vypustia z väzenia, má otvorené brány do Argentíny. Boli to strašné dni. Opakovalo sa, že niet strašnejšej situácie ako život medzi strachom a nádejou. My sme prežili život strachu a nádejí. Pochopiteľne, pani Hronská najťažšie prežívala tieto chvíle. Tešili sme ju, ubezpečovali, že to napokon dobre dopadne. Deň, dva a Jozef bude zasa doma. Dňa 1. februára Karol Sidor dostal od Hronského kartičku. Oznamil mu, že je väzňom v Regina Coeli, Kráľovná nebies, tak nazývajú na brehu Tibera obrovský blok štátneho talianskeho väzenia. Sidor cez vatikánskych známych vstúpil hneď do styku s riaditeľom väznice, tí ho informovali, kto je Hronský, o čo vlastne ide, a požiadali ho, aby vzhľadom na túto okolnosť sa voči nemu správali tak, ako si to statočný a nevinne trpiaci človek zaslúži. Deň letel za dňom, naše nádeje raz stúpali, o chvíľku klesli. Šlo o to, držať Hronského aspoň tu, prekážať vydaniu. Najviac nádejí nám dali Chorváti. [...] Sidor vstúpil aj s nimi do styku. 7. februára z Janova telegrafoval: Vo veci Hronského všetko je zariadené, najneskôr v pondelok však musí byť v Janove. Naše obavy dostúpili vrcholu. Podarí sa ho dostať z väzenia? Zajtra je nedeľa. Taliani už sľúbili, ak niektorý štát dá Hronskému vízum, vypustia ho, aby mohol slobodne odcestovať. Sidorovi sľúbili, že mu v nedeľu telegraficky oznámia, ako sa Hronský dostane na slobodu. [...] Nedeľa, 8. februára. Skoro ráno som zašiel na sv. omšu a po nej ihneď do Vatikánu k Sidorovi. Boli to strašné dva týždne. Nervy sme mali všetci napäté až do prasknutia. Pani Hronská bola umorená a kládla si strašnú otázku. Čo budeme robiť, keď ho vydajú? Okolo 1. hodiny sa ozval u Sidora telefón. Telefonovali mu, že asi o hodinu Hronský bude na slobode.⁴⁰⁹ Talianske úrady očividne nemali záujem vydať „vojnového zločinca“ Hronského československej vláde a o tom, či Hronský bol alebo nebol „vojnovým zločincem“, chceli rozhodovať sami, pretože nemali dôveru k obvineniam, ktoré vzniesla Praha. Samostatný a vlastnými záujmami riadený postup talianskych úradov, ktoré žiadostiam československej legácie nijako nevychádzali v ústrety, potvrdzuje aj skutočnosť, že Hronského definitívny odchod do Argentíny krátko po prepustení z väzenia 8. februára československému vyslanectvu neoznámili. Naopak ešte koncom mája tvrdili, že boli podniknuté príslušné opatrenia na vyhľadanie Hronského-

409 KONŠTANTÍN ČULEN: Posledné posedenie s Jozefom Cígerom Hronským. In: *Pamiatke Jozefa Cígera Hronského*. Middletown, Pennsylvania: s. n., 1960, s. 22 – 25.

ho, ktoré dostali všetky policajné kvestúry v Ríme, výsledok pátrania bol však negatívny. Hronský ešte v deň prepustenia z väzenia odcestoval v prítomnosti svojho syna Juraja a nádejného operného speváka Ladislava Pudiša do Janova, kde ho čakal chorvátsky kňaz Draganović s palubným lístkom na zaoceánsku loď Liberty a vízom do Argentíny na chorvátsku kvótu.⁴¹⁰ O niekoľko týždňov ho do nového domova v Južnej Amerike nasledovali jeho syn a manželka. Tým sa kapitola vyše dvojročného, mimoriadne plodného, ale na druhej strane aj strastiplného pobytu v Taliansku definitívne uzatvorila.

Z Hronského vyše dvojročného pobytu v Taliansku je známe, že politiky alebo skôr z osobného priateľstva a pocitu určitej zviazanosti inklinoval k Sidorovi a jeho prívržencom. Patril teda k stúpencom Slovenskej národnej rady v zahraničí a po predčasnej smrti Sidora v roku 1953 a neskôr Františka Hrušovského v roku 1956 sa stal jej predsedom. So Sidorom si po odchode do argentínskeho Lujánu zrejme pravidelne písal a koncom júla 1952 Sidorovi napísal list, ktorý prezrádzal, že Hronský žil v argentínskom exile zo spoločensko-politickej stránky v istej izolácii a o aktivitách exilu príliš informovaný nebol. V liste písal: „O slovenských veciach tiež málo počujeme tu, keby Konšto [Konštantín Čulen] neposielal sem K.[anadského] S.[lováka], tak by sme temer nič nevedeli. O Hruš.[ovského] časopise ani neviem, či vychodí, lebo nedošiel veľmi dávno. I Teba som sa vari pýtal, čo to robí ten Lachov *Slovák [v Amerike]*, nikde nevidím ozvenu a nevidel som ho ešte, či sa aspoň umóresil trochu, lebo ináč po skúsenostiach s Okálom tu v emigrácii mnoho nádejí na serióznosť som nemal. A čo robí Liga? Veď neviem zhola nič. Ferdinand [Ďurčanský] nám odišiel – vlastne ani neviem, kde sa podel – no aká tu zostala situácia, neviem, lebo ani nebol som na slove s nikým v posledných časoch. Bol tu síce Štefan [Polakovič] nedávno, ale akosi táto udalosť vypadla z rečí, čo by mohlo i znamenať, že neprihodilo sa vlastne nič. Veď čo by sa aj malo prihodiť?“⁴¹¹ Sidorovi patrili aj nasledujúce riadky: „Čítal som tvoj článok o úlohách emigrácie, len som si pomyslel, či tieto úlohy nechodia už ponad nás, sotva čo my ponesieme domov, ak to takto pôjde, a keď je situácia taká, ako nám to vytmavil p. Kersten vo Washingtone. Keby si tak chodil do fabriky ako ja a videl všeličo, tak by

410 RYDLO: Na okraj vydania „vojnového zločinca“ J. C. Hronského z Ríma, s. 217 – 218. V súvislosti s udeľovaním argentínskeho víza Hronskému Sidor obvinil Ďurčanského, ktorý z argentínskej pôdy vybavoval víza do Argentíny pre slovenských utečencov, že odmietol byť v prípade Hronského nápomocný, pretože Hronský nebol stúpencom SAV-u. Bližšie pozri list uverejnený v LETZ: Korešpondencia Jozefa Vicena s Karolom Sidorom, s. 141, Vatikán 17. 02. 1948 – Sidor Vicenovi.

411 HIA, Stanford University, šk. 4, f. Karol Sidor, Luján 29. 07. 1952 – Hronský Sidorovi.

si tomu lepšie rozumel, ako malý človek, tak i malý národ nikdy alebo veľmi ťažko, zázrakom príde na svoju pravdu. Malý národ, malá pravda a ešte menšia spravodlivosť! Ak niečo o tom vieš, napíš, čo robí ten náš Mikuš vo Washingtone a aké máš s ním spojenie. Nepozastavuj sa na všetkých mojich otázkach, ale si predstav, že tu žiť alebo kdesi na nejakom póle je jedno, nevieme nič, lebo ako by sme aj mohli vedieť, keď sme na vyhnanisku.⁴¹² Tento ojedinelý, nevelmi veselý list Karolovi Sidorovi do kanadského Montrealu veľmi trefne vystihoval situáciu slovenského spisovateľa po štyroch rokoch argentínskeho exilu – „na vyhnanisku“ – ako ho sám Hronský pomenoval.

412 Tamže, s. 2.

VZNIK SLOVENSKEJ NÁRODNEJ RADY V ZAHRANIČÍ A ZAČIATKY JEJ PÔSOBENIA V RÍME

Bezprostredný podnet pre aktivizáciu politickej emigrácie v okruhu Karola Sidora dal nepochybne februárový *coup d'état* v Československu, ktorým si Komunistická strana Československa uzurpovala totalitnú moc v štáte. Povojní politickí exulanti vnímali štátny prevrat ako prirodzený dôsledok politiky kolaborácie a prosovietskej orientácie všetkých politických strán zoskupených v Národnom fronte. Ľudovodemokratický režim predstavoval „zamaskovanú totalitu“, kde nebolo možné budovať demokraciu, pretože skutočná demokracia ako systém pluralitných politických strán v Československu od roku 1945 nastolená nebola. Sám Sidor otvorene kritizoval politiku kolaborácie nekomunistických politických strán na Slovensku a v Česku s komunistami, ako aj prosovietsky kurz Benešovej národnosocialistickej strany, ktorý sa v skutočnosti začal už v roku 1935 podpísaním spojeneckej zmluvy ČSR so Sovietskym zväzom. Ďalším dôležitým impulzom k naštartovaniu zahraničnej akcie bol nepochybne prílev nových politických emigrantov zo Slovenska, tentoraz z kruhov Demokratickej strany a Strany slobody, pričom niektorí vysokopostavení politici sa prihlásili k programu štátnej samostatnosti.⁴¹³ V neposlednom rade na vzniku v poradí už tretej slovenskej exilovej organizácie po roku 1945 mal podiel aj odchod prívržencov SAV-u do Argentíny, ako aj skutočnosť, že Francúzsko, ktoré po februárových udalostiach vzťah k Slovensku začalo prehodnocovať, bolo ochotné pomôcť slovenskej zahraničnej akcii.⁴¹⁴

Kým aktivity Slovenského akčného, resp. oslobodzovacieho výboru boli zosobnením myslenia a konania Ferdinanda Ďurčanského, zreorganizovaná Slovenská národná rada v zahraničí fungovala na báze širokej spolupráce významných exilových osobností pôsobiach v niekoľkých štátoch západnej Európy, ako aj v Severnej a Južnej Amerike. Konkrétne porady pre založenie jednotnej reprezentatívnej exilovej organizácie sa konali v Ríme v dňoch 8. až 14. mája 1948, na ktorých sa pod vedením Karola Sidora zúčastnili okrem iných Jozef Kirschbaum, Jozef Mikula, Alexander Matúš, Konštantín

413 Napríklad Emanuel Böhm, povereník zdravotníctva, Štefan Blaško, poslanec Ústavodarného národného zhromaždenia za Demokratickú stranu, Jozef Hanzel, čelný predstaviteľ Strany slobody, a v neposlednom rade Imrich Kružliak a diplomat Jozef Mikuš, ktorý v povojnových rokoch pracoval pre Predsedníctvo Slovenskej národnej rady.

414 JOZEF KIRSCHBAUM: K 40. výročiu vzniku Slovenskej národnej rady v zahraničí. In: *Slovák v Amerike*, jún 1988.

Čulen a Ferdinand Mondok. Z porad vzišiel tzv. rímsky plán o reorganizácii Slovenskej národnej rady v Londýne na Slovenskú národnú radu v zahraničí.⁴¹⁵ Zreorganizovaná Slovenská národná rada v zahraničí sa mala stať spoločnou politickou organizáciou slovenskej emigrácie s pobočkami vo všetkých štátoch, kde žili Slováci. Po skončení sedemdnových intenzívnych rozhovorov si Sidor poznamenal do denníka: „Dnes boli u mňa celý deň rozhovory medzi Kirschbaumom, Jozefom Mikulom, Čulenom a mnou. Prišli sme na to, že Liga je pomalá. Bude treba vytvoriť vlastný orgán. Voči Kirschbaumovmu koordinačnému výboru, v ktorom mal byť predseda Jurčák a podpredsedami Sidor, Prídavok a Ďurčanský, zvíťazila koncepcia Slovenskej národnej rady, ktorá bude mať ústredie v Ríme pod mojím predsedníctvom a generálny tajomník bude Kirschbaum.“⁴¹⁶ K definitívnemu ustanoveniu došlo napokon v Londýne 12. septembra 1948, pričom časový odstup bol spôsobený jednak nevyjasnenou otázkou okolo spolupráce s Ďurčanským, jednak otázkou budúceho predsedu ustanovizne, za ktorého bol napokon zvolený bývalý vyslanec pri Svätej stolici Karol Sidor.⁴¹⁷ Celkové rokovania o konečnej podobe novej organizácie, ktoré v období máj – september 1948 viedol Sidor s Prídavkom zväčša písomnou korešpondenciou alebo výmenou telegramov, boli pomerne komplikované, pretože Prídavok s niektorými návrhmi tzv. rímskeho plánu nesúhlasil. Nesúhlasil napríklad s návrhom, aby bol Rím zvolený za miesto ústredia budúcej organizácie, pretože Rím v skutočnosti nebol strediskom prvoradého medzinárodnopolitického významu, a navrhoval, aby sa budúce centrum vytvorilo na pôde USA. Začiatky SNRvZ neboli vôbec ľahké, pretože

415 Pozri JOZEF KIRSCHBAUM: *Náš boj o samostatnosť Slovenska*. Zostavil PETER MARUNIAK. Martin: Matica slovenská, 2000, 2. vyd., s. 349. Kirschbaum v texte nesprávne uvádza, že k reorganizácii SNRvL na SNRvZ došlo už v Ríme v máji 1948. V Ríme bola táto reorganizácia schválená len ako návrh. Čulen si zo stretnutia urobil denníkový záznam. Bližšie pozri POLAKOVIČ, VNUK: *Zahraničné akcie*, s. 67. Presnejšie informácie o rímskych rokovaníach obsahuje list Karola Sidora Petrovi Prídavkovi z 15. mája 1948. Tamže, s. 67 – 68.

416 JOZEF KIRSCHBAUM: Keď Paríž a Washington chceli uznať slovenský exil (K začiatkom činnosti slovenského politického exilu). In: *Historický zborník*, 2002, roč. 12, č. 1 – 2, s. 88.

417 Peter Prídavok, zakladateľ Slovenskej národnej rady v Londýne a jej predseda, navrhoval na post predsedu zreorganizovanej inštitúcie najskôr Emanuela Böhma, bývalého povereníka a poslanca za Demokratickú stranu. Jeho meno sa však ukázalo v exilových a krajských kruhoch ako nepriechné. K ustanoveniu SNRvZ pozri zápisnicu zo zasadania, ktorú uverejnil F. Vnuk. Tamže, s. 79 – 84. (Zápisnica bola pôvodne uverejnená na pokračovanie v periodiku *Slovák v Amerike*, máj, jún a júl 1986). Pozri tiež ŠTEFAN BLAŠKO: *Sobranecký exulant. Zážitky a spomienky*. Rím: Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda, 1989, s. 151 – 157.

bolo potrebné zjednotiť roztrúsenú emigráciu, schváliť stanovy organizácie, rozposlať členské prihlášky, vyvinúť úsilie o notifikáciu u západných vlád, snažiť sa o členstvo v niektorých významných exilových organizáciách, usilovať sa o uznanie iných exilových organizácií a napokon rozvinúť všestrannú činnosť s cieľom zmedzinárodnienia slovenskej otázky. Mnohé z týchto aktivít sa udiali už na pôde Večného mesta, ktoré sa v rokoch 1948 – 1950 stalo neformálnym centrom jej činnosti.

Nepopierateľné zásluhy na zostavení tzv. rímskeho plánu, ktorý viedol v konečnom dôsledku k reorganizácii Slovenskej národnej rady v Londýne na Slovenskú národnú radu v zahraničí, mal bývalý slovenský *chargé d'affaires* vo Švajčiarsku Jozef Kirschbaum. Diplomata Jozef Kirschbaum zastupoval slovenské záujmy pri švajčiarskej vláde do 18. apríla 1945. Deň nato bol za nového československého vyslanca pri švajčiarskej vláde akreditovaný Benešov dôverník Jan Kopecký. Kirschbaum sa po tejto udalosti presťahoval aj s rodinou z Bernu do Ženevy, zapísal sa na *Institut des Hautes Études Internationales*, kde študoval medzinárodné vzťahy. Po vypršaní diplomatického mandátu mu bol švajčiarskou vládou udelený politický azyl, ktorý ho chránil pred vydaním do Československa. Na Kirschbauma bol v súvislosti s pripravovaným retribučným procesom pred Národným súdom vydaný v septembri 1946 zatykač s požiadavkou riadneho extradikčného konania. Ešte pred vydaním zatykača si možnosti vydania Kirschbauma začiatkom júna 1946 overoval u švajčiarskej vlády repatriačný dôstojník, už spomínaný štábný kapitán Alexander Doman, ktorý pracoval pre Československú komisiu pre stíhanie vojnových zločincov. Na základe platného právneho poriadku, ako aj švajčiarskeho extradičného zákona z roku 1892 švajčiarska vláda pojem „vojnový zločinec“ neuznávala a spravidla vydávala len zločincov, resp. kriminálnikov, stíhaných podľa trestného zákona. Pred repatriačným dôstojníkom argumentovala tým, že ani revolucionára Vladimíra Iljiča Lenina napriek silnému nátlaku ruského cára švajčiarska vláda nevydala. Navyše vláda v Berne považovala Národný súd za „revolučný orgán“ a *de facto* uznávala len riadne trestné súdnictvo.⁴¹⁸ Kirschbaumova situácia v Ženeve sa po vynesení rozsudku v súdnom procese Jozef Tiso a spol. zhoršila natoľko, že nutne musel uvažovať o urýchlennom vycestovaní.⁴¹⁹ Napriek mnohým ťažkostiam, v neposlednom rade aj finančným, Kirschbaum zotrval na

418 VONDRÁŠEK, PEŠEK: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970*, s. 158 – 163.

419 Svedčia o tom listy Mikuláša Šprince predsedovi SLA Jurčákovi, v ktorých upozorňoval na zlú situáciu Kirschbauma vo Švajčiarsku a žiadal o pomoc pri vycestovaní. SNA, f. SLA, šk. 9, 21. 05. 1947 – Šprinc Jurčákovi; 29. 05. 1947 – Šprinc Jurčákovi.

území neutrálneho Švajčiarska až do jari 1949, keď začiatkom apríla vycestoval do Talianska a na istý čas sa usadil v Ostii neďaleko Ríma.

Po vzniku Medzinárodnej utečeneckej organizácie (*International Refugee Organisation*, IRO), založenej v apríli 1946 pri Organizácii Spojených národov na pomoc povojnovým utečencom, bol Kirschbaum v auguste 1947 menovaný vedením Slovenskej ligy v Amerike za jej delegáta pri Hlavnom stane IRO v Ženeve. To bol nepopierateľný úspech na poli pomoci slovenským utečencom, pretože slovenskému delegátovi sa podarilo dostať ich pod ochranu tejto medzinárodnej organizácie. Mandát IRO bol nevyhnutný pre vycestovanie z Európy do zámoria. Prvá medzinárodná organizácia pre pomoc vojnovým obetiam s dlhým a komplikovaným názvom Správa Spojených národov pre pomoc a obnovu, známejšia pod skratkou UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*), slovenských exulantov po roku 1945 do utečeneckých táborov neprijímala a znemožňovala im vycestovať do zámoria.⁴²⁰ Slovenskí utečenci boli na základe intervencií a memoránd Jozefa Kirschbauma traktovaní ako „displaced persons“ (osoby bez vlasti), napriek krajne nepriateľskému postoju časti českej emigrácie. Týmto formálnym opatrením boli Slováci v emigrácii postavení na roveň ostatným národom na úteku, mohli žiadať o materiálnu pomoc, o ubytovanie v utečeneckých táboroch a o vycestovacie víza, za predpokladu, že úspešne zvládli vypočúvanie v rámci tzv. *screeningu* a stali sa *eligible*, t. j. vhodní pre prijatie pod mandát IRO. Kirschbaum organizoval aj zaradenie Slovákov do jednotlivých transportov, najmä do Argentíny, Francúzska, Kanady a čiastočne aj do USA, pričom finančné náklady v mnohých prípadoch hradila organizácia IRO a bezplatné bolo aj udeľovanie vycestovacích víz. V rámci týchto aktivít sa rozbehli aj iniciatívy na získanie študentských štipendií pre približne 500 slovenských študentov v emigrácii, ktoré udeľovala najmä francúzska a španielska vláda, v druhom prípade za výdatnej pomoci bývalého vyslanca Ciequera.⁴²¹

Vo funkcii delegáta Ligy pri IRO vykonal Kirschbaum niekoľko ciest do Paríža, kde sa nachádzala početná slovenská emigrácia, do Rakúska a do Ríma. Koncom januára 1948 pricestoval do Ríma, kde sa pokúsil v súčinnosti s talianskou vládou vyriešiť niektoré naliehavé problémy slovenskej emigrácie. Hneď po

420 KIRSCHBAUM: *Náš boj o samostatnosť Slovenska*, s. 345. Činnosť J. Kirschbauma vo funkcii delegáta Slovenskej Ligy v Amerike pri Hlavnom stane IRO v Ženeve a jeho všestranná pomoc slovenským utečencom nie je dosiaľ dostatočne spracovaná.

421 JOZEF KIRSCHBAUM: Správa zástupcu Slovenskej Ligy v Amerike pri medzinárodnej organizácii IRO v Ženeve o jeho činnosti od 15. októbra 1947 do 10. februára 1949. In: *Historický zborník*, 2002, roč. 12, č. 1 – 2, s. 104 – 107, dok. 6.

príchode sa stretol s talianskym ministrom školstva Guidom Gonellom, ktorý mu ochotne sprostredkoval kontakty na talianske ministerstvo zahraničných vecí vo veci žiadosti o tranzitné víza pre Slovákov v Nemecku a v Rakúsku, ktorí chceli cez Taliansko vycestovať do zámoria. V správe určenej pre vedenie Ligy Kirschbaum v tejto súvislosti uviedol: „Minister Gonella, ktorý je nielen osobným priateľom min. Sidora, ale aj opravdovým ochrancom slovenskej emigrácie v Taliansku, sa veci ochotne ujal, pozval ma do parlamentu v ten samý deň a predstavil ma štátnemu tajomníkovi ministerstva zahraničných vecí s vrelým odporúčaním.“⁴²² Na ministerstve zahraničných vecí sa Kirschbaumovi podarilo získať súhlas s udelením tranzitných víz cez Taliansko všetkým tým slovenským utečencom, ktorí už mali zámorské vízum a neboli nutne registrovaní pri IRO. Nasledujúci deň prijal Kirschbauma argentínsky konzul, „ktorého som žiadal o potvrdenie, že našim utečencom bude skutočne udelené argentínske vízum“, v čom bol napokon úspešný. Úspešné rokovania mal slovenský delegát aj s admirálom Mentzom, ktorý v tom čase preberal vedenie pobočky IRO v Taliansku a ktorý prejavil mimoriadnu ochotu vyjsť Slovákom v Taliansku v ústrety. Utečenecká organizácia IRO potrebnú pomoc skutočne dodala: z jej fondov sa financovali náklady potrebné na vycestovanie do Argentíny, pričom časť cestovného hradilo aj Ústredie sociálnej starostlivosti pod vedením Zelenku. Podobne rodina profesora Antona Bugana, bývalého prvého rektora Slovenskej technickej univerzity v Bratislave, získala od IRO náležité finančné prostriedky na vycestovanie z Holandska do zámoria.⁴²³

Deklarovaním podpory zo strany Slovenskej ligy v Amerike, ktorá SNRvZ na 30. kongrese konanom v dňoch 1. – 3. marca 1949 v Clevelande uznala za „ústredný orgán slovenského oslobodzovacieho hnutia, cieľom ktorého je samostatný Slovenský štát ako rovnocenný a rovnoprávny člen vo federatívnom zväzku európskych štátov“,⁴²⁴ priznala jej právo vystupovať v mene slovenského národa na fórach svetovej politiky, zaviazala sa mravne a hmotne napomáhať v jej aktivitách a dbala o to, aby dôležité diplomatické a politické akcie boli vzájomne koordinované, získala SNRvZ mocného spojenca. Na VIII. kongrese Kanadskej slovenskej ligy vo Winnipegu koncom júla 1949 bola SNRvZ takisto uznaná za „ústredný prostriedok slovenského oslobodzovacieho hnu-

422 SNA, f. SLA, šk. 9, Ženeva 07. 02. 1948 – Správa o jednaniach v Ríme.

423 Tamže.

424 Slovenská Liga a Slovenská Národná Rada v Zahraničí. In: *Slovenský národ/La nation slovaque*, 1949, roč. 1, č. 5, s. 2.

tia“,⁴²⁵ čím sa Kanadská slovenská liga programovo pridala k Slovenskej lige v Amerike. Pokiaľ ide o myšlienku štátotvornosti, program SNRvZ možno zhrnúť do vyjadrenia: samostatný Slovenský štát vo federalizovanej Európe.⁴²⁶ Program SNRvZ nevychádzal z kontinuity Slovenskej republiky, pretože Sidor bol presvedčený, že Slovenská republika 8. mája 1945 podpísaním posledného aktu slovenskej vlády, ktorý Sidor považoval za kapituláciu a voči ktorému mal vážne výhrady, prestala *de jure* a *de facto* existovať.⁴²⁷ Cieľom SNRvZ bolo „správne a spravodlivo tlmočiť demokratickú vôľu slovenského národa usilujúc o vlastnú národnú a štátnu suverenitu podľa samourčovacieho práva národov tak, ako ho určuje Magna Charta Spojených národov.“⁴²⁸ Za hlavné ciele svojej činnosti si určila: *po prvé*, po boku západných demokracií pracovať za oslobodenie Slovenska, za vytvorenie slovenského demokratického štátu v rámci etnických a historických hraníc a usilovať sa o začlenenie Slovenskej republiky ako rovnoprávneho člena do medzinárodného spoločenstva; *po druhé*, reprezentovať slovenské oslobodzovacie hnutie pred vládami a orgánmi cudzích štátov, pred medzinárodnými organizáciami, ako aj pred emigráciou iných národov; *po tretie*, organizovať sociálnu prácu v súčinnosti s medzinárodnými utečeneckými organizáciami, ako aj americkými a kanadskými slovenskými spolkami, a napokon *po štvrté*, ustanoviť vo vhodnom čase všetky také orgány, ktoré zabezpečia plnosť slovenského štátneho života.⁴²⁹

Od začiatku svojej činnosti bola SNRvZ uznaná niekoľkými exilovými politickými reprezentáciami stredoeurópskych národov, ktoré sa vďaka Sidorovým kontaktom vzťahovali najmä na národy susediace so Slovenskom. Uznanie bolo vyslovené Českou národnou radou pod vedením generála Leva Prchalu so sídlom v Londýne, poľskou exilovou vládou v Londýne a jej vtedajším exilovým ministrom zahraničných vecí Adamom Tarnowskim, Ukrajinskou národnou radou so sídlom v západonemeckom Augsburgu a napokon Maďarským národným výborom, založeným v novembri 1947 pod vedením msgr. Bélu Vargu, so sídlom v New Yorku. Vo všetkých pozdravných listoch zaznel súhlas s programom SNRvZ v jej boji za oslobodenie Slovenska a jeho

425 Slováci v Kanade jednohlasne za SNRvZ. In: *Slovenský národ/La nation slovaque*, 1949, roč. 1, č. 14, s. 1.

426 Slovenská Liga a Slovenská Národná Rada v Zahraničí, s. 2.

427 SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 219 – 220.

428 Slovenská národná rada v zahraničí utvorená. In: *Slovenský národ/La nation slovaque*, 15. 01. 1949, roč. 1, č. 1, s. 1.

429 Tamže. Pozri tiež SNK, LA, f. František Hrušovský, Londýn 01. 01. 1949 – Prídavok a Sidor Hrušovskému (č. 3627/2006).

začlenenie ako samostatného štátneho subjektu v konfederácii slobodných stredoeurópskych národov.⁴³⁰

Slovenská národná rada v zahraničí od začiatku svojej činnosti disponovala rozvetvenou sieťou pobočiek v Európe, Kanade, Spojených štátoch a v Argentíne, ktoré viac alebo menej úspešne, samostatne alebo koordinovane reprezentovali slovenskú vec v daných krajinách. V Londýne zostal pôsobiť Peter Prídavok, zakladateľ Slovenskej národnej rady v Londýne, ktorý v päťdesiatych rokoch viedol slovenské vysielanie BBC a zastával funkciu generálneho tajomníka SNRvZ. V Paríži pôsobili Jozef Mikuš a Jozef Mikula, ktorí sa zaslúžili o vznik Slovenského komitétu, ako aj bývalý podpredseda Strany slobody Jozef Hanzel,⁴³¹ ktorý od januára 1949 začal vydávať orgán SNRvZ *Slovenský národ / La nation slovaque*. Mikuš po presídlení do Washingtonu od začiatku roka 1952 pôsobil ako predseda zahraničnej komisie SNRvZ a určitý čas viedol významnú pobočku vo Washingtone, aby tak v hlavnom meste Spojených štátov sústavne informoval americké vládne miesta o slovenskej otázke. V Západnom Nemecku pôsobil pred odchodom do USA Jozef Paučo, ktorý začal v roku 1946 vydávať časopis *Slovenský kuriér*, neskôr premenovaný na *Slobodné Slovensko*. Neskôr sa tu usadil mimoriadne úspešný čo do kontaktov na vládne miesta v Bonne Matúš Černák a po jeho násilnej smrti začiatkom júla 1955 predsedníctvo pobočky prevzal Fraňo Tiso, bývalý vyslanec Slovenskej republiky v Sovietskom zväze.

430 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, Zápisnice SNRvZ 1949 – 1951, Obežník č. 2 (máj 1949).

431 Jozef Hanzel sa po príchode do francúzskeho exilu rozišiel s bývalými straníckymi kolegami, predovšetkým s Jozefom Dieškom a Tiborom Šabom, ktorí naďalej zotrúvali na platforme jednotného československého štátu a neskôr vstúpili do Rady slobodného Československa. Rozchod sa udial v Paríži 14. augusta 1948, keď na spoločnej schôdzi Hanzel vystúpil s programom Slovenského štátu, ktorý sa mal stať východiskom pre exilovú činnosť Strany slobody. Jeho dvaja stranícki kolegovia s týmto návrhom nesúhlasili a ich spor vyvrcholil na spoločnej schôdzi s Hubertom Ripkom koncom augusta, kde Ripka Hanzela požiadal, aby opustil spoločné rokovania, pretože hájil slovenskú štátnosť. Po definitívnom rozchode s predstaviteľmi Strany slobody v exile sa Hanzel pridal k stúpencom SNRvZ, viedol obsiahlu korešpondenciu s Karolom Sidorom a v októbri 1948 protestoval u generálneho tajomníka medzinárodnej Únie roľníkov (tzv. Zelenej internacionály), bývalého bulharského ministra Georgiho Dimitrova, proti zastúpeniu Slovákov pod československým menom v Únii. „Slovenským“ zástupcom v Únii roľníkov bol Fedor Hodža ako zástupca Demokratickej strany v exile. V liste Dimitrovovi z 28. októbra 1948 na margo protestu proti menovaniu Hodžu Hanzel, ktorý bol v medzivojnovom období členom agrárnej strany, napísal, že nesúhlasí s Hodžovým vymenovaním, pretože to mal byť práve on a Lettrich, ktorí kolaborovali s komunistami a kládli prekážky pri zakladaní Strany slobody s pôvodným názvom Kresťansko-republikánska strana ako strana bývalých agrárnikov. JOZEF HANZEL: *Za slobodu národa v exile*. Bratislava: Výtvarná agentúra A1, 2002, s. 26 – 30.

V rakúskom Salzburgu viedol pobočku katolícky kňaz Karol Šumichrast, ktorý zároveň viedol pastoračnú činnosť pre Slovákov žijúcich v Rakúsku. V Madride zostal po vojne žiť a pôsobiť vyslanec Jozef Cieker, ktorý od jesene 1949 viedol pravidelné slovenské vysielanie Španielskeho národného rozhlasu. V Ríme viedol slovenské vysielanie Talianskeho rozhlasu člen SNRvZ Koloman Murgaš. Pobočku SNRvZ v Argentíne viedol spisovateľ Jozef Cíger Hronský. V Spojených štátoch amerických bol činný významný matičný historik, zakladateľ Slovenského ústavu v Clevelande a neskorší predseda SNRvZ František Hrušovský. V Kanade pracoval pre záujmy organizácie predseda informačnej komisie SNRvZ a redaktor *Kanadského Slováka* Konštantín Čulen a od roku 1950 sa do kanadského Montrealu presťahovali Karol Sidor, ako aj Jozef Kirschbaum a niekoľkí ďalší významní slovenskí emigranti a členovia Predsedníctva SNRvZ, čím sa stredisko organizácie prenieslo z Večného mesta na kanadskú pôdu.⁴³² Až na zopár výnimiek všetka tlač organizovaná Slovenskou ligou v Amerike a Kanadskou slovenskou ligou podporovala na svojich stránkach činnosť SNRvZ a v rokoch 1953 – 1957 vychádzal v angličtine a slovenčine mesačník *Bulletin Slovenskej národnej rady v zahraničí*, ktorý v redakcii Jozefa Pauča podrobne informoval o aktivitách všetkých odbočiek vo svete.

Prvé číslo dvojtyždenníka *Slovenský národ/La nation slovaque* s podtitulom *Dvojtyždenník slovenských emigrantov* vyšlo v Paríži 15. januára 1949. Ako orgán SNRvZ vychádzali tieto dvojjazyčné slovensko-francúzske noviny na vysokej úrovni približne jeden rok, teda do konca roka 1949, pričom za kvalitné preklady do francúzštiny bol zodpovedný redaktor Miloš Šmol. Problémom bol nevyjasnený postoj Jozefa Hanzela k SNRvZ, ktorý sa začal prejavovať v druhej polovici roka 1949. Hanzel vnímal činnosť SNRvZ za príliš jednostrannú, kritizoval, že myšlienku slovenskej štátnosti si privlastnila slovenská emigrácia po roku 1945 a že jej jednotliví predstavitelia neboli ochotní verejne sa dištancovať od kolaborácie s nacistom v minulosti, nesúhlasil so stanovami SNRvZ, pretože preferovali majoritne Sidorom založenú Kresťanskú demokratickú stranu, a nárokoval si na rovnaké zastúpenie Strany slobody v orgánoch SNRvZ, s čím Sidor nesúhlasil a hoci mu ponúkal funkciu podpredsedu SNRvZ, napokon ju neprijal. Ideové nezhody s poslaním a činnosťou SNRvZ a redigovaním časopisu *Slovenský národ/La nation slovaque* sa odzrkadlili vo vzájomnej korešpondencii medzi Hanzelom a Sidorom z roka 1949, uverejnenej v Hanzelových memoároch. V spomienkach sa Hanzel vyjadril kriticky o Sidorovi: „Už

432 Ferdinand Mondok, Fraňo Tiso, Karol Murín, Ján Doránsky, Jozef Cincik, Kornel Piaček. KIRSCHBAUM: *Náš boj o samostatnosť Slovenska*, s. 350.

v prvom liste sa mi [Sidor] zmieňoval, ako vo Vatikáne s veľkým záujmom čítaval *Slobodu*⁴³³ a že mi v duchu stískaval ruku. Neskôr však v zahraničí už mi vytýkal zlé redigovanie a že prestávam byť dušou hnutia. Vtedy, keď som princípy slobody a demokracie obhajoval proti komunistom a československým tendenciám doma, vtedy mi v duchu stískal ruku. Ale keď som tie isté princípy začal obhajovať a uplatňovať proti jeho zmýšľaniu a činnosti SNRvZ, prestal mi ju stíškať, lebo sa to dotýkalo SNRvZ, ktorej bol predsedom.⁴³⁴

Od začiatku roka 1950 prestal Sidor *Slovenský národ/La nation slovaque* finančne aj ideovo podporovať, v dôsledku čoho sa Hanzel osamostatnil a začal noviny od roku 1951 vydávať samostatne – ako orgán Strany slobody v zahraničí s pročeskoslovenskou orientáciou. Posledné číslo novín vyšlo 20. februára 1952. Sidor sa na adresu Hanzela v jednom z jeho listov Mikušovi vyjadril: „S Hanzelom mal som dlhé vypisovačky vo veci demokracie a totality. U neho demokratické je to, aby Strana slobody mala rovnaké zastúpenie vo všetkých orgánoch SNRvZ. Ak sa jej toho pre nedostatok členstva a vedúcich – tí sú všetci u Lettricha a Zenkla – nedostalo, tak sme teda totalitárni. Rozdiel je v tom, že Hanzel išiel bojovať za demokraciu a za svoju stranu do zahraničia, ja som tu ostal bojovať za celonárodný záujem slovenský a konkrétne za Slovenský štát. Skutočnú demokraciu môžeme robiť, keď budeme doma, kde sú voliči, a nie keď pár chlapov od Strany slobody v zahraničí chcelo by nám nadiktovať Národný front. Je mi to nepríjemné, že nastalo toto nedorozumenie, ale musím byť spravodlivý a nemôžem podľahnúť Hanzelovi.“⁴³⁵

Vedenie SNRvZ v prvom roku účinkovania pokladalo za nevyhnutné protestovať proti nárokom Rady slobodného Československa, založenej vo februári 1949, akýmkoľvek spôsobom vystupovať v mene slovenského národa. Vo „Vyhlásení SNRvZ o takzvanej Rade slobodného Československa“ z 15. júna 1949 bola Rada slobodného Československa označená za „neslovenskú organizáciu“, ktorá „za pomoci nepatrnej slovenskej menšiny“ robí vyhlásenia alebo prijíma záväzky v mene slovenského národa.⁴³⁶ V októbri 1949 bolo zverejnené *Aide-Memoire concernant les visées politiques du soi-distant Conseil de la Tchécoslovaquie libre* (Pamätný spis o politických cieľoch Rady slobodného Československa), v ktorom sa opakovane odmietli nároky Rady slobodného

433 Tlačový orgán Strany slobody na Slovensku.

434 HANZEL: *Za slobodu národa v exile*, s. 37.

435 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, korešpondencia Mikuš – Sidor, Vatikán 08. 11. 1949 – Sidor Mikušovi.

436 „Vyhlásenie SNRvZ o takzvanej Rade slobodného Československa“. In: *Slovenský národ/La nation slovaque*, 1949, roč. 1, č. 11, s. 1.

Československa reprezentovať slovenskú otázku pred svetovou verejnosťou a v ktorom bola deklarovaná túžba slovenského národa po samostatnom štáte.⁴³⁷ Pamätný spis bol doručený všetkým západoeurópskym vládam a Jozef Kirschbaum, jeden z jeho spoluautorov, ho s určitým odstupom označil za jeden z najvýznamnejších počínov exilovej organizácie v prvých rokoch jej účinkovania.

CESTA DELEGÁCIE SNRVZ DO FRANCÚZSKA A RAKÚSKA VO FEBRUÁRI A MARCI 1949

Keďže archívne pramene francúzskej proveniencie z obdobia bezprostredne po februárovom komunistickom prevrate v Československu v roku 1948, keď evidentne došlo k prehodnoteniu postoja francúzskej vlády k slovenskej otázke, nie sú dostatočne prebádané, nevieme s presnosťou povedať, ako k takejto zmene postoja došlo. Zatiaľ máme k dispozícii iba osobné svedectvo Jozefa Kirschbauma, priameho svedka udalostí, ktoré viedli k aktivizácii slovenskej zahraničnej akcie. V súčinnosti s bývalým majorom slovenského letectva Alexandrom Matúšom, ktorý vo francúzskej okupačnej zóne v Rakúsku začal spolupracovať s francúzskou rozvedkou a získal prístup aj do vysokých politických kruhov, sa francúzska vláda niekedy na jar 1948 rozhodla, že poskytne pôžičku na politickú a sociálnu činnosť slovenského exilu, ktorú podmienila vytvorením slovenského sociálneho komitétu. Komitét na pomoc slovenským emigrantom vo Francúzsku (*Comité d'aide aux émigrés slovaques en France*), ktorý sa neskôr premenoval na Spolok slovensko-francúzskeho priateľstva, začal svoju činnosť 4. novembra 1948 pod vedením pátra Štefana Buca, Jozefa Mikuša, Ladislava Jankoviča a iných, bol prioritne zameraný na sociálnu pomoc a kultúrne potreby, ale mal slúžiť aj ako obrana záujmov slovenských utečencov vo Francúzsku a ich zviditeľnenie.⁴³⁸

437 Pamätný spis týkajúci sa politických cieľov Rady slobodného Československa. Text memoranda uverejnený v JOSEPH M. KIRSCHBAUM: *Slovakia – Nation at the crossroads of Central Europe*. New York: Robert Speller, 1960, s. 327 – 330, dok. 55. Pozri tiež Aide-Memoire. In: *Slovenský národ/La nation slovaque*, 1949, roč. 1, č. 23, s. 4. Text pamätného spisu nechal Mikuš v náklade 1000 kusov vytačiť v Paríži, z toho 100 kusov odovzdal Kirschbaumovi, 500 kusov rozposlal predstaviteľom SNRVZ, 100 exemplárov rozposlal na politické a žurnalistické miesta vo Francúzsku. Ostatné exempláre poslal Sidorovi do Ríma. SNK, f. Jozef Mikuš, korešpondencia Mikuš – Sidor, Paríž 26. 10. 1949 – Mikuš Sidorovi.

438 Bližšie pozri IMRICH TÓTH: *60 rokov Slovenskej katolíckej misie vo Francúzsku*. Prešov: Michal Vaško, 2016, s. 37 – 43. K práci komitétu pozri aj korešpondenciu Jozefa Mikuša

Trojtyždňová cesta delegácie SNRvZ na čele s predsedom Karolom Sidorom, ktorá sa uskutočnila v dňoch 14. februára až 3. marca 1949 v Rakúsku a Francúzsku a ktorá bola prvou zahraničnou cestou Sidora vo funkcii predsedu SNRvZ, bola starostlivo pripravovaná. Prípravné rokovania vykonal Jozef Kirschbaum, keď viedol počas dvoch návštev v Paríži v lete a na jeseň 1948 rokovania s predstaviteľmi francúzskych vládnych kruhov (stretol sa so šéfom kabinetu francúzskeho ministra zahraničných vecí Roberta Schumana), s francúzskymi novinármi, s predstaviteľmi politického exilu zo strednej a východnej Európy, najmä s poľskou emigráciou, stretol sa s pápežským nunciom vo Francúzsku Giuseppem Roncallim, budúcim pápežom Jánom XXIII., a v neposlednom rade aj s Hubertom Ripkom, vodcom probenešovského exilu, s ktorým však len ťažko mohol nájsť spoločnú reč.⁴³⁹

Cesta delegácie SNRvZ v zložení Karol Sidor, Konštantín Čulen a Jozef Kirschbaum z Vatikánu do Paríža cez Innsbruck a späť cez Ženevu a Innsbruck do Vatikánu mala nasledujúci priebeh: Sidor a Čulen po odchode z Vatikánu 14. februára 1949 vo večerných hodinách pricestovali ráno 15. februára nočným vlakom do rakúskeho cezhraničného priechodu v Brenneri, kde sa k nim pridali Kirschbaum a dvaja francúzski priatelia, ktorí ich autom odviezli do Innsbrucku. V Innsbrucku sa až do odchodu do Paríža ubytovali vo francúzskom hoteli. Po obede viedla slovenská delegácia dlhý rozhovor s francúzskymi vojenskými predstaviteľmi najmä vo veci podpory pre Slovenský sociálny komitét v Paríži. Na druhý deň, 16. februára, sa konala schôdza SNRvZ s členmi a funkcionármi organizácie z francúzskej okupačnej zóny v Rakúsku: s bývalým slovenským vyslancom v ZSSR Fraňom Tisom, bývalým slovenským vyslancom v Nemecku Matúšom Černákom, bývalým vyslancom v Taliansku Bohdanom Galvákom, reverendom Jánom Rekešom, pátrom Augustínom Záňom a Jánom Rybianskym, ktorý bol Kirschbaumovým zástupcom pri IRO v Rakúsku. Zostava Sidorových prívržencov dáva tušiť, že Sidorovi sa podarilo získať pre spoluprácu v rámci SNRvZ bývalých slovenských diplomatov, z ktorých niektorí v období prvej Slovenskej republiky stáli na protichodných stanoviskách, ako to bolo najmä v prípade bývalého slovenského vyslanca pri Kvirináli Galvanka, vyhranene pronemeckého diplomata a stúpenca ministerského predsedu Vojtecha Tuku. Na schôdzi predseda predniesol referát o zahraničnopolitickej situácii, po ktorom nasledovala dlhá

Sidorovi a Kirschbaumovi, v ktorej sa o práci Komitétu podrobne zmieňuje. SNK, LA, f. Jozef Mikuš, korešpondencia Mikuš – Sidor, Mikuš – Kirschbaum.

439 KIRSCHBAUM: Keď Paríž a Washington chceli uznať slovenský exil, s. 91 – 92.

diskusia do neskorých večerných hodín. Bolo dohodnuté, že Fraňo Tiso sa stane reprezentantom SNRvZ pre Rakúsko a zastupovanie slovenských záujmov v americkej okupačnej zóne bude mať na starosti Jozef Míkula. Tieto porady v záujme koordinovania spoločnej práce v rámci SNRvZ pokračovali až do 18. februára. Na druhý deň delegácia odcestovala do Paríža. V Innsbrucku sa Sidor opätovne stretol aj s bývalým podpredsedom Zboru povereníkov a podpredsedom Demokratickej strany Rudolfom Frašťackým, s ktorým sa v máji 1948 stretol už na pôde Večného mesta. Sidor sa pokúšal bývalého povereníka presvedčiť, aby v exile založil roľnícku stranu a vstúpil do SNRvZ, pretože Frašťacký tvrdil, že vystúpi z Rady slobodného Československa.⁴⁴⁰ Na rakúskej pôde bola SNRvZ po úspešných poradách doplnená predovšetkým o nových funkcionárov z radov slovenských diplomatov a dôstojníkov, čím organizácia začala nadobúdať reprezentatívny charakter. Dôležité boli aj osobné stretnutia predsedu Sidora s predstaviteľmi slovenskej emigrácie, ujasnenie stanovísk a koordinácia spoločnej práce do budúcnosti. Všeobecne bola nová politická exilová organizácia slovenskou emigráciou v Rakúsku vnímaná pozitívne.

Ráno 20. februára 1949 pricestovala delegácia SNRvZ do Paríža a ešte v ten deň navštívila sídlo Slovenského sociálneho komitétu na rue Marie Rose a sídlo redakcie časopisu *Slovenský národ/La nation slovaque* na rue Maurice Rouvier. V prvých dňoch parížskeho pobytu sa konali početné rozhovory s vedúcimi predstaviteľmi slovenskej komunity vo Francúzsku, ktorí boli zaangažovaní buď na vydávaní významného francúzsko-slovenského orgánu SNRvZ *Slovenského národa*, alebo pracovali pre potreby Sociálneho komitétu: s Jozefom Mikušom a jeho manželkou Renée Perréal Mikušovou, Jozefom Hanzelom, Ladislavom Jankovičom, františkánskym pátrom Štefanom Bonaventúrom Bucom, Jozefom Šramkom a redaktorom *Slovenského národa* Milošom Šmolom, zodpovedného za kvalitné preklady do francúzštiny. Za jeden z najkrajších momentov parížskeho pobytu možno nepochybne považovať rozlúčkové stretnutie s vyše 50 Slovákami v kláštore františkánov, v ktorom býval páter Buce a na ktorom zaznelo množstvo srdečných príhovorov.⁴⁴¹ Okrem slovenskej časti sa bohatý program delegácie zamerail aj na stretnutia s príslušníkmi stredo- a východo-európskej emigrácie vo Francúzsku. Sidor sa osobne stretol s msgr. Kőzím-Horváthom, členom maďarskej exilovej vlády, s bývalým maďarským vyslan-

440 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, SNRvZ zápisnice, Obežník č. 1 (marec 1949): Cesta funkcionárov SNRvZ do Rakúska a Francúzska, s. 1 – 2. Pozri tiež KIRSCHBAUM: Keď Paríž a Washington chceli uznať slovenský exil, s. 92.

441 Tamže. Pozri tiež KIRSCHBAUM, tamže, s. 93.

com vo Švajčiarsku Bakách-Besseneyim, s ktorým mal dlhú rozpravu o slovensko-maďarských vzťahoch a o pôsobení Otta von Habsburga, a s bývalým českým poslancom za Československú stranu lidovú Bohdanom Chudobom, ktorý pre svoje prosovetské stanovisko bol v českom exile izolovaný. Dňa 22. februára sa stretol s bývalým československým diplomatom Ferdinandom Veverkom, ktorý kritizoval činnosť Rady slobodného Československa a podľa Sidorových denníkových záznamov stál v opozícii voči českým sociálnym demokratom v exile. Dlhé rozhovory viedol s poľským exilovým politikom Wacławom Grzybowski, ktorý bol v medzivojnovom období poľským vyslancom v Československu a Sidorovi osobne odovzdal poľské štátne vyznamenanie Polonia Restituta. Stretol sa aj s predstaviteľmi ukrajinskej a rusínskej emigrácie.⁴⁴² Na základe mnohých stretnutí s inonárodnými emigrantskými predstaviteľmi boli vypracované stanoviská SNRvZ k problematike slovensko-českého, slovensko-maďarského a slovensko-poľského vzájomného vzťahu, k ukrajinskej problematike, ako aj k rusínskej otázke (o tom v ďalších častiach textu). Na záver parížskeho pobytu, v deň odchodu 25. februára, mala delegácia obed s vysokými predstaviteľmi francúzskej vlády, na ktorom boli rozhovory o možnostiach politickej činnosti SNRvZ vo Francúzsku oficiálne ukončené.⁴⁴³ Po príchode do Ženevy 26. februára sa konala spoločná oslava 45. narodenín Konštantína Čulena a delegácia navštívila aj sídlo OSN. Po návrate do Innsbrucku sa v posledných dňoch tejto významnej cesty až do odchodu do Ríma 2. marca konali rokovania s predstaviteľmi americkej okupačnej zóny v Rakúsku, najmä s dôstojníkom CIC Paulom Lyonsom, ako aj so Slováckmi pôsobiacimi v americkej okupačnej zóne – s Jozefom Vicenom, ktorý presadzoval sfunkčnenie vysielacky, neskôr známej ako vysielacka Biela légia, a s Jozefom Mikulom, jedným zo zakladateľov Slovenského revolučného odboja.⁴⁴⁴ Všetky tieto aktivity mali slúžiť jednému podstatnému cieľu – predstaviť a zviditeľniť novú politickú organizáciu slovenského exilu, čo sa nepochybne udialo. Svedčí o tom napokon aj skutočnosť, že francúzska tlač o Sidorovej návšteve referovala na popredných stránkach⁴⁴⁵ a švajčiarsky denník *Journal de*

442 Tamže, s. 2. Pozri tiež KIRSCHBAUM, tamže, s. 93.

443 Karol Sidor sa v Paríži stretol s riaditeľom kabinetu ministra zahraničných vecí Rochefortom a s Robertom Bichetom, predsedom Francúzskej ľudovej strany (*Mouvement républicain populaire*), poslancom a predsedom NEI, ako aj s riaditeľom Agence France Presse. HIA, f. Karol Sidor, šk. 3.

444 KIRSCHBAUM: Keď Paríž a Washington chceli uznať slovenský exil, s. 94.

445 Poloúradný tlačový orgán francúzskeho ministerstva zahraničných vecí *Le Monde* priniesol článok 24. februára 1949 a tlačový orgán generála De Gaulla *Le rassemblement du Centre*

Genève priniesol na svojich stránkach s predsedom SNRvZ rozhovor, v ktorom Sidor dokazoval štátnu zrelosť Slovákov zo stránky politickej, kultúrnej a hospodárskej, a obnovenému Československu upieral oprávnenosť existencie: „Stojac na slovenskom stanovisku, nevidím potrebu existencie ČSR.“⁴⁴⁶ V jednom dôležitom bode sa však celá akcia minula s účinkom – Sidor po návrate do Ríma z dodnes nevyjasnených dôvodov, napriek obrovskému úsiliu Kirschbauma, zmenil svoje spočiatku kladné stanovisko k potenciálnemu centru politickej práce vo francúzskom hlavnom meste a začal sa zameriavať na prenesenie začatej zahraničnej akcie na pôdu USA.

V Ríme bola pri SNRvZ začiatkom roka 1949 utvorená Ústredná tlačová kancelária, ktorá vydávala obežníky s dôvernými informáciami pre členov vedenia a s občasnými súhrnnými informáciami o slovenskom emigrantskom živote a činnosti organizácie. Boli to informácie, ktoré sa nesmeli publikovať v krajskej tlači. Prvý takýto dôverný obežník v rozsahu osem strán bol vydaný v marci 1949 a celý sa venoval ceste delegácie SNRvZ do Francúzska, Rakúska a Švajčiarska. Posledné štyri strany obežníka boli venované podrobnému rozboru vzájomného vzťahu Slovákov k Čechom, Rusínom, Maďarom a Poliakom, teda k národom a národnostiam bezprostredne susediacim so Slovenskom, s ktorými Slovákov v minulosti spájalo najviac historických skúseností. Tieto takpovediac stanoviská SNRvZ sú plodom rozhovorov so stredo- a východoeurópskou emigráciou počas parížskeho pobytu a je dôležité sa s nimi bližšie oboznámiť, pretože tvorili základ politickej filozofie SNRvZ.

Za najakútnejší problém slovenskej povojnovej emigrácie sa v zmysle rozhovorov, ktoré delegácia SNRvZ viedla v Paríži s českou emigráciou, považovala čechoslovakistická orientácia tej časti emigrácie, ktorá vzišla z radov Československej strany národne socialistickej. Koncepcia jednotného československého národa sa hodnotila ako dôsledok „českého imperializmu“, ktorý vedenie SNRvZ odmietalo a rovnako negatívne sa stavalo aj k snahám českých exilových kruhov o obnovenie predmníchovského Československa. Politické pomery v Rade slobodného Československa sa prirovnávali k pomerom, aké vládli v systéme Národného frontu s výlučne ľavicovou orientáciou a bez prítomnosti skutočnej opozície. Pozitívne sa hodnotila spolupráca s českým exilom z okolia

tak urobil 26. februára 1949. Amerických Slovákov o významnej udalosti informoval týždenník *Jednota*.

446 „Journal de Genève“ o slovenskej otázke. In: *Slovenský národ/La nation slovaque*, 1949, roč. 1, č. 1, s. 3. Rozhovor Karola Sidora s redaktorom Jacquesom Ferrierom sa uskutočnil ešte pred návštevou Francúzska, Rakúska a Švajčiarska a síce 28. decembra 1948 v kaviarni na známom rímskom námestí Piazza Navona.

generála Leva Prchalů a bývalého poslanca za Československú stranu lidovú Bohdana Chudobu, t. j. tej časti českej emigrácie stojacej na báze samostatného Českého štátu, ktorá zostávala aj po roku 1948 v zahraničí marginalizovaná.⁴⁴⁷ Rusínska otázka je v obežníku prezentovaná ako problém národnosti zmietanej medzi snahami maďarských a ukrajinských nacionalistov, ktorí sa usilovali o územné pričlenenie Podkarpatskej Rusi. Rusínska emigrácia z Podkarpatskej Rusi, ktorá bola v roku 1944 protiprávne pričlenená k socialistickej Ukrajine, a tým činom k ZSSR, požadovala počas parížskych rozhovorov pričlenenie k samostatnej Slovenskej republike. V tejto súvislosti vypracovalo vedenie SNRvZ k rusínskej problematike stanovisko, ktoré obsahovalo štyri body. *Po prvé*, o vlastnej národnej príslušnosti rozhodujú obyvatelia Podkarpatskej Rusi slobodne a bez akéhokoľvek nátlaku, *po druhé*, o pričlenení územia Podkarpatskej Rusi k inému štátu (Ukrajina, Maďarsko alebo Slovensko) rozhodne rusínske obyvateľstvo riadnym plebiscitom pod medzinárodnou kontrolou, *po tretie*, konštatovalo sa, že rusínski čelní predstavitelia podporili 6. októbra 1938 autonomistické snahy Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a požadovali dôsledné uplatnenie autonómie aj pre Podkarpatskú Rus, a *po štvrté*, SNRvZ očakáva, že v zahraničí, najmä v USA, sa nájde „pravá politická reprezentácia rusínskeho ľudu“, ktorá bude obhajovať skutočné záujmy Rusínov. Na dôvažok SNRvZ vo vyhlásení, ktoré sa týkalo rusínskej otázky, ostro protestovala proti účinkovaniu ukrajinských partizánskych organizácií, tzv. banderovcov, na slovenskom území.⁴⁴⁸

Z rozhovorov, ktoré sa počas parížskeho pobytu viedli s vedúcimi osobnosťami maďarského exilu, bolo zjavné, že štátoprávne snahy slovenského exilu boli vnímané pozitívne. Vzhľadom na negatívnu skúsenosť horthyovského Maďarska s prvou ČSR, najmä vzhľadom na regionálny pakt Malá dohoda, ktorá maďarský štát *de facto* hnala do zahraničnopolitickej izolácie, maďarský exil odmietal koncepciu obnovenia predmníchovskej ČSR. Na základe parížskych rozhovorov sa ďalej usudzovalo, že Maďari prestali mať záujem o spoločnú maďarsko-poľskú hranicu, ktorá by nutne existovala na úkor slovenského územia. Maďarský exil mal však záujem o revíziu slovensko-maďarskej hranice, ktorá nemala byť ani z roku 1918, ale ani z roku 1939. Nová štátna hranica

447 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, SNRvZ zápisnice, Obežník č. 1 (marec 1949): O probléme Českom a československom, s. 4 – 5. Pozri tiež O probléme Českom a československom. Časť českého exilu podporuje myšlienku slovenskej štátnosti. In: *Slovenský národ/La nation slovaque*, 1949, roč. 1, č. 9, s. 1.

448 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, SNRvZ zápisnice, Obežník č. 1 (marec 1949): Problém našich susedov Rusínov, s. 5 – 7.

s Maďarskom sa mala vytvoriť na základe skutočných národnostných pomerov na južnom Slovensku. V čisto hypotetickej rovine sa viedli úvahy, ako by táto nová realita mala vyzeráť: po utvorení slobodnej Slovenskej republiky by štátna hranica na úseku medzi Maďarskom a Slovenskom z roku 1945 ostala naďalej v platnosti. Na zmiešanom území by sa uskutočnili plebiscity, ktoré by zistili skutočnú vôľu obyvateľstva, do ktorého štátu chcú patriť. Pritom sa v obežníku zdôrazňovalo: „Strašenie, že utvorením Slovenského štátu by sme stratili celé južné Slovensko, nemá nijaký vecný podklad vo svetle týchto predbežných rozhovorov. Nie je slovenský záujem, aby na území Slovenskej republiky bolo veľa inonárodného obyvateľstva. Slovenský záujem je, aby pohraniční Slováci všetci mohli patriť do slovenského etnického celku. Nebola to Slovenská republika, ktorá tieto kraje prepustila v novembri 1938 vo Viedni Maďarom, ale bola to vyše pätnásťmiliónová Č-SR, ktorej vláda nevedela obrániť celistvosť územia z roku 1918.“⁴⁴⁹ Vo vedení SNRvZ sa všeobecne konštatovalo, že bolo nutné udržiavať dobré vzťahy k pomerne silnej maďarskej emigrácii a snažiť sa vytvoriť čo najlepší susedský pomer, ktorý by sa premietol do budúceho nového poriadku v strednej Európe.

Aj stanovisko predstaviteľov poľskej emigrácie, s ktorou Karol Sidor v Paríži rokoval, vyznelo v prospech ambícií SNRvZ. Poľský exil zotrval na stanovisku zo 16. marca 1939, keď poľská vláda ako jedna z prvých uznala Slovenský štát *de facto a de jure*. V tomto zmysle poľský exil v Londýne podporoval snahy SNRvZ v zápase o získanie štátnej samostatnosti.⁴⁵⁰

Historicky prvé Prezídium SNRvZ zasadalo v Ríme 29. apríla 1949. Zasadanie otvoril predseda Karol Sidor krátkym úvodom z histórie organizácie, informoval o jeho jednohlasnom zvolení za predsedu SNRvZ a o poverení reorganizácie, ako aj o neúspešných snahách bývalého predsedu Slovenskej národnej rady v Londýne Petra Prídavka o zjednotenie emigrácie, najmä so Slovenským akčným výborom, ktorý sa na jar 1949 premenoval na Slovenský oslobodzovací výbor. Spomenul významný úspech SNRvZ v prvom roku jej existencie, ktorým bolo uznanie zo strany Slovenskej ligy v Amerike. Reorganizačné práce SNRvZ boli na tomto zasadnutí vyhlásené za ukončené. Za sídlo prezídia bol zvolený Rím a sídlom generálneho sekretariátu sa stal Londýn. Organizácia mala svojich splnomocnencov v Európe pre Rakúsko (Fraňo Tiso), Nemecko (Jozef Paučo), Francúzsko (Jozef Mikuš), Španielsko (Jozef Cieker) a postupne rozširovala svoje pobočky aj v Argentíne (Jozef Cíger Hronský),

449 Tamže. K otázke maďarsko-slovenského spolunažívania, s. 7 – 8.

450 Tamže. Medzi Slovákami a Poliakmi, s. 8.

v USA (František Hrušovský) a v Kanade. Sidor oboznámil prítomných členov prezídia o oficiálnom uznaní SNRvZ exilovými organizáciami národov susediacich so Slovenskom a konštatoval, že po ukončení reorganizácie sa začalo obdobie upevňovania pozícií organizácie na medzinárodnom poli. Predseda zahraničnej komisie Jozef Kirschbaum informoval zúčastnených o výsledkoch práce SNRvZ v medzinárodnopolitickej agende. Vládam Francúzska a USA bolo odovzdané memorandum o slovenskej otázke a o politických cieľoch slovenskej emigrácie, šéfovi Štátneho departmentu USA Deanovi Achesonovi boli odoslané dve memorandá vo veci Rady Slobodného Československa, podobne americký minister zahraničných vecí dostal listy od bývalých poslancov Ústavodarného národného zhromaždenia Emanuela Böhma a Štefana Blaška. Pápežskému nunciovi v Paríži Giuseppemu Roncallimu a pápežskému nunciovi v Berne Filippovi Bernardinimu boli odovzdané memorandá o snahe vytvoriť novú ČSR, ktorá nebola želateľná ani z náboženského hľadiska. Kirschbaum osobne zastupoval SNRvZ na kongrese Parlamentnej federalistickej únie v Interlakene a pričínal sa o notifikovanie ustavenia SNRvZ vládam a ústredným organizáciám inonárodných exilových organizácií.⁴⁵¹ Predseda informačnej komisie Konštantín Čulen podal prehľad o slovenskej tlači, ktorú mali členovia SNRvZ k dispozícii v Európe a v Severnej Amerike. Z európskych periodických tlačovín písali v zmysle cieľov SNRvZ v podstate len dve periodiká, už spomínaný *Slovenský národ/La nation slovaque*, ktorý dvojazyčne vychádzal od začiatku roka 1949 v Paríži, a noviny *Slovenský kuriér*, ktoré od roku 1946 vydával v Mníchove cyklostylované Jozef Paučo. V Spojených štátoch amerických a v Kanade, až na výnimku *Slováka v Amerike* pod vedením redaktora Jána Scíranku, všetky krajské noviny a časopisy, najmä najstarší katolícky týždenník *Jednota* v USA a *Kanadský Slovák* v Kanade, publikovali v duchu SNRvZ a dávali exilovej organizácii pomerne veľký publikačný priestor. Okrem toho redaktor *Jednoty* a v rokoch 1950 – 1962 predseda Slovenskej ligy v Amerike Filip Anton Hrobák vydával bulletin v anglickom jazyku *Slovak Newsletter*, ktorý informoval o slovenskej zahraničnej akcii aj amerických kongresmanov, senátorov a redakcie významnejších amerických denníkov, ktorým sa bulletin pravidelne zasielal.⁴⁵²

451 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, Zápisnice SNRvZ, Obežník č. 2 (máj 1949): Zasadanie Predsedníctva SNRvZ, s. 1 – 2.

452 Tamže, s. 2.

NÁVŠTEVA ČESTNÉHO PREDSEDU SLOVENSKEJ LIGY V AMERIKE PETRA HLETKA V RÍME

V lete 1949 sa udiala na rímskej pôde ďalšia významná udalosť – návšteva čestného predsedu Slovenskej ligy v Amerike Petra Pavla Hletka. Návšteva tohto významného amerického Slováka, povoláním lekára, ktorý v roku 1938 viedol delegáciu Ligy do Československa pri príležitosti 20. výročia podpísania Pittsburskej dohody, aby tak prineseným originálom Pittsburskej dohody vyvrátil tvrdenia o jej neexistencii, nebola náhodná.⁴⁵³ Hletko spolupracoval s autonomistickým hnutím už od druhej polovice dvadsiatych rokov, v roku 1933 sa zúčastnil na Pribinových oslavách v Nitre, osobne poznal Andreja Hlinku a viazalo ho dlhoročné priateľstvo s Karolom Sidorom, ktorý bol pravdepodobne pôvodcom myšlienky pozvať delegáciu Ligy na Slovensko v prelomovom roku 1938. Hletkova návšteva v Ríme bola súčasťou okružnej dvojtýždňovej cesty po Európe v prvej polovici júla 1949, počas ktorej navštívil ešte Paríž a Londýn. Mala oficiálny charakter, keďže Hletko vo funkcii člena exekutívy Ligy bol jej vtedajším predsedom Pavlom Jamriškom *ex officio* poverený plnoprávne a právoplatne rokovať s predstaviteľmi SNRvZ a podľa svojho najlepšieho vedomia a svedomia rozhodovať pre dobro slovenského národa.⁴⁵⁴ Napriek úradnému povereniu si Hletko cestu financoval sám z vlastných prostriedkov a o správu, ktorú mal o svojej ceste do Európy poskytnúť vedeniu Ligy, nik z vedenia záujem neprejavil a takáto správa zrejme písomne zhotovená nebola.⁴⁵⁵ Podobne nebola schválená jeho žiadosť o poskytnutie určitej sumy na výdavky na súrnu pomoc slovenským emigrantom, ktorou sa na vedenie Ligy obrátil ešte pred odchodom do Európy.⁴⁵⁶

Peter Hletko priletel do Ríma v nedeľu 3. júla a v nasledujúcich dňoch absolvoval bohatý program. Jeho príchod do Ríma takto spomenul Sidor v liste Mikušovi: „Dostal som telegram, že dr. Peter Hletko prileťi zajtra, v nedeľu 3. júla ráno, do Ríma. Tu má byť asi týždeň a máme prerokovať veci finančné, ako aj otázku zjednotenia celej emigrácie. [...] Dr. Hletko idúc z Ríma zastaví

453 K okolnostiam cesty delegácie Slovenskej ligy v Amerike do Československa v máji – júli 1938 bližšie pozri ŠTEFAN KUCÍK: *Podiel amerických Slovákov na autonomistickom hnutí na Slovensku (1918 – 1938)*. Martin: Matica slovenská, 2011, s. 101 – 108.

454 List Pavla Jamrišku Hletkovi z 2. júna 1949 s úradným poverením je súčasťou obežníka SNRvZ č. 3. SNK, LA, f. Jozef Mikuš, zápisnice SNRvZ, Obežník SNRvZ č. 3 (nedat.), s. 1.

455 SNA, f. SLA, šk. 9, korešpondencia, Chicago 12. 05. 1950 – Hletko Hrušovskému.

456 SNA, f. SLA, šk. 9, korešpondencia, Chicago 17. 06. 1949 – Hletko Jamriškovi, Hrušovskému a Mišíkovi.

sa aj v Paríži a v Londýne. V Paríži rozhodne bude chcieť hovoriť s Tebou, s Hanzelom a ostatnými, preto už teraz si pouvažujte o programe vašich rozhovorov s ním. Do porady vezmi len takých, o ktorých si pevne presvedčený, že to nenapíšu Ďurčanskému.⁴⁵⁷ Ešte v deň priletu vo večerných hodinách rokoval so Sidorom v jeho byte vo vatikánskom paláci. Dňa 5. júla, na sviatok svätých Cyrila a Metoda, sa zúčastnil na slávnostnej liturgii nad hrobom jedného zo solúnskych bratov, svätého Cyrila, v Bazilike sv. Klementa. Za účasti katolíckej diaspóry zo Slovenska, Slovinska, Čiech, Ukrajiny a Poľska svätú omšu odslúžili traja kňazi východného obradu, pričom v kaplnke baziliky boli pripravené dve kľakadlá potiahnuté červeným zamatom; na jedno z nich pokľakol predseda SNRvZ a na druhé jeho hosť a priateľ Peter Hletko. Dňa 6. júla sa konalo mimoriadne zasadnutie Prezídia SNRvZ za účasti Hletka, na ktorom boli prerokované body vzájomnej súčinnosti Ligy a exilovej organizácie (bude o nich zmienka v ďalšom texte). Deň nato, 7. júla, mal Peter Hletko prejav na schôdzi emigrantských reprezentácií zo strednej a východnej Európy, 8. júla ho Ferdinand Mondok sprevádzal po pamätihodnostiach Ríma a večer si pozrel predstavenie Verdiho opery v prírodnom amfiteátri v bývalých starorímskych kúpeľoch v Terme Caracalla.⁴⁵⁸ V piatok, 9. júla predpoludním, prijal čestného predsedu Ligy pápež Pius XII. na osobitnej audiencii, počas ktorej Pius XII. nie po prvýkrát vyjadril svoj záujem o slovensko-amerických katolíkov a o utrpenie katolíkov na Slovensku, udelil im zvláštne apoštolské požehnanie a Petra Hletka obdaroval pamätnou medailou.⁴⁵⁹ Dňa 10. júla odznel v slovenskom vysielaní Talianskeho štátneho rozhlasu Hletkov prejav, čo možno spolu s audienciou u pápeža považovať za vyvrcholenie bohatého programu z rímskeho pobytu. Dňa 11. júla napoludnie Hletko odletel z rímskeho letiska do Paríža a následne Londýna, aby v oboch mestách navštívil slovenskú emigrantskú komunitu, stretol sa s členmi SNRvZ a viedol s nimi ďalšie rokovania o vzájomnej súčinnosti.

Na mimoriadnom zasadaní Predsedníctva SNRvZ 6. júla v Ríme Peter Hletko hneď v úvode svojho vystúpenia zdôraznil potrebu zjednotenia rozpoltenej emigrácie, čím mal na mysli najmä pokus o zblíženie so Slovenským akčným, resp. oslobodzovacím výborom, ktorý svoju činnosť preniesol z Talianska do Argentíny. Potreba zjednotenia sa ponúkala o to viac, že podnet prišiel aj zo strany

457 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, korešpondencia, Vatikán 02. 07. 1949 – Sidor Mikušovi.

458 SNA, f. SLA, šk. 9, „Čo vykonal Dr. Hletko v Ríme za celý týždeň na poradách a v práci“ (nedat.), s. 1.

459 Archív Vatikánskeho rozhlasu, 10. 07. 1949 – Programmo slovacco (č. 365).

SOV-u, ktorého nový generálny tajomník, bývalý rektor Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave Anton Bugan, sa už predtým listom obrátil na vedenie SNRvZ. Na zasadnutí 6. júla bol tento podnet prijatý a bola vymenovaná trojčlenná komisia v zložení Jozef Kirschbaum, Ferdinand Mondok a kapucínsky páter Hilár Párik (posledný svedník prezidenta Jozefa Tisa), ktorá mala hľadať spoločnú bázu pre spoluprácu celej slovenskej emigrácie. Pokiaľ ide o stanovisko americkej vlády k aktivitám slovenského politického exilu, Hletko bol optimistický, keď zdôrazňoval, že „niet dôvodov k pesimizmu a z ustanovenia Rady slobodného Československa netreba mať prehnané obavy“.⁴⁶⁰ Požadoval však, aby na pôde USA, v najlepšom prípade v hlavnom meste Washingtone, čo najskôr začala pôsobiť pracovná skupina slovenskej emigrácie, ktorá by pôsobila výlučne za slovenskú samostatnosť. Systematická činnosť pre slovenské záujmy sa na pôde USA začala až o tri roky neskôr, keď bol Jozef Mikuš po príchode do Washingtonu začiatkom roka 1952 vedením Ligy poverený, aby zastupoval jej záujmy v hlavnom meste USA. Odbočka SNRvZ pre USA bola legalizovaná v priebehu roka 1951 a jej kancelária, ktorá sa nachádzala v New Yorku, začala fungovať od polovice roka 1952.⁴⁶¹ Od začiatku roka 1953 sa do New Yorku presídlilo aj užšie Predsedníctvo SNRvZ, tzv. direktórium, ktoré malo vlastnú kanceláriu na Park Row 34, oproti mestskej radnici.

Peter Hletko sa na zasadaní dotkol aj nožnej spolupráce so slovenskými emigrantmi evanjelického vyznania, pretože podľa jeho vyjadrení bolo želané, aby sa slovenský front za samostatnosť posilnil novými slovenskými organizáciami, ako aj jednotlivými členmi československej orientácie. So SNRvZ spolupracoval najmä Ľudovít Kandra, stredoškolský učiteľ a spisovateľ, ktorý žil od januára 1949 v kanadskom exile a predsedal Ústrednej rade Martina Rázusa (*Martin Rázus Council of Slovak Protestants*). Hletko uistil Predsedníctvo SNRvZ, že Liga a americkí Slováci majú záujem o hmotné zabezpečenie zahraničnej akcie a tiež o prílev slovenských emigrantov, ktorí by prospešnú prácu pre slovenské záujmy zaistili a svojím príchodom obohatili tak národný, ako aj kultúrny a organizačný život početnej americko-slovenskej komunity. Je nepopierateľným faktom, že Slovenská liga v Amerike urobila pre zabezpečenie slovenskej emigrácie nesmierne veľa prospešnej práce, či už na diplomatickom

460 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, zápisnice SNRvZ, Obežník SNRvZ č. 3 (nedat.), s. 2.

461 Otázkou legalizácie Odbočky SNRvZ pre USA, ktorej predsedal Jozef Paučo, sa zaoberalo Predsedníctvo SNRvZ na zasadaní 21. – 22. júla 1951 v Montreale. Pozri University Ottawa, Special Collections Archives, SNRvZ, Section C, šk. 15, zložka 23, Program zasadnutia SNRvZ 21. – 22. júla 1951 v Montreale. Za poskytnutie materiálu ďakujem Petrovi Jašekovi.

poli, keď bolo potrebné zabezpečiť vycestovacie víza, alebo na sociálnom poli, keď spolufinancovala mnohé zbierky na pomoc utečencom. Hletkovo vystúpenie, v ktorom na záver zdôraznil ideovú zhodu medzi vedením Ligy a SNRvZ, bolo vcelku prijaté veľmi pozitívne.

V nedeľu, 10. júla o tretej hodine popoludní, zaznel z Talianskeho rozhlasu v rámci samostatného slovenského vysielania Hletkov prejav v slovenčine. K Slovákom doma i v zahraničí prehovoril po jedenástich rokoch z Ríma vedúci predstaviteľ Slovenskej ligy v Amerike, ktorého väčšina Slovákov dobre poznala. Jeho prejav bol významný aj preto, že cez rozhlasové médium sa potvrdila spolupráca medzi Ligou a SNRvZ v spoločnom boji za Slovenskú republiku. V emotívne ladenom prejave čestný predseda Ligy prejavil vďačnosť, že sa môže prihovárať z hlavného mesta Talianskej republiky, v ktorej po vojne mala zavládnuť skutočná demokracia, a súčasne z centra kresťanstva, ktoré prichýlilo množstvo slovenských utečencov. Zároveň vyjadril ľútosť, že svojich poslucháčov na Slovensku nemohol osobne pozdraviť v Bratislave, Ružomberku, Martine, Banskej Bystrici a na Detve, teda vo všetkých tých mestách, kam ako delegát Ligy v roku 1938 zavítal s originálom Pittsburskej dohody. Slovensko sa ocitlo za železnou oponou a pre občanov demokratického sveta sa stalo nemožným vycestovať za príslovečnú deliacu čiaru a presvedčiť sa, ako tam ľudia žijú. Napriek existencii železnej opony Hletko zdôraznil v prejave skutočnosť, že udalosti na Slovensku súvisiace s narastajúcim konfliktom medzi štátom a Katolíckou cirkvou sa v zahraničnej tlači, najmä talianskej a vatikánskej, ale aj francúzskej a americkej, sústavne traktovali.⁴⁶² Americkí Slováci mali podľa Hletkových slov zápas o zachovanie kresťanstva na Slovensku pozorovať „s toľkým záujmom, s toľkou láskou a vernosťou ku slovenskej veci, ako nikdy predtým“. Zdôraznil, že americkí Slováci sa opätovne stali tlmočníkom „túžob a práv celého slovenského národa“ v čase nového prenasledovania a dodal, že „... celá slovenská Amerika stojí dnes za slovenským a kresťanským národným programom, za túžbou slovenského národa žiť slobodne vo vlastnom demokratickom Slovenskom štáte, na svojom a zo svojho, tak jednotne, že o výnimkách ani nehodno

462 Odhliadnuc od Svätej stolice bol zo strany talianskej vlády evidentný veľký záujem o konflikt medzi komunistami riadeným československým štátom a Katolíckou cirkvou. Svedčia o tom početné správy talianskeho vyslanca v Prahe a talianskeho generálneho konzula v Bratislave z rokov 1948 – 1950. ASMAECL, f. Affari politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, šk. 9, 14, 20. Najmä škatuľa s číslom 20 obsahuje celý fascikel venovaný výlučne konfliktu medzi československým štátom a Rímskokatolíckou cirkvou.

hovoríť.⁴⁶³ V druhej časti rozhlasového prejavu vyzdvihol Hletko zásluhy Ligy o vznik Československého štátu, v ktorom sa sľuby, ktoré Liga dostala pokiaľ ide o rovnoprávne postavenie Slovákov, nedodržali, a Slovensko prešlo z jednej závislosti (od Uhorského štátu) do závislosti druhej. Napokon Hletko ocenil, že Slovenská národná rada v zahraničí, na ktorej čele mal stáť „osvedčený národný činovník a dobrý priateľ“, bojovala po boku Ligy za také riešenie, ktoré malo Slovákom priniesť skutočnú slobodu a rovnoprávne postavenie vo federácii európskych národov. V prejave Hletko v podstate zrekapituloval hlavné ciele svojej rímskej cesty a učinil tak bodku za svojím bohatým programom. Z Ríma odcestoval Hletko do Paríža a následne do Londýna, kde sa stretol so svojím dobrým priateľom Petrom Prídavkom. Rozhovory viedol aj s predstaviteľmi SNRvZ Böhmom a Blaškom, s predsedom Českého národného výboru Levom Prchalom a navštívil Stredoeurópsky federálny klub, kde za prítomnosti predstaviteľov trinástich stredo- a východoeurópskych národov vystúpil s krátkym prejavom.⁴⁶⁴

V ďalšom priebehu zasadania sa Predsedníctvo SNRvZ venovalo dôležitým otázkam, ktoré sa týkali statusu národnostných menšín a židovskej otázky. K otázke postavenia národnostných menšín v budúcom slobodnom slovenskom štáte predseda SNRvZ urobil vyhlásenie, z ktorého vyplývalo, že všetci občania bez rozdielu národnosti a náboženstva majú mať rovnaké práva, pričom za trestné by sa považovala akákoľvek činnosť smerujúca k odnárodňovaniu. K otázke postavenia Židov bolo vydané samostatné osvedčenie: „Je nám prirodzené, že na demokratickom samostatnom Slovensku, za aké naša emigrácia bojuje, nebude možné nikoho robiť občanom druhého stupňa pre jeho rasu alebo náboženstvo. Priečilo by sa to základným princípom demokracie a zároveň aj nášmu svetonáhľadu, ktorý pozná len individuálnu zodpovednosť za konkrétny čin. Z toho vyplýva, že všetci občania Slovenskej republiky bez výnimky budú požívať faktickú i formálnu rovnosť pred zákonmi a že táto sa bude rešpektovať i v politickom i v hospodárskom živote. Židia, ako občania Slovenskej republiky, by v tom nemohli robiť výnimky, iba ak len v pozitívnom zmysle, keby si získali zásluhy v boji za slovenskú samostatnosť a slobodu a mali preto právo na ocenenie aj týchto zásluh.“⁴⁶⁵ Tieto vyhlásenia boli koncipované z dvoch dôvodov: jednak s cieľom získať čo najširšiu podporu pre štátotvornú

463 SNA, f. SLA, šk. 9, Slovenská liga v Amerike a SNRvZ bojujú spoločne za Slovenskú republiku. Prejav dr. P. Hletka určený pre Slovensko v talianskom rozhlase.

464 SNA, f. SLA, šk. 9, 16. 07. 1949 – Peter Hletko v Londýne.

465 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, zápisnice SNRvZ, Obežník SNRvZ č. 3 (nedat.), s. 5.

exilovú činnosť aj z radov predstaviteľov národnostných menšín na Slovensku, a jednak osvedčenie vo veci židovskej otázky malo poslúžiť židovskej emigrácii zo Slovenska, ktorá smerovala na severoamerický kontinent a ktorej jednotliví predstavitelia mali záujem o šírenie myšlienky slovenskej štátnosti.⁴⁶⁶ V neposlednom rade účelom osvedčenia bola záruka, že prenasledovanie Židov z obdobia druhej svetovej vojny sa už nebude viac opakovať. Po odchode mnohých čelných funkcionárov SNRvZ na americký kontinent a samotného Karola Sidora do kanadského Montrealu začiatkom marca 1950 sa centrum činnosti organizácie prenieslo z Večného mesta na kanadskú pôdu. Tu sa nepochybné začala nová etapa v pôsobení inštitúcie a aj jej predsedu.

POVOJNOVÉ AKTIVITY KOLOMANA MURGAŠA V RÍME

Napriek mnohoročnému pôsobeniu novinára a redaktora Kolomana Murgaša ako redaktora slovenského vysielania v talianskom štátnom rozhlasení *Radio Italia*, ako aj pôsobeniu na čele pobočky Slovenskej národnej rady v zahraničí v Taliansku a v neposlednom rade ako korešpondenta amerického krajanského týždenníka *Jednota* a exilového časopisu *Slobodné Slovensko* (neskôr jeho šéfredaktora), je jeho meno slovenskej verejnosti takmer neznáme. Patrila medzi početnú mladú slovenskú generáciu, ktorá v roku 1945 radšej volila exil pred neistou budúcnosťou na Slovensku. Koloman Murgaš – jeho prastrýkom bol vynálezca bezdrôtového telegrafu, rímskokatolícky kňaz Jozef Murgaš – sa narodil 26. októbra 1916 v Žarnovici. V Banskej Bystrici absolvoval gymnázium, na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave vyštudoval slovenský jazyk a latinčinu, ktoré v školskom roku 1939 – 1940 vyučoval ako stredoškolský profesor. Už v septembri 1940 bol ministerstvom školstva pridelený na Úrad propagandy, kde pracoval ako redaktor a zároveň vedúci oddelenia pre výchovu ľudu, zároveň viedol rozhlasové vysielanie pre Slovákov v zahraničí cez *Tatranský vysielateľ*. V októbri 1941 narukoval, v marci 1942 bol odvelený na východný front, v júli 1942 navštívil všetky slovenské vojenské jednotky na východnom fronte a svoje zážitky redaktorsky spracoval a následne knižne vydal vo vydavateľstve ministerstva obrany. Po návrate z frontu v septembri 1942 pracoval na informačnom oddelení ministerstva obrany ako redaktor časopisu *Slovenský vojak*. Po vypuknutí Povstania viedol jazykovo nadaný Murgaš v Slovenskom rozhlasení cudzojazyčné vysielanie

466 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, korešpondencia, Vatikán 02. 07. 1949 – Sidor Mikušovi.

v nemčine, francúzštine, taliančine, angličtine a maďarčine. Do exilu odišiel v marci 1945 a pridol sa k skupine mladých matičiarov zhromaždených okolo Jána Okála, Jozefa Cincíka a ďalších, s ktorou sa o pol roka neskôr postupne dostal až do Ríma.⁴⁶⁷ Ján Okál si na Murgašov odchod zo Slovenska na jar 1945 takto spomína: „Niekoľko dní sme si mysleli, že vojnový reportér Kalo Murgaš zapadol v Bratislave a nechápali sme, ako sa mu to mohlo stať, lebo vedel vyviaznuť so zdravou kožou aj z ťažších situácií. Keď mal ísť podľa predpisu do dôstojníckej školy, radšej sa túlal po takých miestach frontu, že rozkaz za ním nestačil, ale jeho reportáže došli vždy, ako sa patrí. Ničoho sa tak nebál ako toho, že by po roku vojenčenia mal ešte raz podstúpiť muky základného výcviku, špeciálne sprísneného pre budúcich dôstojníkov, a disciplíny, ktorej sa bál ako plnokrvný kôň chomúta. Strachovali sme sa však predčasne. Jedného dňa sa odrazu objavil, ale namiesto od Linza prišiel od Kremšmünsteru. Lež reportáž, ktorú priniesol, už nestačil napísať a nebolo ani novín, kde by ju bol mohol uverejniť. Pod paľbou sa stačil v Bratislave oženiť a potom dochytiť auto Tida J. Gašpara a v malej štajerke strávil noc, čo mala byť svadobná, potĺkajúc sa cestami-nejestami od slovenských hraníc cez Moravu až do Rakúska.“⁴⁶⁸ V Ríme prevzal po odchode Jána Okála do Spojených štátov Ústredie sociálnej starostlivosti o slovenských emigrantov, zriadeného pri Pápežskom pomocnom diele, ktoré po Zelenkovom vynútenom odchode prevzal slovanský asistent generálneho predstaveného Spoločnosti Ježišovej páter Anton Prešeren, a zároveň bol činný v NCWC-IRO pre organizáciu pomoci slovenským utečencom.

„Kalo“ Murgaš, ako ho jeho súputníci familiárne prezývali, bol jedným z prvých slovenských redaktorov, ktorého hlas zaznel z talianskeho štátneho rozhlasu v slovenčine. O zriadení slovenského vysielania v talianskom štátnom rozhlase (*gruppo slovacco, Radio Audizione Italiana, RAI*)⁴⁶⁹ sa dochovalo zatiaľ jediné svedectvo z pera Karola Sidora, ktorý v liste Jozefovi Mikušovi z 25. marca 1949 túto významnú udalosť pomerne obsírne opísal. „Náš postup v Ríme bol ten, že som sa dostal do styku so šéfom zahraničného vysielania talianskeho rádia. Šiel som naň cez ministerskú radu, on dostal všeobecný príkaz, došiel ku mne na rozhovor a veci sa konkretizovali tak, aby to vyhovovalo aj nám, ale aj celkovej línii talianskej politiky, ktorá je ešte nie celkom neodvislá od mocných tohto sveta. Uspokojujeme sa tým, že príležitostne púšťame naše správy v slovenskom vysielaní. Tak som ja mal na Nový rok prejav k Slovákom, bola

467 Koloman Murgaš, Curriculum Vitae. Súkromný archív autorky.

468 OKÁL: *Výpredaj ľudskosti. (Leto na Traune)*, 2. vyd., s. 55.

469 V roku 1954 bol taliansky štátny rozhlas premenovaný na *Radiotelevisione Italiana, RAI*.

obširna správa o priebehu našej slávnosti 14. marca, kde sa otvorene hovorilo o slovenskom štáte, predtým ešte bola správa o mojej ceste do Paríža a inde a tým sa dostatočne elektrizuje Slovensko. Dôkazom toho je už asi dvadsať listov, ktoré na Talianske rádio prišli priamo zo Slovenska k rukám šéfa talianskeho zahraničného vysielania, a skoro v každom tom liste žiadajú naši doma, aby hovoril do rádia aj Sidor, aj Čulen, lebo od nich chcú byť podpisovatelia informovaní. Listy sú anonymné, ale pečiatka pošty a ČSR známka svedčí, že sú z domova. Žiadne iné národné vysielanie v talianskom rozhlase nemá takéto dôkazy, že je doma počúvané. O niekoľko mesiacov budeme mať denne už polhodiny, a to tak v popoludňajších, ako aj vo večerných hodinách, kde bude anonymne, ale svojím hlasom hovorievať Čulen. Tento náš pomalý postup je istejší ako revolučne prekotný.⁴⁷⁰ Z korešpondencie je zjavné, že Karol Sidor váhou svojej osobnosti a dobrých kontaktov na taliansku vládu dokázal slovenské vysielanie v zahraničí ako jedno z prvých zabezpečiť približne pol roka pred začatím slovenského vysielania Španielskeho národného rozhlasu, rok pred spustením vysielacky Biela légia z hornorakúskeho Ried im Innkreis a dva roky pred začiatkom vysielania Rádia Slobodná Európa. O necelé dva týždne už písal Mikušovi do Paríža, že slovenské vysielanie bolo predĺžené na pätnásť minút a vyjadril nádej, že o niekoľko týždňov to už má byť polhodina slovenského hlasu.⁴⁷¹

Aj keď archív slovenského vysielania Talianskeho rozhlasu zatiaľ nie je k dispozícii, nejaké informácie o jeho fungovaní sa dochovali v korešpondencii Kolomana Murgaša s Jozefom Mikušom. V liste z konca marca 1950, teda v čase, keď Sidor spolu s rodinou po niekoľkodňovej návšteve Paríža a Londýna zakotvil v kanadskom Montreale, redaktor Murgaš opisoval adresátovi pomerne zložitý schvaľovací proces správ, ktoré mali byť reálne odvysielané: „Vašu správičku o Sidorovej návšteve v Paríži som dostal. Spracoval som ju so správou Petra Prídavka a odovzdal patričným kruhom v rádiu na schválenie. Bohužiaľ, plných deväť dní sme museli čakať, kým nám ju schválili. Poslali ju na vyššie fórum predsedníctva vlády a už sme sa obávali, že pohoríme, nakoľko štátny podtajomník Andreotti je už dávnejšie spriaznený s Čechmi. Dlhými intervenciami sa nám konečne podarilo presadiť našu vec a správa išla. Dva dni neskoršie, ako ju vysielal v trochu inom znení ako Madridský rozhlas.“⁴⁷²

470 SNK, f. Jozef Mikuš, korešpondencia Sidor – Mikuš, Vatikán 25. 03. 1949 – Sidor Mikušovi.

471 Tamže, Vatikán 09. 04. 1949 – Sidor Mikušovi.

472 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, korešpondencia, šk. 5, 23. 03. 1950 – Murgaš Mikušovi.

Z tohto krátkeho opisu je zrejmé, že schvaľovací proces v rámci slovenského vysielania prebiehal na vysokých vládnych miestach talianskeho kabinetu, keďže taliansky štátny rozhlas priamo podliehal talianskej vláde. Kresťanskodemokratický politik Giulio Andreotti, ktorý ako dôverník Alcida De Gasperiho po vojne začal budovať vysokú politickú kariéru a v rokoch 1947 – 1953 bol štátnym podtajomníkom predsedu vlády De Gasperiho, patrilo ako čelný predstaviteľ Talianskej katolíckej univerzitnej federácie k nosnej elite politikov kresťanskej demokracie.⁴⁷³ Po Mikušovej návšteve Talianska na jar 1950 a jeho účasti na kongrese kresťanskodemokratických strán pod záštitou hnutia *Nouvelles équipes international* (NEI)⁴⁷⁴ – kresťanskodemokratickej internacionály zameranej prioritne proti komunistickej rozpínavosti – ho Murgaš prosil, aby Slováci žijúci v Paríži posielali pravidelne na vedenie RAI listy.⁴⁷⁵ O päť rokov neskôr, vo februári 1955, písal Mikušovi, ktorý medzitým emigroval do USA, že s rozhlasom bolo všetko v najlepšom poriadku a jediné, čo sa zakazovalo, boli útoky proti Čechom a čechoslováckej emigrácii. Kritika čechoslováckej emigrácie bola podľa Murgaša možná v zaobalenej forme. Mikuša, ktorý vo Washingtone získal dobré kontakty na niektorých slovenskej veci priaznivo naklonených amerických kongresmanov, prosil o zasielanie prejavov nahratých na magnetofónových páskach, ktoré bolo možné distribuovať cez talianske veľvyslanectvo vo Washingtone.⁴⁷⁶

V druhej polovici februára 1950 sa v Ríme konal III. medzinárodný zjazd katolíckych novinárov s ústrednou témou „Katolícka tlač v službách pravdy, spravodlivosti a pokoja“. Predsedom zjazdu bol šéfredaktor vatikánskeho denníka *L'Osservatore Romano* gróf Giuseppe Dalla Torre, ktorý do funkcie šéfredaktora nastúpil po Guidovi Gonellovi po jeho odchode do vládnej politiky. Na kongrese, na ktorom sa zúčastnilo vyše 400 delegátov z 22 štátov Európy a Ameriky, Murgaš vystupoval ako rímsky korešpondent *Jednoty* a pre

473 HRABOVEC: *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky, 1962 – 1989*. Bratislava: Lúč, 2017, s. 50.

474 Jozef Mikuš sa osobne poznal s francúzskym ministrom Robertom Bichetom, zakladateľom hnutia *Nouvelles équipes international*, s ktorým viedol v Paríži rokovania o slovenskej otázke. Návrh na Mikušovu účasť na kongrese prišiel od samého Bicheta a jeho úrad pomohol Mikušovi získať víza do Talianska. Mikušovi išlo na kongrese, ktorý sa konal v Sorrente, predovšetkým o to, aby Slováci v rámci hnutia tvorili samostatnú národnú jednotku. SNK, LA, f. Jozef Mikuš, korešpondencia, 30. 02. 1950 – Mikuš Sidorovi.

475 SNK, LA, f. Jozef Mikuš, korešpondencia, šk. 5, 11. 05. 1950 a 20. 12. 1950 – Murgaš Mikušovi.

476 Tamže, 11. 02. 1955 – Murgaš Mikušovi.

tento americký krajanský katolícky časopis napísal obsiahlu správu.⁴⁷⁷ Veľkú pozornosť na kongrese vyvolali najmä národy spoza železnej opony, medzi nimi početná poľská, maďarská, ukrajinská, chorvátska a napokon i slovenská emigrácia, ktorú okrem Kolomana Murgaša reprezentoval aj riaditeľ slovenského vysielania Vatikánskeho rozhlasu Pavol Bajan SJ. Kongres sa začal svätou omšou v Lateránskej bazilike a po jej skončení sa účastníci kongresu presunuli do rímskej radnice Campidoglio, kde sa uskutočnilo slávnostné otvorenie za účasti diplomatov akreditovaných pri Svätej stolici, ministra zahraničných vecí grófa Carla Sforzu, podtajomníka predsedu vlády Giulia Andreottiho a starostu mesta Rím Salvatora Rebecchiniho. Osobitne srdečne privítal žurnalistov spoza železnej opony šéfredaktor ľudového denníka *Il Popolo*. Zmyslom kongresu bolo praktické využitie pápežských sociálnych encyklík novinármi pri každodennom spravodajstve a prítomnenie mimoriadne úspešného povojnového rozvoja americkej katolíckej tlače (146 denníkov so štvormiliónovým nákladom a 260 časopisov s desiatimi miliónmi výtlačkov). Výsledkom kongresu bolo zvolenie Trvalého výboru Medzinárodnej federácie katolíckych novinárov, v ktorom okrem zástupcov Belgicka, Nemecka a Kanady bola zastúpená aj emigrácia z Litvy. Slovenský delegát Murgaš informoval zúčastnených delegátov o prenasledovaní Katolíckej cirkvi na Slovensku a o komunistických praktikách v rámci prorežimovej žurnalistiky, ktorú prezentoval na aktuálnom čísle *Katolíckych novín*. Zahraničných novinárov informoval aj o stave slovenskej katolíckej tlače v USA, nadviazal početné a užitočné kontakty s predstaviteľmi katolíckej tlače v Taliansku, stretol sa aj s nemeckou delegáciou, ktorá bola o slovenskej problematike dobre informovaná, a s predstaviteľmi maďarskej emigrácie došlo k dohode o konkrétnej spolupráci v rámci vydávania bulletinu v taliančine *Bolletino Danubiano*.⁴⁷⁸

Všestranná činnosť Kolomana Murgaša v rímskom exile neustávala ani v nasledujúcom roku. V Taliansku naďalej pôsobilo Ústredie sociálnej starostlivosti o slovenských emigrantov, zriadené pri Pápežskom pomocnom diele pod vedením pátra Františka Zemana, a Slovenský sociálny spolok, ktorý viedol Jozef Martinka; ten bol zároveň redaktorom slovenského vysielania RAI. Slovenskí utečenci, registrovaní v oboch organizáciách, mali denne zabezpečenú teplú stravu v pápežskej menze na Via Jacopo Peri, ktorú prevádzkovala Svätá stolica. Do zámoria vycestovalo v roku 1951 približne sto Slovákov, prevažne na

477 KOLOMAN MURGAŠ: Svetový kongres katolíckych novinárov v Ríme. In: *Jednota*, 08. 03. 1950, roč. 59, č. 3859, s. 1 – 2.

478 Tamže, s. 2.

cestovné náklady, ktoré hradila Medzinárodná utečenecká organizácia – IRO. Slovenskí kňazi pravidelne navštevovali utečenecké tábory a poskytovali prítomným utečencom morálnu, ale aj materiálnu podporu, pričom je potrebné konštatovať, že počet slovenských utečencov v táboroch IRO klesal a v roku 1952 ich bolo už len 50. Podpornú sociálnu činnosť vyvíjalo aj slovenské ústredie NCWC-IRO, ktoré existovalo nezávisle od českej organizácie.⁴⁷⁹

Od 1. mája 1951 vysielal taliansky štátny rozhlas po slovensky dvakrát denne po 20 minútach, čo bolo v mesačnom priemere 26 hodín slovenského slova. Vysielania sa zameriavali na myšlienku federalizácie Európy a slovenskú účasť v nej, činnosť Slovákov v zahraničí, posolstvá slovenských utečencov a politických exulantov, ako aj správy o dianí za železnou oponou. Informácie spoza železnej opony sa zväčša preberali z troch informačných tlačovín vydávaných v taliančine, predovšetkým z rímskeho bulletinu *Unio Press Service*, ktorý týždenne v dvoch edíciách prinášal správy o Slovensku, už spomínanej informačnej brožúrky *Bolletino Danubiano*, vydávanej maďarskou emigráciou, a bulletinu *Agenzie telegrafice polacche* z prostredia poľskej emigrácie. V roku 1951 bola v Ríme v prostredí kňazskej emigrácie založená Tlačová služba Slovenského katolíckeho ústredia, ktorá vydávala samostatný bulletin.⁴⁸⁰

Koloman Murgaš bol ako podpredseda činný aj v organizácii Internacionála slobody, ktorá bola založená v roku 1946 v Nemecku a neskôr presídlila na taliansku pôdu, kde vystupovala proti rozpínajúcemu sa svetovému komunizmu a združovala emigráciu 14 národov východného bloku. Na jeseň v roku 1953, v súvislosti so začatím nového zahraničnopolitického kurzu sovietskeho vedenia, ktoré vošlo do dejín studenej vojny ako mierová koexistencia, poslala Internacionála slobody v mene vedúcich predstaviteľov emigrácie národov za železnou oponou memorandum prezidentovi Spojených štátov Dwightovi D. Eisenhowerovi, bývalému britskému premiérovi Winstonovi Churchillovi a predsedovi francúzskej vlády Josephovi Lanielovi. V memorande sa ostro protestovalo proti politike „mierovej koexistencie“, pretože „koexistencia ruského bolševizmu, ničiteľa všetkých hodnôt politickej morálky a spravodlivosti, a slobodného sveta, ktorého inštitúcie sa zakladajú na týchto hodnotách, je nemožná a neuskutočniteľná“. Myšlienka koexistencie dvoch ideologicky odlišných svetových blokov – demokratického a komunistického – bola považovaná za výlučne strategický manéver Moskvy, s konečným cieľom rozširovania vlastného vplyvu na krajiny Afriky a Ázie a znemožnenia prehlbovania spoločného obranného

479 KOLOMAN MURGAŠ: List z Ríma. In: *Slobodné Slovensko*, 1952, roč. 7, č. 3, s. 2.

480 Tamže.

systemu západného sveta.⁴⁸¹ Toto v podstate reálne zhodnotenie skutočných cieľov sovietskej veľmoci korešpondovalo s postojom časti republikánskych kongresmanov na čele s Charlesom J. Kerstenom, ktorí sovietsku iniciatívu „mierovej koexistencie“ odmietali. Významný americký politik Charles Joseph Kersten, autor známeho výroku: „Independent Slovakia should not have been destroyed“,⁴⁸² ktorý bol v rokoch 1947 – 1949 a opakovane v rokoch 1951 – 1955 členom Snemovne reprezentantov Kongresu Spojených štátov amerických za Republikánsku stranu, vošiel do dejín protikomunistického hnutia zo začiatkov studenej vojny ako iniciátor Výboru pre vyšetrovanie komunistickej agresie a násilného včlenenia pobaltských štátov do ZSSR, založeného v júli 1953, a Výboru pre vyšetrovanie komunistickej agresie (*Select committee on Communist Aggression*), založeného v marci 1954. Úlohou druhého výboru bolo aj vyšetrovanie komunistických zločinov na Slovensku. Tento výbor je známy aj ako tzv. Kerstenov výbor a zasadal do konca decembra 1954. V čase, keď po Stalinovej smrti v marci 1953 sovietske vedenie začalo postupne presadzovať politiku „mierovej koexistencie“, ktorú predstavitelia slovenského štátotvorného exilu vrátane Slovenskej ligy v Amerike verejne kritizovali, znamenal Výbor pre vyšetrovanie zločinov komunistických režimov za železnou oponou významnú udalosť a umožnil vláde USA lepšie spoznať vládne praktiky komunistických strán. Republikánsky kongresman Kersten politiku „mierovej koexistencie“ odmietal, pretože predstaviteľov sovietskej moci považoval podľa mnohých svedectiev získaných vyšetrovaním za zločincov. „Mierovú koexistenciu“ v prejave pred kongresovou snemovňou reprezentantov 9. augusta 1954 označil za „komunistický mýtus“ a považoval za nemožné koexistovať s agresívnym kriminálnym systémom, ktorý mal za cieľ deštrukciu civilizácie a zotročenie celého ľudstva. Kersten verejne odsudzoval praktiky vedúcich komunistických funkcionárov a navrhol zriadenie medzinárodného súdneho tribunálu na súdenie komunistických zločinov.⁴⁸³

Ako predseda pobočky Slovenskej národnej rady v zahraničí pre Taliansko mal Koloman Murgaš dobré kontakty aj na predstaviteľov talianskej vlády,

481 Dokumentárne memorandum Internacionály slobody. In: *Slobodné Slovensko*, 1953, roč. 8, č. 19 – 20, s. 1.

482 V preklade „nezávislé Slovensko nemalo byť zničené“.

483 Na spomínanom zasadnutí snemovne reprezentantov o. i. povedal: „Kto má odvahu odporúčať našim vedúcim predstaviteľom radiť prezidentovi Eisenhowerovi, aby zasadol za spoločný konferenčný stôl s takými charaktermi, ktorých kriminálne činy sú horšie ako čokoľvek v dejinách.“ Myslel tým najmä Molotova, Vyšinského a Malenkova. In: *Congressional Record*, 09. 08. 1954, s. 13822.

predovšetkým z radov kresťanskodemokratickej strany. Keď bol v roku 1953 vymenovaný nový vládny kabinet pod vedením kresťanského demokrata Giuseppeho Pellu, ktorého vláda bola mimoriadne úspešná na poli hospodárskej konsolidácie krajiny, Murgaš promptne zaslal všetkým ministrom vládneho kabinetu pozdravné prípisy. V prípisoch Murgaš zdôraznil vďačnosť slovenských utečencov Talianskej republike a jej politickému vedeniu od konca vojny, ktoré mnohým Slovákom poskytlo pohostinstvo a umožnilo nájsť druhú dočasnú vlasť, a vyjadril túžbu Slovákov po slobode a štátnej nezávislosti. Pobočka SNRvZ dostala od nových ministrov viacero odpovedí, ktoré Murgaš interpretoval ako pozitívny postoj k politike slovenskej exilovej organizácie. Túto kapitolu nie je možné nateraz úplne zrekonštruovať, možno sa však domnievať, že postoj novej talianskej vlády bol voči pôsobeniu slovenského exilu benevolentný, keďže telegramy talianskych ministrov boli v podstate prvou úradnou odpoveďou vládnych predstaviteľov vedeniu SNRvZ v Taliansku.⁴⁸⁴ V žiadnom prípade však udalosť nemožno interpretovať v tom zmysle, že talianska vláda by nejakým spôsobom podporila v danom období vznik samostatného Slovenska, pretože ako väčšina štátov povojnovej Európy zotrvala na pozícii zachovania *statusu quo* v strednej Európe.

Všeobecne dobrú pozíciu Kolomana Murgaša v talianskom prostredí dokazuje aj iná udalosť, ktorá sa odohrala o šesť rokov neskôr, v marci 1959. Udalosť súvisela s oslavami dvadsiateho výročia vzniku Slovenského štátu, ktoré sa odohrali za účasti talianskej vlády, parlamentu, armády, cirkevných predstaviteľov a predstaviteľov mesta Rím. Oslavy sa začali 14. marca ráno slávnostnou svätou omšou v kaplnke svätých Cyrila a Metoda v starobylej Bazilike sv. Klementa, ktorú celebraval bývalý *chargé d'affaires* na Slovensku, arcibiskup Giuseppe Burzio. Na cirkevnej slávnosti sa zúčastnila početná slovenská komunita v Ríme na čele s msgr. Náhalkom, riaditeľom Slovenského katolíckeho ústredia, predsedníčkou Katolíckej akcie Slovákov v zahraničí Margitou Redekyovou, vedúcim slovenského vysielania Vatikánskeho rozhlasu pátrom Štefanom Senčíkom SJ, vedúcim slovenského vysielania v Talianskom štátnom rozhlase Jozefom Martinkom a, prirodzene, Kolomanom Murgašom. Z cirkevných osobností hodno spomenúť pátra Antona Prešerena, slovenského asistenta Spoločnosti Ježišovej. Vo večerných hodinách toho istého dňa vyvrcholili oslavy v rímskej sále Pax Romana, ktorá bola zaplnená do posledného miesta, pričom talianskych účastníkov bolo okolo 180. Zúčastnené oficiálne

484 Slovenský úspech v Taliansku. Členovia talianskej vlády za slovenskú štátnosť. In: *Slobodné Slovensko*, 1953, roč. 8, č. 19 – 20, s. 1.

a emigrantské delegácie pozdravil v úvodnom príhovore Koloman Murgaš, hlavný organizátor celého podujatia, a hneď na úvod privítal talianskeho plukovníka Fulvia Tomassucciho, nositeľa Zlatej medaily – najvyššieho vojenského štátneho vyznamenania v Taliansku. Na večernej slávnosti sa zúčastnili vysokí talianski politici: senátor za Kresťanskodemokratickú stranu Giovanni Carrara; šéf protokolu mesta Rím Renato Feregini, ktorý predniesol pozdrav rímskeho starostu Urbana Ciocettiho; vysoký úradník z úradu RAI pri predsedníctve vlády; významný priateľ Slovákov, profesor Leo Magnino, generálny tajomník Strediska pre výskum etnických a menšinových problémov, a generál Arturo Barbieri, ktorý zastupoval generálny štáb talianskej armády. Celkovo sa na slávnosti zúčastnilo 25 talianskych generálov. Podobne bola na oslavách slovenského dňa nezávislosti zastúpená Katolícka akcia, asociácia *Tricolore*, Združenie talianskych spisovateľov, univerzity a osobnosti kultúrneho života. Okrem zástupcov emigrantských organizácií spoza železnej opony po prvýkrát zavítali na oslavy aj reprezentanti afrických národov, napríklad z Líbye a Eritrey. Napokon nemenej prominentná bola aj hudobná časť programu v zastúpení sólistov rímskej opery a klaviristu z rímskeho rozhlasu. Slávnostným rečníkom na podujatí bol politicky najvyššie postavený účastník podujatia – senátor Carrara, ktorý ako predseda Združenia katolíckych intelektuálov spoza železnej opony dobre poznal problematiku východného bloku. Vo svojej reči sa v zmysle hesla Pax Romana dožadoval mieru pre celý svet a spravodlivosti osobitne pre Slovákov a keďže Slovákov pokladal za kresťanský národ, vyzval kresťanské národy celého sveta o solidaritu. Člen talianskej vlády, minister Umberto Tupini, poslal osobný telegram, v ktorom pozdravil zhromaždenie so „želaním šťastnej budúcnosti pre šľachetný národ Slovákov“. Pozdravné telegramy poslali aj 19 poslanci Talianskeho parlamentu.

V neposlednom rade zhromaždenie pozdravil veľký priateľ Slovákov Guido Gonella, ktorý v roku 1959 zastával post ministra spravodlivosti.⁴⁸⁵ Profesor Leo Magnino vo svojom prejave vyzdvihol dôležitosť slovensko-talianskej spolupráce, ktorá mala tradíciu už za čias vierozvestcov svätých Cyrila a Metoda, pripomenul „bratstvo zbraní“ medzi talianskymi vojakmi a slovenskými legionármi počas prvej svetovej vojny, čoho svedectvom sú mená talianskeho generála Luigiho Piccioneho a predovšetkým slovenského generála Milana Rastislava Štefánika. Konštatoval, že Slovensko na náboženskom poli vydalo množstvo svedectiev „prítulnosti k Rímu“ a rovnako aj na politickom

485 Slávnostné príhovory sú čiastočne uverejnené: Mohutné oslavy 14. marca vo Večnom meste. In: *Slovák v Amerike*, 01. 04. 1959, roč. 70, č. 13, s. 1, 3.

poli dokázalo odsúdením protitalianskej politiky Beneša svoj kladný postoj.⁴⁸⁶ Oslavy dvadsiateho výročia vyhlásenia Slovenského štátu nezostali ohraňované len na Rím, ale konali sa prakticky vo všetkých významnejších západných metropolách, kde slovenský politický exil mal svoje zastúpenie. Dodnes nie sú historiograficky dostatočne spracované a širšej verejnosti zostávajú aj naďalej úplne neznáme.

Nie je celkom pochopiteľné, prečo Koloman Murgaš po vybojovaní významných pozícií pre prácu Slovenskej národnej rady v zahraničí napokon Večné mesto koncom roka 1962 definitívne opustil a presťahoval sa do západonemeckého Kolína nad Rýnom. Od 15. novembra 1962 začal pracovať ako redaktor a prekladateľ v nemeckom verejnoprávnom rozhlase *Deutsche Welle*. Pravdepodobne to boli materiálne pohnútky, ktoré ho doviedli do Kolína – tu dostal riadne platené miesto,⁴⁸⁷ kým v talianskom rozhlase za prácu v slovenskom oddelení bol odmeňovaný výlučne formou honorárov. V rozhlase *Deutsche Welle* pracoval až do roku 1980, keď odišiel do dôchodku. V západonemeckom exile pôsobil ako redaktor, istý čas aj ako šéfredaktor najdlhšie vychádzajúceho exilového časopisu *Slobodné Slovensko*, bol spoluzakladateľom a členom vedenia Ústavu Matúša Černáka pod vedením Krištofa Greinera, jedného z najplodnejších novinárov v emigrácii, plynule ovládajúceho štyri svetové jazyky. V Nemecku sa Murgaš 11. októbra 1968 oženil s Nemkou Gisela Stössel, rodenou Laßlop, s ktorou mal jednu dcéru.⁴⁸⁸ Jeho dlhoročné redaktorské pôsobenie pre časopis *Slobodné Slovensko*, jeho veľký zmysel pre každodennú mravčiu prácu s minimálnymi finančnými a technickými prostriedkami zhrnul Arvéd Grébert takto: „Šéfredaktor *Slobodného Slovenska* je rodený novinár. Má dar písať tak, že to zaujíma a neraz i omráči aj tých, ktorí s ním nesúhlasia. Nie ‚veľký hlahol slov‘ robí novinára novinárom, ale svojský spôsob podania a formulovania vecí a náhľadov. Neraz ozajstné ‚praskanie bičom‘. A v tom ‚praskaní bičom‘, ako vraví Eugen Vesnin v jednom epigrame, ‚upletenom hoc‘ na oslov‘, je Kalo Murgaš ozajstný majster.“⁴⁸⁹

486 Po min. Tupinim aj min. Gonella. In: *Slovák v Amerike*, 15. 04. 1959, roč. 70, č. 14, s. 3.

487 Oficiálne oznámenie o získaní pracovného miesta v rozhlase *Deutsche Welle* bolo Murgašovi zaslané 30. októbra 1962. Úradný list sa nachádza v súkromnom archíve autorky.

488 Nekrológ z pera Murgašovho priateľa Jozefa Kolmajera: Opustil naše rady statočný vlastenec. Október 1995. Súkromný archív autorky. Murgaš mal z prvého manželstva so Slovenkou, ktorá zostala po jeho emigrácii v Bratislave, syna Mariána. Gisela Stössel, rod. Laßlop, mala z prvého manželstva jedného syna. Murgaš syna Mariána finančne podporoval.

489 ARVÉD GRÉBERT: Koloman Murgaš 65-ročný. In: *Slovák v Amerike*, január 1982, s. 1.

Príchodom Kolomana Murgaša do Nemeckej spolkovej republiky koncom roka 1962 sa pôsobenie slovenského politického exilu na západonemeckej pôde, kde od konca druhej svetovej vojny takmer nepretržite existovalo významné exilové centrum, posilnilo. V Mníchove pôsobil ponajprv Slovenský revolučný odboj, ktorého zásluhou už od roku 1946 začal vychádzať prvý exilový časopis *Slovenský kuriér*, neskôr premenovaný na *Slobodné Slovensko*, politicky aktívny tu bol aj Matúš Černák a neskôr, od roku 1952, aj Ferdinand Ďurčanský.⁴⁹⁰

V bavorskom hlavnom meste sídlila aj československá redakcia Rádia Slobodná Európa, v ktorej pracovali slovenskí redaktori,⁴⁹¹ a v neposlednom rade aj Slovenská katolícka misia na čele s msgr. Buckom. Koloman Murgaš po príchode do Kolína nad Rýnom vykonával aj funkciu tajomníka Ústavu Matúša Černáka, ktorý sa po dohode so Slovenským ústavom v Ríme zamerl na diplomaticko-politickú činnosť v západoeurópskych kruhoch v zmysle ovplyvňovania verejnej mienky v prospech štátnej samostatnosti Slovenska. Spojovacím článkom medzi obidvoma ústavmi bol prof. Vojtech Bucko, ktorý viedol Slovenskú katolícku misiu v Nemecku a mal výborné kontakty jednak na vedenie Slovenského ústavu v Ríme, predovšetkým jeho prvého riaditeľa msgr. Náhaliku, jednak na ľudí v západonemeckej emigrácii.⁴⁹² Centrum Ústavu Matúša Černáka sídlilo v Kolíne nad Rýnom v dvoch miestnostiach, v ktorých sa nachádzal archív a knižnica, a pobočka Ústavu existovala aj v Mníchove. Ústav vydával od roku 1961 mesačník publicistického zamerania *Černákov odkaz*, financovaný prevažne západonemeckým zahraničnopolitickým úradom v Bonne z fondu na podporu emigrantskej tlače, a vedecký polročník v nemeckom jazyku *Slowakei*, určený pre vedeckých, kultúrnych, politických a diplomatických činiteľov v nemecky hovoriacich krajinách západnej Európy, a iné neperiodické

490 K pôsobeniu Matúša Černáka v Mníchove bližšie pozri ANTON HRUBOŇ: Poznámky k politickým aktivitám slovenského exilu v prvej polovici 50. rokov z pohľadu agendy Zahraničného úradu Nemeckej spolkovej republiky. In: ANTON HRUBOŇ, JURAJ JANKECH, KATARÍNA RISTVEYOVÁ (eds.): *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1939, III. Menšiny*. Banská Bystrica: Belianum, 2014, s. 234 – 246; K aktivitám Ďurčanského v Západnom Nemecku bližšie pozri ANTON HRUBOŇ: Odboj alebo bezvyhliadková diplomacia? Pôsobenie Ferdinanda Ďurčanského v Nemeckej spolkovej republike v kontexte aktivít slovenskej politickej emigrácie. In: VLADIMÍR VARINSKÝ (eds.): *K identifikácii protikomunistického odboja. Slovenský aspekt v medzinárodnom kontexte*. Banská Bystrica: Belianum, 2017, s. 123 – 155.

491 K československej redakcii RFE bližšie pozri KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Svetový kongres Slovákov a Rádio Slobodná Európa, s. 184 – 207.

492 A ÚPN, f. BA-T, a. č. 1455, Výpis z agentúrneho zväzku č. 345 od spolupracovníka STANO z 11. novembra 1964 k osobe Murgaš, s. 96 – 97.

publikácie.⁴⁹³ V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch pôsobil Murgaš aj ako výkonný redaktor časopisu *Slobodné Slovensko*, najrozšírenejšieho a najčítanejšieho slovenského exulantského časopisu v nemecky hovoriacich štátoch, najmä v Západnom Nemecku a Švajčiarsku, ktorý v neľahkých podmienkach vyše štyri desaťročia vychádzal v Kolíne nad Rýnom pod gesciou Ústavu Matúša Černáka. Bol tiež činný v radoch Svetového kongresu Slovákov. Murgaš žil a pôsobil v Kolíne nad Rýnom až do smrti. Zomrel 7. októbra 1995.

493 A ÚPN, f. BA-T, a. č. 1455, Výpis z agentúrneho zväzku č. 391 od spolupracovníka STANO z 19. júla 1965 k osobe Murgaš, s. 100 – 101; Výpis zo spisu „Z činnosti Ústavu Matúša Černáka z 28. 6. 1963“, s. 102. Murgaš bol v roku 1962, teda ešte počas jeho pobytu v Ríme, kontaktovaný tajným spolupracovníkom Štátnej bezpečnosti pod krycím menom PAX (Dušan Janota, zväzok na jeho meno bol zaregistrovaný 18. júla 1958). V Kolíne nad Rýnom bol „vyťažovaný“ tajným spolupracovníkom s krycím menom STANO, ktorý ho v rokoch 1963 – 1965 niekoľkokrát kontaktoval s cieľom získať presnejšie informácie o fungovaní Ústavu Matúša Černáka. Tajný spolupracovník s krycím menom STANO a PAX bola identická osoba menom Dušan Janota.

ZHRNUTIE

Slovenské dejiny sú po roku 1945 nové o dva významné fenomény: slovenský politický exil a slovenský katolícky exil. Dátum ich spoločného vzniku v roku 1945 napovedá, že určitá časť Slovákov z rôznych príčin nevidela pre seba a pre svoje rodiny budúcnosť v nových pomeroch obnoveného Československa a volila radšej spolu s mnohými inými národmi zo strednej, východnej a juhovýchodnej Európy emigráciu. Prvá vlna slovenskej politickej emigrácie sa spustila evakuáciou vládnych orgánov a iných politických inštitúcií spojených s režimom prvej Slovenskej republiky dôsledkom postupného obsadzovania Slovenska Červenou armádou. Do exilu však smerovali aj širšie vrstvy obyvateľstva: študenti, umelci, spisovatelia, novinári, katolícki kňazi, vojaci a napokon mnohí jednoduchí ľudia, ktorí neboli politicky činní, ale odchádzali, pretože sa obávali dôsledkov nových politických pomerov a najmä rastúceho vplyvu komunistov. Časť z týchto prvých utečencov sa na Slovensko vrátila dobrovoľne, časť z nich bola násilne repatriovaná, časť z nich istý čas strávila v amerických zaisťovacích táboroch či utečeneckých strediskách a niektorí bývalí slovenskí diplomati zostali žiť naďalej v zahraničí a hoci si návrat na Slovensko úprimne želali, podmienky ľudovodemokratického režimu v obnovenom predmníchovskom Československu im veľkú nádej na slobodný život vo vlasti nedávali. Prvá slovenská povojnová emigrácia je dôkazom, že idea slovenskej štátnosti zapustila korene, keď mnohí z prvých utečencov zo Slovenska nesúhlasili so stratou štátnosti a boli odhodlaní radšej žiť v nehostinnom exile a pracovať v prospech obnovenia slovenskej štátnosti. Je to fenomén, ktorý je v slovenských dejinách 20. storočia nový a historická veda má povinnosť sa ním zaoberať.

Prvým útočiskom slovenskej emigrácie v prvých povojnových rokoch sa z mnohých príčin stalo Taliansko a predovšetkým hlavné mesto Rím a sídlo Svätej stolice – Vatikán. Jednou z príčin bolo, že povojnoví kresťanskodemokratickí talianski vládni predstavitelia s výnimkou socialistov držali nad slovenskou kolóniou ochrannú ruku, slovenské pasy zostávali aj po zániku Slovenskej republiky v platnosti, čo prinášalo isté materiálne výhody a všeobecne talianska vláda nebola nápomocná pri pokusoch československej vlády o dosiahnutie vydania niektorých prominentných slovenských utečencov. Druhou z príčin bol priateľský postoj Svätej stolice a zvlášť pápeža Pia XII. k slovenskému národu, a tým činom aj k slovenským utečencom, a v neposlednom rade významné, dnes často opomínané charitatívne a pastoračné dielo Pia XII., ktoré vošlo do dejín pod názvom *Pontificia Commissione di Assistenza* – Pápežská pomocná komisia. Mnohí slovenskí utečenci sa v dôsledku tejto konkrétnej pomoci mohli denne

stravovať v pápežskej menze, dostali sociálne a materiálne zabezpečenie vrátane finančnej pomoci, bez ktorej by len ťažko mohli vycestovať do zámoria. Ďalším dôvodom pre rímsky exil bola prítomnosť bývalého slovenského vyslanca pri Svätej stolici Karola Sidora v Ríme.

Postavenie slovenského diplomata Karola Sidora, ktorý v rokoch 1939 – 1945 zastupoval záujmy Slovenskej republiky pri Svätej stolici, bolo vskutku výnimočné. Ako politik, ktorý sa postavil nacistickým emisárom v marci 1939, v dôsledku čoho upadol do nemilosti Berlína, si po príchode do Večného mesta v júli 1939 zaistil sympatie a dôveru spojeneckých diplomatov, nadviazal s nimi podľa možností kontakty, aby ich vo vhodnej chvíli informoval o slovenskej otázke. Po kapitulácii Talianska v septembri 1943 nemusel preto opustiť Rím a za múry Vatikánu sa presťahoval až po oslobodení Ríma v júni 1944, naďalej požíval právo pohybovať sa na oslobodenom území Talianska a vykonával neprerušene diplomatickú agendu. Nespochybniteľnú dôveru požíval zo strany Svätej stolice predovšetkým pre jeho odmietavý a Svätej stolici nápomocný postoj vo veci deportácií slovenských Židov v rokoch 1942 – 1943 a Svätá stolica nad ním držala ochrannú ruku, keď sa československá exilová vláda usilovala o podkopanie jeho pozícií. Benevolentný postoj Svätej stolice voči Sidorovi sa nezmenil ani po obnovení riadnych diplomatických vzťahov s povojnovou československou vládou, ktorá vyvinula nevídané úsilie o dosiahnutie vypovedania vatikánskeho azylanta Sidora a zároveň o likvidáciu slovenskej legácie, ktorá ako jediná zo slovenských vyslanectiev po skončení druhej svetovej vojny nikdy nebola odovzdaná Prahe. Toto všetko predurčovalo Sidora stať sa záchytnou adresou pre slovenskú povojnovú emigráciu a zároveň ústrednou postavou v exilovom hnutí.

Karol Sidor už ako súkromná osoba požívajúca právo vatikánskeho azylu, čo zároveň znamenalo, že sa nesmel politicky angažovať, vykonal množstvo drobnej práce v prospech slovenských utečencov, zabezpečoval im ubytovanie, stravné lístky, vstupné a vycestovacie víza a neskôr aj možnosť emigrácie do zámoria. Vďaka nemu a jeho kontaktom na kresťanskodemokratickú vládnu elitu bola zabezpečená ochrana pred vydaním do Československa, čím niektorých významnejších slovenských utečencov ochránil pred retribučným súdnictvom. Keď napokon predsa len došlo k uväzneniu významného slovenského spisovateľa Jozefa Čigera Hronského, bol to práve Sidor, ktorý vymohol od talianskych úradov okamžité prepustenie a urýchlené vycestovanie Hronského do Argentíny. Podobne vyvinul Sidor nemalé úsilie o záchranu bývalého slovenského prezidenta Jozefa Tisa pred vydaním do Československa a po odsúdení Národným súdom na trest smrti cestou vatikánskej diplomacie o jeho omilostenie. Na

jar 1948 spolu s bývalým *chargé d'affaires* na slovenskom vyslanectve v Berne Jozefom Kirschbaumom inicioval reorganizáciu Slovenskej národnej rady v Londýne, ktorú v roku 1944 vo Veľkej Británii založil Peter Prídavok, ako výlučnej hovorkyne slovenských záujmov pred Spojencami. Významná exilová organizácia Slovenská národná rada v zahraničí vznikla v septembri 1948. Jej prvým predsedom sa stal Karol Sidor a programovo bojovala za oslobodenie Slovenska spod komunistickej totality, ako aj za demokratickú Slovenskú republiku vo federatívnej Európe. V rímskom exile Sidor založil tiež politickú stranu s názvom Slovenská kresťanská demokracia, ktorá programovo nadväzovala na kresťanskodemokratické strany v povojnovej západnej Európe a v júli 1949 sa stala členom federatívne koncipovaného európskeho zoskupenia kresťanskodemokratických strán *Nouvelles Équipes Internationales*, t. j. nových medzinárodných skupín. Sidor sa zaslúžil aj o samostatné slovenské vysielania Rádia Vatikán a talianskeho štátneho rozhlasu RAI. Dlhý, vyše desaťročný nepretržitý pobyt vo Večnom meste ukončil vo februári 1950, keď spolu s rodinou vycestoval cez Paríž a Londýn do kanadského Montrealu.

V úplne odlišnej situácii sa v roku 1945 nachádzal bývalý minister vnútra a zahraničných vecí, expert na medzinárodné právo a exulant Ferdinand Ďurčanský, ktorý po evakuácii zo Slovenska na jar 1945 cez krátke zastávky v benediktínskom kláštore v Kremsmünsteri, tirolskom Kitzbühli a švajčiarskej Ženeve na necelé dva roky zakotvil v Ríme. V širšom dôsledku povojnového retribučného súdnictva bola objektívna existencia Slovenskej republiky ako samostatného štátu negovaná, jej bývalí čelní predstavitelia postavení na roveň „nacistických kolaborantov“ a „vojnových zločincov“ a práve Ferdinand Ďurčanský, ktorý bol *in absentiam* súdený v retribučnom procese Jozef Tiso a spol., sa stal stredobodom záujmu Prahy a Bratislavy o jeho vypátranie a následnú extradíciu do Československa. Na jeho vypátraní a vydaní bol od jari 1945 zainteresovaný a zapojený predovšetkým Úrad československého delegáta pri Komisii Spojených národov pre vojnové zločiny na čele s generálom Bohuslavom Ečerom, ktorý pátral po Ďurčanskom v súčinnosti s kanceláriou prezidenta, ministerstvom zahraničných vecí, ministerstvom spravodlivosti a poverenictvami pre vnútro a prazosúdie. Mimoriadny záujem o vydanie Ďurčanského mali slovenskí komunisti, predovšetkým štátny tajomník na ministerstve zahraničných vecí Vladimír Clementis, ktorý protestoval proti pobytu Ďurčanského v Ríme priamo u Spojencov. Od začiatku roka 1946 bolo pátraním po Ďurčanskom poverené aj československé vyslanectvo pri Kvirináli, kde bola zriadená repatriačná komisia, ktorá mala najatých vlastných pátracích agentov a na talianske úrady sústavne podávala žiadosti o vydanie.

Ďurčanský sa teda počas celého pobytu v Ríme a v jeho okolí musel skrývať, napriek tomu vyvinul čulú politickú činnosť.

Základ Ďurčanského exilovej činnosti tvorila koncepcia právnej kontinuity Slovenskej republiky ako medzinárodného subjektu a právo Slovákov na samourčenie podľa Atlantickkej charty a Charty Spojených národov. Pre potreby uskutočnenia týchto vytýčených cieľov založil 26. decembra 1945 v Ríme Slovenský akčný výbor, ktorý mal združovať všetky slovenské činorodé sily v exile, a stál na čele domáceho a zahraničného odboja. Ako problematická sa ukázala nadväznosť Slovenského akčného výboru na Ústavu Slovenskej republiky z júla 1939, na základe ktorej mala nová exilová organizácia predstavovať štátoprávnu kontinuitu a do veľkej miery bola vnímaná aj ako kontinuita s nedemokratickým režimom prvej Slovenskej republiky, v dôsledku čoho mnohé významné exilové osobnosti a napokon samotný Sidor odmietli vstúpiť do jeho radov. V päťdesiatych rokoch Ďurčanský teóriu pôvodnej štátoprávnej kontinuity prehodnotil a Ústavu z júla 1939 označil za nedemokratickú a nesúhlasil ani so založením slovenskej exilovej vlády. V prvej polovici roka 1946 sa činnosť Slovenského akčného výboru zamerala na Parížsku mierovú konferenciu, ktorá sa konala od júla do októbra v Luxemburskom paláci v hlavnom meste Francúzska. Ďurčanský sa usiloval o sprítomnenie slovenskej otázky a z tohto dôvodu vypracoval spolu s filozofom Štefanom Polakovičom tri pamätné spisy, ktoré boli vytlačené v rímskej tlačiarni Tipografia Pio X. a v koncentrovanej forme vyjadrovali právnicko-filozofické myslenie ich tvorcov o postavení Slovenska v medzinárodnom povojnovom poriadku. Ďurčanský bol v prvých povojnových rokoch autorom mnohých ďalších memoránd a vyhlásení, z ktorých niektoré končili na stole ministra zahraničných vecí Talianskej republiky a všeobecne boli brané na vedomie. Koncom decembra 1948 vypracoval taliansky konzul v Bratislave správu venovanú pôsobeniu Slovenského akčného výboru, ktorý od jesene 1947 preniesol svoju činnosť do Argentíny. Podrobná správa bola následne zaslaná na rímsku centrálu na Farnesine, ako aj na talianske ambasády vo Washingtone, v Buenos Aires, vo Varšave, v Moskve a stálemu pozorovateľovi Talianskej republiky pri Organizácii Spojených národov, čo znamená, že talianska diplomacia bola o činnosti tejto exilovej organizácie informovaná.

Medzi prvými slovenskými utečencami, ktorí mali namierené do Ríma, boli študenti, utekajúci pred dôsledkami nových politických pomerov na Slovensku. V auguste 1945 dorazila do Večného mesta skupina šiestich študentov na čele s Františkom Chajmom a na odporúčanie Karola Sidora sa ubytovali v budove bývalého slovenského vyslanectva na povestnej Via Reno 9, kde až do kapitulácie Talianska v septembri 1943 sídlil slovenský vyslanec Bohdan

Galvánek s personálom. Od roku 1948 skupina študentov z rímskej kolónie postupne odchádzala do Madridu, kde po získaní štipendia od španielskej vlády a ubytovania v Kolégiu sv. Jakuba mohli pokračovať v štúdiách na Madridskej univerzite. Začiatkom novembra pricestovala do Ríma skupina významných matičiarov na čele s bývalým správcom Matice slovenskej a spisovateľom Jozefom Cígerom Hronským a predsedom historického odboru Matice slovenskej, historikom Františkom Hrušovským. Početná skupina, v ktorej sa nachádzali známe osobnosti, ako umenovedec Jozef Cincík, básnik a františkánsky mních Rudolf Dilong, spisovateľ Ján Okál', jazykovedec Henrich Bartek, filozof Štefan Polakovič, literárny kritik Stanislav Mečiar, literárny vedec Ernest Žatko a básnik a prekladateľ Koloman Geraldini, pricestovala do Talianska z nemeckého mesta Ulm vlakom, určeným pre repatriovaných talianskych vojakov. Pri získaní vstupných víz do Talianska bol opäť nápomocný Karol Sidor, ktorý prostredníctvom svojho dobrého priateľa, významného kresťanskodemokratického politika Guida Gonellu, a za súčinnosti talianskeho ministerstva zahraničných vecí víza zadovážil, čo v utečencami preplnenom Taliansku, ktorému hrozila potravinová kríza, nebola samozrejmosť. Ešte pred príchodom matičiarskej skupiny prišli niekedy v lete do Ríma generálny tajomník Ústrednej katolíckej charity a redaktor časopisu *Kultúra* kňaz Mikuláš Šprinc a básnik Karol Strmeň, ktorý si v Svätopeterskej bazilike zobral za manželku Sidorovu najstaršiu dcéru Oľgu. Mikuláš Šprinc bol na jeseň 1945 menovaný pápežským delegátom III. pápežskej misie pre utečencov v Nemecku a Rakúsku, zameranej na duchovnú a materiálnu pomoc pre utečencov zo strednej a východnej Európy, pričom každá národná skupina mala svojho osobitného pápežského delegáta-kňaza, vybaveného rozsiahlou cirkevno-jurisdikčnou právomocou. Vo Večnom meste sa od roku 1945 postupne budovalo aj centrum slovenského katolíckeho exilu a odhliadnuc od tých kňazov, rehoľníkov a seminaristov, ktorí v Ríme už pôsobili, po komunistickom prevrate v Československu vo februári 1948 pribudli mnohí ďalší. V apríli 1951, po vyše dvojročných pobytoch v koncentračných táboroch a väzniciach na Slovensku, emigroval Anton Botek. Pomerne rýchlo zorganizoval okolo seba skupinu mladých kňazov a rehoľníkov a 1. novembra 1951 obnovil činnosť Ústrednej katolíckej kancelárie, ktorá bola násilným, policajno-administratívnym zákrokom v novembri 1948 síce rozpustená a *de facto* zakázaná, *de jure* však existovala naďalej. Obnovená inštitúcia, premenovaná na Slovenské katolícke ústredie v zahraničí – *Centrum Catholicum Slovacorum in exteris*, mala informovať slobodný svet o perzekúciách Katolíckej cirkvi na Slovensku a nepolitickou cestou pomáhať potrebám slovenskej emigrácie. Od začiatku roka 1952 začalo Ústredie vydávať časopis *Hlasy z Ríma*, ako tlačový

orgán Katolíckej akcie. V tom istom roku sa Anton Botek stal prvým slovenským zástupcom Najvyššej rady pre emigráciu pri Posvätnnej konzistoriálnej kongregácii, čo znamenalo, že bol zodpovedný za starostlivosť o slovenské katolícke misie vo svete, ktoré od začiatku päťdesiatych rokov začali v slobodnom svete postupne vznikať. Začiatkom júla 1953 prišiel do Ríma po strastiplnom úteku spoza železnej opony Štefan Náhalka, tajomník spišského biskupa Jána Vojtaššáka, a keďže jazykovým vybavením prevyšoval Boteka, bolo prirodzené, že po Botekovom odchode do Kanady v roku 1957 prevzal po ňom vedenie slovenského katolíckeho exilu. Napokon v septembri 1952 prišiel do Ríma tajný biskup Pavol Hnilica, ktorý sa mimoriadnym spôsobom zaslúžil o oboznámenie svetovej verejnosti so zločinmi komunistického režimu na Slovensku, a do Ríma prišli aj mnohí ďalší katolícki duchovní, ktorí po nástupe komunistickej totality emigrovali.

Za jednu z prvých významných ustanovizní sociálnej pomoci pre slovenských utečencov na pôde Večného mesta možno považovať Ústredie sociálnej starostlivosti o slovenských emigrantov v Európe (*Comitato Assistenza Profughi slovacchi di Europa in Roma*), zriadené pri Pápežskom pomocnom diele koncom roka 1945. Bezprostredným impulzom pre jeho vznik bola núdza rastúcej slovenskej komunity v Ríme, ktorá našla ohlas vo vedení Združenia slovenských katolíkov v Amerike. Prvým riaditeľom Ústredia sociálnej starostlivosti sa stal laicizovaný kňaz, dvojnásobný doktor teológie a orientálnych jazykov, diplomovaný knihovník a archivár vo Vatikánskej apoštolskej knižnici a v neposlednom rade talentovaný básnik Ignác Zelenka alias Eugen Vesnin. Zelenka sa zaslúžil aj o to, aby sa regály Vatikánskej apoštolskej knižnice od jeho nástupu do služby v roku 1943 začali zaplňať slovacikami, publikovanými predovšetkým v Spojených štátoch amerických, kde slovenská krajanská komunita mala dostatok finančných prostriedkov na vydávanie slovenských kníh. V rokoch 1948 – 1951 vydával prvý slovenský katolícko-kultúrny časopis v Taliansku pod názvom *Rím*, ktorý spájal slovenskú komunitu v Ríme so slovenskou katolíckou emigráciou, americko-slovenskými katolíckmi a všeobecne so zainteresovanou slovenskou diasporou na pozadí Večného mesta, a bol tiež vydavateľom niekoľkých pozoruhodných knižných publikácií a prekladov.

Taliansko sa približne od októbra 1945 do februára 1948 stalo dočasnou vlasťou aj pre významného slovenského spisovateľa a matičiara Jozefa Cígera Hronského. Napriek nepriaznivým okolnostiam spôsobeným sústavným tlakom československej vlády na talianske vládne miesta, ktorým chcela Praha dosiahnuť jeho vydanie, spisovateľ počas vyše dvojročného pobytu v mestách Rím, Oriolo Romano a Assisi napísal dve pozoruhodné diela: novelu *Predavač talizmanov*

Liberius Gaius a román *Andreas Búr Majster*. Tieto takpovediac talianske diela svedčia o vnútornom prerode umelca a jeho novej blízkosti k Bohu. Už v Ríme chcel Hronský založiť združenie slovenských spisovateľov v zahraničí, pretože chcel „okrem politiky nasadiť hneď aj druhú koľaj na podopretie slovenskej veci“. Situácia Hronského sa dramaticky zhoršila po tom, ako bol začiatkom októbra 1946 spolu s bývalým tajomníkom Matice a literárnym kritikom Stanislavom Mečiarom, jazykovedcom Henrichom Bartkom a právnikom a diplomatom Jánom Kaššovicom zapísaný na listinu vojnových zločincov s absurdným obvinením z drancovania. Zápis na zoznam vojnových zločincov vymohol Úrad československého zástupcu v Komisii Spojených národov pre vojnové zločiny v súčinnosti s československou vládou preto, aby sa osoby uvedené na zozname ľahšie podarilo dostať späť do Československa. V dôsledku intenzívnych extradičných snáh a zápisu na zoznam vojnových zločincov Hronský nedostal vycestovacie víza do Spojených štátov amerických napriek mimoriadnemu úsiliu čelných predstaviteľov Slovenskej ligy v Amerike a kongresmana Daniela J. Flooda. Hronský bol koncom januára 1948 dokonca uväznený v rímskej väznici Carcere Regina Coeli. Len veľké úsilie Karola Sidora mu pomohlo dostať sa von z väznice a urýchlene odcestovať zaoceánskym parníkom do Argentíny, kde Hronského emigrantská odysea až do jeho predčasnej smrti v roku 1960 pokračovala.

Na stránkach knihy sú podrobne zachytené ďalšie udalosti, ako boli vznik a počiatky pôsobenia Slovenskej národnej rady v zahraničí, cesta delegácie Slovenskej národnej rady v zahraničí do Francúzska a Rakúska vo februári a v marci 1949, návšteva čestného predsedu Slovenskej ligy v Amerike Petra Hletka v Ríme v lete 1949 a napokon účinkovanie novinára, redaktora a prvého vedúceho slovenského vysielania talianskeho štátneho rozhlasu Kolomana Murgaša.

Primárnym cieľom predkladanej monografie bolo jednak zhromaždiť čo najširší pramenný materiál k danej problematike, jednak čo najpresnejšie zrekonštruovať jednotlivé dejinné udalosti, pôsobenie jednotlivých inštitúcií a osôb, ktoré súvisia s povojnovým exilom v Taliansku, a posunúť tak historickú vedu o krôčik dopredu. V budúcnosti bude potrebné tieto poznatky doplniť ďalším výskumom a zamerať sa na niektoré kľúčové otázky povojnového exilu v porovnaní s inonárodnými exilmi strednej a východnej Európy. Na záver zostáva ešte konštatovať, že dejiny Talianska po roku 1945 a najmä dejiny Ríma skrývajú mnohé slovenské osudy a príbehy, písané za dramatických okolností meniaceho sa sveta a spoločnosti. Dejiny Talianska a špeciálne dejiny Ríma sú preto čiastočne aj slovenskými dejinami, ktoré je dobré a užitočné poznať a čerpať z nich.

RIASSUNTO

Dopo il 1945 la storia slovacca si è arricchita di due nuovi importanti fenomeni: l'esilio politico slovacco e l'esilio cattolico slovacco. La data di questi grandi cambiamenti comune del 1945 suggerisce che una certa parte degli slovacchi per vari motivi non vedeva per sé, né per le sue famiglie un futuro nelle nuove condizioni della rinnovata Cecoslovacchia e ha scelto l'emigrazione come anche molte altre nazioni dell'Europa centrale, orientale e sud-orientale. La prima fase dell'emigrazione politica slovacca iniziò gradualmente con l'occupazione della Slovacchia da parte dell'Armata Rossa nella primavera del 1945 con l'evacuazione delle autorità governative e di altre istituzioni politiche associate al regime della Prima Repubblica Slovacca. Tuttavia, in esilio si recarono numerosi ad esempio: studenti, artisti, scrittori, giornalisti, sacerdoti cattolici, soldati e alla fine molte persone semplici che non erano politicamente attive, ma fuggivano perché temevano le conseguenze delle nuove condizioni politiche e in particolare la crescita d'influenza dei comunisti. Una parte di questi primi rifugiati tornò in Slovacchia su base volontaria, un'altra parte fu rimpatriata con violenza, un'altra parte ancora visse nei campi di profughi americani o nei centri per i rifugiati e alcuni ex diplomatici slovacchi rimasero vivere all'estero e anche se sarebbero voluti tornare in Slovacchia, le condizioni del regime democratico popolare nella rinnovata Cecoslovacchia non gli dava una grande speranza per una vita libera nella propria patria. La prima emigrazione slovacca dopo la guerra è prova che l'idea dello stato slovacco si era radicata, anche se molti dei primi rifugiati dalla Slovacchia non concordavano nell'aver preso lo stato, ma erano determinati a vivere in un esilio inospitale e a lavorare per il ripristino dello stato slovacco. È un fenomeno che nella storia slovacca del XX secolo è nuovo e la scienza storica ha l'obbligo di affrontarlo.

Il primo rifugio dell'emigrazione slovacca nei primi anni del dopoguerra divenne per molte ragioni l'Italia e in particolare, la città capitale di Roma e la Santa Sede – il Vaticano. Una delle ragioni era che nel dopoguerra i funzionari del governo italiano cristiano-democratico con l'eccezione dei socialisti, protessero la colonia slovacca, i passaporti slovacchi sono rimasero validi anche dopo la fine della Repubblica Slovacca, il che portò alcuni benefici materiali e in genere il governo italiano non aiutò nei tentativi del governo Cecoslovacco di ottenere il rilascio di alcuni eminenti rifugiati slovacchi. La seconda ragione era l'atteggiamento amichevole della Santa Sede, in particolare di Papa Pio XII, alla nazione slovacca e quindi anche ai rifugiati slovacchi e ultimo ma non meno importante oggi spesso trascurata l'opera caritativa e pastorale di Pio

XII, passato alla storia sotto il nome di: Pontificia Commissione di Assistenza. Molti rifugiati slovacchi come risultato di questa specifica assistenza potevano mangiare quotidianamente nella mensa papale, ricevettero previdenza sociale e materiale, compresa anche l'assistenza finanziaria, senza la quale non potevano fare i viaggi verso oltremare. Un'altra ragione per la scelta dell'esilio romano fu la presenza dell'ex ambasciatore slovacco presso la Santa Sede Karol Sidor a Roma.

La posizione del diplomatico slovacco Karol Sidor, che tra il 1939 e il 1945 rappresentò gli interessi della Repubblica Slovacca presso la Santa Sede fu davvero eccezionale. Come politico che si schierò contro l'emissario nazista nel marzo 1939 cadde nella disapprovazione di Berlino; ma dopo il suo arrivo nella città eterna nel 1939 conquistò il favore e garantì la fiducia verso il corpo diplomatico ma soprattutto si mise con loro in contatto per dare le informazioni in tempo giuste della situazione nella Slovacchia. Dopo la capitolazione dell'Italia nel settembre 1943, non doveva lasciare Roma e in Vaticano si trasferì dopo la liberazione di Roma nel giugno del 1944 però continuò a utilizzare il diritto di muoversi nel territorio d'Italia e continuamente realizzava la sua agenda diplomatica senza nessuna rottura. La Santa Sede aveva tanta fiducia verso in lui innanzitutto per il suo rifiuto nei confronti delle deportazioni degli ebrei slovacchi nel 1942–1943, a causa di questo la Santa Sede lo protesse, quando il governo cecoslovacco in esilio cercò d'indebolire le sue posizioni. L'atteggiamento benevolo della Santa Sede verso Sidor non cambiò nemmeno dopo il rinnovamento delle relazioni diplomatiche con il governo cecoslovacco nel dopoguerra, che compì uno sforzo senza precedenti per portare le denunce di Sidor al richiedente asilo del Vaticano e per liquidare l'eredità slovacca, quale unica ambasciata slovacca dopo la seconda guerra mondiale, non aveva mai smesso di operare a Praga. Tutto questo fece Sidor l'indirizzo preminente per l'emigrazione slovacca nel dopoguerra e allo stesso tempo una figura centrale nel movimento d'esilio.

Karol Sidor per quanto riguarda la sua stessa persona privata che usava il diritto di asilo vaticano che allo stesso tempo non si poteva impegnare politicamente, compì una gran mole di lavoro minore a beneficio dei profughi slovacchi, per loro assicurò alloggio, buoni di pasto, visti di entrata e di uscita e successivamente la possibilità d'emigrazione oltreoceano. Attraverso la sua persona e con i suoi contatti con il governo cristiano-democratico assicurò la protezione contro l'extradizione in Cecoslovacchia, così protesse alcuni dei più importanti rifugiati slovacchi dalla giustizia retributiva. Dopo che imprigionarono il famoso scrittore slovacco Jozef Čiger Hronský, fu proprio Sidor che ottenne dalle autorità italiane l'immediata liberazione e la possibilità di lasciare

il paese per partire verso l'Argentina. Fu proprio lui che allo stesso modo compì un grande sforzo per salvare l'ex presidente slovacco Jozef Tiso attraverso la diplomazia vaticana prima di essere estradato in Cecoslovacchia e condannato dalla Corte Nazionale alla pena di morte. Nella primavera del 1948 insieme con Jozef Kirschbaum ex chargé d'affaires nell'ambasciata slovacca a Berna, iniziò la riorganizzazione del Consiglio nazionale slovacca a Londra, che fu fondato nel 1944 nel Regno Unito da Peter Prídavok come portavoce per gli interessi slovacchi verso gli Alleati. Molto significativa l'organizzazione dell'esilio, il Consiglio nazionale slovacco fu creato all'estero nel settembre del 1948 e il suo primo presidente divenne Karol Sidor e programmaticamente combattè per la liberazione della Slovacchia dal totalitarismo comunista ma soprattutto di avere la democrazia nella Repubblica Slovacca in un'Europa federale. Nell'esilio romano, Sidor fondò anche un partito politico chiamato Democrazia Cristiana Slovacca, che con il suo programma politico era collegato con i partiti cristiano-democratici nell'Europa occidentale del dopoguerra e nel luglio divenne un membro del gruppo europeo dei partiti cristiano-democratici concepito a livello federale Nouvelles Équipes Internationales cioè i nuovi gruppi internazionali. Sidor svolse un ruolo importante anche con le trasmissioni indipendenti slovacche di Radio Vaticane e anche della Radio statale italiana la RAI. Il suo lungo soggiorno di oltre dieci anni nella città eterna si concluse nel febbraio 1950 quando lui e la sua famiglia partirono attraverso Parigi e Londra fino al Canada a Montreal.

In una situazione completamente diversa era nel 1945 l'ex ministro dell'Interno e degli affari esteri, esperto di diritto internazionale e esule Ferdinand Ďurčanský, che dopo l'evacuazione dalla Slovacchia nella primavera del 1945, attraverso brevi soste in varie posti come il monastero benedettino a Kremsmünster a Kitzbühel nel Tirolo e Ginevra è arrivato a Roma dove visse due anni. Nel senso più ampio della giustizia retributiva del dopoguerra l'esistenza della Repubblica Slovacca come stato indipendente era oggettivamente negata, i suoi ex leader erano stati equiparati al «collaboratori nazisti» e al «criminali di guerra» proprio Ferdinand Ďurčanský che era «in absentiam» era stato giudicato nel processo di punizione con Jozef Tiso ed altri a causa di questo divenne un interesse primario per Praga e Bratislava rintracciarlo e estradarlo in Cecoslovacchia. Nel 1945 fu trovato ed in particolare fu coinvolto in particolare l'ufficio del Delegato cecoslovacco presso la Commissione per i crimini di guerra delle Nazioni Unite presieduto dal generale Bohuslav Ečer, che stava cercando Ďurčanský in collaborazione con l'Ufficio del Presidente, il Ministero degli Affari Esteri, il Ministero della Giustizia e comitati interni

e anche tribunali. Lo straordinario interesse per l'estradizione di Ďurčanský era dovuto ai comunisti slovacchi, in particolare il sotto segretario di stato presso il Ministero degli Affari Esteri Vladimír Clementis, che protestò direttamente verso gli Alleati contro la permanenza del Ďurčanský a Roma. Dall'inizio del 1946 l'ambasciata cecoslovacca presso il Quirinale fu incaricata della ricerca di Ďurčanský, fu istituita una commissione di rimpatrio, che assunse i propri agenti investigativi e costantemente presentò la domanda di estradizione di Ďurčanský alle autorità italiane. Dunque Ďurčanský si dovette nascondere durante il suo soggiorno a Roma e nei dintorni, nonostante questa situazione fu un politico molto attivo.

La base dell'attività di Ďurčanský in esilio era il concetto di continuità legale della Repubblica Slovacca come ente internazionale e il diritto degli slovacchi all'autodeterminazione sotto la Carta Atlantica e la Carta delle Nazioni Unite. Per la realizzazione di questi obiettivi stabiliti, fondò il 26 dicembre 1945 il Comitato d'Azione slovacco a Roma, che doveva unire tutte le forze attive slovacche in esilio e si pose a capo della resistenza nazionale ed estera. Fu problematico mantenere la continuità del Comitato d'azione slovacco in base alla Costituzione della Repubblica Slovacca dal 1939, sulla base di questa costituzione la nuova organizzazione in esilio doveva costituire una continuità giuridica dello stato e in larga misura era anche percepita come continuità con il regime antidemocratico della Prima Repubblica Slovacca, a causa della quale molte importanti figure esiliate e alla fine anche Sidor stesso si rifiutò di entrare nei suoi ranghi. Negli anni cinquanta Ďurčanský rivalutò la Costituzione dal luglio 1939 e la teoria della continuità dello stato dichiarato come antidemocratico e non era nemmeno d'accordo con la fondazione del governo slovacco in esilio. Nella prima metà del 1946, le attività del Comitato d'azione Slovacco concentrarono sulla Conferenza di pace di Parigi, che si svolse da luglio a ottobre presso il Palazzo Lussemburgo nella città capitale della Francia. Ďurčanský voleva ravvivare la questione slovacca e per questo motivo lavorò con il filosofo Štefan Polakovič e prepararono tre scritti commemorativi, che furono stampati nella tipografia romana di Pio X e in una forma più concentrata formularono il pensiero legale-filosofico dei loro creatori sulla posizione della Slovacchia nell'ordine internazionale del dopoguerra. Nei primi anni dopo la guerra Ďurčanský fu l'autore di molti altri memorandum e dichiarazioni, alcuni dei quali finirono sulla scrivania del Ministro degli Esteri della Repubblica Italiana e furono generalmente riconosciuti. Alla fine del 1948 a dicembre, il console italiano a Bratislava rese nota la notizia del lavoro del comitato d'azione slovacchi, che dal 1947 trasferì le sue attività in Argentina.

Un messaggio dettagliato fu successivamente inviato alla sede romana alla Farnesina, anche presso l'ambasciata italiana a Washington, Buenos Aires, Varsavia, Mosca e a l'osservatore permanente della Repubblica Italiana presso l'Organizzazione della Società delle Nazioni, sul fatto che la diplomazia italiana era stata informata delle attività di questa organizzazione in esilio.

Tra i primi rifugiati slovacchi, che andavano verso Roma vi erano gli studenti fuggiti quali contrari alle conseguenze delle nuove condizioni politiche in Slovacchia. Nell'agosto del 1945 un gruppo di sei studenti giunsero nella città eterna con capo František Chajma e con la raccomandazione di Karol Sidor furono ospitati nell'edificio dell'ex ambasciata slovacca nella famosa Via Reno 9, dove fino alla resa dell'Italia nel settembre 1943 aveva sede Bohdan Galváněk con il suo staff. Dal 1948 un gruppo di studenti rifugiati a Roma man mano si trasferirono a Madrid, dove dopo aver ricevuto una borsa di studio dal governo spagnolo e alloggio presso il Collegio di Sant'Giacomo poterono continuare gli studi all'Università di Madrid. All'inizio di novembre arrivò a Roma un gruppo di persone importanti guidate da un ex amministratore di Matica Slovenská, lo scrittore Jozef Cíger Hronský, il presidente del dipartimento storico della Matica Slovenská, lo storico František Hrušovský. Un grande gruppo di personaggi famosi come per esempio il direttore artistico Jozef Cincík, il poeta e monaco francescano Rudolf Dilong, lo scrittore Ján Okál, il linguista Henrich Bartek, il filosofo Štefan Polakovič, il critico letterario Stanislav Mečiar, lo filologo Ernest Žatko e il poeta e traduttore Koloman Geraldini arrivarono in Italia dalla città tedesca Ulm, in treno con i soldati italiani rimpatriati. Per ottenere i visti d'ingresso in Italia Karol Sidor fu nuovamente assistito attraverso il suo buon amico Guido Gonella importante politico del partito della Democrazia Cristiana e con la collaborazione del Ministero degli Affari Esteri Italiano il visto fu ottenuto, ciò che non era scontato nell'Italia che aveva abbastanza richieste di rifugiati ed era minacciata dalla crisi alimentare. Prima dell'arrivo del gruppo di Matica Slovenska giunsero a Roma in estate il segretario generale della Carità Cattolica e il direttore della rivista Kultúra il prete Mikuláš Šprinc e il poeta Karol Strmeň, che sposò nella basilica di San Pietro Ola, la figlia maggiore di Sidor. Mikuláš Šprinc fu nominato nell'autunno del 1945 come delegato pontificio per la III missione pontificia per i rifugiati in Germania e in Austria, il suo incarico era incentrato sull'aiuto spirituale e materiale per i rifugiati dall'Europa centrale e orientale, mentre ogni gruppo nazionale aveva un proprio sacerdote-delegato pontificio dotato di ampia autorità ecclesiastica e giuridica. Nella città eterna dal 1945 si stava costruendo il centro dell'esilio cattolico slovacco e il gruppo di sacerdoti, religiosi e seminaristi che avevano

già operato a Roma, molti altri vennero dopo il colpo di stato comunista in Cecoslovacchia, nel febbraio 1948. Nell'aprile del 1951 dopo più di due anni trascorsi nei lager e nelle prigioni in Slovacchia Anton Botek emigrò e relativamente rapidamente organizzò un gruppo di giovani sacerdoti e religiosi attorno di lui e già il 1° novembre 1951 rinnovò l'attività dell'Ufficio cattolico centrale; che dopo l'intervento amministrativo della polizia nel novembre del 1948 fu dissolto e de facto bandito, ma de jure continuò a esistere. Questa istituzione rinnovata fu rinominata Centrum Catholicum Slovacorum in exteris, doveva informare il mondo sulle persecuzioni della Chiesa cattolica nella Slovacchia e aiutare in modo non politico i bisogni dell'emigrazione slovacca. Dall'inizio del 1952, la sede centrale iniziò a pubblicare la rivista *Hlasy z Ríma*, come organo di stampa dell'Azione Cattolica. Nello stesso anno, Anton Botek divenne il primo rappresentante slovacco del Supremo Consiglio dell'Emigrazione presso la Sacra Congregazione Concistoriale; significa che era responsabile per le cure delle missioni cattoliche slovacche in tutto il mondo, che avevano gradualmente iniziato ad operare nel mondo libero dall'inizio degli anni '50. All'inizio di luglio del 1953 dopo una miserabile fuga giunse a Roma Štefan Náhalka, segretario del vescovo Ján Vojtaššák di Spiš e poiché la sua capacità linguistica superava quella di Botek, dopo la partenza di Botek in Canada nel 1957 prese il suo posto come direttore dell'esilio cattolico slovacco. Finalmente nel settembre 1952 venne a Roma Pavol Hnilica vescovo ordinato segretamente, che in modo straordinario rese pubblici i crimini del regime comunista nella Slovacchia, ma a Roma fuggirono molti altri ecclesiastici cattolici dopo l'esordio del totalitarismo comunista nella Slovacchia.

Una delle prime importanti strutture di assistenza sociale per i rifugiati slovacchi nella città eterna può essere considerato il Comitato Assistenza Profughi slovacchi d'Europa in Roma, istituito presso le Pontificie Opere Missionarie alla fine del 1945. L'impulso immediato per la sua nascita fu l'emergere di una crescita della comunità slovacca a Roma, che ricevette una risposta positiva da parte dell'amministrazione dell'Associazione dei cattolici slovacchi in America. Il primo direttore del Centro per la previdenza sociale divenne prete tornato allo stato laico, doppio dottore in teologia e lingue orientali, bibliotecario e archivista presso la Biblioteca Apostolica Vaticana e anche il talentuoso poeta Ignác Zelenka alias Eugen Vesnin. Zelenka svolse un ruolo importante sin dal suo inizio nel 1943, gli scaffali della Biblioteca Apostolica Vaticane cominciarono a riempirsi con le pubblicazioni slovacche, pubblicate in particolare negli Stati Uniti d'America, dove la comunità slovacca espatriata disponeva di fondi sufficienti per pubblicare libri slovacchi. Tra il 1948 e il 1951 pubblicò

la prima rivista cattolica-culturale slovacca in Italia con il nome *Rím*, che unì la comunità slovacca a Roma con l'emigrazione cattolica slovacca, cattolici slovacco-americani e in genere con la diaspora slovacca e pubblicò anche numerosi libri straordinari, pubblicazioni e traduzioni.

Dall'ottobre 1945 al febbraio 1948, l'Italia divenne una patria temporanea per il famoso scrittore e membro di *Matica slovenská* Jozef Cíger Hronský. Nonostante le circostanze sfavorevoli causate dalla costante pressione del governo cecoslovacco verso il governo italiano, a Praga voleva il suo rimpatrio; lo scrittore durante il suo soggiorno di due anni a Roma, Oriolo Romano e ad Assisi scrisse due opere notevoli: la novella *Predavač talizmanov Liborius Gaius* e il romanzo *Andreas Búr Majster*. Queste cosiddette opere italiane testimoniano la trasformazione interiore dell'artista e la sua nuova vicinanza a Dio. Già a Roma, Hronský voleva fondare un'associazione di scrittori slovacchi all'estero, perché voleva «oltre alla politica schierare una seconda fila per sostenere la causa slovacca». La situazione di Hronský peggiorò drammaticamente all'inizio dell'ottobre 1946 dopo che fu, insieme con l'ex segretario di *Matica slovenská* e al critico letterario Stanislav Mečiar, al linguista Henrich Bartek, e all'avvocato e diplomatico Ján Kaššovic iscritti ad un elenco di criminali di guerra con accuse assurde di saccheggio. La registrazione nell'elenco dei criminali di guerra fu eseguita dall'Ufficio del rappresentante cecoslovacco presso la Commissione per i crimini di guerra delle Nazioni Unite in collaborazione con il governo cecoslovacco, in modo che le persone elencate potessero facilmente essere rimpatriate in Cecoslovacchia. A causa degli intensi sforzi di estradizione e dell'iscrizione alla lista dei criminali di guerra Hronský non ricevette il visto di viaggio negli Stati Uniti, nonostante gli sforzi straordinari dei rappresentanti della Lega slovacca d'America e del membro del Congresso Daniel J. Flood. Alla fine di gennaio del 1948 Hronský fu addirittura imprigionato nel carcere romano di Regina Coeli. Solo con grandi sforzi di Karol Sidor lo aiutò a uscire dalla prigione e a viaggiare rapidamente con un transatlantico in Argentina, dove l'odissea dell'emigrante Hronský continuò fino alla sua morte prematura nel 1960.

Nelle pagine del libro sono stati catturati in dettaglio altri eventi come l'emergere e le origini delle attività del Consiglio nazionale slovacco all'estero, il viaggio della delegazione del Consiglio nazionale slovacco all'estero in Francia e Austria nel febbraio e marzo del 1949, la visita del presidente onorario della Lega slovacca d'America Peter Hletko a Roma nell'estate del 1949 e infine il servizio di un giornalista, editore e primo direttore della trasmissione slovacca della radio di stato italiano Koloman Murgaš.

L'obiettivo principale della presente monografia era quello di raccogliere il materiale di base, il più ampio possibile, per la questione di ricostruire gli eventi storici nel modo più accurato possibile, le attività delle singole istituzioni e persone legate all'esilio nel dopoguerra in Italia e di far progredire la scienza storica. In futuro queste conoscenze dovrebbero essere completate da un approccio più sistematico, incentrato su alcune delle questioni chiave dell'esilio nel dopoguerra con la comparazione con gli esiliati delle altre nazioni dell'Europa centrale e orientale. Alla fine resta da dire che la storia d'Italia dopo il 1945 e in particolare la storia di Roma nasconde molte vicende e racconti slovacchi, scritti in circostanze drammatiche che cambiarono il mondo e la società. La storia dell'Italia ed in particolare la storia di Roma fanno quindi parte della storia slovacca che è buona e utile da conoscere e da cui attingere.

ZOZNAM SKRATIEK

- A PSÚSCM – Archív Pápežského slovenského ústavu svätých Cyrila a Metoda
A ÚPN – Archív Ústavu pamäti národa
ABN – *Anti-Bolshevik Bloc of Nations*
ASMAECI – *Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Europea*
CDU-CSU – *Christlich Demokratische Union Deutschlands/Christlich-Soziale Union*
CIA – *Central Intelligence Agency*
CIC – *Counter Intelligence Corps*
č. – číslo
ČSR – Československá republika
dok. – dokument
ed. – editor
eds. – editori
f. – fond
fasc. – fascikel
HIA – *Hoover Institution Archives*
HSLS – Hlinkova Slovenská ľudová strana
IRO – *International Refugee Organisation*
J. Em. ndp. – Jeho Eminencia najdôstojnejší pán
KS ZNB – Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti
KSČ – Komunistická strana Československa
LA – Literárny archív
MRP – *Mouvement républicain populaire*
MZV – Ministerstvo zahraničných vecí
NA ČR – Národný archív Českej republiky
NCWC – *National Catholic Welfare Conference*
nedat. – nedatované
NEI – *Nouvelles Équipes Internationales*
OSN – Organizácia Spojených národov
P SNR – Predsedníctvo Slovenskej národnej rady
RAI – *Radio Audizione Italiana*
RFE – *Radio Free Europe*
roč. – ročník
s. – strana
s. n. – bez názvu vydavateľstva

SAV – Slovenský akčný výbor
Sb. n. SNR – Sbíerka nariadení Slovenskej národnej rady
SIK – Slovenská informačná kancelária
SKD – Slovenská kresťanská demokracia
SLA – Slovenská liga v Amerike
SNA – Slovenský národný archív
SNK – Slovenská národná knižnica
SNR – Slovenská národná rada
SNRvL – Slovenská národná rada v Londýne
SNRvZ – Slovenská národná rada v zahraničí
SOV – Slovenský oslobodzovací výbor
SR – Slovenská republika
SÚSCM – Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda
šk. – škatuľa
ŠtB – Štátna bezpečnosť
UNRRA – *United Nations Relief and Rehabilitation Administration*
USA – *United States of America*
ÚV KSCĽ – Ústredný výbor Komunistickej strany Československa
vyd. – vydanie
ZSSR – Zväz sovietskych socialistických republík

PRAMENE A LITERATÚRA

ARCHÍVNE PRAMENE

ARCHIVIO STORICO DIPLOMATICO DEL MINISTERO DEGLI AFFARI ESTERI
E DELLA COOPERAZIONE EUROPEA

Affari politici, 1946 – 1950, Cecoslovacchia

Segreteria generale, 1945

Archivio di Gabinetto, 1944 – 1946

ARCHÍV PÁPEŽSKÉHO SLOVENSKEHO ÚSTAVU SVÄTÝCH CYRILA A METODA
v RÍME

Korešpondencia (1951 – 1955)

ARCHÍV ÚSTAVU PAMÄTI NÁRODA

Fond starých písomností

Fond Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti, S-ŠtB Bratislava

Fond Jozef Vicen

ARCHIVIO STORICO DELL'ISTITUTO LUIGI STURZO ROMA

Fond Guido Gonella

BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA

Memorandá a žiadosti Slovenského akčného výboru z rokov 1946 – 1947

BUNDESARCHIV BERLIN

Fond Slowakei

CIA LIBRARY

Zbierka Nazi War Crime Disclosure Act (Office of Strategic Services)

HOOVER INSTITUTION ARCHIVES, UNIVERSITY OF STANFORD

Fond Karol Sidor (materiál získaný od Martina Nekolu)

NÁRODNÍ ARCHIV ČESKÉ REPUBLIKY

Fond ÚV KSČ, Úrad československého delegáta v Komisi Spojených národů
pro válečné zločince

SLOVENSÝ NÁRODNÝ ARCHÍV

Fond Ministerstvo zahraničných vecí, 1945 – 1947

Fond Povereníctvo vnútra, bezpečnostný odbor

Fond Predsedníctvo Slovenskej národnej rady

Fond Slovenská liga v Amerike

Fond Karol Sidor
Fond Štefan Haššík

SLOVENSKÁ NÁRODNÁ KNIŽNICA, LITERÁRNY ARCHÍV
Fond Jozef Mikuš
Fond František Hrušovský

UNIVERSITY OF OTTAWA, SPECIAL COLLECTIONS ARCHIVES
Fond Slovenská národná rada v zahraničí (materiál získaný od Petra Jaška)

PERIODIKÁ

Biografické štúdie – 1994, 1997

Historický zborník – 2002, 2009, 2017, 2018

Historisch-Politische Mitteilungen – 2008

*Jednota. Úradný orgán Prvej katolíckej slovenskej jednoty v Spojených štátoch
Severnej Ameriky* – 1950

Journal of Cold War Studies – 2001

Literárny týždenník – 1992

Literárny (dvoj)týždenník – 2004, 2007

Kanadský Slovák – 1950

Katolícky kalendár Jednota – 1986

Kultúra – 2004, 2007, 2009

Most – 1956

Národ – 1944

Nové historické rozhľady – 2016

Pamäť národa – 2017

Rím – 1948, 1949, 1953

Securitas imperii – 2012

Slobodné Slovensko – 1952, 1953

Slovakia – 1953

Slovák v Amerike – 1959, 1982, 1988

Slovenský národ/La Nation Slovaque – 1949

Soudobé dejiny – 2015

LITERATÚRA

ELENA AGA ROSSI: L'Italia nel contesto internazionale (1945 – 1948). In: GIANCARLO MONINA (ed.): *Le origini della Repubblica 1945 – 1946. 1. Contesto internazionale e aspetti della transizione*. Soveria Mannelli: Rubbettino, 2007

PHILIPPE BAILLET: Togliatti und das schwere Erbe des Kommunismus. In: STÉPHANE COURTOIS et al.: *Das Schwarzbuch des Kommunismus 2. Das schwere Erbe der Ideologie*. München – Zürich: Piper, 2004

METOD BALCO: *Život na dvoch kontinentoch*. Martin: Matica slovenská, 2006

WINFRIED BECKER: Die Nouvelles Equipes Internationales und der Föderalismus. In: *Historisch-Politische Mitteilungen*, 2008, roč. 15, č. 1

ŠTEFAN BLAŠKO: *Sobranecký exulant. Zážitky a spomienky*. Rím: Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda, 1989

JÁN BOBÁK: Dohoda o ochrane slovenských utečencov v Rakúsku a Nemecku. In: *Nové historické rozhlady*, 2016, roč. 6, č. 1

JÁN BOBÁK: Rudolf Komandera a Slovenský revolučný odboj. In: RUDOLF KOMANDERA: *Denník 1945 – 1947*. Zostavil JÁN BOBÁK. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012

JÁN E. BOR: *Osnovateľ slovenskej literatúry v Ríme*. Buenos Aires: Dorrego, 1964

JÁN E. BOR: *Viktor Nesnadný. Ludovo-osvetový a národný pracovník. Životopisná štúdia*. Buenos Aires: s. n., 1980

JOZEF CÍGER HRONSKÝ: *Andreas Búr Majster. Román*. Scranton: Obrana Press, 1948

JOZEF CÍGER HRONSKÝ: *Predavač talizmanov Liberius Gaius*. Cambridge, Ontario: Dobrá kniha, 1972

JOZEF CÍGER HRONSKÝ: *Svet na trasovisku*. Martin: Matica slovenská, 1991

BRUNO ČANÁDY: Parížska mierová konferencia (1946), Parížska mierová zmluva (1947) a Slovensko. In: *Historický zborník*, 2014, roč. 24, č. 1 – 2

KONŠTANTÍN ČULEN: Posledné posedenie s Jozefom Cígerom Hronským. In: *Pamiatke Jozefa Cígera Hronského*. Middletown, Pennsylvania: s. n., 1960

KONŠTANTÍN ČULEN: Posledné posedenie s Karolom Sidorom. In: JOZEF PAUČO: *Karol Sidor. Politik, novinár, spisovateľ*. Middletown, Pennsylvania: Nákladom Literárneho Almanachu Slováka v Amerike, 1962

KONŠTANTÍN ČULEN: *V amerických zaistovacích táboroch*. Martin: Matica slovenská, 2008

ROBERTO DE MATTEI: *Il centro che ci portò a sinistra. Le responsabilità della classe dirigente cattolica analizzate dopo la lettera ai vescovi italiani di Giovanni Paolo II del 6 gennaio 1994*. Roma: Edizioni Fiducia, 1994

RUDOLF DILONG: *Cesty vyhnanca*. Buenos Aires: Eden Radič, 1951

PAVOL GEJZA DOBIŠ: *Generácia medzi dvoma svetmi. II. diel. Za ostnatým drôtom. Pamäti*. Linz: Knižnica tvorivých síl, 1982

FERDINAND ĎURČANSKÝ: *Právo Slovákov na samostatnosť vo svetle dokumentov. Sväzok prvý. Biela kniha*. Buenos Aires: Dorrego, 1954

MILAN STANISLAV ĎURICA: *La Slovacchia e le sue relazioni politiche con la Germania 1938 – 1945. Dagli accordi di Monaco all'inizio della Seconda guerra mondiale (ottobre 1938 – settembre 1939)*. Padova: Marsilio editori, 1964

BENJAMIN FROMMER: *National Cleansing. Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005

BORIS GAŠPAR: *Z ostravských baní do austrálskeho veľkomesta*. Martin: Matica slovenská, 2017

JOZEF HANZEL: *Za slobodu národa v exile*. Bratislava: Výtvarná agentúra A1, 2002

EMÍLIA HRABOVEC: Slovensko, Svätá stolica a diplomatická misia Karola Sidora 1939 – 1945. In: KAROL SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*. Zostavil JOZEF M. RYDLO. Bratislava: Post Scriptum, 2012, 2. vyd.

EMÍLIA HRABOVEC: Jozef Tiso a Svätá stolica. In: EMÍLIA HRABOVEC (ed.): *Jozef Tiso. Kňaz a prezident*. Bratislava: Post Scriptum, 2017

EMÍLIA HRABOVEC: Die Tschechoslowakei und der Heilige Stuhl 1945-1948: Einige Aspekte eines schwierigen Verhältnisses. In: WOLFGANG MUELLER, MICHAEL PORTMANN (eds.): *Osteuropa vom Weltkrieg zur Wende*. Wien: Verlag der ÖAW, 2007

EMÍLIA HRABOVEC: Ватиканское бюро для помощи военнопленным 1939 – 1947. In: *Христианское милосердие в истории, историографии и современной культуре*. Москва: Институт всеобщей истории РАН, Отдел внешних церковных связей Московского Патриархата, Фонд социально-культурных инициатив, Папский комитет исторических наук (Ватикан), 16 – 17 июня 2011

ĽUBOSLAV HRUMJÁK: Mons. Štefan Náhalka – spoluzakladateľ a prvý riaditeľ SÚSCM v Ríme. In: EMÍLIA HRABOVEC a kol.: *Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda v Ríme (1963 – 2013)*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2015

ANTON HRUBOŇ: Odboj alebo bezvyhliadková diplomacia? Pôsobenie Ferdinanda Ďurčanského v Nemeckej spolkovej republike v kontexte aktivít slovenskej politickej emigrácie. In: VLADIMÍR VARINSKÝ (eds.): *K identifikácii protikomunistického odboja. Slovenský aspekt v medzinárodnom kontexte*. Banská Bystrica: Belianum 2017

ANTON HRUBOŇ: Poznámky k politickým aktivitám slovenského exilu v prvej polovici 50. rokov z pohľadu agendy Zahraničného úradu Nemeckej spolkovej republiky. In: ANTON HRUBOŇ, JURAJ JANKECH, KATARÍNA RISTVEYOVÁ (eds.): *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1939, III. Menšiny*. Banská Bystrica: Belianum, 2014

FRANTIŠEK HRUŠOVSKÝ: Jozef Cíger Hronský. In: *Most*, 1956, roč. 3, č. 1

PHILIPPE CHENAUX, GIOVANNI MORELLO, MASSIMILIANO VALENTE (eds.): *Opus iustitiae pax. Eugenio Pacelli – Pius XII. (1876 – 1958)*. Regensburg: Schnell and Steiner, 2009, 2. vyd.

JAN CHOLÍNSKÝ: *Poutník Josef Kalvoda. Život a dílo historika a ideologa protikomunistického odboje v exilu*. Kladno: Nakladatelství Dílo, 2002

JAN CHOLÍNSKÝ: Sociální nauka katolické církve jako zbroj ve studené válce. Simeon Ghelfand a český protikomunistický odboj v zahraničí. In: PAVEL ŽÁČEK a kol.: *Vyjádření úcty a vděčnosti. 2. sborník o protikomunistickém odboji*. Praha: Vojenský historický ústav Praha, 2015

JURAJ CHOVAN-REHÁK, GENOVÉVA GRÁCOVÁ, PETER MARUNIAK (eds.): *Slovenský povojnový exil. Zborník materiálov zo seminára Dejiny slovenského exilu po roku 1945 v Matici slovenskej v Martine 27. – 28. júna 1996*. Martin: Matica slovenská, 1998

I documenti diplomatici italiani. Decima serie: 1943 – 1948, volume II – VII. Roma: Libreria dello stato, 1992 – 2000

I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie: 1948 – 1953, volume I – IV. Roma: Libreria dello stato, 2005 – 2009

JOZEF JOŠTIAK, LADISLAV JANKOVIČ: *Dva životy. Jeden osud*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 1996

IVAN KAMENEC: Pokusy reprezentantov Slovenskej republiky v rokoch 1944 – 1945 o hľadanie východísk v záverečnej etape druhej svetovej vojny. In: VALERIÁN BYSTRICKÝ, ŠTEFAN FANO (eds.): *Slovensko na konci druhej svetovej vojny*. Bratislava: Historický ústav SAV – Národná rada Slovenskej republiky, 1994

JÁN KAŠŠOVIC: *V službách vlasti. Spomienky na verejnú činnosť v rokoch 1939 – 1946*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Biskup Ján Vojtaššák a slovenská politická a cirkevná emigrácia v rokoch 1945 – 1965. In: RÓBERT LETZ, PETER JURČAGA (eds.): *Ján Vojtaššák. Biskup v dejinách 20. storočia. Zborník z vedeckej konfe-*

rencie k 140. výročiu narodenia. Spišská Kapitula 14. – 15. november 2017. Bratislava: Post Scriptum, 2018

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Karol Sidor a americkí Slováci v kontexte americko-slovenských vzťahov (1938 – 1953). In: *Historický zborník*, 2009, roč. 19, č. 1

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Korešpodencia medzi Ferdinandom Ďurčanským a Štefanom Haššíkom v rokoch 1956 – 1959 (Mníchov 05. 01. 1957 – Ďurčanský Haššíkovi). In: *Historický zborník*, 2017, roč. 27, č. 1

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Korešpondencia medzi Karolom Sidorom a Mons. Františkom J. Dubošom (Francis J. Duboshom) 1945 – 1946. In: *Historický zborník*, 2018, roč. 28, č. 1

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Počiatky slovenskej politickej emigrácie po roku 1945 a medzinárodno-politické súvislosti. In: PETER MULÍK a kol.: *Prelom dejín. Rok 1945 v slovenských a európskych dejinách*. Martin: Matica slovenská, 2016

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Pokusy Ríšskeho ministerstva zahraničných vecí o odstránenie Karola Sidora z postu vyslanca pri Svätej stolici v roku 1940. In: *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta – Universum, 2007

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Protikomunistický ozbrojený odpor na Slovensku: Prípád Augustín Lednický a spol. In: *Pamäť národa*, 2017, roč. 13, č. 2

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ: Svetový kongres Slovákov a Rádio Slobodná Európa. In: PETER JAŠEK (ed.): *Svetový kongres Slovákov v zápase proti komunistickému režimu*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2018

JOSEPH M. KIRSCHBAUM: *Slovakia – Nation at the crossroads of Central Europes*. New York: Robert Spellers and Sons, 1960

JOZEF M. KIRSCHBAUM: Keď Paríž a Washington chceli uznať slovenský exil (K Začiatkom činnosti slovenského politického exilu). In: *Historický zborník*, 2002, roč. 12, č. 1 – 2

JOZEF KIRSCHBAUM: *Náš boj o samostatnosť Slovenska*. Cleveland: Slovenský ústav v Clevelande, 1958

JOZEF KIRSCHBAUM: *Náš boj o samostatnosť Slovenska*. Zostavil PETER MARUNIAK. Martin: Matica slovenská, 2000, 2. vyd.

JOZEF KIRSCHBAUM: Správa zástupcu Slovenskej Ligy v Amerike pri medzinárodnej organizácii IRO v Ženeve o jeho činnosti od 15. októbra 1947 do 10. februára 1949. In: *Historický zborník*, 2002, roč. 12, č. 1 – 2

IMRICH KRUŽLIAK: Kirschbaum – Husák – Kvetko. Predstavitelia jednej generácie. In: IMRICH KRUŽLIAK, JÁN OKÁL (eds.): *Svedectvo jednej generácie*. Cambridge: Dobrá kniha, 1990

PETR KUBÍK: *Slovensko-Talianske vzťahy 1939 – 1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010

PETR KUBÍK: Slovenský poválečný exil v Itálii 1945 – 1949. In: *Securitas imperii*, 2012, roč. 21, č. 2

ŠTEFAN KUCÍK: *Podiel amerických Slovákov na autonomistickom hnutí na Slovensku (1918 – 1938)*. Martin: Matica slovenská, 2011

JAN KUKLÍK, JAN NĚMEČEK: *Hodža versus Beneš. Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničnom odboji za druhé svetové války*. Praha: Karolinum, 1999

JAN KUKLÍK, JAN NĚMEČEK: *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939 – 1945*. Praha: Karolinum, 2004

MICHAL LACKO (ed.): *Slovak Studies VII. Bibliographica*. Cleveland – Rome: Slovak Institute, 1967

THOMAS LANE: An Historical Epilogue: East Europeans and the European Movement. In: THOMAS LANE, ELŽBIETA STADTMÜLLER (eds.): *Europe on the Move. The Impact of Eastern Enlargement of the European Union*. Münster: LIT, 2005

THOMAS LANE, MARIAN WOLAŃSKI: *Poland and European Integration*.

The Ideas and Movements of Polish Exiles in the West, 1939 – 1991. New York: Palgrave Macmillan, 2009

RÓBERT LETZ: Aktivity Slovenskej ligy v Amerike v rokoch 1945 – 1950. In: *Slováci v zahraničí 34*. Martin: Matica slovenská, 2017

RÓBERT LETZ: Korešpondencia Jozefa Vicena s Karolom Sidorom (1947 – 1949). In: *Historický zborník*, 2007, roč. 17, č. 1

RÓBERT LETZ: Slovenská politická emigrácia z roku 1945 a ohlas na jej činnosť doma. In: JURAJ CHOVAN-REHÁK, GENOVÉVA GRÁCOVÁ, PETER MARUNIAK (eds.): *Slovenský povojnový exil. Zborník materiálov zo seminára Dejiny slovenského exilu po roku 1945 v Matici slovenskej v Martine 27. – 28. júna 1996*. Martin: Matica slovenská, 1998

RÓBERT LETZ: Slovensko, Slovenská republika a Svätá stolica 1938 – 1945. In: KAROL SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*. Zostavil JOZEF M. RYDLO. Bratislava: Post Scriptum, 2012, 2. vyd.

RÓBERT LETZ: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava: Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie, 1994

Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Bratislava: Lúč, 2000

MIROSLAV JOHN LIČKO: *Ako chutí cudzina? Slovenská demokracia v exile 1948 – 1989*. Bratislava: Kalligram, 1999

ALEXANDER MACH: *Pred rozsudkom. Denníky 1945 – 47*. Bratislava: Marenčin PT, 2017

MICHAL MALATINSKÝ: Proces s Jozefom Tisom v kontexte retribúcie na Slovensku. In: EMÍLIA HRABOVEC (ed.): *Jozef Tiso. Kňaz a prezident*. Bratislava: Post Scriptum, 2017

AUGUSTÍN MAŤOVČÍK: Jozef Cíger Hronský v Taliansku. In: *Literárny (dvoj)tyždenník*, 13. 06. 2007, roč. 20, č. 23 – 24

AUGUSTÍN MAŤOVČÍK: *Jozef Cíger Hronský. Život a dielo*. Martin: Osveta, 2003

AUGUSTÍN MAŤOVČÍK: Príspevok k životopisu Jozefa Cígera Hronského. In: *Biografické štúdie*, 1994, roč. 19

FRANTIŠEK MICHALOVIČ (ed.): *Ignác Zelenka – Eugen Vesnin. Básnik mora a hôr*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2014

SLAVOMÍR MICHÁLEK: *Diplomat Štefan Osuský 1889 – 1973*. Bratislava: Veda, 1999

KOLOMAN MURGAŠ: *Slowakischer Poet des Mittelmeers – Eugen Vesnin (Zum 65. Geburtstag Dr. Ignác Zelenkas)*. München – Köln: Danubia-Druckerei, 1978

ŠTEFAN NÁHALKA: *Exsul familia slovacorum*. Rím: Slovenské vydavateľstvo sv. Cyrila a Metoda, 1962

MARTIN NEKOLA: „Exilové internacionály“ ve studené válce jako nástroj boje proti komunismu. In: *Soudobé dějiny*, 2015, roč. 22, č. 1 – 2

ENNIO DI NOLFO: *Von Mussolini zu De Gasperi. Italien zwischen Angst und Hoffnung 1943 – 1953*. Paderborn – München – Wien: Schöningh, 1993

JÁN OKÁL: Spolupráca s Dr. Zelenkom. In: *Most* (Cleveland), 1985, roč. 32, č. 3 – 4

JÁN OKÁL: *Výpredaj ľudskosti*. Cambridge, Ontario: Dobrá kniha, 1989

JÁN OKÁL: *Výpredaj ľudskosti*. Martin: Matica slovenská, 2002, 2. krátené vyd.

JÁN OKÁL: Zo života J. C. Hronského v Ríme. In: *Katolícky Kalendár Jednota*, 1986, roč. 89

JOZEF PAUČO: Posledná púť Karola Sidora. In: JOZEF PAUČO (ed.): *Karol Sidor. Politik, novinár, spisovateľ*. Middletown, Pennsylvania: Nákladom Literárneho Almanachu Slováka v Amerike, 1962

IVO PEJČOCH, PROKOP TOMEK: *Agenti – chodci na popravišti. Kurýři západních zpravodajských služeb, popravení v letech 1949 – 1958*. Cheb: Svět křídel, 2010

IVO PEJČOCH: *Vojáci na popravišti. Vojenské osoby, popravené v Československu z politických důvodů v letech 1949 – 1966 a z kriminálních příčin v letech 1951 – 1984*. Cheb: Svět křídel, 2011

PAVOL PETRUF: *Československá zahraničná politika 1945 – 1992 (vybrané udalosti a fakty v dátumoch)*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2007

PAVOL PETRUF: *Politické vzťahy medzi Francúzskom a Československom a Francúzskom a Slovenskom (1939 – 1948)*. Martin: Matica slovenská, 2003

ONDREJ PODOLEC: Trestnoprávna represia za tzv. nedovolené opustenie republiky a jej ohodnocovanie v 80. rokoch 20. storočia. In: *Pamät' národa*, 2018, roč. 14, č. 1

ŠTEFAN POLAKOVIČ: Jozef Cíger Hronský v spomienkach. In: *Biografické štúdie*, 1994, roč. 19

ŠTEFAN POLAKOVIČ: *Na prelome dvoch období*. Buenos Aires: Dorrego, 1952

ŠTEFAN POLAKOVIČ, FRANTIŠEK VNUK: *Zahraničné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943 – 1948)*. Lakewood – Hamilton: Slovak Research Institute of America, 1988

SILVIO PONS: Communism and Anti-Communism in Italy 1945-1989. In: *The Italian Academy for Advanced Studies in America*, <<http://italianacademy.columbia.edu/sites/default/files/papers/CommunismAnti.pdf>>

SILVIO PONS: Stalin, Togliatti and the Origins of the Cold war in Europe. In: *Journal of Cold War Studies*, 2001, roč. 3, č. 2

LADISLAV PUDIŠ: *Z Bešeňovej do Ríma alebo spomienky operného speváka*. Bratislava: Smaragd, 2000

VLADIMÍR REPKA: *Rozhovory z dialky*. Martin: Matica slovenská, 2000

NATÁLIA ROLKOVÁ: Misia Matice slovenskej medzi krajanmi v USA (1935 – 1936). In: JOZEF M. RYDLO (ed.): *Fidei et Patriae. Jubilejník na počesť 80. narodenín Františka Vnuka*. Bratislava: Libri historiae, 2008

JOZEF M. RYDLO: Na okraj vydania „vojnoveho zlocinca“ J. C. Hroského z Talianska. In: *Biografické štúdie*, 1997, roč. 24

JOZEF M. RYDLO: Osudy „otca modernej slovenčiny“ Henricha Bartka v dobrovoľnom vyhnanstve. In: Ján Kačala, Jozef M. Rydlo (eds.): *Henrich Bartek v slovenskej jazykovede a kultúre*. Bratislava: Libri historiae, 2018

JOZEF M. RYDLO (ed.): *Rudolf Dilong (1905 –1986). Zborník o živote a diele k básnikovej storočnici*. Bratislava: Libri historiae, 2009

JOZEF M. RYDLO: Slovenská historická spisba v zahraničí po roku 1945. In: *Historica XLIII. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, 1997

JOZEF M. RYDLO: Utváranie stredísk slovenského exilu v Taliansku. In: *Slovenský povojnový exil*. Martin: Matica slovenská, 1998

JOZEF M. RYDLO: *Vydavateľské dielo Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme 1963 – 1988*. Rím – Cleveland: Slovenský ústav, 1989

DAVID SCHRIFFL: Die Rolle Wiens im Prozess der Staatswerdung der Slowakei. In: EMÍLIA HRABOVEC, BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ (eds.): *Slowakei und Österreich im 20. Jahrhundert. Eine Nachbarschaft in historisch-literarischer Perspektive*. Wien: LIT, 2008

DAVID SCHRIFFL: Úloha Viedne v procese vzniku Slovenského štátu 1938/1939. In: VALERIÁN BYSTRICKÝ, MIROSLAV MICHELA, MICHAL SCHVARC a kol.: *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava: Veda, 2010

KAROL SIDOR: *Dve cesty*. Montreal: Knižnica Slovenskej národnej rady v zahraničí, 1951

KAROL SIDOR: Moje poznámky k historickým dňom. In: VALERIÁN BYSTRICKÝ, RÓBERT LETZ, ONDREJ PODOLEC: *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí*. 2. diel. Bratislava: AEPRESS 2008

KAROL SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*. Zostavil JOZEF M. RYDLO. Bratislava: Post Scriptum, 2012, 2. vyd.

KAROL SIDOR: *Takto vznikol Slovenský štát*. Bratislava: Odkaz – Ozveny, 1991

KAROL SIDOR: *Vatikánske denníky I. (od 17. júna 1939 do 11. júla 1940)*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011

KAROL SIDOR: *Vatikánsky denník II. (Od 12. júla 1940 do 31. decembra 1941)*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012

KAROL SIDOR: *Vatikánsky denník III. (1. január 1942 – 27. október 1942)*. Martin: Matica slovenská, 2015

LADISLAV SUŠKO (ed.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945 : Dokumente. Band 1 : Von München bis Salzburg 1938 – 1940. Dokumente und Essay : Buch 1*. Bratislava: Lúč, 2008

MAREK SYRNÝ: Jozef Lettrich v exile. Z exilovej korešpondencie a článkov Jozefa Lettricha. In: IVAN GUBA, MAREK SYRNÝ a kol.: *Jozef Lettrich a jeho doba*. Martin: Nadácia Jozefa Lettricha, 2016

JOZEF ŠPETKO: *Líšky kontra ježe. Slovenská politická emigrácia 1948 – 1989. Analýzy a dokumenty*. Bratislava: Kalligram, 2002

JOZEF ŠPILKA: *Reflexia slovenskej otázky a politickej situácie na Slovensku z perspektívy talianskej diplomacie na prelome 40. a 50. rokov* [nepublikovaný rukopis]

MIKULÁŠ ŠPRINC (ed.): *Nádej víťazná, zborník slovenských spisovateľov v emigrácii o literatúre, vede a umení*. Scranton: Obrana Press, 1947

MIKULÁŠ ŠPRINC: *K slobodným pobrežiam*. Scranton: Obrana Press, 1949

MIKULÁŠ ŠPRINC: So Sidorom vo Vatikáne. In: JOZEF PAUČO: *Karol Sidor. Politik, novinár, spisovateľ*. Middletown, Pennsylvania: Nákladom Literárneho Almanachu Slováka v Amerike, 1962

IMRICH TÓTH: *60 rokov Slovenskej katolíckej misie vo Francúzsku*. Prešov: Michal Vaško, 2016

IGOR UHRÍK: „Československý“ politický exil v Spojených štátoch amerických a Spojenom kráľovstve na začiatku studenej vojny. In: PETER JAŠEK (ed.): *Politický exil z krajín strednej a východnej Európy. Motívy, stratégie, aktivity a perspektívy na Východe a Západe, 1945 – 1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017

AGOSTINO VISCO: Slovenskí básnici v povojnovom Ríme. In: JOZEF M. RYDLO (ed.): *Agostino Visco. Literárne dielo. Slovakistické state slovenského exulanta v Taliansku 1*. Bratislava: Post Scriptum, 2008

FRANTIŠEK VNUK: Dr. Ignác Zelenka. In: *Literárny almanach Slováka v Amerike*. Middletown, Pennsylvania: Slovák v Amerike, 1967

FRANTIŠEK VNUK: *Slovenská otázka na západe v rokoch 1939 – 40*. Cleveland: Prvá katolícka slovenská jednota, 1974

FRANTIŠEK VNUK: *Životopis Konštantína Čulena*. Cleveland: Slovenský ústav, 1984

VÁCLAV VONDRÁŠEK, JAN PEŠEK: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970. Mýty a realita*. Bratislava: Veda, 2011

VÁCLAV VONDRÁŠEK: Konstituování exilových centráľ v poválečnom období. In: FRANTIŠEK CSÉFALVAY, MILOSLAV PÚČIK (eds.): *Slovensko a druhá svetová vojna*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2000

HANS WOLLER: *Geschichte Italiens im 20. Jahrhundert*. München: C. H. Beck, 2010

IGNÁC ZELENKA (ed.): *Vo vyhnanstve, zborník slovenských utečencov*. Scranton: Slovenská Obrana, 1947

MENNÝ ZOZNAM

- ADENAUER, Konrad 46, 60
AGA ROSSI, Elena 16
ACHESON, Dean 153
AMBRUŠ, Ján 38, 41, 42
ANDERS, Władysław 31, 51, 67, 76, 77
ANDREOTTI, Giulio 161 – 163
APOR, Gábor 22
- BADOGGIO, Pietro 18
BAILLET, Philippe 18
BAJAN, Pavol 49, 163
BAKÁCH-BESSENYEY, György 149
BALCO, Metod 58
BARBIERI, Arturo 167
BARTEK, Henrich 13, 106, 130, 175, 177
BAŤA, Ján Antonín 119
BECKER, Winfried 46
BELLUŠ, Samuel 39
BENEŠ, Edvard 21, 27, 29, 30, 35, 36, 38, 40, 41, 43 – 45, 49, 58, 68, 69, 76, 82, 88, 90, 91, 93, 95, 102, 123, 137, 139, 168
BENIAK, Valentín 28
BERAN, Jozef 20, 36, 37, 90
BERAN, Rudolf 81
BERNARDINI, Filippo 153
BEVIN, Ernest 89
BIDAULT, Georges 45, 46, 89
BICHET, Robert 45 – 47, 149, 162
BILLY, Florián 84, 112, 114, 115
BLAŠKO, Štefan 38, 52, 137, 138, 153, 158
BLIEZNER, Rudolf 107, 108
BOBÁK, Ján 78, 100, 103
BOCCHINI, Giovanni 36, 96 – 98
- BÖHM, Emanuel 38, 52, 137, 138, 153, 158
BONOMI, Ivanoë 16
BOSÁK, Michal ml. 42, 114, 115
BOTEK, Anton 110 – 113, 120, 121, 175, 176
BRANDT, George Louis 131
BRENTANO, Heinrich von 47
BUCKO, Vojtech 169
BUCO, Štefan Bonaventúra 146, 148
BUGAN, Anton 99, 141, 156
BÜRCKEL, Josef 21, 80
BURZIO, Giuseppe 166
BYRNES, James 89, 94
BYSTRICKÝ, Valerián 77, 80
- CANALI, Paolo 108, 109
CARBUS, Lorenz 21
CARRARA, Giovanni 167
CAVALCANTE, Anthony 58, 59
CICOGNANI, Amleto Giovanni 36
CIEKER, Jozef 25 – 27, 66, 106, 140, 144, 152
CÍGER HRONSKÝ, Jozef 12, 13, 32, 33, 74, 106 – 108, 115, 116, 123 – 136, 144, 152, 172, 175 – 177
CINCÍK, Jozef 33, 63, 64, 74, 77, 83, 106, 108, 116, 131, 144, 160, 175
CIOCETTI, Urbano 167
CLAVEL, Isabelle 45
CLEMENTIS, Vladimír 19, 30, 31, 73, 75, 88, 173
COLOMBO, Angelo 119
CORTESE, Paolo 49
COURTOIS, Stéphane 18
CSÉFALVAY, František 100

- ČANÁDY, Bruno 87
 ČERNÁK, Matúš 101, 121, 143, 147,
 168 – 170
 ČINČURA, Andrej 53, 107
 ČULEN, Konštantín 33 – 35, 40, 51,
 53, 54, 55, 58, 100, 107, 116, 131,
 133 – 135, 137, 138, 144, 147, 149,
 153, 161
 ČULENOVÁ, Alžbeta 115, 131

 DALLA TORRE, Giuseppe 22, 162
 DANEK, Vladimír 123
 DANIHEL, Gabriel 59
 D'ARCY, Osborn 23
 DE GASPERI, Alcide 15 – 17, 19, 22, 25,
 46, 48, 60, 108, 125, 129, 162
 DE GAULLE, Charles 149
 DE MATTEI, Roberto 16, 17
 DE SCHRYVER, August 46
 DI NOLFO, Ennio 16, 17
 DIEŠKA, Jozef 39, 143
 DILONG, Rudolf 12, 13, 84, 106, 108,
 119, 124, 125, 175
 DIMITROV, Georgi 143
 DOBIŠ, Pavol Gejza 63, 65, 109
 DOMAN, Alexander 72 – 74, 139
 DORÁNSKY, Ján 107, 126, 144
 DÖRPINGHAUS, Bruno 47
 DRAGANOVIĆ, Krunoslav Stjepan 135
 DUBOŠ, František J. 16, 17, 23, 26, 32
 – 35, 54, 82, 86, 107, 108, 110, 116,
 125, 131
 ĎURČANSKÁ, Alžbeta 83
 ĎURČANSKÁ, Zuzana 64, 74
 ĎURČANSKÝ, Ferdinand 43, 51, 52, 54,
 55, 63 – 69, 71, 73 – 90, 92 – 103,
 109, 115, 120, 121, 125, 129, 132,
 135, 137, 138, 155, 169, 173, 174

 ĎURČANSKÝ, Ján 67, 84
 ĎURČANSKÝ, Juraj 74
 ĎURICA, Milan Stanislav 80, 119
 DUTKA, Albert 30

 EČER, Bohuslav 70 – 74, 130, 173
 EISENHOWER, Dwight David 164, 165
 EŠTOK 42

 FANDERLÍK, Velen 72
 FANO, Štefan 77
 FEIERABEND, Ladislav Karel 49
 FEREGINI, Renato 167
 FERIEŇČÍK, Ján 108
 FERRIER, Jacques 150
 FILKORN, Eugen 108
 FILO, Kornel 38
 FLOOD, Daniel John 131, 177
 FLOREK, Pavol 107
 FORNI, Raffaele 36
 FRANCO, Fabrizio 36
 FRAŠTACKÝ, Rudolf 38 – 41, 56, 97, 148
 FROMMER, Benjamin 71

 GALICINA, Nina 59
 GALVÁNEK, Bohdan 24, 106, 147, 174,
 175
 GÁNDHÍ, Móhandás Karamčand 133
 GAŠPAR, Boris 64, 81
 GAŠPAR, Tido Jozef 28, 64, 81, 160
 GAŠPAROVÁ, Adolfína 81
 GERALDINI, Koloman 107, 175
 GHELFAND, Simeon 14
 GIORDANI, Igino 119
 GLASER, Pavol 40
 GLEIMAN, Ján 53
 GONELLA, Guido 22, 24, 32, 61, 108,
 109, 125, 141, 162, 167, 168, 175

- GOSOROVSKÝ, Fraňo J. 61
 GOTTWALD, Klement 44, 69, 71
 GRÁCOVÁ, Genová 13, 32
 GRÁF, Štefan 107
 GRÉBERT, Arvéd 168
 GREINER, Krištof 168
 GRIFFIN, Bernard William 51
 GRONCHI, Giovanni 47
 GRZYBOWSKI, Waclaw 50, 149
 GUBA, Ivan 39
- HABSBURG, Otto von 149
 HAFEY, William Joseph 58
 HÁCHA, Emil 43
 HANLON, James Thomas 57
 HANZEL, Jozef 38, 39, 137, 143 – 145, 148, 155
 HARRISON, Geoffrey William 51
 HAŠŠÍK, Štefan 84
 HITLER, Adolf 21, 70, 80, 82
 HLETKO, Peter Pavol 26, 57, 132, 154 – 158, 177
 HLINKA, Andrej 21, 28, 33, 62, 154
 HNILICA, Ján 114
 HNILICA, Pavol 112, 176
 HOBAN, Eduard Francis 131
 HODŽA, Fedor 38, 41, 42, 143
 HODŽA, Milan 52, 58, 93
 HRABOVEC, Emília 22, 25, 29, 30, 35, 36, 69, 80, 105, 112, 162
 HROBÁK, Filip Anton 57, 59, 60, 153
 HROMJÁK, Ľuboslav 112
 HRONSKÁ, Valéria 123, 133 – 135
 HRONSKÝ, Juraj 123, 124, 135
 HRUBOŇ, Anton 169
 HRUŠOVSKÝ, František 32, 33, 74, 106 – 108, 115, 116, 124 – 126, 128, 131, 132, 135, 142, 144, 153, 154, 175
- HURDES, Felix 47
 HUSÁK, Gustáv 32, 72, 82, 103
 HUŠEK, Jozef 25
- CHAJMA, František 83, 106, 174
 CHENAUX, Philippe 106
 CHIARLO, Carlo 109
 CHIMINELLI, Pietro 118, 119
 CHOLÍNSKY, Jan 14
 CHOVAN, Tomáš 103
 CHOVAN-REHÁK, Juraj 13, 32
 CHRAPPA, Alexander 34
 CHUDOBA, Bohdan 149, 151
 CHURCHILL, Winston 164
- JAMRIŠKA, Pavol 57, 154
 JÁN PAVOL II. (WOJTYŁA, Karol Józef) 16
 JÁN XXIII. (RONCALLI, Angelo Giuseppe) 147
 JANKECH, Juraj 169
 JANKOVIČ, Ladislav 12, 50, 146, 148
 JANOTA, Dušan 170
 JAŠEK, Peter 39, 156
 JAVORKA, Vendelín 59
 JIRÍČEK, Vladimír 123
 JOSKO, Matej 39
 JOŠTIAK, Jozef 12
 JURČAGA, Peter 113
 JURČÁK, Peter P. 42, 43, 56, 84, 85, 110, 125, 130 – 132, 138, 139
- KAČALA, Ján 13
 KALVODA, Josef 14
 KAMENEC, Ivan 77
 KANDRA, Ľudovít 55, 156
 KAPALA, Jozef 22, 33, 109
 KAŠŠOVIC, Ján 12, 130 – 132, 177

- KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta 16, 21, 23, 39, 53, 56, 76, 80, 84, 85, 103, 113, 169
 KEPLER, William 21
 KERSTEN, Charles Joseph 135, 165
 KIRSCHBAUM, Jozef 12, 26, 28, 52, 53, 55, 59, 65, 66, 68, 69, 82, 96, 137 – 141, 144, 146, 147 – 150, 153, 156, 173
 KLEIN, Arthur George 58
 KLONOWSKI, Henry Theophilus 58
 KMEŤKO, Karol 35
 KOBELA, Jozef 107
 KOCÚR, Andrej 85, 86, 132
 KOČIŠ, Aladár 72
 KOČVARA, Štefan 39
 KOJIŠ, Teodor Juraj 57, 62, 131
 KOLMAJER, Jozef 106, 168
 KOMANDERA, Rudolf 65, 67, 100, 102, 103
 KÓŇA, Viliam 106
 KOPECKÝ, Jan 29, 65, 68, 139
 KOVÁČ, E. 42
 KOVÁČIK 42
 KÖZI-HORVÁTH, József 148
 KRAJČOVIČ, Alojz 100
 KRAJČOVIČOVÁ, Júlia 61, 85, 86
 KRASULA, Štefan 110, 112, 113, 116, 131
 KREK, Miha 76
 KRUŽLIAK, Imrich 38, 82, 137
 KUBÍK, Petr 13, 23, 74, 75, 129
 KUCÍK, Štefan 154
 KUKLÍK, Jan 27, 29, 49, 93
 KVETKO, Martin 38, 39, 82

 LACKO, Michal 89, 111, 119
 LACH, Ján 125, 135
 LANE, Thomas 76
 LANIEL, Joseph 164
 LEDNICKÝ, Augustín 85, 102 – 103
 LENIN, Vladimír Iljič 139
 LENZ, Otto 47
 LETTRICH, Jozef 36, 38 – 44, 58, 90, 92, 95 – 97, 143, 145
 LETZ, Róbert 22, 32, 37, 43, 80, 100, 103, 113, 135
 LIČKO, Miroslav John 40, 56
 LIE, Trygve 89
 LIETAVEC, Jozef 71
 LILL, Rudolf 16
 LITVA, Félix 120
 LUKÁČ, Emil Boleslav 28
 LYONS, Paul 149

 MACEK, Alojz 65
 MAGNINO, Leo 167
 MACH, Alexander 55, 72, 101, 102
 MAIXNER, Artur 92
 MALATINSKÝ, Michal 69
 MALENKOV, Georgij Maximilianovič 165
 MARITAIN, Jacques 17
 MARMAGGI, Francesco 22
 MARTINKA, Jozef 47, 107, 163, 166
 MARUNIAK, Peter 13, 32, 138
 MASARYK, Jan 19, 88
 MAŤOVČÍK, Augustín 123, 126, 127
 MATÚŠ, Alexander 51, 100, 103, 127, 137, 146
 MATUŠKA, Alexander 127
 MEČIAR, Stanislav 107, 108, 119, 124, 130, 131, 175, 177
 MICHÁLEK, Slavomír 56
 MICHALOVIČ, František 114
 MICHELA, Miroslav 80

- MIKULA, Jozef 100, 137, 138, 143, 148, 149
 MIKUŠ, Jozef 38, 46 – 53, 55, 56, 59, 60, 61, 97, 136, 137, 143, 145, 146 – 148, 151 – 156, 158 – 162
 MIŠÍK 154
 MLYNAROVICH, Miloš Klement 119
 MOLA, Armando 132
 MOLOTOV, Viačeslav Michajlovič 89, 165
 MONDOK, Ferdinand 47, 53, 62, 108, 110, 138, 144, 155, 156
 MONINA, Giancarlo 16
 MONTINI, Gianbattista (neskorší pápež Pavol VI.) 24, 30, 31, 92, 111
 MORELLO, Giovanni 106
 MOŠČOVIČ, Eduard 106
 MOTOŠKA, Frico 107
 MÚDRY-ŠEBÍK, Michal 42
 MUELLER, Wolfgang 29
 MULÍK, Peter 76
 MURGAŠ, Jozef 159
 MURGAŠ, Koloman 47, 49, 107, 114, 132, 144, 159 – 170, 177
 MURGAŠ, Marián 168
 MURÍN, Ivan 72
 MURÍN, Karol 53, 72, 144
 MUSSOLINI, Benito 16, 17, 25, 49
 MYERS, Edward 51
 NÁGEL, Dundo (NÁGEL, Dezider) 107, 130
 NÁHALKA, Štefan 12, 13, 112, 128, 129, 166, 169, 176
 NEIKIND, Claire 93
 NEKOLA, Martin 13, 30
 NĚMEČEK, Jan 27, 29, 49, 93
 NENNI, Pietro 16, 77
 NESNADNÝ, Viktor 117
 NOVOMESKÝ, Ladislav 32
 NOVOTNÝ, Jan 41
 OKÁL, Ján 12, 32, 63, 64, 74, 77, 78, 82, 87, 106, 107, 113 – 114, 119, 122, 124, 125, 133, 135, 160, 175
 ONDRUŠ, Anton 107
 O'NEILL, Harry Patrick 57
 OSUSKÝ, Fridrich 120, 121
 OSUSKÝ, Štefan 39, 55, 56, 62, 66, 71
 OZÁBAL, Vlado 126, 133
 PAPÁNEK, Ján 39, 41, 49, 96
 PAPÉE, Kazimierz 22, 24
 PAPIN, Jozef 88
 PÁRIK, Hilár 156
 PAUČO, Jozef 33, 62, 100, 143, 144, 152, 153, 156
 PAULÍNÝ-TÓTH, Ján 51, 74, 93, 129, 130, 132
 PAVLÁSEK, František 49, 50, 70
 PEJČOCH, Ivo 103
 PELLA, Giuseppe 166
 PERRÉAL MIKUŠOVÁ, Renée 148
 PEŠEK, Jan 13, 31, 46, 64, 83, 87, 93, 130, 139
 PETRUF, Pavol 19, 94
 PIAČEK, Kornel 53, 144
 PICCIONE, Luigi 167
 PIUS X. (SARTO, Giuseppe Melchiorre) 17
 PIUS XII. (PACELLI, Eugenio Maria Giuseppe Giovanni) 17, 22, 24, 29, 35, 49, 50, 105, 106, 111, 119, 155, 171
 PLANOVSKÝ 39
 PODOLEC, Ondrej 11, 80

- POLAKOVIČ, Štefan 12, 13, 30, 69, 74, 75, 81, 84, 88 – 90, 93 – 97, 107, 124, 126, 135, 138, 174, 175
- POLČIN, Stanislav 119
- PONIATOWSKI, Julius 50, 76
- PONS, Silvio 17, 18
- PORTMANN, Michael 29
- PORUBSKÝ 42
- PREŠEREN, Anton 34, 160, 166
- PRCHALA, Lev 51, 142, 151, 158
- PRÍDAVOK, Peter 24, 27, 28, 30, 51, 69, 74, 75, 83, 88, 138, 142, 143, 152, 158, 161, 173
- PRUŽINSKÝ, Mikuláš 72
- PÚČIK, Miloslav 100
- PUDIŠ, Ladislav 12, 33, 115, 116, 135
- PYŠNÝ, Eduard 107, 126
- RADOŠINSKÝ, Michal Titus 111
- RAFAJ 42
- RANKL, Richard 64, 65
- RAŠLA, Anton 72
- RÁZUS, Martin 156
- REBECCHINI, Salvatore 163
- REDEKYOVÁ, Margita 166
- REKEM, Ján 147
- REPKA, Vladimír 68, 83
- RIPKA, Hubert 38, 39, 43, 44, 143, 147
- RISTVEYOVÁ, Katarína 169
- ROLKOVÁ, Natália 123
- RONCALLI, Giuseppe 147, 153
- ROOSEVELT, Franklin Delano 22
- RYBIANSKY, Ján 147
- RYDLO, Jozef M. 12, 13, 123, 124, 127, 133, 135
- SCÍRANKA, Ján 153
- SENČÍK, Štefan 166
- SEYSS-INQUART, Arthur 21
- SFORZA, Carlo 15, 17, 19, 36, 91, 92, 95, 163
- SCHRIFFL, David 80
- SCHUMAN, Robert 45, 46, 147
- SCHVARC, Michal 80
- SCHWARZENBERG, František 29 – 31
- SIDOR, Andrej 50, 51
- SIDOR, Karol 12, 16, 17, 21 – 38, 40 – 47, 49 – 62, 66, 74, 75, 79 – 82, 86, 88, 96, 106 – 110, 113, 115 – 117, 120, 121, 125, 128, 130, 131, 133 – 138, 141 – 150, 152 – 155, 159 – 162, 172 – 175, 177
- SIDOROVÁ, Angela 31, 53
- SIDOROVÁ, Oľga 33, 109, 175
- SIKORSKI, Władysław 76
- SIROTNIAK, Ján J. 59
- SLÁVIK, Juraj 31, 39, 41, 49, 96
- ŠMREK, Ján (ČIETEK, Ján) 28
- STADTMÜLLER, Elžbieta 76
- STALIN, Josif Vissarionovič (DŽUGAŠVILI, Josif) 18, 28, 44, 165
- STÖSSEL, Gisela 168
- STRMEŇ, Karol 32 – 34, 42, 43, 109, 115, 116, 127, 131, 132, 175
- STURZO, Luigi 48
- SUŠKO, Ladislav 80
- SYRNÝ, Marek 39, 41
- ŠABO, Tibor 39, 143
- ŠIKY, Jozef 106
- ŠMÁLIK, Ján 107
- ŠMOL, Miloš 144, 148
- ŠPETKO, Jozef 11
- ŠPILKA, Jozef 20
- ŠPRINC, Mikuláš 12, 13, 32, 33, 57, 67, 106, 109, 110, 116, 117, 127, 128, 131, 139, 175

- ŠRÁMEK, Jan 29
 ŠRAMEK, Jozef 47, 50, 148
 ŠTEFÁNIK, Milan Rastislav 167
 ŠTEFKOVIČ, Július 107
 ŠUMICHRAST, Karol 144
- TACOLI, Alfonso 19, 36, 90 – 93
 TARDINI, Domenico 29
 TARNOWSKI, Adam 142
 TAVIANI, Paolo Emilio 47
 TIŠO, Fraňo 53, 65, 143, 144, 147, 148, 152
 TIŠO, Jozef 20, 29, 34 – 36, 53, 55, 63, 69, 70, 72, 73, 74, 80, 82, 89, 90 – 93, 95, 139, 156, 172, 173
 TIŠO, Štefan 72
 TISSERANT, Eugen 114, 120
 TITTMAN, Harold 22, 24
 TOGLIATTI, Palmiro 18, 77
 TOMASSUCCI, Fulvio 167
 TOMEK, Prokop 103
 TÓTH, Imrich 146
 TRUMAN, Harry S. 18
 TUHÝ 42
 TUKA, Vojtech 23, 65, 147
 TUPINI, Umberto 167, 168
- UHRÍK, Igor 39, 40
 URBAN, Eugen 33
 URBAN, Milo 28, 107
 URSÍNY, Ján 32, 95
- VALENTE, Massimiliano 106
 VALLO, Stanislav 126
 VALÚŠEK, Andrej 58, 59
 VANĚK, František 25
 VANNI D'ARCHIRAFI, Francesco Paolo 99
- VARGA, Béla 142
 VARINSKÝ, Jozef 107, 127
 VARINSKÝ, Vladimír 169
 VEDELER, Harold C. 59, 60
 VEVERKA, Ferdinand 149
 VICEN, Jozef 37, 38, 84, 100, 135, 149
 VIKTORIN, Rudolf 69
 VISCO, Agostino 12, 13, 108, 115
 VNUK, František 13, 30, 51, 54, 55, 69, 71, 74, 75, 88, 89, 94, 97, 123, 138
 VOJTÁŠ, Pavol 107
 VOJTAŠŠÁK, Ján 22, 112, 113, 176
 VOJVODA DE VERA D'ARAGONA, Carol 49
 VONDRÁŠEK, Václav 13, 31, 46, 64, 83, 87, 93, 100, 130, 139
 VYŠINSKYJ, Andrej Januarjevič 165
- WINCHELL, Walter 58, 59
 WOLAŃSKI, Marian 76
 WOLLER, Hans 16
 WRONG, Humphrey Hume 50, 70
 YOST, Charles Woodruff 59, 61
- ZACHAROVICH MANUILSKIJ, Dmitrij 98
 ZALESKÝ, August 51
 ZÁŇ, Augustín 110, 147
 ZELENKA, Ignác (VESNIN, Eugen) 12, 13, 90, 113 – 122, 141, 160, 168, 176
 ZEMAN, František 50, 163
 ZEMAN, Titus 111
 ZENKL, Petr 39, 43, 145
 ZIBRÍN, Michal 38
 ZORIN, Valerij 44
 ZVON, Mojmír 119
 ZVONICKÝ, Gorazd 119
 ZVRŠKOVEC, Jozef 132
 ŽÁČEK, Pavel 14

ŽARNOV, Andrej (ŠUBÍK, František) 28
ŽATKO, Ernest (BOR, Ján E.; ŽATKO-BOR,
Ernest) 12, 107, 114, 117, 118, 119,
121, 126, 175
ŽEBOT, Ciril A. 76

